

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ
-SOSYO-LİNGUİSTİK BİR İNCELEME-

Raima AUYESKHAN

Doktora Tezi

Ankara, 2021

MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ
-SOSYO-LİNGVİSTİK BİR İNCELEME-

Raima AUYESKHAN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

1/11/2021

Raima AUYESKHAN

¹Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
  - (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
  - (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
- Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

*Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Bülent GL danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

18/11/2021

Raima AUYESKHAN

TEŞEKKÜR

Doktora eğitim sürecimin başından itibaren Moğolistan'da yaşayan Kazaklar ve orada konuşulan Kazak dili, dil durumu hakkında doktora tezimin yazım sürecinde yanımda olan, değerlendirmeleriyle yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Bülent Gül'e teşekkür ederim. Alan araştırması esnasında mülakat yaptığım Moğolistan'da ve Kazakistan'da yaşayan, değerli vakitlerini benimle paylaşan tüm Katılımcılara desteklerinden ötürü teşekkür ederim. Tezimdeki bulgular onların katkısıyla ortaya çıkmıştır.

Doktora eğitim sürecimde öneri ve desteklerini esirgemeyen, yol gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Yunus Koç, Prof. Dr. Tufan Gündüz, Prof. Dr. Osman Horata, Prof. Dr. Birsal Karakoç, Doç. Dr. Saule Bektemirova'ya teşekkür ederim.

Türkiye'de doktora eğitimi almama vesile olan Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına ve eğitimim sürecinde tüm desteklerini esirgemeyen Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne teşekkür etmeyi borç bilirim.

Tezimin şekillenmesi ve yazım sürecinde katkıda bulunan tez izleme komitesi üyelerine, tez savunma sınavında değerlendirmeleriyle katkıda bulunan başta danışman hocam Prof. Dr. Bülent Gül ve jüri üyeleri Prof. Dr. Yunus Koç, Prof. Dr. Ferruh Ağca, Prof. Dr. Oğuzhan Durmuş, Doç. Dr. Hakan Akca'ya teşekkür ederim. Tezin düzeltilmesinde katkıda bulunan değerli arkadaşlarım Başak Perçin Bostan ve Hasan Güzel'e teşekkür ederim.

Bu süreçte yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak hayatım boyunca beni hep destekleyen, bana inanan, yol gösteren, sevgisi ve örnek ömrü ile hayatıma ışık tutan sevgili babaannem Khatira Khalıkızı'na (ruhuna) sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

AUYESKHAN, Raima. *Moğolistan Kazaklarının Dili -Sosyo-Linguistik İnceleme*
Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Moğolistan'da yaşayan Kazaklar ve bölgede konuşulan Kazak dili hakkında yapılan araştırmalar çok azdır. Kazakların Moğolistan'a yerleşmesini, Kazak nüfusunun dilini, konar göçer hayat tarzını hâlen sürdürmekte olan bu topluluğun kültürünü araştırmak Türkoloji bağlamında önem arz etmektedir. Kazak nüfusunun dağınık ve az olduğu bölgelerde Kazak dilinin değil, Moğol dilinin benimsendiği, Kazakçanın iletişim dili ve ana dil olarak işlevini kaybetmeye başladığı görülmektedir.

Moğolistan'da konuşulan Kazak diline Moğolcanın etkisi ile genel Kazakçadan ayrıştığı unsurların incelenmesi önemlidir. Kazakçanın azınlık topluluğun dili olması sebebiyle sosyo-linguistik bağlamda tehlikedeki dil olgusunda incelenmesi gerekmektedir.

Bu tezde, Kazak diline Moğolcanın etkisi, sosyo-linguistik bağlamda Moğolcanın tesirinden kaynaklanan iki dillilik, dil kayması, dil değiştirimi gibi konularla birlikte dil politikası, dilsel insan hakları, dilin kuşaklararası aktarımı, tehlikedeki dil olgusu gibi konular altında ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Moğolistan Kazakları, Moğolistan'da konuşulan Kazakça, Moğolca, Genel Kazakça, Sosyo-linguistik, Kod kopyalama.

ABSTRACT

AUYESKHAN, Raima. *Language of Mongolian Kazakhs-A Sociolinguistic Analyses*- Ph.D. Dissertation, Ankara, 2021.

There are a few researches about Kazakhs living in Mongolia and their language. It is important in the context of Turcology, to investigate the history of these communities, their migration to Mongolia, their language and their culture based on nomadic lifestyle. In the regions where Mongolian Kazakhs are scattered and a minority, the Mongolian language is being adopted and is replacing Kazakh as communication language and mother tongue.

It is important to examine the influence of Mongolian on the Kazakh language spoken in Mongolia and the elements that separate it from the General Kazakh language. As the language of minority group, it should be investigated in the socio-linguistic aspects of a language in danger.

In this dissertation the influence of Mongolian on Kazakh language will be discussed in terms of language policy, linguistic human rights, intergenerational transmission of language, along with issues such as bilingualism, language shifting and language changes caused by the dominance of Mongolian language.

Keywords: Mongolian Kazakhs, Kazakh Spoken in Mongolia, Mongolian Language, General Kazakh Language, Socio-Linguistics, Kod Copying.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
ÖZEL KARAKTERLER	xii
TABLolar VE DİYAGRAMLAR DİZİNİ.....	xiii
RESİMLER DİZİN	xiv
GİRİŞ	1
Araştırmanın Kapsamı.....	3
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
Araştırmanın Yöntemi	4
Katılımcılar.....	4
Veri Toplama ve Analiz Teknikleri.....	5
Araştırmanın Problemi ve Karşılaşılan Güçlükler	5
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
1.1. Kavramsal Çerçeve.....	7
1.1.1. Toplumdilbilim	7
1.1.2. Dil Belirleme ve Dil Seçimi.....	8
1.1.3. Dil kayması	9
1.1.4. Dil Ölümü	9
1.1.5. Dil Sürdürümü, Dilsel Bilinçlilik ve Dilsel Bağlılık	10
1.1.6. Dilsel Azınlık ve Dilsel Baskınlık	11
1.1.7. Dilsel İnsan Hakları	11
1.1.8. İki dillilik, Tek dillilik ve Çok dillilik	12
1.1.9. Kod Değişirme ve Kod Karıştırma	13
1.1.10. Tehlikedeki Dil Olgusu.....	14
1.1.11. Anadili ve Ulusal dil	15
1.1.12. Baskın Dil ve Zayıf Dil.....	16

1.1.13. Toplum Dilbilimsel Dil Yetisi ve Etnik Dilsel İşaretleme.....	16
1.1.14. Alan Araştırması	17
1.1.15. Nitel araştırma.....	17
1.2. Kuramsal Çerçeve	18
1.2.1. Dil İlişkileri	18
1.2.2. Dillerarası Etkileşim	18
1.2.3. Dil İlişkilerinde Sosyal Etkenler	19
1.2.4. Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler	20
2. BÖLÜM: MOĞOLİSTAN KAZAKLARI	22
2.1. Moğolistan Kazaklarının Nüfusu	24
2.1.1. Moğolistan Kazaklarının Mensubiyeti.....	30
2.2. Altay Kazakları.....	38
2.3. Kazakların Moğolistan'a Yerleşme Tarihi	43
2.3.1. Batı Moğolistan ve Oranın Yerel Halkı	51
2.4. Bayan-Ölgii Eyaletinin Kuruluşu	62
2.5. Moğolistan Kazaklarının Geleneksel Kültürü.....	62
2.5.1. Hayvancılık, Avcılık ve Tarımcılık	63
2.5.2. Keçe Yapımı	68
2.5.3. Moğolistan Kazaklarının Geleneksel Mutfağı	71
2.5.4. Kıyğız Üy "Keçe Ev" Kültürü	75
2.5.5. Geleneksel Kıyafetler.....	77
2.6. Moğolistan Kazakları Hakkındaki Araştırmalar	78
3. BÖLÜM: MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ VE SÖZ VARLIĞI.....	84
3.1. Moğolistan Kazaklarının Dili Üzerine Araştırmalar	84
3.1.1. Moğolistan Kazaklarının Dili Üzerine Kazakistan'da Yapılan Çalışmalar ...	86
3.1.2. Moğolistan Kazakları Dilinin Ağız Araştırmaları Bağlamında Durumu.....	87
3.1.3. Moğolistan Kazakları Dilinde Görülen Ağız Özellikleri.....	91
3.2. Moğolistan Kazakları Dilinin Kendileri Tarafından Araştırılması	102
3.3. Moğolistan Kazaklarının Dili İle Kazak Dili Arasındaki Farklılıklar.....	105
3.3.1. Ses Bilgisel Özellikler.....	105
3.3.2. Biçimbilgisel Özellikler	109
3.4. Moğolistan Kazakları Diline Moğolcanın Etkisi.....	110
3.4.1. Moğolistan Kazakları Dilindeki Kopyalanan Biçimbirimler.....	113
3.5. Moğolistan Kazakları Dilinin Söz Varlığı.....	114
3.6. Çin Kazakları Ve Moğolistan Kazakları Dilinin Bağlantısı.....	126
3.6.1. Sesbilgisi	127
3.6.2. Biçimbilgisi.....	128
3.6.3. Söz Varlığı	129
3.7. Kazakistan'a Göç Eden Moğolistan Kazakları	130
3.7.1. Moğolistan'dan Göç Eden Kazakların Kazakistan'da Karşılaştığı Dilsel Sorunlar.....	134
3.8. Moğolistan'da Kazak Dilinde Yayınlanan Yayınlar Ve Dili	142

4. MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİL DURUMU	147
4.1. Moğolistan'ın Dil Politikası	147
4.2. Moğolistan Kazaklarının Dil Potansiyeli	150
4.3. Dilin Kuşaklararası Aktarımı	151
4.4. Dilin Kullanım Alanları Ve İşlevselliği	152
4.5. Dilin Medyada Kullanımı.....	154
4.6. Dilin Eğitimde Kullanımı Ve Dil Öğrenimine Yönelik Materyaller	154
4.7. Moğolistan Kazakları Dilinin Tehlikedeki Dil Olgusu Açısından Araştırılması	157
4.8. Batı Moğolistan'da Halklararası Anlaşma Dili Olarak Kazakçanın Kullanımı	159
4.9. Araştırmaya Yönelik Bulgular	160
4.9.1. Katılımcıların Ana Dili Olgusu.....	160
4.9.2. Katılımcıların Eğitim Dili	163
4.9.3. Katılımcıların Günlük Yaşamındaki Baskın Dil.....	167
4.9.4. Katılımcıların Kazak Dili Tutumu	167
4.9.5. Katılımcıların Kazak Dili Yetisi	168
4.9.6. Katılımcıların Moğol dili yetisi	170
SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	183
KAYNAKÇA	185
EK 1. KATILIMCI LİSTESİ	194
EK 2. MÜLAKAT SORULARI	196
EK 3. ETİK KURUL İZİNİ FORMU	201
EK 4. ORJİNALLİK RAPORU	202
EK 5. BENZERLİK İNDEKSİ	203

KISALTMALAR

bk. : bakınız

C. : cilt

ed. : editör

haz. : hazırlayan

s. : sayfa

Rus. : Rusça

Moğ. : Moğolca

vb. : ve benzeri

t.y. : tarih yok

BS. : Babalar Sözi

ĞG. : Ğılım Gazeti

HAOSOZTND. : Hün Am, Oron Suutsnii 2015 Onii Zavsriin Toollogo: Negdsen Dün

JD. : Jaņa Dawir Gazeti

JÖ. : Jaņa Ömür Gazeti

KRTT. : Kazak Ru-Tapalarının Tarihi

MDMM. : Migracii i Diaspory v Mongol'skom Mire: Strategii i praktiki transkul'turnogo vzaimodejstvija

MDMMSPTV. : Migrasii i Diaspori v Mongolskom Mire: Strategii i Praktiki Transkulturnogo Vzaymodeistviya.

MKETZBS. : Mongoliya Kazaktarı Etnikalık Tobın Zertteudin Bagdarlama-Suraknaması

MUDHEEÇBTİ. : Mongol Uls dahi Hünii Erh, Erh Çölöönii Baidliin Talaarhi İltgel

MUT. : *Mongol Ulsiin Tüüh*

OAKDTME. : Ortalık Azyanın Kazak Diasporası: Tarih-madeniyet-eskertkişter

QOJK. : Qazakstandagy Oralmandardın jai küyü

RMLPP. : Research Methods in Language Policy and Planning

SE.: Statistikiin Emhetgel

TCHOEL. : The Cambridge Handbook of Endangered Languages

TCHOLP. : The Cambridge Handbook of Language Policy

THOHS. : The Handbook of Historical Sociolinguistics

TRCTS. : The Routledge Companion to Sociolinguistics

ÜTSEA. : Ündesnii Tsöönhiin Erhiin Asuudal

VDTJ. : Voprosy Dialektologii Tjurkskih Jazykov

ÖZEL KARAKTERLER

ï : i

қ : к

ғ : н

ū : ұ

ä : ә

č : ч

і : й

TABLOLAR VE DİYAGRAMLAR DİZİNİ

Tablo 1.	Moğolistan’da yaşayan Türk Halklarının Sayısı	25
Tablo 2.	Bayan-Ölgii bölgesinin 1944’ten Bugüne Dek Nüfus Bilgisi	26
Tablo 3.	Moğolistan’da yaşayan Kazakların Bölgelere Göre Dağılım Oranı	28
Tablo 4.	Keçe yapımının aşamaları	70
Tablo 5.	Kiygiz üy’ün Parçaları	76
Tablo 6.	Ç sesinin Bayan-Ölgii söylenişi, Kazak edebî dili, Eski Moğolca ve Halha Moğolcadaki görünüşü	108
Tablo 7.	Söz başındaki c/dc sesinin Kazakça ve Moğolcadaki örnekleri	109
Tablo 8.	Bazılhan Buhatulı’na göre Moğolistan Kazakları Dilindeki Özel Zarflar	110
Tablo 9.	Bazılhan Buhatulı’na göre Moğolistan Kazakları dilindeki Moğol, Çin, Tibet, Sanskrit ve Rus dillerinden alınan ödünç kelimeler	112
Tablo 10.	Moğol Dilinden Ödünçlenen Biçimbirimler	114
Tablo 11.	Moğolistan Kazakları Dilinde Sıkça Kullanılan Moğolca Ödünç Kelimeler ve Örneklerin Kazakistan’da Kullanılan Kazakça ve Rusçadaki Karşılıkları	139
Tablo 12.	Moğolistan Kazakları Dilindeki Ağız Özellikleri	140
Tablo 13.	Katılımcıların Kazak Dilinin Durumu Hakkındaki Görüşleri	175
Diyagram 1.	Kazak Dilinin Kullanım Alanlarının Konuşma Ortamlarına Göre Dağılımı	153
Diyagram 2.	Moğol Dilinin Kullanım Alanlarının Konuşma Ortamlarına Göre Dağılımı	153
Diyagram 3.	Katılımcıların Kazak dilinde İlk Okulu Eğitimi Almasının Bölgelere Göre Dağılımı	165
Diyagram 4.	Katılımcıların Kazak-Moğol dilinde İlk Okulu Eğitimi Almasının Bölgelere Göre Dağılımı	165
Diyagram 5.	Katılımcıların Moğol dilinde İlk Okulu Eğitimi Almasının Bölgelere Göre Dağılımı	166
Diyagram 6.	Katılımcıların Kazak dilinde Okuma yetisinin düzeylere göre dağılımı	168
Diyagram 7.	Katılımcıların Kazak dilinde Yazma yetisinin düzeylere göre dağılımı	168
Diyagram 8.	Katılımcıların Kazak dilinde Anlama yetisinin düzeylere göre dağılımı	169
Diyagram 9.	Katılımcıların Kazak dilinde Konuşma yetisinin düzeylere göre dağılımı	170
Diyagram 10.	Katılımcıların Moğol dilinde Okuma yetisinin düzeylere göre dağılımı	171
Diyagram 11.	Katılımcıların Moğol dilinde Yazma yetisinin düzeylere göre dağılımı	172
Diyagram 12.	Katılımcıların Moğol dilinde Anlama yetisinin düzeylere göre dağılımı	173
Diyagram 13.	Katılımcıların Moğol dilinde Konuşma yetisinin düzeylere göre dağılımı	173

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Moğolistan Kazaklarının Moğolistan'a Yerleşmek İçin Bogd Han'a Yazdıkları Mektup	50
Resim 2. Moğolistan Kazaklarının Ambısı Mami	56
Resim 3. Yayladaki Moğolistan Kazakları	63
Resim 4. İnek Sağmakta Olan Kazak Kadını	65
Resim 5. Bes Boğda'da Develer	65
Resim 6. Avcı, 1960'lı Yıllar	67
Resim 7. Kartalla Avcılık Yapan Moğolistan Kazağı	67
Resim 8. Kığiz Tartuw "Keçe Yapımı"	69
Resim 9. Moğolistan Kazakları Arasında Keçe Yapımı İçinki Cün Sabaw "Yün dövme" aşaması	70
Resim 10. Moğolistan'da bir kazak ailesi sofrası. Sofradaki kahve ve şeker turistler için koyulmuştur. Resimde: şelpek, kaymak, sütlü çay, kırt, cent, tereyağı vardır	71
Resim 11. Öre'de Kurutulmakta Olan Kırt	74
Resim 12. Şişirilmiş Koyun Karnındaki Tereyağı	74
Resim 13. Bayan-Ölgii şehrinde Yaz Ayları İçin Kurulmuş Kıygiz üy	75
Resim 14. Sabah Vaktinde Yayladaki Kazak Ailesi Hayatı	76
Resim 15. Kimeşek-Şılawış Takmış Moğolistan Kazak kadınları, 1905-1909 Arası ve Husni Tüsüpkızı, 1960'lı yıllar	77
Resim 16. Kazakistan Almatı şehrinin Enbekşi Kazak Köyünde yaşayan katılımcı	135
Resim 17. 1. Sınıf Öğrencileri İçin Kazak Dilinde Hazırlanan Ders Kitapları	156
Resim 18. 2. Sınıf Öğrencileri İçin Kazak Dilinde Hazırlanan Ders Kitapları	156
Resim 19. Moğolistan'da Konuşulan Kazak Dilinin Tehlikelik Seviyesi	158

GİRİŞ

Kazaklar, Orta Asya’da yaşamakta olan Türk dilini konuşan halklardan biridir. Araştırmamızın odağındaki Kazaklar, Moğolistan’da 1800’li yılların ortasından beri yaşamaktadır. Alan literatüründe Altay Kazakları veya Abak Kereyler¹ olarak adlandırılan bu topluluk, Moğolistan’a yerleşme sürecinin başlangıcında Moğolistan’ın batısı ve güney-batısında bulunmaktayken, günümüzde Moğolistan’ın tüm bölgesinde yaşamaktadır. Nüfus sayımındaki bilgilere göre günümüzde Moğolistan’da 110.000 civarında Kazak yaşamaktadır.

Moğolistan’da yaşayan Kazaklar ile ilgili ilk bilimsel araştırmalar 19. yüzyılın sonunda Rus bilim adamları tarafından yapılan gezilerde alınan bazı notlarla başlamaktadır. Kazak Hanlığı’nın merkezinden 17. yüzyılda ayrılmış olan *Kerey*, *Nayman*, *Wah* boyları, Doğu Kazakistan ve Doğu Türkistan’daki yurtlarına Oyrat Moğolların çöküşü sonrası yeniden göç etmiştir. Bu boyların büyük kısmı Çarlık Rusyası ve Mançu İmparatorluğu’nun 1880 yıllarında sınır belirleme sözleşmelerinden sonra, Doğu Türkistan topraklarında Mançu İmparatorluğu idaresi altında kalmıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen siyasi olaylar nedeni ile Kerey, Nayman ve Wah boylarının bir kısmı Moğolistan’a göç etmiştir. 1911 yılına kadar Moğolistan Mançu İmparatorluğu’na bağlı olmuştur. Mançu İmparatorluğunun çöküşü ve Çin’in kuruluşu ardından 1911 yılında Moğolistan’ın bağımsız devlet haline gelmesi, gibi dış etkenlerden dolayı bahsi geçen Kazak boyları Moğolistan’da azınlık halk olarak yaşamaya devam etmiştir.

Üç asırdır Kazak ulusunun ana yurtlarından uzakta ve Moğolistan’ın hâkimiyeti altında yaşamaları onların dil ve kültüründe değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler Moğolistan Kazaklarına has olması nedeniyle onları genel Kazaklardan ayırır. Aynı zamanda baskın Moğol dili ve kültürü yerel gelişimlerini etkilemiştir. Bu nedenle Moğolistan’da yaşayan Kazaklar dil ve kültürlerini bakımından uzun zamandır kendilerini beslemeye, dillerini korumaya ve asimile olmamaya çaba göstermektedir.

---

¹ Abak Kereyler, Kazakların *Üş Cüz* “Üç Yüz” etnik dağılımına göre Orta Cüz’den gelmektedir. Orta Cüz kendi içerisinde Kerey, Nayman, Uah, Arğın, Kıpçak ve Konırat boylarını barındırmaktadır. Kerey ise kendi içerisinde Abak Kerey ve Aşamaylı Kerey diye ikiye bölünmektedir. Aşamaylı Kereylerin büyük kısmı Kazakistan’da yaşarken, Abak Kereyler Kazakistan sınırı dışında Moğolistan, Çin, Türkiye ve Avrupanın bazı ülkelerinde yaşamaktadırlar.

Moğolistan Kazaklarının dil ve kültürünü günümüze dek korumaları ve yaşatmaları Türklük bilimi açısından önem arz etmektedir. Ancak son zamanlarda şehirleşme ve küreselleşmeden kaynaklanan sorunlar nedeniyle Kazakların dili ve kültüründe değişimler olmaya başlamıştır.

Araştırmamızda Moğolistan Kazakları hakkında genel bilgiler verilmekle birlikte Kazakların dilleri sosyo-linguistik açıdan incelenecektir. Sosyo-linguistik bağlamda Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinin statüsü, hakları, konuşurların dil yetisi, Moğol dilinin etkisi, Kazak dilinin değişmesine neden olan dış ve iç etkenler, dilsel ve dilsel olmayan etkenler, diller arası etkileşim, Moğolistan Kazakçasına özgü unsurlar bakımından incelenecektir.

Moğolistan'ın batı bölgesindeki Bayan-Ölgii ve Hobda eyaletinde yaşayan Kazaklar ana dillerinde konuşabilen bireylerdir. Bununla birlikte Kazak nüfusunun yoğun olmadığı Ulaanbaatar, Erdenet, Darhan, Dornod, Şariin Gol gibi yerlerdeki Kazaklar arasında iki dillilik yaygın olmakla birlikte bu bölgelerde Kazak dilinin işlevselliğini kaybetmekte olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Moğolistan Kazakçasının tehlikedeki dil olgusu bakımından bölgesel tehlikeler barındırdığını göstermektedir.

Tezin birinci bölümünde araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi belirlenmiştir. Kavramsal çerçeve bağlamında toplumdilbilim, dil belirleme, dil seçimi, dil kayması, dil ölümü, dil sürdürümü, dilsel bilinçlik, dilsel bağlılık, dilsel azınlık ve baskınlık, dilsel insan hakları, iki dillilik, tek dillilik, çok dillilik, kod değiştirme ve kod karıştırma, tehlikedeki dil olgusu, anadil, ulusal dil, baskın dil, zayıf dil, toplum dilbilimsel dil yetisi ve dilsel işaretleme, alan araştırması ve nitel araştırma kapsamında inceleme yapılmıştır.

Kuramsal çerçeve doğrultusunda ise dil ilişkileri, dillerarası etkileşim, dil ilişkilerinde sosyal etkenler, ilişki yoğunluğu, bireysel tutum, dil ilişkilerinde yapısal etkenler ve kod kopyalama modeli gibi konular ele alınmıştır.

İkinci bölümde haklarında bugüne kadar pek fazla araştırma yapılmamış Moğolistan Kazakları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca, Moğolistan Kazaklarının nüfusu, aidiyeti, Moğolistan'a yerleşme tarihi, Bayan-Ölgii eyaletinin kuruluşu, Moğolistan Kazaklarının geleneksel kültürüne dair bilgi verildikten sonra, Moğolistan Kazakları hakkında yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

Moğolistan Kazaklarının Kazakçanın genel merkezinden uzakta yaşamaları ve Moğolcanın baskısı altında kalmaları sonucunda, Moğolistan Kazakçası, Kazakistan Kazakçasından bazı farklılıklarla ayrılmıştır. Bu husus tezin üçüncü bölümünde araştırılmıştır. Bu bölümde Moğolistan Kazaklarının dili hakkındaki araştırmalar, Moğolistan Kazaklarının dili ile Kazak dili arasındaki farklılıklar, Moğolcanın etkisi, Moğolistan Kazakçasının söz varlığı, Çin’de yaşayan Kazaklar dili ile bağlantısı, Moğolistan’dan Kazakistan’a göç eden Kazaklar ve onların uyum sürecinde karşılaştıkları dilsel sorunlar ve Moğolistan’da Kazak dilinde yayınlanan yayınlar ve bunların dili gibi konular ele alınmıştır.

Araştırmanın dördüncü bölümünde ise Moğolistan Kazaklarının dili nitel araştırma yöntemi ile ele alınmıştır. Moğolistan Kazaklarından kırk katılımcıyla mülakat yoluyla bireysel görüşme gerçekleştirilmiştir. *Moğolistan Kazaklarının Dil Durumu* adlı bölümde Moğolistan’ın dil politikası, Moğolistan Kazaklarının dil potansiyeli, dilin kuşaklararası aktarımı, dilin kullanım alanları ve işlevselliği, dilin medyada kullanımı, dilin eğitimde kullanımı ve dil öğrenimine yönelik materyaller, Moğolistan Kazakları dilinin tehlikedeki dil olgusu açısından araştırılması, Batı Moğolistan’da halklararası anlaşma dili olarak Kazakçanın kullanımı, Moğolistan Kazaklarında görülen dil değişimi ve araştırmaya yönelik bulgular gibi başlıklar altında değerlendirme yapılmıştır. Araştırmaya yönelik bulgular başlığı; katılımcıların ana dili olgusu, eğitim dili, günlük yaşamlarındaki baskın dil, katılımcıların Kazak diline olan bakışı, katılımcıların Kazakça ve Moğolca dil yetisi, iki dillilik, katılımcıların Kazak dilinin yok olmak tehlikesine ilişkin görüşleri, katılımcıların kendini ifade etme biçimi, yazı yazma ve internet kullanma aracı olan dil kullanımı ve katılımcıların Kazak kültürüne ilişkin görüşleri gibi alt başlıkları içermektedir.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırma kapsamında Moğolistan’da yaşayan Kazakların kim olduğu, tarihî açıdan ele alınmakla birlikte araştırma odağımızda bu Kazakların dili incelenmiştir. Moğolistan Kazaklarının dili, sosyo-linguistik bakış açısı ile incelenmiştir. Bununla birlikte, Moğolistan Kazakçasının kendine özgü farkları gösterilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın ana odağı Moğolistan’da yaşamakta olan Kazaklar olsa da üçüncü bölüm altında bu Kazaklar içerisinde Kazakistan’a göç etmiş bulunan bir kısım topluluğun dilsel sorunları

da incelenmiştir. Kazakistan'a göç eden Moğolistan Kazaklarının uyum sürecindeki dilsel sorunlarını incelemek, Moğolistan Kazakları dili ve Kazakistan'da konuşulan Kazakçayı karşılaştırmayı mümkün kılmaktadır.

Moğolistan'ın Bayan-Ölgii ve Hovda, Ulaanbaatar ve civarındaki şehir ve yerleşim alanlarında yaşamakta olan Kazaklar esas alınarak nitel araştırma yapılmıştır. Tez, Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonundan alınan Etik Kurul izni doğrultusunda alan araştırmasıyla desteklenmiştir. Araştırmamız teorik ve uygulamalı olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın amacı Moğolistan'da yaşayan ve Türkçe konuşan halklardan sayıca en çok olan Kazakları ve dillerini incelemektir. Moğolistan Kazaklarının dili, *azınlık grubun dili* olarak sosyo-linguistik bağlamda art zamanlı ve eş zamanlı karşılaştırma yöntemleri kullanılarak incelenmiştir.

Moğolistan Kazakları, azınlık niteliğinde başka bir ülkenin egemenliği altında yaşamalarına rağmen dillerini ve kültürlerini korumaya gayret göstermiş Orta Asya'daki Türk halklarının bir temsilcisi niteliğindedir. Bu nedenle Moğolistan Kazaklarını ve dillerini araştırmak Türklük bilimi açısından önem arz etmektedir. Türkoloji bağlamında Moğolistan Kazaklarının tarihi, dilbilimi açısından Moğolcanın baskısı altındaki bu dilin kendisi, Moğolca ile olan dil ilişkisi, Eski Türkçe ile çok ölçüde örtüşen söz varlığının olması ile dikkat çekmektedir. Ayrıca azınlık bir topluluğun dili olarak toplumsal dilbilim bağlamında baskın dil, zayıf dil, dil sürdürümü ve dil değişirimi, kod kopyalama ve tehlikedeki dil olgusu açısından incelenmesi önem arz etmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma bağlamında, bireysel mülakat, gözlem yöntemleriyle birlikte art zamanlı ve eş zamanlı dil bilim yöntemi, tarihi karşılaştırmalı metot, analiz ve sentez yöntemleri kullanılmıştır. Moğolistan Kazakçasının söz varlığı Kazakistan'da konuşulan genel Kazakça, bazı söz öbeklerinin Eski Türkçe ve Moğolca ile karşılaştırılmak suretiyle incelenmiştir.

Katılımcılar

Nitel araştırmamız, Moğolistan'da yaşamakta olan kırk Kazak katılımcı, Moğolistan'dan Kazakistan'a göç eden yirmi katılımcı olmak üzere toplamda altmış katılımcı ile

gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Kurul Komisyonundan Etik Kurul İzni alınmıştır. Bazı katılımcılar adlarının belirtilmesini onaylamıştır. Ancak katılımcıların kişisel verilerinin korunması için adları verilmemiş, *Katılımcı* kelimesi ve numarası şeklinde kodlanmıştır. Örneğin *Katılımcı 32* ifadesi 32 numaralı katılımcıyı göstermektedir. Moğolistan’da yaşayan Kazak katılımcılar *Bayan-Ölgii* eyaleti ve buraya bağlı *Tsagaannuur*, *Bulgan*, *Ulaanhus* köyleri; *Hovda* eyaletine bağlı *Hobda* ve *Bulgan* köyleri; *Ulaanbaatar* şehri; *Nalaikh* ilçesi; *Darhan* eyaletine bağlı *Şariin Gol* köyü; *Dornod*, *Selenge*, *Erdenet* şehirleri; Kazakistan’a göç eden katılımcılar Kazakistan’ın *Almatı* şehri, *Enbekşi Kazah Audanı*, *Aymen Auli*’nda yaşamakta olan bireylerdir.

Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Araştırma esnasında Moğolistan’da yaşamakta olan kırk kişiden bireysel mülakat yöntemi ile bilgi toplanmıştır. Bu görüşmelerin bir kısmı Covid-19 küresel salgını nedeniyle sanal ortamda gerçekleştirilmiştir. Kazakistan’a göç eden yirmi katılımcıdan bireysel mülakat yöntemi ile bilgi edinilmiştir. Bireysel görüşme gerçekleştiren bu katılımcıların tümünün konuşması ses kaydına alınmakla birlikte bazılarının görüntüsü kaydedilmiştir. Daha sonra ses kayıtları transkribe edilip Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Araştırma esnasında katılımcıların konuşmalarının tümü verilmemiştir. Gerekli kısımlarda örnekler verilmiştir. Bunların dışında Moğolistan’da Kazakça yayınlanan kitap, gazete, dergi metinleriyle birlikte sosyal medyada Moğolistanlı Kazak bireylerin kullandıkları dil üzerinde inceleme yapılmıştır.

Araştırmanın Problemi ve Karşılaşılan Güçlükler

Araştırmada Moğolistan’da yaşayan Kazaklar tarafından konuşulan dilin incelenmesi sonucunda toplumsal dilbilimi bağlamında ele alınmayı gerektiren sorulara cevap vermek hedeflenmiştir. Katılımcılara sosyo-demografik, aidiyet ve kimlik, eğitim ve eğitim dili, dil kullanımı ve dil tutumuna yönelik sorular sorulmuştur. Kazakların çoğunlukla yaşadıkları Batı Moğolistan haricinde varlıklarını sürdürdükleri diğer bölgelerde konuşulan Kazak dilinin tehlikedeki diller olgusu açısından araştırılması önem teşkil etmektedir.

Çalışmanın planına göre Moğolistan’da gerçekleşmesi gereken mülakatlar Covid-19 salgını nedeniyle çevrimiçi gerçekleşmiştir. Bayan-Ölgii eyaletine bağlı merkezden uzak köylerde yaşayan yaşça büyük konuşmacılara hedeflenen ölçüde ulaşılamamıştır. Bazı

konuşmacılar ile çevrimiçi gerçekleşen mülakatlar esnasında teknik arızalar olmuş ve konuşmayı olumsuz etkilemiştir. Sonuç itibariyle Moğolistan’da yaşayan, 16 yaşından büyük 40 konuşur ile görüşme yapılmıştır. Konuşmacılar Moğolistan’ın her bölgesinden seçilmiştir. Ayrıca araştırmacının Moğolistan Kazağı olması, mülakat dışı gözlem, daha önceki zamanlara ait araştırmalara, medya ve sosyal ağ ortamlarında metin incelemeye imkân sunmuştur. Kazakistan’a göç eden katılımcılarla gerçekleşen mülakatlar bireysel gerçekleştirilmiştir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Moğolistan Kazaklarının dili sosyo-linguistik kavramlar bağlamında ele alınmıştır.

1.1.1. Toplumdilbilim

Toplumdilbilim karma bir araştırma alanıdır. Söz konusu araştırma alanı insanı ve toplumu sosyal bağlamda ele aldığından, sosyoloji, antropoloji, felsefe, psikoloji gibi alanlarla birlikte çalışmaktadır (Öztürk Dağabakan, 2019, s. 13).

Dilbilim sözlüğü yazarları Kocaman, İmer ve Özsoy'a göre toplumdilbilim, genel dil ve toplum arasındaki ilişkilerin tüm görünüşleriyle ve çeşitli kuram, yaklaşım ve modellere dayanılarak araştırıldığı daldır. Bu dalda ele alınan konulardan bazıları şunlardır: Toplumsal grupların dil kullanımları, dilsel tutumlar, dilin ölçünlü ve ölçünlü olmayan biçimleri, dil değişimleri ve kesitler, ilişki dili, kırma dil ve kırma anadili, iki dillilik/ çok dillilik, dil düzenlemesi/ dil planlaması vb. konulardır. Bazı araştırmacılar *toplumdilbilim* yerine *dil toplumbilimi* terimini kullanırlar. Ancak *toplumdilbilimde* dilbilim ağırlıklı çalışmalar yapılırken *dil toplumdilbiliminde* toplumbilim ağırlıklı çalışmalar yapılır. Dil ve toplum arasındaki ilişkilerin araştırıldığı alan için kullanılan bir başka terim de *toplumsal dilbilim*'dir ki bu alanda da dil, toplumbilim kuramının bir bölümü olarak görülür (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 247). Çalışmamızda literatürdeki bu karışıklığı önlemek için terimin İngilizce karşılığı olan *socio-linguistics*'ten yola çıkarak Türkiye Türkçesindeki *sosyo-linguistik* uyarlaması kullanılmıştır.

2019 yılında yayınlanan *Toplumdilbilim* kitabının yazarı Fatma Öztürk Dağabakan'a göre toplumdilbilim, adından da anlaşılacağı gibi, toplum ile dil ilişkisini araştıran bir bilim dalıdır. Henüz yeni bir alan olan toplumdilbilim, dilbilimin bir alt dalıdır. Toplumda kim nasıl konuşuyor, hangi dili kullanıyor, neden bu şekilde konuşuyor gibi sorulara cevap aramak toplumdilbilimin ilgi alanını oluşturmaktadır. Araştırma alanı dil ve toplum olan toplumdilbilim, dili toplumsal yapı dahilinde dil dışı parametreler bağlamında ele alır. Bu parametreler toplumsal tabaka-sınıf, grup, yaş, cinsiyet, toplumsal rol ve durum

şeklinde sınıflandırılmaktadır. Toplumdilbilim, dilin kullanım çeşitliliği ve değişimi kapsamında diyalektlerin, sosyolektlerin, kentsel, bölgesel dillerin işlev ve kullanımlarını araştırarak tanımlayıp açıklamaktadır (Öztürk Dağabakan, 2019, s. 11-14).

Van Herk ise sosyo-linguistiğin bir topluluğun dil uygulamalarının diğerinden nasıl farklılaştığını, belirli bir topluluktaki dil kullanımı ile sınıf ve statü, cinsiyet ve cinsellik ve etnik kimlik gibi sosyal kategoriler arasındaki ilişkiyi, bu kategorilerin nispeten sabit veya aktif performansı ile yapısal anlamda açık olup olmadığını incelediğini belirtmektedir. Ona göre farklı dillerin arasındaki ilişkiyi, hem topluluklar erişiminde topluluklar arasında araştırmak mümkündür. Ayrıca insanların dil hakkında, dil çeşitliliği hakkında ne hissettiklerini ve toplumların eğitim, dil planlama ve politika yoluyla tutumlarını incelemeyi mümkün kılmaktadır (Van Herk, 2012, s. 3).

Van Herk sosyo-linguistik bilim dalında dilbiliminin başka dalları gibi araştırmacıların ihtiyaçları çalışmanın gidişatını etkilediğini belirtmiştir. Sosyo-linguistik bilim dalında araştırma yapmak için gerekli unsurları aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- 1.Konuşma topluluğunu bulmaktır. Kendimizin ait olduğu yerel topluluğu veya belirli bir konu hakkındaki bilgimize (etnik köken, izolasyon vb.) katkıda bulunabilecek spesifik bir topluluğu seçmek mümkündür. Bundan sonra bilgi vermeye ve konuşmaya gönüllü olan topluluk üyelerini belirlememiz gerekmektedir.
- 2.Veri toplamak. Veri toplamayı mevcut olan gazete gibi materyallerden, ama çoğunlukla sosyo-linguistik mülakatlardan gerçekleştirebiliriz. Özellikle kendisinin konuşmasını ve her kelimesini üniversiteli birinin kayıt altına almakta olduğunu umursamadan konuşmaya teşvik eden sorular sorarak yapmak gerekir.
- 3.Toplanan veriyi incelemek (Van Herk, 2012, s. 20).

1.1.2. Dil Belirleme ve Dil Seçimi

Toplumdilbilimde bir dilsel toplulukta birleştirici işleve sahip olacak dilin ya da değişkenin belirlenmesi, ona resmî dil ve öğretim dili olarak işlev kazandırma çabasıdır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 88). Dil düzenlemesinin ilk aşaması, diller ya da değişkenler arasında seçim yapma girişimidir. Dil seçimi, dil belirlemesi ve dil gelişimi olarak ayrıştırılmaktadır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 90).

1.1.3. Dil kayması

Bir birey ya da grubun göreceli olarak ya da birdenbire bir dili bırakıp öteki dili kullanmaya başlamasına *dil kayması* denir. Bu durum buldukları ülkedeki iletişim güçlüklerini aşmaları için anadillerini kullanmayı bırakan ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerde görülebilir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 90). Dil kayması bazen etnik kimliğini vurgulamak veya muhatabıyla dayanışmasını işaret etmek için sosyal nedenlerle de yapılabilir. Janet Holmes'in bu konudaki görüşü şöyledir:

Bir konuşmacı grup üyeliğinin ve bir muhatapla paylaşılan etnik kökenin bir işareti olarak başka bir dile geçebilir, hatta ikinci bir dilde çok yetkin olmayan konuşmacılar farklı amaçları için kısa ifadeler ve kelimeler kullanabilir. Örneğin Maori halkı, Maoriler hakkındaki bilgileri kapsamlı olsun ya da olmasın, Maori kelimelerini ve cümlelerini bu şekilde kullanırlar. Kaymalar genellikle çok kısadır ve öncelikle konuşmacının etnik kimliğini ve muhatapla dayanışmasını işaret eden sosyal nedenlerle yapılabilir (Holmes, 1992, s. 41).

Bu tür anahtarlamaya bazen simgesel anahtarlama veya etiket değiştirme adı verilir. Anahtar basitçe ünlem, bir etiket veya diğer dilde bir etnik kimlik belirteci hizmet eden bir cümle doldurucusudur. Kendisinin de o gruba, eski haline ait olduğunu, gelecekteki ilişkisini garantiye almak için de kanıtlamak için de kullanılır (Holmes, 1992, s. 42).

Moğolistan Kazakları kendi aralarında konuşurken yabancı olma ihtimalini ortadan kaldıran kelimeleri sıkça kullanırlar. Bu durum çoğunlukla Kazakistan'a göç eden Moğolistanlı Kazaklar arasındaki konuşmalarda sıkça gözükmektedir. Örneğin Moğolistan Kazaklarının *buuz* "manti", *huuşuur* "çi böreği", *cä* "tamam", *aldca* "sonrasında" veya "peki" anlamındaki kelimeleri seçmelerinin sebebi aynı gruba ait olduklarını belirtmek içindir.

Janet Holmes, dil kaymasındaki en baskın etkenin göç olmadığını öne sürmektedir. Aynı zamanda bir topluluk içindeki siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler de dilsel değişikliklere neden olabilir (Holmes, 1992, s. 57).

1.1.4. Dil Ölümü

Bir dilin bir dilsel toplulukta kullanılmaz olmasına *dil ölümü* denir. Ölüm birden değil yavaş olursa dil açılması terimi kullanılır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 90).

D. Crystal, bir dilin artık konuşanı kalmamışsa ölü kabul edildiğini belirtmektedir. Tabii ki kayıtlı haliyle varlığını devam ettirebilir -bu geleneksel olarak yazıyla, yakın geçmişten beri ses veya video arşivleriyle olmakta ve bir anlamda "yaşamaya devam etmektedir"-

ama onu akıcı şekilde konuşucusu yoksa canlı dil olarak belirtilmeyeceğini de öne sürmektedir (2010, s. 24).

Dil, kendi kendini ayakta tutan bir varlık değildir. Ancak konuşulup aktarılabileceği bir topluluk varsa, dil var olabilir. İnsan topluluğuysa, ancak insanların içinde barınabilecekleri yaşanır bir çevre ve geçimlerini sağlayacakları araçlar varsa var olabilir. Toplulukların esenlikte olmadığı yerde, dilleri tehlikededir. Diller, konuşucularını yitirdiklerinde, ölümler (Nettle ve Romaine, 2002, s. 20-21).

Dilin ölümü, kültürel ölümün belirtisidir: Bir dilin ölmesiyle bir yaşama biçimi ortadan kalkar. Dillerin yazgıları, konuşucularının yazgılarına bağlıdır. Dil değiştirme ve dil ölümü, bir topluluğun uğradığı çeşitli türlerden toplumsal, kültürel, ekonomik, hatta askeri baskılara tepki olarak gerçekleşir. Bir dil ne zaman belli bir işlevi yerine getirmez olsa, yerini alan bir başka dile zemininin birazını bırakır. Ölüm, bir dil başkasının yerini o dilin bütün işlev alanlarında aldığı ve analar babalar çocuklarına o dili aktarmaz olduğunda gerçekleşir (Nettle ve Romaine, 2002, s. 23).

1.1.5. Dil Sürdürümü, Dilsel Bilinçlilik ve Dilsel Bağlılık

Başka dillerin konuşulduğu ülkelerde yaşasalar da bireylerin anadillerini kullanmayı sürdürmeleri durumuna *dil sürdürümü* denir. Dil sürdürümü, dile bağlılık, ülkeyi fetheden güçlere karşı direnme ya da azınlık kimliğini koruma nedeniyle olabilir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 90-91). Allan Bell'e göre kendi dillerini baskın dile kaybetmemeye direnen pek çok topluluk vardır. Toplumsal, psikolojik ve dış baskılara rağmen ana dillerinin sürdürümü için kültür, tutum ve alışkanlıklarını korumaya gayret ederler. Bazılarına göre dil sürdürümünün en önemli bileşeni o topluluğun asıl üyesi olmak ve o dilde konuşmak olduğunu belirtirken bazılarının tutumu ana dillerinden yana olsa da alışkanlıkları farklı dilde olmasıdır (Bell, 2014, s. 57).

Dilin sürdürülebilirliğini tehlikeye atan etkenleri aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

Dış etkenler:

- Toplumsal dilbilim konuları;
- Tarihi ve Kültürel;
- Siyasi etkenler.

İç etkenler:

- Psikolojik dilbilimi;
- Dil seçimi;
- Dil değiştirmesi.

Dilbilgisel etkenler:

- Diller arası etkileşim;
- Kelime ve yapısal alışveriş.

Dilsel bilinçlilik, kişinin kendisinin ve başkalarının dil kullanımına ilişkin duyarlılığıdır. Dil duyarlılığının geliştirilmesi özellikle anadil öğretiminin gerilediği dönemlerde ağırlıklı olarak üzerinde durulan bir konudur (İmer, Kocaman ve Özsoy 2013: 97).

Dilsel bağlılık ise dilin tehlikede olduğunun düşünülmesi durumunda söz konusu dilin geleneksel biçimini koruma davranışı; örneğin birinci kuşak göçmenlerde eski dillerini koruma kaygısı üst düzeydedir ancak ikinci kuşakta ve daha sonrakilerde bu kaygı hafifleyebilir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 97).

1.1.6. Dilsel Azınlık ve Dilsel Baskınlık

Yaşadıkları ülkede çoğunluğun dilinden, baskın dilden başka bir dil kullanan insanlar topluluğuna *dilsel azınlık* denir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 96).

Çok dilli bir dilsel toplulukta bir dilin ötekilere göre daha çok önemsenmesi durumuna *dilsel baskınlık* denir. Bu durum tarihsel nedenler, o dilin devlet işlerinde daha çok kullanılması ya da daha çok konuşuru bulunması gibi dil dışı etkenlerden ileri gelebilir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 97).

1.1.7. Dilsel İnsan Hakları

Dil sürdürümü için yapılması gerekenlerden biri linguistik insan haklarıdır. Dilsel insan hakları 1945 yılında Birleşmiş Milletler Tüzüğü ve 1948 yılında İnsan Haklarının Evrensel Beyannamesinde tartışılmıştır (Bell, 2014, s. 61). Azınlık halkların kendi dillerinde değil baskın dilde eğitim alması, baskın topluluğun tek dilliliği önemsemesi gibi sorunları kapsamaktadır. Allan Bell, dilsel insan hakları bağlamında azınlığın sosyal durumunun göz ardı edilerek, halkların kendi dillerini aşırı romantik tanımlamasından toplulukların dilsel seçeneklerini kısıtladığını eleştirmiştir (Bell, 2014, s. 71). Bu bakımdan baktığımızda Moğolistan'da yaşayan Kazaklar ana dillerinde eğitim alma

hakkına sahiptir. Fakat Kazak nüfusunun yoğun olmadığı bölgelerde yaşayan Kazak çocuklar ana dillerinde eğitim alma haklarını kullanamamaktadır.

D. Nettle ve S. Romain'e göre politik, ekonomik, toplumsal nitelikteki gelişmeler aynı zamanda dilseldir. İnsanların kendi dillerini kullanamadığı yerde aslında demokrasi kısıtlanmıştır. Onlara göre insanların var olma, kendi dillerini ve kültürlerini kullanma ve yeniden üretme hakları devredilmez olmalıdır ve yerli toplum kendilerine haklarına sahip çıkmalıdır (2002, s. 281-282).

The right to use one's own language, in public or even in private is not universally recognized. A common view, shared even by the Chair of the UK Equality Commission, Trevor Phillips, is that minority language speakers are welcome to use their languages in the home, but that public support for these languages is impractical and might even be divisive. Yet people who are not fluent in national or official languages need Access to services such as education, the media and the justice system. In many countries (e.g. Uganda, the Seychelles) the vast majority of the population do not speak, read or write the official (often ex-colonial) languages, and are thus denied the opportunity to participate in public life.

Bir insanın kendi dilini kamusal alanda ve özel olarak kullanma hakkı veya dilsel hakkı (linguistic human rights) evrensel olarak tanınmamaktadır. Birleşik Krallık Eşitlik Komisyonu Başkanı Trevor Philips tarafından paylaşılan ortak bir görüş, azınlık dili konuşurlarının dillerini evlerinde kullanabilecekleri, ancak bu dillere yönelik halk desteğinin pratik olmadığı, hatta ayırımı olabileceği yönündedir. Ancak, ulusal veya resmî dili akıcı olmayan kişilerin eğitim, medya ve adalet sistemi gibi hizmetlere erişmesi gerekmektedir. Uganda, Seyşeller olmak üzere birçok ülkede nüfusun büyük çoğunluğu resmî dili konuşmaz, okumaz ve yazamaz. Bu nedenle de kamusal yaşama katılma fırsatı reddedilebilmektedir (TCHOLP, 2012, s. 110).

1.1.8. İki dillilik, Tek dillilik ve Çok dillilik

Bir bireyin iki dil bilmesi ya da bir toplumda iki dil kullanılması durumuna *iki dillilik* denir. Dünya nüfusunun yarısının, belki de üçte ikisinin ikidilli olduğu ve her ülkede iki dillilik durumunun bulunduğu belirtilmektedir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 155). İkidillilik insanın iki dile hâkim olması, bu iki dilde konuşabilmesidir. Ancak iki dillilik bazen iki dile tam hâkim olduğu anlamına da gelmez. Hatta konuşmacılar iki dilde nadiren eşit derecede akıcı konuşabilmektedir (Scotton, 2006, s. 3).

Allan Bell'e göre iki dillilik aşağıdaki gibi olabilir:

- İki dillilik bireysel veya toplumsal olabilir;
- İkidillilerin dil yetileri genellikle eşit olmuyor. Birinde alıcı iken, diğerinde üretici oluyor;
- Birincil (primary bilingualism) iki dillilikte iki dil de doğal yöntemle öğrenilir, ikincil iki dillilikte (secondary bilingualism) ise ikinci dil resmî eğitim ile öğrenilmiştir;

- Eklemeli iki dillilikte (additive bilingualism) konuşmacı ikinci dili kullanırken diğer dilin varlığını tamamen korurken eksiltici iki dillilikte (subtractive bilingualism) diğer dilde eksilme görülür;
- İki dillilik durağan veya dinamik olabilir;
- İki dillilik genellikle çoğul bir grubu, birkaç azınlık topluluğu ve yerliler veya göçmenleri içerir (Bell, 2014, s. 41).

İletişim için tek dil kullanma durumuna *tek dillilik* denir. Tek dillilik, kişiler ve toplumlar için kullanılır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 243).

Bireyin birden çok dil bilmesi ya da bir dilsel toplulukta birden çok dil kullanılması durumuna *çok dillilik* denir. İsviçre çokdilliliğin olduğu bir ülkedir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 77).

Bir toplumun veya siyasi varlığın ilk etapta çokdilli olmasının farklı yolları vardır:

- Savaş veya kıtlık nedeniyle göç veya yerinden edilme gibi nüfus hareketleri, yeni dilleri konuşanların bir bölgeye taşınmasına yol açabilir.
- Ülkeler arasındaki sınır çizimi, dilsel olarak farklı bölgelerin bölünmesine veya diğer dilbilimsel bölgelerle sıkışmasına neden olabilir. Bu, Avrupa sömürge gücünün Sahra altı Afrika bölünmesinde yaygın bir olaydı.
- Bazı çokdilli toplumda başka kültüre sahip ve başka dili konuşan eş nedenle çocukları çokdilli ortamlarda büyümesi mümkündür. Diglossia durumunda ise resmî durumlarda yüksek, çeşitli arkadaş ortamında düşük çeşit kullanılmasıdır (Van Herk, 2012, s. 128).

1.1.9. Kod Değiştirme ve Kod Karıştırma

Kod değiştirme toplumdilbilimsel bir kavramdır. Terim olarak, konuşmacıların bir açıklama esnasında, bir metin veya diyalog içinde dili değiştirerek bir dilden diğerine, bir değişkenden diğerine geçmesi durumunu tanımlar (Öztürk Dağabakan, 2019, s. 33).

Fatma Öztürk Dağabakan, kod değiştirmeyi şu şekilde açıklamaktadır:

İki dilli veya çok dilli bireyler konuşma esnasında başka bir dile geçiş yaparlar. Bu geçişin sebepleri içerisinde, daha iyi anlatabilmek veya kişinin söylemi esnasında takıldığı, hatırlayamadığı bir ifadeyi hâkim olduğu diğer dilde ifade ederek konuşmasını sürdürmesi gibi durumlar söz konusudur. Kod değiştirme durumu daha önce de bahsedilmiş olduğu gibi yalnızca diller arasında değil, diyalekt, standart dil, günlük dil, sosyolekt gibi her türlü değişke yani alt kod arasında da gerçekleşir. Bu durum iletişim esnasında çoğunlukla her iki tarafın da aynı kodlara hâkim olmalarını gerektirir (Öztürk Dağabakan, 2019, s. 33-34).

Kod değiştirme, insanların konuşma esnasında en az iki dili kullanmasıdır, kod karıştırma olarak da adlandırılmaktadır (Van Herk, 2012, s. 130). İkidilliliğin ikisinde de çoğu insanların dil yetisi aynı olmuyor. Bu yüzden Allan Bell'e göre iki dillilik sürecinde bütünüyle kelime ödünçleme alabilir veya kod değiştirme veya karıştırma tek konuşmada iki dili karıştırarak konuşabilir. Kod değiştirme çoğu zaman karışıklığa uğrattığı için konuşur iki dille de düzgün konuşamıyor. İkidilliler için kod değiştirme çok hassas ve araştırılması güç bir alandır (Bell, 2014, s. 22).

Kod değiştirme, iki dilli ve çok dilli konuşmacılar için mevcut seçeneklerden biridir. Konuşmacılar aynı cümle veya ifadede diil hafızasında olan kodları seçememe durumlarında ortaya çıkmaktadır. Bu hem karışık hem yetenekli dil seçimidir. Sebebi yapısal, psikolojik ve sosyal anlamda iki dile hâkim olmayı aynı zamanda hareket etmeyi ve düşünmeyi gerektirir. Kod değiştirmeler genellikle toplumsal mesajlar içermektedirler (Bell, 2014, s. 113). En sık kod değiştiren konuşmacılar, genellikle her iki dilde de en akıcı olanlardır ve bir cümlede geçişin nerede olabileceğine dair dil kuralları vardır. Toronto'nun kuzeyindeki bazı mahalleler özellikle yetenekli kod değiştiricilerle övünüyor. Rusya'da doğmuş, İsrail'de büyümüş ve şimdi Kanada'da yaşayan bu gençler Rusça, İbrance ve İngilizce arasında zahmetsizce hareket eden üçlü anahtarlardır (Van Herk, 2012, s. 137).

Çok dilliler kod değiştirirken bir ifadede iki veya daha fazla dil kullanabiliyorlar ve kendileri bunu yaptıklarını zar zor fark ediyorlar (Van Herk, 2012, s. 128).

1.1.10. Tehlikedeki Dil Olgusu

David Crystal, dilin tehlikelik seviyesini tespit etmek her zaman zordur der ve genelde o dilin durumuna göre değişir demiştir. Bu 'durum' dilin çocuklar tarafından öğrenilme oranına, toplumun ona karşı tutumu ve onu tehdit ediyor olabilen diğer dillerin etki seviyesi gibi faktörlere bağlıdır (Crystal, 2015, s. 33).

Tehlikeye düşmesi olası diller: Sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı olan, daha büyük bir dilin ağır baskısını yaşayan ve çocuk konuşmacılarını kaybetmeye başlayan dillerdir. Biz Moğolistan Kazaklarının dilini bu açıdan ilerleyen bölümde inceleyeceğiz. Bk. 4.3 *Moğolistan Kazakları Dilinin Tehlikedeki Dil Olgusu Açısından Araştırılması*.

Araştırmacı dilin tehlikede olma durumunu şu seviyeler ile açıklamıştır:

1. Sürdürülebilir diller: Yeterince büyük ve artan nüfuslara sahip dillerdir.
2. Sürdürülebilir ama küçük diller: Yaklaşık 1000 kişiden fazla konuşanı olan dildir.
3. Tehlikedeki diller: “Hayatta kalmayı bir olasılık kılacak kadar sayıda insan tarafından konuşulan ama bu olasılığın ancak uygun koşullar ve toplum desteğiyle mümkün olacağı diller”.
4. Neredeyse ölü diller: Çok az sayıda yaşlı insan tarafından konuşulan diller.
5. Ölü diller: Son akıcı konuşurunun öldüğü dil.
6. Ölü diller.
7. Tehlikedeki diller: Dili öğrenen çocuğun hiç kalmadığı veya çok az kaldığı dil.
8. Ciddi Tehlikedeki diller: En genç iyi konuşmacısının elli yaş veya üzeri olduğu dillerdir.
9. Ölüm döşeğindeki diller: Çoğu çok yaşlı, bir avuç konuşmacısı olan dillerdir.
10. Ölü diller: Konuşmacısı olmayan diller (Crystal, 2015, s. 34-35).

1.1.11. Anadili ve Ulusal dil

Dilbilimi Sözlüğü yazarlarına göre ana dil şöyle tanımlanmaktadır:

İnsanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çerçevesinde duyarak ve ilk olarak edindiği dil/diller. İki dilin aile içinde ya da yakın çevrede konuşulduğu durumlarda iki dil de anadili olabilir. Çeşitli anadillerin konuşulduğu bir ülkede bu anadillerden biri ya da birkaçı resmî dil konumunda olabilir. Anadillerinden hangisinin ya da hangilerinin resmî dil konumunda olacağı dil planlaması uygulanarak belirlenir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 25).

Ulusal dil terimi için *Dilbilimi Sözlüğünde* verilen açıklama aşağıdaki gibidir:

Devlet oluşturmuş bir ulusun kullandığı dil. Ulusal dil çoğu kez resmî dil ya da dillerden biri konumundadır, dolayısıyla devlet işleri, eğitim, hukuk, kitle iletişimi gibi resmî dilin kullanıldığı alanlarda kullanılır. Birçok ülkede ulusal dil ve resmî dil aynı dildir, ancak kimi çok dilli toplumlarda resmî dilin belirlenmesi çoğu zaman tartışmalara yol açar. Kimi ülkelerde birden çok resmî dil bulunur (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 254).

Moğolistan’ın ulusal dili Moğolcadır. Nüfus ağırlığıyla en baskın dil Moğol dilidir. Moğolcadan sonra en çok konuşulan dil Kazakçadır. Kazakça Moğolistan’da yaşayan Kazakların ana dili olmakla beraber batı Moğolistan’da yaşayan Kazak, Tuva, Uryanhay ve Dörböd gibi halkların anlaştığı halklararası anlaşma dilidir. Moğolistan’da hem azınlık

açısından zayıf dil, diğer yandan başka halkların anlaşma aracı olan Kazakçanın bu bağlamda baskın dil olarak da nitelendirilmesi gerekmektedir.

1.1.12. Baskın Dil ve Zayıf Dil

Baskın dil, ikidilli bireyin dillerden birini ötekine göre daha çok bilmesi/kullanması; ya da bir toplumda daha çok insan tarafından konuşulduğu için çoğunluk dili konumunda olan dildir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 45). Moğolistan Kazakları dili gibi Kazak dili Çin'in Şinjiang bölgesinde daha küçük azınlık gruplar tarafından *lingua franca* olarak da kullanılmaktadır. Huang 2000 yılında yürüttüğü araştırmasında Kazakçayı, konuşmacıların dil davranışları, grup ilişkilerinde rolü, dilin işlevsel kapsamı ve dil politikası açısından Çin'in en önemli dördüncü azınlık dili olarak sınıflandırmıştır (Csató ve Abish, 2011, s. 276).

D. Crystal'a göre dilin zayıflamasını ortaya çıkaran etkenler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Bir kültür diğerini asimile ettiğinde tehlikede olan dilleri etkileyen olaylar dizisi her yerde genelde aynı oluyordur. Bunun üç aşaması vardır. Birincisi insanların baskın dili konuşmasına iten siyasi, sosyal ve ekonomik kaynaklardan olan büyük baskıdır. Bu baskı devlet veya bir organ tarafından yapılan "yukarıdan aşağıya" şeklinde olabilir ve parçası oldukları toplumdaki moda trendler, ayıt oldukları gruplardan kaynaklanan "aşağıdan yukarıya" baskı şekli olabilir veya yönü belirsiz de olabilir ya da sosyo-politik ve sosyoekonomik faktörlerin etkileşimi sonucunda çıkan baskı olabilir. Ama baskı nereden gelirse gelsin, sonuç ikinci aşama veya hâlâ eski dil yetilerini korumasına rağmen yeni ailelerin de giderek daha verimli hale gelen iki dilliliktir. Sonra genellikle eski dil hızlıca yerini yeni dile bırakır. Üçüncü aşama ise genç neslin yeni dilde daha yetkin olmaları, eski dillerine az ihtiyaç duyma gereğidir (Crystal, 2000, s. 79).

1.1.13. Toplum Dilbilimsel Dil Yetisi ve Etnik Dilsel İşaretleme

İnsanların dili uygun şekilde kullanma yeteneklerinin altını çizen bilgi, onların sosyo-linguistik dil yetisidir (Holmes, 1992, s. 370). Holmes, etnik dilsel etiketleri bir sinyal olarak tanımlamaktadır. Ona göre etnik grupları ayıran özellikler, genelde dilsel anlamda ayırt edici özelliklerden daha sık olmaktadır. Etnik dilsel etiketler bağlamında azınlık gruplara mensup olanların işaretlemelerini fark etme ve gösterme eğilimindeyiz. Konuşmasında belirli etnik köken belirteçlerinin yokluğu aynı zamanda konuşmacının etnik grup ilişkisi hakkında da bilgi vermektedir (Holmes, 1992, s. 372).

İnsan konuşurken yaşını, cinsiyetini ve çeşitli görüşlerini ve mensubiyetini de işaretleyerek konuşur. Bilinçli olarak böyle bir konuşma sırasında azınlık grubuna ait

öğeleri seçmeesi mümkündür. Bu durum Kazakistan'da bulunan Moğolistan'dan göçen Kazakların konuşma esnasında belirli sözcük ve telaffuzları kullanmaları suretiyle ortaya çıkmaktadır.

1.1.14. Alan Araştırması

Saha araştırmaları gerçek ve günlük hayatın içinde yer almaktadır. Burada bir yapaylık söz konusu değildir. Araştırma alanı doğal hayatın kendisidir. Bu tür bir araştırmada elde edilecek sonuçlar diğer gruplara, gerçek hayatta genellendiğinde; hata oranı daha azdır (Kaptan, 1998, s. 52). Alan araştırması yöntemi; genelde “resmî bir kuruluşun, yani kamu kuruluşunun ve benzerlerinin belli bir zamanda olay ve olguların doğal koşullar altında gerçek durumunu saptamak üzere, toplum evreninden seçilen bir örneklemden elde edilen verilere dayalı yapılan bir araştırma biçimi” olarak tanımlanabilir (Arseven, 2001, s. 24). Alan araştırmasının bilimsellik niteliği, toplum ve dolayısıyla toplumdaki bireyleri ilgilendiren değişkenleri içermesinden kaynaklanmaktadır. Bu değişkenler, bireylerin, sosyal olgu dediğimiz cinsiyeti, bireyin dini medenî hâli, sosyo-ekonomik statüsü, eğitim düzeyi, yaşı, geliri, mesleği, yaşadığı coğrafi bölge gibi (bağımsız) değişkenlere, bireyin düşünceleri, tavrı, tutumu ve ilgisi gibi psikolojik ve sosyo-psikolojik davranışı denilen (bağımlı) değişkenlerden oluşur (Arseven, 2001, s. 24).

1.1.15. Nitel araştırma

Nitel araştırma kategorisi altında görüşme, katılımlı gözlem ve görsel metotlar gibi birçok teknik üzerine ayrı ve ayrıntılı literatür bulunmaktadır. Denzin ve Lincoln, nitel araştırmanın inceleme nesnesine ilişkin olarak yorumlayıcı, natüralist bir yaklaşımı içeren bir araştırma olduğunu ifade ederler (Kuş, 2012, s. 77). Nitel araştırmaların temel karakteristiğinin, araştırma öznelerinin bakış açılarını, anlam dünyalarını ortaya koyma, dünyayı araştırma öznelerinin gösteriyle görme olduğu daha önce vurgulanmıştı. Bu bağlamda nitel araştırmalarda kullanılan görüşme tekniğinin belirleyici özelliği de görüşülen kişilerin bakış açılarını ortaya çıkarmak olmasıdır. Bu nedenle görüşülenlerin, anlam dünyalarını, duygu ve düşüncelerini anlamak, nicel görüşmelerden farklı olarak yüzeysel değil daha derin bilgi edinmek esastır (Kuş, 2012, s. 87).

1.2. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.2.1. Dil İlişkileri

Farklı dili konuşan insanlar iletişime geçtiğinde doğal olarak onların konuştuğu diller de kendi arasında etkileşime girmektedir. İki dilin etkileşimi, diller arası etkileşim veya diller arasındaki ilişki toplumsal dilbilimin de çatısı altında araştırılabilen konulardan biridir. Bu bakımda Allan Bell tarafından dilin başka bir dil ile iletişimi esnasında birtakım dilbilimsel ve toplumdilbilimsel yansımalar ortaya çıkmaktadır. Bu dillerin etkileşimi toplumsal ve dilsel ilişkisinin seviyelerinden kaynaklanmaktadır. Bu etkileşimin sonucunda aşağıdaki durumlar ortaya çıkabilir:

- Dil seçimi, iki dil iletişime geçtiğinde konuşurlar hangi dili ne zaman ve nasıl kullanmak üzere seçim yaparlar.
- Dil tabakalaşması, diller toplumsal açıdan birinin öbürüyle olan durumundan yola çıkarak tabakalaşır. Bunun örneği diglossia'dır.
- Dil değişimi, diller etkileşime girdiğinde dilbilgisi açısından da kelime veya yapı ödünçleme, kaybetme durumları olur. Bunlar küçük veya büyük çapta gerçekleşebilir.
- Dil kayması, bir dilin tercih edilmesidir.
- Tehlikeli olgu, bir dilin olası kaybı söz konusudur. O dilde ciddi seviyede yıpranma sonucu ölüm de gerçekleşebilir.
- Kod değiştirme, aynı bağlam içerisinde iki dilin karışık kullanılmasıdır.
- Dil oluşturma, *Pidjin* veya *Creol* gibi yapay dil oluşturma gerçekleşebilir.
- Ağız oluşumu, konuşurun dilden dile kayma sonucu önceki dil özelliklerinin ayırt edilmesinden eski dilin yeni çeşitliği ortaya çıkabilir. Bu dildeki tandem veya ölüme sebep olabilir” (Bell, 2014, s. 49).

1.2.2. Dillerarası Etkileşim

Farklı diller arasında çeşitli toplumsal etkenler nedeniyle ortaya çıkan etkileşime *dillerarası etkileşim* denir. Bu etkileşim çoğu zaman ödünçleme ve düzenek değiştirimi olarak ortaya çıkmakta, çeşitli düzeylerde diller arasında öğeler alınıp verilmekte ya da

değişime başvurulmaktadır. Bu yakınlık sonucu o yörede iki dillilik ortaya çıkabilir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013, s. 96).

Doğan Aksan dil ve kültür, dil ve toplum arasındaki bağ hakkında şunları söylemektedir:

Dilin toplumla olan bağları, onun bir toplumsal kuram olarak nitelenmesine yol açar. Toplumbilimcilerin dille toplumun ayrılmaz bağlarını, ilişkilerini çeşitli açılardan inceledikleri gibi, dilbilimci ve budunbilimciler de bu alanda çok geniş araştırmalara girişmişlerdir. Bugün dil toplumbilimi (ya da dilsel toplumbilim) adlı geniş bir araştırma alanı vardır. Dil olayları, dil konularıyla toplumsal sorunlar arasındaki paralellikleri, ilişkileri inceler. Ünlü Fransız dilbilimcisi Antoine Meillet ve onun görüşünü paylaşan bilginler dili, toplumsal yapının oluşturduğu değişik katmanların bileşimi olarak görmüşler, dilde yaşam biçiminin, iktisadi koşulların etkisine, sözcüklerin anlamlarının değişmesinde toplumdaki değişikliklerin önemine eğilmişlerdir. Bugün yapısal yöntemi budunbilime uygulayan Claude Levi-Strauss da dili bir toplumsal görüngü (fenomen) olarak görür, toplumsal görüngülerin, taşıdığı nitelikler dolayısıyla bilimsel araştırmalara en yakın olduğunu belirtti (Aksan, 2015, s. 64).

Kültürle dil arasındaki bağlar, ilişkiler sorununa gelince, bu sorunun özellikle 18. yüzyıldan bu yana önem kazandığını görüyoruz. Herder, Wilhelm von Humboldt, Whorf gibi pek çok düşünür ve araştırmacı bu konu üzerinde önemle durmuşlardır (Aksan, 2015, s. 64).

Bir dildeki kavramlar, çeşitli atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler incelenir, ilgili oldukları kavram alanlarına göre öbekleştirilirse kimi alanlardaki öğelerin fazla kabarık olduğu, öbürlerine oranla çoğunluk gösterdiği göze çarpar. Dikkat edilirse bu kabarık öbekler, dili konuşan ulusun tarih boyunca en çok ilgilendiği, yaşayışında büyük yer tutan kavramı gibi konulara aittir (Aksan, 2015, s. 65-66). Köktürkçedeki *bodun* “ulus”, *kağan* “kağan”, *sü* “asker”, at ile ilgili kelimelerin çok olması, tarımcılığa ait terimlerin olması da bu yaşam biçimine, düşünme tarzına ve kültürüne işaret etmektedir.

1.2.3. Dil İlişkilerinde Sosyal Etkenler

İki veya bundan çok dilin bir kişi tarafından kullanılması dil ilişkilerini oluşturmaktadır (Weinreich, 1953, s. 1). Dil ilişkileri konusu Weinreich'in 1953 yılında yayınladığı çalışmasından sonra yaygın araştırılmıştır. Weinreich'in çalışmasının hâlen çoğu araştırmacıların başvurdukları kaynaktır (Siemund, 2008, s. 3). Dil etkileşimi dilin sesbilgisi, biçimbilgisi gibi katmanlarda gerçekleşir. Ancak dil etkileşiminin ana odağı konuşur olduğundan onun dil edinimi de önemlidir (Siemund, 2008, s. 4).

Dil ilişkilerindeki etkenler dil içi katmanlar, konuşurun dil edinim süreci gibi faktörlerden etkilenmekle birlikte sosyal etkenler de önemli rol oynamaktadır.

Şimdiye kadarki Türkçe dil ilişkilerinin kabaca bir gözden geçirilmesi bile, ilişki durumlarında sosyal etkenlerin; etkinin yön, tür, derece ve yoğunluk oranını önemli ölçüde tersirleri altında bırakmış olduğunu gösterir (Johanson, 2018, s. 26).

1.2.3.1. İlişki Yoğunluğu

Etki için çok önemli olan yayılmayı ve iki dillilik niteliğini belirleyen ilişki yoğunluğu ve ilişki süresi diğer önemli etkenleri meydana getiriyordu. Köklü etkide, A konuşanlarının önemli bir bölümünün her zaman yetkin bir şekilde iki dilli olmuş oldukları görülüyor. İlişki yoğunluğu sosyal ilişkilerdeki çok yönlülük ve sıklıkla ilgilidir; özellikle karışık cemaatler tesiri teşvik edici durumdadırlar. Tesirin derinliği aslında ilişkinin yoğunluğu ve süresiyle uyumlu görünmektedir (Johanson, 2018, s. 26).

1.2.3.2. Bireysel Tutum

Aslında tavırların (uyuma hazır olma ve prestij kazanma isteği) bulunması ve değerlendirilmesi zordur (Johanson, 2018, s. 58). Johanson'a göre dil ilişkilerindeki bireysel tutumlar B baskınlığının politik, ekonomik, kültürel ve sayıca üstünlüğü, ilişki bölgesinde yerleşiklik ve ilişki süresinin uzunluğu ve yoğunluğu dil değişimini etkilemektedir.

1.2.4. Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler

David Crystal'a göre yapısal açıdan bakarsak, dilin farklı yönleri, en fazla etkilenen insanlar arasında hızlı bir değişim gösterebilir. Konuşurken dilden dile geçiş miktarında genelde müthiş bir artış olur ve tehlikedeki dil, temasa geçtiği dillerin özelliklerini almaya başlar. Dilbilgisi yapıları etkilenebilir. Örneğin, hâkim dildeki çekimlerin ve edatların kullanımında artış olabilir. Kelime bilgisi azalır, gençler yaşlı insanların bildiği geleneksel kelimelerin yalnızca bir kısmına aşına olur ve yaşlılar onların yerini alan kelimeleri anlamazlar ve hoşlanmayabilirler (Crystal, 2010, s. 36).

Johanson'a göre dilde ilişkiye bağlı değişme, dil yapısının her basamağıyla ilgilidir ve çok derin olabilir. Gramatik yapı özellikleri kopyalanabilir. Buna örnek olarak değişik

türden fonolojik kurallar, aksan kalıpları, yapım ve çekim unsurları, cümle sentaksının görev birimleri, söz dizimini belirtmek mümkündür (Johanson, 2018, s. 48).

1.2.4.1. Kod Kopyalama Modeli

Lars Johanson dilbilimindeki dil ilişkileri konusunda kullanılan ödünç kelime, transfer gibi terimleri doğru bulmamakla birlikte, dil ilişkisi sonucunda alıcı ve verici dilde gerçekleştirilen unsurlara kod kopyalama adını vermektedir. Ona göre Türkçe dil ilişkilerinde ortaya çıkan etki, değişik türde cümle içi kod kopyalama olarak incelenebilir. Bir dil, temel kodu; diğeryse kendisinden bir unsurun (birlik, yapı) kopyalandığı kodu oluşturur. Her dil kendine özgü yaratıcı bir teknik oluşturduğu için, kopya orijinalinden başka bir sisteme dahil olduğu için kopyalama başka bir koda geçme veya her iki kodun karışımı anlamına gelmemektedir (Johanson, 2018, s. 29).

Kod kopyalam iki dil arasındaki ilişki sürecinde ortaya çıkabilir. Baskın B dilinden sosyal konumda ondan daha zayıf A diline yapıların kopyalaması Johanson'a göre kod kopyalama modelidir. Kopyalama süreci genel veya seçilmiş olabilmektedir. Genel kopyada bir B örneği bütün olarak, yani malzeme, bitişme, anlam ve sıklık yönünden yapı özellikleri bütünü olarak A temel kod cümlesi içine kopya edilir.

Genel kopya B dilindeki bir unsur A dilinin ana hatlarıyla uyan, uygun düşecek bir yere kopyalanır. Genel kopya normal olarak dilbilgisel A morfolojisini, yani temel cümle çerçevesinin cümle hiyerarşisi için gerekli görev birliklerini, öğeleri bağlayan ve bunların cümle yapısındaki işlevlerini gösteren bağlayıcıları kabul eder (Johanson, 2018, s. 31).

Seçilmiş kopyalarda B bloklarının sadece belli yapı özellikleri örnek alınır ve A birliklerine kopyalanır. Bu sayede, diğer özellikler yanında, fonolojik, semantik ve sentaktik etki ortaya çıkar. A birlikleri, B örneklerinden kaynaklanan materyal, birleşme, anlam ve sıklık vasıflarına sahiptirler (Johanson, 2018, s. 33).

Genel ve seçilmiş kopyalar yanında, karışık kopyalar da mevcuttur. Artzamanlı açıdan, karışık kopyalar, çoğu durumda karmaşık bir genel kopya ile basit bir birleşme kopyası arasında bir basamak teşkil eder (Johanson, 2018, s. 37).

2. BÖLÜM: MOĞOLİSTAN KAZAKLARI

Moğolistan Kazakları XIX. yüzyıldan itibaren günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nin Şinjang bölgesinden Moğolistan'ın Altay tarafına göç ederek, Batı Moğolistan topraklarında yaşamakta olan Kazakların Orta Cüz, onun içerisinde ağırlıklı Kerey, Naiman ve Uah boyu mensuplarıdır. Kazak Ulusu kendi içinde *Ulı Cüz* "ulu yüz", *Orta Cüz* "orta yüz" ve *Kişi Cüz* "Küçük yüz" olmak üzere *Üç Cüz* konfederasyonuna ayrılır. Kazaklar Kazak Hanlığı zamanından Çarlık Rusya hâkimiyeti zamanına kadar *Üç Cüz* idari sistemi ile yönetilmiştir. *Üç Cüz*'ün *Bi'leri* "hâkim" olur ve *Üç Cüz Bi'leri* Han'a tabiidir. *Üç Cüz* sadece idari bir birlik değil, akrabalık bağlarıyla güçlenen, yurtlarını, geleneklerini, kendilerine özgü hayat biçimlerini, kültürlerini ve aynı zamanda kültürel, dilsel açıdan farklılıkları da barındıran büyük bir sistemdir. Kazak Ulusundaki Cüzler sistemi, bilimsel açıdan daha da derin araştırılmayı gerektiren bir konudur.

Araştırmamızın ana odağı olan Moğolistan Kazakları yukarıda belirttiğimiz gibi Kazakların Orta Cüz içerisindeki Kerey, Uah ve Nayman boyu mensuplarıdır. Moğolistan'daki yerindeki Kerey ve Naymanlar Altay'ın diğer tarafında, günümüz Şinjang bölgesindeki Kazakların bir parçasıdır (Kinayat, 1995, s. 31).

Orta Cüz içerisindeki Kerey, Uah ve Nayman boyunun Kazakları günümüzde ağırlıklı olarak Kazakistan topraklarının dışında, Moğolistan, Çin'in Şinjang bölgesi, Türkiye, Almanya, İsveç, Hollanda, Fransa, Rusya'nın Dağlık Altay Otonom Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Kazakistan'da bulunan bahsi geçen boy mensupları çoğunlukla Doğu Kazakistan, Orta Kazakistan ve az da olsa kuzey Kazakistan'da yaşamaktadırlar. Avrupa ve Türkiye'de yaşayan Kazaklar dışında kalan Kerey, Nayman ve Uah boyları; Rusya, Moğolistan, Kazakistan ve Çin'in Altay bölgesine mensup halklardır. Avrupa ve Türkiye'deki Kerey, Uah ve Nayman Kazakları ise; Çin'deki Kazakların hayat mücadelesi sırasında Pakistan'a göç etmişlerdir, sonra Türkiye tarafından sığınma taleplerinin kabul edilmesiyle birlikte Türkiye'ye gelip yerleşmişler; bir kısmı ise işçi olarak Avrupa'ya geçerek diaspora oluşturmuştur. Bunların dışında bu boy mensupları günümüzde Moğolistan, Çin, Rusya ve Kazakistan'da yaşamaktadırlar.

Tarihçi Hurmethan Muhamadiuli, Moğolistan Kazaklarını Kazak milletinin mirasçısı, onların devamı olarak nitelendirmektedir. Moğolistan Kazakları yeni ortama adaptasyon

sürecinde etnik kimlik ve etnik değerlerini koruyarak, Moğolistan'daki Kazak etnik grubunu geliştirdi. Onlar Kazak milletinin bölünmez parçası, genetik, biyolojik, tarihi ve toplumsal gelişiminin doğrudan devamıdır. Kazakların milli değerleri, etnik gelenekleri, algı ve duyguları, kültür açısından büyük bir başarıyla günümüze aktarıldı (Muhamadiulı, 2000, s. 6).

17-19. yüzyıllarda Doğu Kazakistan topraklarında yaşamakta olan Kazak boyları Altay, Tarbagatay, günümüz Şinjang topraklarına kaymış, daha sonra Doğu Türkistan'dan Altay'ın Moğolistan tarafına geçerek Moğolistan Kazaklarını oluşturmuştur. Doğu Türkistan'da kalanlar ise Altay Kazakları veya Çin'deki Kazakları oluşturmuş; bu boyların bir kısmının Himalaya dağını aşarak Pakistan'a gelmesi ve Türkiye'e sığınmaları sonucunda Türkiye Kazakları oluşmuştur. Türkiye'de yaşamakta olan Kazakların bir kısmı iş aramak için Almanya, İsveç, Hollanda, İsviçre gibi Avrupa ülkelerine giderek Avrupa Kazaklarını oluşturmuştur. Moğolistan'dan Ja Lama sürgünü esnasında Rusya'ya giden Koşagaç Kazaklarını oluşturmuştur. Bunlarla birlikte Kırgızistan, Özbekistan gibi ülkeler dahil dünyada beş milyona yakın Kazak azınlık, kültürel azınlık, diaspora statüsüyle yaşamaktadır.

Moğolistan Kazaklarını araştıran Kazakistanlı Gülnar Kozgambayeva'ya göre Kazak boylarının başka topraklara göç etmesine neden olan sebepler şunlardır:

Kazaklar, devlet kurduğu zamandan bu yana son beş asırda birkaç defa Jongar saldırısı, 1723 yılında "Aktaban Şuburundu" olayı, Rus İmparatorluğu'nun sömürgesi altına girmesi, XX. yüzyılın başında yaşanan olaylar, 1916 yılındaki Ulusal kurtuluş hareketi, 1917'deki Şubat burjuva demokratik devrimi, Ekim devrimi, Alaş hareketi, İç savaş, yirminci yıllardaki ekonomik sıkıntılar, 1929-1932 yıllarındaki kıtlık, 1932-1937 yıllarındaki siyasi sürgünden dolayı yabancı ülkelere göç etmeye mecbur kalmışlardır (Kozgambayeva, 2020, s. 60).

Ancak burada bahsi geçen sebepler içerisinde 19. yüzyıl sonra gerçekleşenler Moğolistan Kazaklarıyla ilgili değildir.

Moğolistan Kazaklarının gelir kaynağı Moğolistan Cumhuriyeti kurulmadan önce konar-göçer hayat biçimi, hayvancılık, avcılık ve tarımcılık olmuştur. Hayvancılık ve avcılık yaparak konar-göçer hayatı hâlen sürdürmekte olan Kazaklar; sosyalizmin gelmesi, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte vatandaşlık haklarının tümüne sahip olmuşlar ve böylece eğitim almaya, devlet mevkilerinde çalışmaya, 1991 yılının ardından demokrasiyle birlikte ticaretin gelişmesi ile yeni geçim sağlama yollarına yönelmişlerdir.

Moğolistan Kazaklarının tarım yaptıklarından Zardıhan Kinayatulı çalışmalarında bahsetmektedir. Kazaklar Moğolistan'a geldikten sonra da tarımı bırakmadılar. İklim açısından sert, soğuk ve deniz seviyesinden 1500 metre yükseklikteki Altay'ın bazı bölgelerinde yaşayan Kazaklar; arpa, buğday ekmekteyken, son yıllarda ise meyve ve sebze ekmeğe başlamışlardır. Bayan-Ölgii'nin Bayannuur, Altantsögts, Tsagaannuur, Tulba, Kobda, Bayan-Enger, Arvan, Bayanbulag, Hulst adlı bölgelerinde Kazaklar tarımcılık yapmıştır (Kinayatulı, 1995, s. 58).

Abak Kereyler el sanatlarında gelişmiştir. Konar-göçer kültürlü Abak Kereyler arasında marangozluk, keçe ve deri yapımı, sabun yapımı gibi eski Kazak zanaatları da gelişmiştir. Ayakkabı yapımı, demirden alet yapımı, *körük* “demir eritilmesinde ateş için kullanan alet”, keçe boyamak, gümüş, altını işlemek gibi gelenekleri sürdürmüşlerdir (Kinayatulı, 1995, s. 59).

2.1. MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ NÜFUSU

Moğolistan'da yaşamakta olan Kazaklar, ülkedeki Halha Moğollarından sonra sayıca en fazla olan millet statüsünü taşımaktadır. Moğolistan nüfusunun %84,5'ni Moğollar oluşturmaktadır ve bunların içinde sayıca en çok olanlar Halha Moğollar'dır. Bununla birlikte Uryanhai, Dörböt, Zahçin, Ööld vb. Moğol² halkları da yaşamaktadır.

Moğolistan devletinin kanunu gereğince nüfusu *ündesten* “millet” ve *yastan* “küçük etnik grup” (*yas* Moğolcada “kemik” anlamını vermektedir ve bu kavram, hacim ve kültürel, dinsel özellikler olmak üzere millet niteliğini değil, daha küçük mensubiyeti taşıyan küçük etnik grupları kastetmektedir) terimleriyle ayrılmaktadır. *Ündesten* “millet” niteliğini; ülkenin %90'dan fazlasını oluşturan Halha Moğolları ve *ündestnii tsöönh* “azınlık millet” niteliğini ise tarihi, dili, kültürü ve nüfusuyla Kazaklar taşımaktadırlar. Geriye kalan Uriankhai, Zahçin, Ööld, Torgout vb. Moğol halkları ise; *yastan* yani “küçük etnik grup” statüsüyle anılmaktadırlar. Moğolistan'da yaşayan Kazaklar *ündestnii tsöönh* “kültürel azınlık millet” resmî tabiriyle kanunlarda anılmaktadır. *Ündestnii tsöönh* “kültürel azınlık” terimi ülkenin tüm nüfusuna kıyasla sayıca az olan dil veya renk farkı,

² Moğol halkları Dörböd, Bayad, Buryad, Zahçin, Dariganga, Uryanhay, Darhad, Khotogoyd, Torguud, Ööld, Myangad, Barga, Sartuul, Üzemçin, Hamnigan, Harçin, Eljigen halklarıdır.

kültür ve dini tutumu açısından da farklı olan, kendi kültürünü yaşatarak nesilden nesle aktarma içgüdüğü olan topluluktur (ÜTSEA, 2018, s. 5-6). *Kültürel azınlık millet* olan Kazakların ana dillerinde konuşma, ana dilinde ilkokulda eğitim alma, kültürel devamlılıklarını sürdürme ve gelecek kuşağa aktarma hakları kanunen korunmaktadır.

Moğolistan nüfusunun 2015'te gerçekleşen sayımına göre nüfusun %84,5'i Halha; %3,9'i Kazaklardır ve sayıca onlardan sonra Buryat, Bayad, Zahçin ve Ööld halkları gelmektedir (HAOSZTND, 2016, s. 36). Moğolistan'da yaşayan başka Türk halklarından olan Khotonlar tüm nüfusun %0,4'ni, Tuvalar ise %0,2'ni oluşturmaktadır.

Tablo 1. Moğolistan'da Yaşayan Türk Halklarının Sayısı

Moğolistan'da Yaşayan Türk Halkları	2010 Yılındaki Nüfus Sayımı	2015 Yılındaki Nüfus Sayımı
Kazak	101526	114506
Tuva	5169	4038
Khoton	11304	11580
Tsaatan	282	541
Çantuu/Üzbek	260	203

(Kaynak: HAOSZTND, 2016, s. 36)

Moğolistan'da yapılan nüfus sayımının en eski verisi 1918'e dayanıyor ve 1918 yılındaki ülkenin tüm nüfusu 647500, 1935'teki sayıma göre ise 738200, 1963'teki veriye göre 1 milyonu aşarak 1017100, 2010'da yapılan sayıma göre 2754700, 2015'teki en güncel sayıma göre ise 3057800'dir (HAOSZTND, 2016, s. 21).

Moğolistan Kazaklarının nüfus hareketini incelediğimizde resmî kaynaklardaki verilerin en eskisi 1935'e dayanıyor. Fakat Kazakların XIX-XX yüzyıllarda Batı Moğolistan'a göç edip geldikleri zaman ne kadar kişinin geldiği hakkında soyut bir bilgi yoktur. Göç ile batı Moğolistan'a gelen kazakların tahmini sayısı hakkında Moğol etnografya araştırmacısı Ts. Jamsrano'nun verilerine dayanarak, 1860 yıllarında bir ailede 4 kişi var diye hesaplırsak 7480 kişi, bir ailede 6 kişi var diye düşünürsek 11220 nüfus olduğunu söyleyebiliriz (Jamsrano, 1927, s. 133).

Bayan-Ölgii eyaleti kurulmadan önce Moğolistan Kazakları batı idari bölge başkenti olan Kobda'ya bağlıydılar ve 1935'te yapılan nüfus sayımına göre Kobda bölgesinin toplam

nüfusu 42585 idi. Bir sonraki nüfus sayımı 1944'te yapıldı ve o zaman artık Bayan-Ölgii eyaleti kurulmuştu ve nüfusu 35995 olmuştur. Kobda'nın nüfusu ise 39000 idi. Bu zamandan sonraki nüfus sayımı bilgilerine baktığımızda Bayan-Ölgii nüfusunda hızlı bir artış gözükmemektedir. Fakat 1990'lı yıllara gelince nüfus sayısında ciddi bir şekilde azalma görülmüştür. Bu da Kazakistan'ın bağımsızlığıyla birlikte gelen ana vatana göç sürecinde Moğolistan Kazaklarının büyük kısmının göçtüğüne işaret etmektedir.

Bayan-Ölgii eyaletinde Kazaklarla birlikte Uryanhay, Tuva, Buryat ve Dörbet gibi halklar yaşamaktadır. Fakat nüfusun %75,5'ten aşkın oranı Kazaklar olduğu için nüfus sayımındaki verileri doğrudan Kazaklar ile ilişkili yorumlamayı yerinde buluyoruz.

Tablo 2. Bayan-Ölgii Bölgesinin 1944'ten Bugüne Dek Nüfus Bilgisi

Yıl	Nüfus
1944	35995
1956	38765
1963	47838
1969	58131
1979	71132
1989	90911
1990	99022
1991	100171
1992	83632
1993	73116
1994	76585
2000	91579
2001	89948
2002	92449
2019	108530

(Kaynak: www.1212.mn)

Moğolistan devleti idari bölgeleri *Batı, Hangay, Orta ve Sol* olmak üzere dört bölge ve *Ulaanbaatar* bölgesine ayrılmaktadır. Moğolistan'da yaşayan Kazakların büyük kısmı batı bölgesine bağlı Bayan-Ölgii ve Kobda'da; ülkenin başkenti Ulaanbaatar şehrinde, onun 50 km yakınındaki Nalaikh ilçesinde; Dornod, Darhan, Selenge, Töv, Zabhan vb. şehirlerde yaşamaktadırlar. Moğolistan'ın Batı bölgesine Bayan-Ölgii, Kobda, Gobi-Altay, Uvs ve Zavhan bölgeleri dahildir. 2015'te yapılan nüfus sayımına göre batı bölge nüfusu 390594'tir. Moğolistan nüfusunun en kalabalık, yoğun yaşadığı bölge ise başkent Ulaanbaatar'dır ve nüfusu 1396288'dir. 2015 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kazakların yoğun yaşadığı Bayan-Ölgii'nin nüfusu 100189, Kobda'nın nüfusu ise 83517'dir (HAOSZTND, 2016, s. 28). Tabii bu veriler bahsi geçen bölgede yaşayan Kazakların sayısı değil, bölgenin toplam nüfusedir.

Halha Moğolların en az yaşadıkları bölgeler oranıyla sıralandığında %28,4'i Kobda, %13,8'i Uvs ve %1,2'i Bayan-Ölgii'dir (HAOSZTND, 2016, s. 37). Bu Bayan-Ölgii nüfusunun %98,8 oranını Kazak, Tuva, Altay Uryanhay, Bayad vb. halklarının oluşturduğuna işaret etmektedir. Bu konuda Bayan-Ölgii'de yaşayan halkların nüfus dağılımı verilerine yine aynı kaynaktan ulaşmaktayız. 2015'te yapılan nüfus sayımına göre Bayan-Ölgii nüfusunun %0,0 oranını Halha; %75,5 oranını Kazak; %1,5 oranını Dörböd; %1,6 oranını Buryad; %0,1 oranını Bayad; %0,1 oranını Dariganga; %22,9 oranını Uryanhaylar; %34,2 oranını Tuvalar oluşturmaktadır (HAOSZTND, 2016, s. 40). Böylece Bayan-Ölgii bölgesindeki sayıca en çok halkın Kazaklar olduğunu görmekteyiz. Moğol dilindeki resmî olmayan literatürde, halk arasında *Bayan-Ölgii Aimag* "Bayan-Ölgii Bölgesi" demek yerine *Hasag Aimag* "Kazak Bölgesi" tabiri de kullanılmaktadır.

Nüfus dağılımında Halhaların az olduğu batı bölgesindeki ikinci yer olan Kobda'nın nüfus dağılımına baktığımızda Kazak, Halha, Zahçin, Uryanhay, Torguud, Dörböd, Ööld, Myangad olmak üzere pek çok halktan oluşmaktadır. Kobda bölgesinde yaşayan Kazak sayısı ise Kobda nüfusunun %12,2 oranını oluşturmaktadır (HAOSZTND, 2016, s. 37).

Kazaklar Bayan-Ölgii, Kobda, Selenge, Töb bölgeleri ve Ulaanbaatar'da yoğun yaşamaktadır.

Tablo 3. Moğolistan'da Yaşayan Kazakların Bölgelere Göre Dağılım Oranı

Şehirler	Oran
Bayan-Ölgii	75,5
Ulaanbaatar	9,1
Kobda	8,8
Darhan-Uul	2,3
Selenge	1
Töb	0,9
Orhon	0,6
Hentii	0,5
Arhangay, Bayanhongor, Bulgan, Gobi-Altay, Dornod, Zavhan, Övörhangay, Ömnögobi, Uvs, Hövsgöl, Gobisumber	0,1
Dundgobi, Sükhbaatar	0,01

(Kaynak: HAOSZTND, 2016, s. 40)

Tabloda görüldüğü üzere Kazaklar Moğolistan'ın batı bölgelerine göç edip gelse de zamanla yeni yaşam şartları sebebiyle tüm Moğolistan'a yayılmış vaziyettedir. Fakat Kazakların en yoğun nüfusu şüphesiz Bayan-Ölgii, Kobda ve Ulaanbaatardadır. Moğolistan'daki Kazak nüfusunun yoğunluk derecesi ülke haritasında aşağıdaki gibi belgelenmiştir.

Moğolistan Kazaklarının en yoğun nüfusu bulunduğu bölge Batı Moğolistan'dır. Bayan-Ölgii ve Kobda eyaleti Batı Moğolistan olarak sayılmaktadır. Bu iki bölgeden sonraki Kazakların sayıca çok bulunduğu yer Ulaanbaatar şehridir. Kazakların Ulaanbaatar ve civarındaki şehirlere göçleri 1949-1958 yıllarından sonra başlamıştır. M. Hurmethanulı'na göre; 1950 yıllarından sonra Bayan-Ölgii, Kobda eyaletinde yaşayan Kazaklar iş arayışı nedeniyle Ulaanbaatar şehrindeki işçi fabrikalarından dolayı Nalaikh, Çonogal kömür maden ocaklarında çalışmaya başlamıştır. 1970 yıllarındaki iş merkezi bölgelerine işçi yerleştirme siyaseti Kazakların jeolojik-biyolojik açıdan gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Bu maden ocaklarında çalışan işçilerin %30-40'ı Kazaklardan oluştuştur. Bu amaçla Batı Moğolistan'dan merkezî taraflara göç edip gelen Kazak ailelerin sayısı gittikçe çoğalmıştır. 1970-1980 yıllar arasında Ulaanbaatar,

Darkhan, Nalaikh, Gaçuurt, Ugtaal, Tonköl, Çandağan, Berkh, Erdenet, Bayandelger vb. yerlere çok sayıda Kazak yerleşmiştir. Böylece Bayan-Ölgii ve Kobda'dan sonra Kazakların sayıca çok olduğu bölge Ulaanbaatar olmuştur (Muhamadiulı, 2000, s. 65).

Ülke içindeki bu iç göçün nedenini çoğu araştırmacı iş bulma güdüsü olarak göstermektedir. Fakat bu iş arayışının asıl nedenini tarihçi Zardıhan Kinayatulı 1949 yılından sonraki hayvancılık sektörüne getirilen yüksek vergi yükümlülüğü olarak açıklamaktadır. Bu ek vergiye göre; 1950 yılından itibaren her aileye hayvan sayısı standardı, ölü hayvanlar için et, yün, süt ve para vergisi eklendi. Devlete ödenmesi gereken 80 kilo et ve 2 kilo kaşmiri yetiştiremediği için yargılanan, ceza evine giren Kazaklar bu baskıdan kurtulmak için Ulaanbaatar, Çonoğol, Nalaikh, Bayantümen, Züünbayan gibi maden ocaklarına işçi olarak kaydoldular. 1958 yılında Nalaikh kömür maden ocağında çalışan işçilerin %80'ni Kazaklar oluşturmuştur. Böylece Kazakların merkezi Bayan-Ölgiiden uzakta, Kazak topluluğu oluşmaya başlamıştır (Kinayatulı, 1995, s. 128). Ancak araştırmacı bu bölgelerdeki Kazak dilinin değişime uğradığını, halkın gelenek ve göreneklerinde değişiklikler başladığını belirtmiştir.

Kazaklar hakkındaki ilginç istatistiksel bilgilerden biri yaşam tarzlarıyla ilgilidir. Moğolistan Kazaklarının %26'sı köylerde, %74'i ise şehirlerde yaşamaktadır (HAOSZTND, 2016, s. 42). Burada dikkat etmemiz gereken nokta ise şehirde yaşayan Kazakların büyük kısmının kendi mülkleri içerisinde *Kigiz Üy* “çadırlarını” bulundurmasıdır ve düğün, ölüm olmak üzere kültürel hayat ile ilgili tüm gelenek ve ayinlerin *kiygiz üy'lerde* yapılmasıdır. Bu sebeple, şehirde yaşayanların oranı çok olsa bile, bu onların tamamen yerleşik hayata geçtiğini ifade etmez. Bayan-Ölgii'de yaşayan Kazakların büyük kısmı şehir nüfusuna kayıtlı olmalarına rağmen; yaz aylarında yaylada, güz aylarında güzlük yurtlarında *kiygiz üy'lerinde* yaşarlar. Burada görüldüğü üzere Moğolistan Kazakları konar-göçer hayat tarzını hâlen sürdürmektedir. Moğolistan Kazakları ve onların yakın akrabaları olan Çin'de yaşayan Altay Kazakları dünyada konar-göçer hayat kültürünü hâlen sürdürmekte olan Türk halklarından biri olup Türkoloji alanında detaylı şekilde araştırılması gerektiğini düşünüyoruz.

Sosyalist Moğolistan döneminde ülkede yaşayan tüm halklar eşit haklara sahipti. Marksist ve Leninist öğretisi; önceki feodal düzende olan Moğol, Türk ve Hamnigan halklarının artık eşit, ağabey-kardeş ilişkili, aynı değerleri paylaşan nüfus haline gelmesini devlet içindeki farklı halklar için olabilecek en doğru kavram olarak

nitelendirmiştir. Bu konuyu Moğolistan'daki etnograf S.Badamhatan 1973 yılında *Tarih Araştırmaları* bilimsel dergisinde yayınlanan *Bnmau'in Ündestnii Ba Ugsaatnii Högjliin Asuudald* "Moğolistan Halk Cumhuriyetinin Halklar ve Milletlerin Gelişimi Hakkında" adlı makalesinde ayrıntılı anlatılmıştır. Araştırmacı bu konuda Moğolistan'ın Sovyetler Birliği ve başka ülkelere kıyasla farklı durumda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun sebebinin ülkenin %90'ı aşkın nüfusunu Moğol halklarının oluşturması ile aynı dili ve kültürü paylaştıkları için büyük fark olmaması, internasyonel ülke olması ve ülke gelişiminin aynı hızda ilerlemesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Moğolistan'da yaşayan Türk halklarının da eşit gelişme haklarına sahip olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte araştırmacı Kazak ve Hoton olmak üzere Türk halklarının Sosyalist Moğolistan'daki konumunu aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir: Ülkemizin kültürel azınlık halklarından olan Kazaklar, Uryanhaylar ve Hotonlar Cumhuriyetin devrim yıllarında buldukları bölgenin ekonomisini, kültürünü başarıyla geliştirebilen, Sosyalist Moğolistan ailesinin eşit haklı üyeleridir (Badamhatan, 1972, s. 17).

Araştırmacının dikkat çektiği diğer bir konu ise; halkların kültürel ve dilsel anlamda birbirinden etkilenmesi ve zamanla birinin baskın hâle gelmesidir. Bayan-Ölgii bölgesinde yaşayan Kazak, Uryanhay (Altay Uryanhayları), Monçok Uryanhay, Uygur gibi soyların (halkların) sosyalizmin benimsenmesinde Kazak dili ve kültürü altında birleşip gelişme eğilimine girdiğini belirtmiştir:

Moğolistan'daki halkların etkileşim ve gelişmesini incelediğimizde Moğolistan'daki halklar ve soylar gelişimi Halha ve Kazak dil ve kültürleri kapsamında, bu halkların dil ve kültürüne benzetmek, alışmak eğilimleriyle bahsi geçen iki halkın büyük birliktelikleriyle devam ettiğini görüyoruz. Bayan-Ölgii bölgesinde yaşayan Tuva, Uryanhay, Buryatların Kazak dili bölgedeki iletişim dili olarak kullandıkları, öğrendiklerini baskın dil ve kültüre benzetmek ve alışmak eğiliminde açıklayabiliyoruz (Badamhatan 1972, Muhamadiulı, 2000).

2.1.1. Moğolistan Kazaklarının Mensubiyeti

Orta Cüz Argın, Nayman, Kerey, Uah, Honırat ve Kıpçak olmak üzere altı boyun konfederasyon birleşimidir (Argınbayev, Mukanov ve Vostrov, 2000, s. 147).

Kazakların Kısa Tarihi adlı eserinde tarihçi Niğmet Mıncan, Kazakların Üç Cüz idarî sistemi, etnogenezi ve seceresi hakkında halk arasında bilinen tüm hikâyeye, destan, masalların genel motiflerinin kabul edilen versiyonunu belirtmiştir:

Kazakların en eski Ataları Alaştır. Alaştan Kazak doğmuştur. Kazaktan Bekaris, Akaris ve Janaris adlı üç oğul olmuştur. Bekaris'in çocukları Ulı Cüz, ondan Üysin, Kanlı, Dulat, Sarı Üysin (Türkeş), Jalayır, Alban, Suan, Şapıraştı, Oşaktı, Şanışkılı, Sirgeli vb. boylar türemiştir. Akaris'in devamı ise Orta Cüz: Argın, Nayman, Kerey, Uah, Konırat ve Kıpçak, Janarisin oğullarından Kişi Cüz: Alşın, Alimuli, Bayulı gibi boylardır (Mıncan, 1994, s. 39-40).

Moğolistan Kazaklarını Orta Cüzün içerisindeki Kerey, Uah ve Nayman boyları oluşturduğunu yukarıda belirtmiştik. Kerey ve Nayman boy adları Türkoloji tarihinde çok daha eski yüzyıllara ait tarihte geçmektedir. Kerey ve Nayman devletleri hakkındaki bilgilere daha sık Cengiz Han'ın Büyük Moğol İmparatorluğunu kurduğu dönemde rastlıyoruz. Kerey Ulusu, Büyük Moğol İmparatorluğu Cengiz Han tarafından kurulmadan önce var olan Türk halklarından biridir. Moğolların Gizli Tarihinde Cengiz Han Moğol halklarını aynı devlet çatısı altında birleştirirken ona yardım eden Kerey Han'ı Tooril (Tuğırıl) ve onun ulusu hakkında bilgiler yer alır. Kereyler hakkındaki yazılı belgeler sadece Moğolların Gizli Tarihi ile sınırlanmaz. Raşid-ad-din Secerisindeki, Çin yıllıklarındaki Kerey Ulusunun Hanları hakkındaki bilgileri de kaynak olarak nitelendirmemiz gerekir.

Moğolistan Kazaklarının çoğu Kerey boyundan olduğu için bu Kazak diasporası için Kerey Kazakları adı da kullanılmaktadır. Özellikle Moğolistan Kazakları kendilerini en çok *Kerey'iz*, *Abak Kerey'iz*, *Kerey Kazaklarıyız* diye nitelendirmektedir.

Moğolistan Kazaklarının mensubiyeti konusunu araştırdığımızda; Kerey ve Nayman terimleri konusunda Kerey Hanlığı, Nayman Hanlığı zamanındaki bilgilere kadar ulaşırsak da Uah terimi için aynısı söz konusu değildir. Uahlar; Kazak Hanlığı kurulduktan, Üç Cüz konfederasyonu oluştuğundan sonra anılmaktadır.

Nayman Hanlığı Uygur, Kırgız kağanlığından sonra günümüz Moğolistan topraklarında var olan hanlıktır. Naymanlar kimi araştırmacılar Moğol halkları dese, kimileri Türk halkları olarak nitelendirmiştir. Aynı tartışma Kereyler için de söz konusudur. Nayman etnonimi Moğol dilinde *naym*, *nayman* "sekiz" anlamını vermektedir.

Tarihçi İslam Kabışulı'na göre günümüz Moğolistan toprakları Nayman Ulusunun yurtdur. Nayman ulusu Altay'dan Orhon'a kadar olan topraklarda konar-göçerlerdi. Bunun kanıtı yer ve su adlarıdır. Orhon nehrindeki *Balıktı* şehri Naymanların başkentiydi. Bu şehiri kimi zaman Uygur, kimi zaman Kırgızlar, kimi zamanda Kara Kıtaylar tarafından ele geçirilse de hep geri kazanılıyordu (Kabışulı, 2007, s.104).

Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğunu kurması Nayman ve Kerey Hanlıkları, Merkit, Tatar, Konıratları tarih sahnesinden uzaklaştırdı. Altay'dan Orhon'a kadar olan yurtlarından batıya göçen Naymanların kaderinde iç çatışmalar, dini karışıklıklar ve Moğol istilası vardı.

1206-1218 yıllardan sonra Naymanların Altay ve Jetisu'yu yurt edindikleri bilinmektedir. Küşlük Han Kidan Hanı Gürhan'ın kızı ile evlenip, sonradan Gürhan'ı tahtan indirdi. Bununla birlikte Kanlı ulusunun Almalık şehrini, Kotan ve Kaşgar Uygurlarını kendi ulusuna tabii kılmıştır (Kabışulı, 2007, s. 107).

İslam Kabışulı'nın fikrine göre; Küşlük Han böylece Ulus sınırlarını büyütüp güçlü kalsaydı belki Cengiz Han'ın Moğol istilası doğuda Altay'da biterdi. Ama Küşlük Han Kidan Han'ının kızı Xunhu ile evlendikten sonra Nestorian dininden vazgeçip, Budda dinini kabul etti ve halka da kabul ettirmeye çalıştı. Çoğu Müslüman olan halk Nayman Hanlığına karşı dayanışma başlattığı için ulusun gücü içeriden zayıflamaya başlamıştı. Cengiz Han'ın halklarına dinî tutumları konusunda özgürlük tanınması Nayman Hanlığı'ndaki iç çelişkiyi daha da güçlendirdi. 1218 yılında Küşlük Han öldürüldü ve Nayman Ulusunun sonu geldi (Kabışulı, 2007, s. 108). Naymanların son hanı Küşlük Hanın mücadeleleri başarısız oldu. Küşlük Han'dan sonra Ulus tekrar hanlık kuramadı ve böylece Naymanlar Jetisu, doğu Altay'da, bugünkü Kazakistan'da Kazak Hanlığını oluşturan bir boy oldular.

Moğolistanlı Kazak tarihçi İslam Kabışulı; Kereyler hakkındaki ilk bilgilerin Siyanbi zamanında Naymanlar Toba ve Jujan zamanında ve Çin yıllıklarında geçtiğini belirtmiştir (Kabışulı, 2007, s. 103). Kereyler; Siyanbilerin bir boyu olarak Çin ve Fars yıllıklarında çok eski zamanda at yetiştirip, at sütü içen, at eti yiyen halk olarak belgelenmiştir. İran, Fars eserlerinde Kereyler *cılıkşılar* “yılıkcılar” olarak da adlandırmıştır (Kabışulı, 2007, s. 110).

Janimhan Oşan, Kerey Hanlığını Göktürk, Uygur ve Kırgız kağanlıklarından sonra onların yerine kurulan Hanlık olarak nitelendirmektedir (Oşan, 2010, s. 10).

Tarihçi Niğmet Mincan ise; Kereylerin Çin kaynaklarında ilk belgelenişini şöyle aktarmaktadır:

Liyao ve Jin İmparatorlukları zamanında Kerey Ulusu Hanhay ve Ginte (Burhan) dağlarının arasında, Orhon, Tola nehirlerinin havzasında konar-göçer hayat sürdüren halklardır. Onların batısındaki komşuları Merkit ve Kirgiz tayfeleri olmuştur. O zamanda Kereylerin nüfusu çok, güçlü ulus idi. Kereyler sogdı yazısını (eski uygur) kullanıyordu. 1007-1009 yılından Hıristiyan dininin bir akımı nestorian dinini benimsediler (Mıncan, 1994, s. 159).

Liyao İmparatorluğu 907-1125, Jin İmparatorluğu 1115-1234 yıllarında tahtta bulunmuştur. Lyaoshi *Liyao İmparatorluğunun tarihi* 1344 yılında yazılmıştır. Yazarı Toto olarak bilinmektedir. Kitapta 907-1125 yıllarındaki Moğolistan ve Orta Asya’da yaşayan Türk-Moğol kabilelerinin tarihine ilişkin bilgiler vardır (Oşan, 2010, s. 3).

Çin yazılı kaynaklarında Kereylerin konar-göçer ve kahraman bir halk olarak betimlenmesi hususu; Hun, Türk, Uygur Kağanlığı zamanındaki göçebelerin durumu ile hemen hemen aynıdır (Oşan, 2010, s. 14).

İslam Kabışulı, Kerey Hanlığının yurdunu günümüzdeki Moğolistan’ın orta ve kuzey bölgesi olarak belirtmektedir. Kereylerin yurdu günümüz Moğolistan’daki Arhangay, Övörhangay, Selenge, Töv, Kenditau’nun dağlık ve bozkır bölgeleri idi. Bu bölgelerdeki yer-su adları Kazakçadır. Örneğin Hentii <Kendi Tau ken’e (ken “yer altı mineral”) zengin dağ, Hövsgöl <Köpsüköl “çok sulı göl”, bu adlar 13. yüzyıldan önce verilen adlardır (Kabışulı, 2007, s. 114).

11. yüzyılın son yirmi yılı ve 12. yüzyılın başında Kerey Hanlığı en güçlü devrini yaşıyordu. Marqus Buyruk Han’ın ve Sarık Han’ın tahtta olduğu bu süreçte Kerey Hanlığının sınırları Kidan ve Tangıtlara kadar genişlemiştir (KRTT, 2014, s. 51).

Kerey Hanlığı topraklarında şehirler olmuştur. Çin kaynaklarında; Kedun Çen şehri, Moğolistan’ın Tula nehrinin kıyısındaki Bayan-nor civari ile Voludoçen veya Ordubalıq’ta Kerey Hanlığı hüküm sürmüştür. Raşid-ad-din; Ordubalıq’ta Qurçaquz hanın ordası olduğunu belirtilmiştir. Bununla birlikte Bükheg şehri günümüz Ulaanbaatar’un güneyinde yer almaktaydı (Oşan, 2010, s. 16).

Kerey Ulusu batıda Nayman, doğuda Moğollar ile barışık olsa da Tatarlar ve Tangutların Siya Ulusu ve Kara Kıtaylar ile devam eden çatışmalar, Torı han ve kardeşi Erke-Kara arasındaki iç çekişmeler ve son olarak Cengiz Han’ın darbeleri sonucunda yıkıldı.

İslam Kkabışulı, Kerey Hanlığının gücünü zayıflatan unsur olarak Kidanlarla olan savaşı göstermektedir: Kereyler Uygur, Enisey Kırgızlarının yurtlarını almıştır, fakat Kidan zamanında 300 yıllık savaş Kerey Ulusunun gücünü zayıflatmıştır. Kerey ulusunun adı

XI-XII yüzyılında daha da yayıldı. Bu zamanda ulus sağ, sol ve merkez olmak üzere üç kanata bölünüp yönetiliyordu. Torı'dan önceki Han Buyruqtur.” (Kabışulı, 2007, s. 114-115).

Bundan sonraki Kerey tarihi Moğol İmparatorluğunun hâkimiyetinde geçse de Kereylerin Moğol İmparatorluğunun önemli mevkilerinde olduğu görülmektedir. *Kazak Ru-Taypalarının Tarihi* kitabının yazarları Kerey ulusunun günümüz Almatı civarı, Jetisu'da Moğol İmparatorluğu içerisinde varlıklarını devam ettirdiğini öne sürmektedir (KRTT, 2014, s. 87).

Kerey Ulusu ile Moğol ulusu; Cengiz Han'ın Büyük Moğol İmparatorluğunu kurduğu dönemde dost iken, ilişkileri sonunda savaş ve Moğollar'ın galip gelmesi ile sona ermişti. Kereyler'in günümüz Moğolistan topraklarındaki ata yurtları olan Orhon, Tula nehirlerinin havzası, Burhan dağından Moğolistan'ın batısı, günümüz Kazakistan'ın doğusu ve orta kısmına kadar geldiğini görüyoruz. M. Mukanov, Kereyler'in 14-15 yüzyıllarda Jetisu ve Tarbagatay, Ertis havzası, Zaysan gölünden Om ve Tobıl nehirlerine kadar olan toprakları yurt edindiklerini belirtmiştir.

Kereyler Kazakistan'ın doğusunda 500 yıla yakın yaşadıkdan sonra, Jongar istilası esnasında bu ülke ile sınırdaş, Doğu Türkistan'ın Altay, İle, Tarbagatay bölgelerine ikinci kez göç ettiler. Bu yerler eski Üysün ve Nayman yurtları olduğu için toprak kavgası olmadı (Kabışulı, 2007, s. 144).

Kereyler XVIII yüzyılın başında Sır nehri boyundan Doğu Türkistan, Altay, Tarbagatay'a geldiler. XVIII yüzyılın ortasından sonra Abak Kerey ve Nayman boyları Kazakistan'ın doğusuna, Doğu Türkistan'ın kuzeyi Jongariya'daki Kara Ertis ve Kıran nehrine kadar yurt edinmeye başladılar (Kabışulı, 2007, s. 150).

Kereylerin nestorian dinini tuttukları çoğu zaman tartışılmalı konuların biridir. *Kazak Ru-Taypalarının Tarihi* kitabının yazarları bu görüşe katılmıyorlar. Kerey tarihini Çin Kaynakları üzerinden doğrudan araştıran Janimhan Oşan, bu görüşe katılmakla birlikte, Kereylerin nestorian dinini kaynaklarda gösterildiği gibi 1000 yılda değil, daha öncesinde tanıdıklarını belirtmektedir. Uygur İmparatorluğunun zamanında 763 yıldan itibaren yayılmaya başlayan nestorian dinini Kereyler VIII yüzyılda kabul etmiş olmalıdır. Uygur

yazısı ve nestorian siriya yazısını kullanma da o zamandan başlamıştır (Oşan, 2010, s. 15).

Kerey etnoniminin etimolojisi hakkında araştırmacıların görüşleri farklı olmuştur. Raşid-ad-din, Abilgazı'nın Türk seceresi, Şakarım Kudayberdiuli gibi araştırmacıların çalışmalarında *kereit* “kara”, “kara tori”; N. Mıncan *ker* “ker” renk biçiminde; N.Berezin *Kerie* “keren” Mançu dilinde “kuş”, *xeree* “karga”; G.N. Potanin’de *kire* “hayvan”; N.A. Aristov ve A. Nurmaganbetuli’nda Kerei “Sayan dağı”, Ude nehrinin ırmağı; K. Sartkojaulı’nda *Keire* “Kerlen nehri”; G. Nemeth *ker* “yüksek dağ, bozkır”; J. Oşan *keri* “bozkır”; A.Ş. Kıdırbaev *Kerei* “doğu kabile”, “kuzey tszubu” olarak açıklanmaktadır (KRTT, 2014, s. 33).

Kazak Ru-Taypalarının Tarihi kitabının yazarları N. Bazılhan, N.M. Gabjalilov. A. Küzembayulı, J.Boranbay ve J.Oşanların fikrinde Kerei etnonimi *ker+ei>kerei* “kartal”, “yırtıcı kuş”, eski Türkçede “kuş” anlamını vermektedir. Gök Türk inancına göre kartal yukarıdaki âlemin elçisidir. Hakas dilinde *kireti* “simruk”, “alp kuş”, *kirten* “kuğu”, eski Moğol dilinde *keriye>heree* “karga, karga renkli kuş adı”, *keriyegçin>xereegçin* “kuş adı”, *qon keriye>* “büyük kuzgun”, *kermüçi* “ak vaşağa benzeyen kuş adı”, Mançu-Tungus dillerinde *keren* “karga” anlamlarını vermektedir. Bu sözcüklerdeki *ker>* kökünün eski ortak anlamı “kuştur”. Bununla birlikte Kerey hanlarının Qurçaqus Buyruq Han’ın adı “hızlı kuş”, Tuyrıl Han “yırtıcı kuş” anlamını vermeleri rastlantı değildir. Böylece Kerei etnoniminin etimolojisi eski Türkçedeki “yırtıcı, alp kuş” diye düşünüyoruz. Bu yüzden de Türk, Moğol dillerinde hiç değişikliğe uğramadan Kerei, Kereit (-t çokluk eki) biçiminde ulaşmıştır diye belirtmiştir (KRTT, 2014, s. 37-40).

Türkolojide Kereylerin Moğol veya Türk halkları olduğuna dair tartışmalar hep olmuştur. V.V. Barthold, V.Ya. Vladimirtsov, N.N. Poppe, L.N. Gumilev, Ç.Ç. Ualikhanova, U.E. Erdeniyev, Ç. Dalay vb. araştırmacılar Kereyleri Moğol halkları olarak görmüştür. N.A. Aristov, G.E. Grumm-Grishimailo, S.A. Amanolov, Tseveeno-Jamsrano gibi araştırmacılar ise Türk halkları olduğu kanaatine gelmiştir.

Tarihçi Zardıhan Kinayatulı Moğolistan Kazaklarının tarihi hakkındaki eserinde, Moğolistan Kazaklarının VIII-IX yüzyıllardaki Kerey ve Nayman Uluslarının devamı olduğunu, onların toprakları Esil, Tobıl, Nura, Ertis nehirleri, Sariarka, Tarbagatay,

Jetisu, Jonggar oyuklarından başlayıp, şimdiki Çin toprağı olarak bilinen Bulgın'ın Başı, Kıran Ertis, Çingil nehirleri, Moğolların Kerlin, Onon, Tula, Kobda nehirleri, Kentau ve Altai arası, Altai dağlarının en uzağına kadar yurt edinen, on asırdır dünya tarihinde varlıkları belli olan halkın devamı olduğunu belirtmiştir (Kinayatlı, 1995, s. 5).

Kazakistan tarih biliminde Abak Kereyler hakkındaki bilimsel literatürün az olmasını onların Kazakistan dışında yaşamasıyla ilişkilendirmiştir. Literatürde Abak Kereyler hakkındaki bilgiler azdır. Onların sadece birkaç büyük boylarını bilmekteyiz. Bunun sebebi, Abak Kereylerin Kazakistan toprakları dışında yaşamalarından kaynaklanmaktadır (Argınbayev, Mukanov ve Vostrov, 2000, s. 200). Fakat bu eksiklik son 15 sene içerisinde giderilmeye çalışılmaktadır. *Kazak Ru-Tapalarının Tarihi* kitap serisinin 15. Cildi Kerey tarihi ile ilgilidir. Bunun gibi Nayman, Arğın boyları tarihi de araştırılmıştır.

H. Argınbaev ile M. Mukanov Kazakların Cüz sistemini araştırmıştır. Araştırma Kerey ve Naymanların *tañba* “damgaları”, *uranı* “sloganı”, yurtları, alt boyları hakkındaki ayrıntılı bilgileri içermektedir:

Kereylerin damgaları +, Aşamaylı Kereylerin ise χ , uranı – Oşıbay'dır. Kereyler Orta Cüz içerisindeki büyük kabilelerin biridir. Onlar hakkındaki bilgiler XIII yüzyıldaki Moğol belgelerinde, Raşid-ad-din Secerisinde vb. eserlerde geçmektedir. Kereyler kendi içerisinde Aşamaylı ve Abak olmak üzere ikiye ayrılırlar. Aşamaylılar dediğimiz kabile Cengiz Han devletinin yükselmesiyle Kereyler ile olan savaşlarda doğudan Kazakistan'ın kuzeyine göç edenlerdir. Abak Kereyler ise Moğolların istilasıyla kuzey-batıdaki Kereylerin doğu Kazakistan bölgelerine geldikleri büyük bir kısımdır (Argınbayev, Mukanov ve Vostrov, 2000, s. 194).

Araştırmacılar Aşamay damgasının χ biçiminde deve eğerini temsil ettiğini, Abak kelimesinin ise Moğolcadaki *ovog*, *obog* “akraba”, “kandaş”, “aynı sülaleden gelenler” anlamındaki, Türk dillerindeki *omak*, *umak* “kandaş” kelimelerinden geldiğini iddia etmiştir (Argınbayev, Mukanov ve Vostrov, 2000, s. 194).

Abdualı Kaidar Kereylerin XVII. yüzyılda bağımsız olduğunu belirtmiştir (Kaidar, 2013, s. 69). Kereyler kendi içlerinde Aşamaylı ve Abak Kerey olarak ikiye ayrılır. Aşamaylı Kereyler Kazakistanda yaşamaktadırlar. Abak Kereyler ise çoğunlukla Moğolistan, Çin, Türkiye, Almanya, İsveç, Hollanda, Fransa gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Tarihçi İslam Kabışulı, Uah boyunun Kereylerin bir alt boyu olarak nitelendirmektedir. Kereyler kendi içerisinde Abak Kerey, Aşamaylı Kerey ve Uah Kerey olarak üçe ayrılmaktadır (Kabışulı,

2007, s. 151). Uah boyunun adı hep Kerey boyuyla birlikte anılmıştır. Yurtları yakın, akrabalık bağı güçlü olmuştur. Uah boyu halkı sayısı Nayman ve Kereylerle kıyasla azdır.

Çarlık Rusyanın Kraliyet Coğrafiya Kurumu keşif amaçlı geziler için XVIII-XX yüzyıllarda Orta Asya'ya çok sayıda araştırmacılar göndermiştir. Batı Moğolistan'da araştırma yapan Potanın, Batı Moğolistan'da yaşayan Kazaklar hakkında, onların seceresi hakkında bilgi vermiştir. Potanın Kereylerin Abak, Aşamaylı ve Kara-Kerey diye bölündüğü hakkında bilgi verir. Bunun içinde Abak Kerey'in kendi içinde 12 küçük boya ayrıldığını aşağıdaki gibi göstermiştir:

1. Dcantekey
2. Dcadik
3. Çireuçi
4. İteli
5. Kara-kas
6. Mulku
7. Çubar-aygır
8. Merkit
9. İtemgen
10. Dcas-taban
11. Sarbas
12. Çiy-moyun (Potanın, 1881, s. 3).

Bu boylar Kerey Kazakları dilinde Dcäntekey, Dcädik, Şerüşü, İteli, Karaças, Molkı, Çıbarayğır, Merkit, İtemgen, Jastaban, Sarbas, Çimoyındır.

Abdualı Kaidar, Kereyler hakkında halk hafızasında kalan ata sözleri, deyimlerin onların tarihinden haber verdiğini düşünmektedir. Buhar Jırau'a ait olarak bilinen *Kerey kaida barasın, Sırdın boyun köbelep* "Kerey, Sır boyundan ilerleyip nereye gidiyorsun" ata sözünde Kereylerin Jongar bozkırına Sır nehri civarından gittiğini vurgulamaktadır. Kazak şairi H. Ergaliev *Kereylerdin özi pısık keledi, közderi kısık keledi* "Kereyler beceriklidir hem gözleri çekiktir" sözünde Kereylerin antropolojik açıdan daha çekik gözlü olduklarını söylemiştir (Kaidar, 2013, s. 71).

Naymanlar Orta Cüz içerisindeki sayıca çok olan boyların biridir. Naymanlar Kazakistan, Moğolistan, Rusya, Çin, Türkiye gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Kereylerin aksine, Naymanların büyük kısmı Kazakistanda bulunmaktadır. Naymanların damgası – V, *urani* “sloganı” Kaptagay’dır. Nayman içerisindeki küçük boyların da kendi damgaları vardır (Argınbayev, Mukanov ve Vostrov, 2000, s. 177).

Uah boyu ise Orta Cüzdeki sayıca az olan boyların biri. Uahlar hep Kereylerle birlikte göç etmiş ve yurt edinmiştir. Uahların etnogenezi hakkındaki halk içinde söylenen masallar, secerelere göre Uah Kerey’in ağabeyi, bazen kardeşi olarak geçmektedir. Kerey ve Uahların birbirlerinden ayrılmayıp, birlikte göç etmelerinin sebebi budur (Argınbayev, Mukanov ve Vostrov, 2000, s. 210).

2.2. ALTAY KAZAKLARI

XVIII yüzyıl ortasında Rus yönetimi Jongar Hanlığının (1755-1759) çöküşünden sonra Kazakların büyük göç dalgasıyla karşı karşıya kaldı. Animisova’ya göre Jongar Hanlığının çöküşü Kazak bozkırı hâkimiyeti için Rusya ve Çin arasındaki mücadeleye sebep olmuştur. Jongar Hanlığının yenilgisinden sonra Qin İmparatorluğu Jongar mirasına ilişkin iddialarını ilan etti ve Rus Altay’ına Çin askeri birliklerinin girme tehdidi oldukça arttı. Bu faktörün ikinci bileşeni, Rusya ile Çin arasındaki Kazak bozkırını yönetmek ve nüfus sahibi olmak, Kazakları nominalden fiili vatandaşlığa geçirmek için yapılan mücadele olmuştur (Animisova, 2018, s. 501).

Jongar istilasında kaybeden yurtlarına Kazaklar Abılay Han tahta geldikten sonra tekrar göç etmeye başladılar. Jongar Hükümeti, Mançu İmparatorluğu tarafından yıkıldıktan sonra boş kalan eski yurtlarını Altay Kazakları diye adlandırılan Abak Kerey, Nayman, Uah ve Ulı Cüz’ün bazı boyları tekrar edindiler. Jongar Hanlığı zamanında Kazakların çoğu boyları yurtlarından batıya ilerlemiştir. Abılay Hanın tahta gelişinden sonra bu eski yurtları geri almayı hedef koydu. Çin arşiv belgelerine dayanarak yazdığı tezinde Muhamethanulı Nabican, Abılay Han’ın Qin İmparatorluğuna yazdığı mektubu alıntılanmıştır. Mektupta: Abılay han sen, Tarbagatay bölgesini geri almayı istemişsin, ama bu isteğini yerine getirmek devlet kanunlarına aykırıdır (Muhamethanulı, 2001, s. 20-21). Bu olumsuz cevaba rağmen Orta Cüz ve Ulu Cüz’ün bazı boyları doğuya ilerleyip

göçmüştür. Ertis nehrini boylayarak doğuya göçen 12 abak Kerey'in göçü durmadan ilerledi ve XIX yüzyılın 40 yıllarında Altay'daki ata yurtlarındaki yerlerini aldılar. Onları geri kaytarmaya gelen askerlere hep karşılık gösterdiler.

Jongar Hanlığının çöküşünden sonra Orta Cüz'ün Abak Kerey, Nayman ve Uah başta olmak üzere boyları Kazakistan'ın doğusu, Doğu Türkistan, Altay, İle, Tarbağatay bölgelerine tekrar göç ettiler. Orta Cüz Kazaklarının bu kararının altında hem eski yurtlarını geri alma hem Rusya sömürgecilerini kabul etmeme gibi nedenler vardı. Çarlık Rusya'nın Kazakistan'ı batısından başlayan sömürgecilik hareketine karşı duran Kazaklar hem zamanında Jongar istilasını sebebiyle kaybettikleri yurtlarını geri edinmeye başladılar. S. János ve B. Bamişulı Orta Cüz boylarının Rusya'nın tabiliğinde olmayı reddetmesi onları Jongarya'ya göçmeye sürükledi diye belirtmiştir. Ona göre 18. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi olay ve yurt içi göçler şu şekilde olmuştur:

18 yüzyılın ikinci yarısında İç Asya, iki büyük güç, Çarlık Rusya ve Mançu Çin İmparatorluğu tarafından bölünmüştü. Moğolistan, Djongaria ve Doğu Türkistan Çin'e ait bölgeler olmuştu. Kıpçak Bozkırı Kazakları ise Ruslar tarafından sömürülmüştü. 1770'lerde Orta Cüz kabilelerinin çoğu Ruslara teslim olmayı reddetti ve Djongaria'ya taşındı (János, 2001, s. 23).

XVIII. yüzyıldaki Aktaban Şubırındı, Alka Köl Sulama olarak halk hatırasında kalan zor zaman, Kazak-Kalmak arasındaki savaştan sonra, bir yandan da Rusyadan baskı gören, hem eski yurtlarını özleyen Kerey, Nayman vb. Kazak boyları Altay'a göçtüler. 100 yıla yakın devam eden göçün son noktası Altay dağlarının en son silsilesindeki Gobi çölüne kadar ulaştı. XIX. yüzyılda bu Kazakların bir kısmı içerdeki çekişme, dışarıdaki siyasi çatışmalar sebebiyle Şinjang'dan Kobda tarafına, yani Moğolistan tarafına geçerek yaşamaya başladılar. Bu zamanda Kazak bozkırı Rusya'nın, Şinjang bölgesi Mançu İmparatorluğunun hâkimiyeti altındaydı. Bu iki büyük imparatorluklar Kazak bozkırını bölüşmeye başladı. Moğolistan'da 1921 yılı Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Kerey, Nayman, Uah ve Koja vb. boylar Moğolistan'a bağlı kaldılar (Bamişulı, 2006, s. 13-14).

Mukanova, Altay Kazaklarının göç nedenlerini hayvan otlatma yer bulma güdüsü ve siyasi eylemlerden uzakta olmak olduğunu öne sürmektedir. Mukanova'ya göre batı Çin ve Moğolistan'daki Kazaklar Semireçya ve İrtiş nehri hizasında Jongarya yerine XIX yüzyılda yapılan hayvan otlatma için yeni toprak arayışı göç nedenleriyle oluşmuştur. 1864-1878 yıllarındaki Şinjang'daki Uygur ayaklanmaları esnasında bu göçler daha da hareketlenmiş ve hızlanmıştır (Mukanova, 1996, s. 64).

Kazakların hangi boylarının bu göçte katıldığı hakkında tarihçi H. Muhamethanulı doktora tezinde ayrıntılı bilgi vermektedir. Araştırmacıya göre aşağıdaki boylar katılmıştır:

Doğuya göçen Kazak boyları şunlardır: Jetisu bölgesinden İle yukarılarına göçenler Ulu Cüz içindeki Alban, Suanların bazı boyları; Jongar Alatau, Tarbagatay Ertis havzasına ve yukarısına göçenler Orta Cüzdeki Nayman içerisindeki Matay, Karakerey ve Törtül boyları, bunlarla birlikte Uahlar ve 12 abak Kereydir. Qin İmparatorluğunun sınır koruyan askerleri sınırı geçen Kazakları geri gönderiyorlardı. Ama doğuya içerleyip göçen *malşılar* “çoban” sınırdan geçip daha uzağına geçerek yaşamaya başladı. Böylece Qin İmparatorluğu hâkimiyetindeki topraklardaki çobanlar 1767 yılından itibaren 100 baş hayvanda 1 yıllık toprak vergisi olarak veriyorlardı ve artık o yerlerde kalıcı olmaya başladılar (Muhamethanulı, 2001, s. 20-21).

Altay Kazakları dediğimiz terim günümüzde Çin ve Moğolistan’daki ve Rusyan’ın Dağlık Altay Özerk bölgesinde yaşayan az sayıdaki Kazakları ifade etmektedir. Bu Kazaklar Çarlık Rusya ve Mançu İmparatorluğu arasında sınır belirleme sözleşmeleri sırasında Kazak halkının bütününden ayrı düşen gruptur.

XVIII ve XIX yüzyılında Qin İmparatorluğu ve Kazak Hanlığı arasında ticari ekonomik ilişki yoğun olmuştur. İle, Kulja, Tarbagatay’daki pazarlarda iki tarafın deyiş-tokuş ticareti gelişmiştir. Qin İmparatorluğu, Kazak hanlığının iç siyasetine karışmamış, Kazakların Han ilan ettikleri resmî mektubu getiren elçileri kabul etmiştir. XIX yüzyıldaki Qin İmparatorluğunun gücünün azalmasıyla sınırdaki koruma işlemleri zayıfladığı için doğuya göçenler sayısı daha da arttı.

Karjaubay Sartkocaulı, Moğolistan Kazaklarını oluşturan Altay Kazaklarının Kazak Hanlığından ayrılışını ve Doğu Türkistan’a kaymasını aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

Başkalarına bağımlı olmayı önlemek amaçlı yürüten Abılay Han siyaseti Orta Cüz Abak-Kereylerin Berdauletulı Janibek’in önderliğinde 1754-1770 güney Altay’a doğru kaymalarına neden oldu. Böylece Ulu Kazak Ordasından Abak Kereyler uzaklaşmaya başladı. 1754-1881 yıllar arasında Abak Kereyler Rusya ve Mançu İmparatorluğuna bağlı olmadılar. XIX yüzyılın başında Kögeday’ın önderliğindeki Hanlığı Mançu-Çin İmparatorluğu tarafından tanınıyordu ve kendilerini kendileri yönetmişti. 1860, 1864, 1882 yıllarda Rusya ve Çin arasında yapılan sözleşmelerin son noktası 1884 yılında konuldu. Bu kararda Doğu Türkistan’daki Kazakların toprakları Çin’e, halkı ise Rusya’ya ait kararı alındı. 1883 yılında bu Kazaklara 1 yıl içerisinde nereye bağlı olacaklarını seçmeye hak tanındı. Bu Kazaklar topraklarını öylece bırakıp gitmek istemedi ve böylece Çin’e tabii kaldılar (Sartkojaulı, 1992, s. 25-26).

Bundan sonra uzun süre bağımsız yaşayan Altay Kazakları dediğimiz Abak Kerey, Nayman ve Uah boylarının Doğu Türkistan’daki kaderi bir yüzyıl sonra Çin ve Rusya arasındaki sınır belirleme sözleşmesinde belirlenmiştir.

Abak Kereyler Altay’a gittikten sonra Mançuların hâkimiyeti altına girmeden önce 50-60 yıl bağımsız yaşamıştır. 1881 yılına kadar Abak Kereyler ne Mançu İmparatorluğu ne de Çarlık Rusya’ya tabi idiler. 1864-1881 yıllardaki iki imparatorluk arasındaki sözleşmeler,

özellikle Sankt-Peterburg sözleşmesi neticesinde Abak Kereylerin hangi memlekete tabi olacaklarına karar verildi (Kabışulu, 2007, s. 157).

Oktjabrskaja, iki imparatorluk arasındaki sözleşmelerin bu iki memleket arasındaki istikrarı sağlamakla birlikte, Kazaklar ve köylü göçlerinin serbestleşmesine neden olduğunu belirtmiştir:

Rus-Çin ilişkilerinin istikrara kavuşması, imparatorluk yönetmeninin Kazak göçleri sorununa karşı tutumunun daha da serbestleşmesine neden oldu. 1771, 1788, 1797 Kararnameleri Kazakların Rus yüzüne geçişine izin verdi. Bu, Kazak göçünün Batı Sibirya'nın güneyinde yoğunlaşmasıyla sonuçlandı. Aynı zamanda bölgede köylü göçü gelişti. 1818'de Rus nüfusuna sınır çizgisinin ötesine yerleşmelerine izin verildi. Orta Asya'daki Rus sınırının nihai tescili, Kuldzhinsky (1851), Pekin (1860), Chuguchak (1864) ve Petersburg (1881) anlaşmalarının ardından, Orta Asya'daki Rus sınırının temel bir yasal temelini oluşturan 1894 Margelan Anlaşmasının imzalanmasından sonra gerçekleşti (Oktjabrskaja, 2004, s. 20).

Burada adı anılan sözleşmeler esasında Altay Kazakları Kazak bütününde ayrılmış sonrasında da Mançu İmparatorluğu hâkimiyeti altına girilmiştir. Altay Kazaklarının kaderini belirleyen olay Rusya ve Çin'in sınır belirleme ve bölme sözleşmeleri olmuştur. Sözleşmeler Kazakların hangi memlekete tabi olacağı siyasi kaderini belirlemiştir. Bu konuda tarihçi Hurmethan Muhamadiulı çalışmasında ayrıntılı bahsetmiştir:

1860 yılında *Çin-Rusya Pekin Sözleşmesi*, 1864 yılı *Çin-Rusya Batı-Kuzey Sınırı Ölçmek ve Bölmek Sözleşmesi* yapıldı. 1860 yıllarında sınır belirleme sürecinde askeri ve coğrafi duruma dikkat edildi. 1864 yılında yapılan sözleşmenin 5. maddesinde: Kazak halkı önceden nerede yaşıyorlarsa, bundan sonra da orada kendi hayat biçimlerinde, barışçıl yaşayacaktır. Sınır belirlendikten sonra, o bölge hangi memlekete bağlıysa o memlekete tabi olacaktır (Muhamadiulı, 2000, s. 51).

Mançu İmparatorluğuna tabi olmadan önce Altay Kazakları veya Abak Kereyler bir ulus olarak halka hükmeden Han gereksinimi olduğunu Kazak gelenklerine göre doğru bulmuştur. Bu sebeple 1770 yılın sonunda Abak Kereyler büyük kurultay kurulup, han soyundan *Töre* “yönetici lider veyasultan” getirilmesi meselesi konuşulmuştur. Doğu Türkistan bölgesini tekrar yurt edinmeye başladıkları için halka hükmeden, bir araya getiren lider gereksinimi kaçınılmazdı. Böylece 1773 yılı Kazakların Esim Hanının torunu Janibek'in oğlu Abilpeyis sultan ve Tumar Hanımdan doğan Kögeday, Samen ve Jabağı üçü tahta aday oldu. 1773 yılında dünyaya gelen 12 yaşındaki Kögeday 1785 yılında Abak Kereyler Töre oldu. 1797 yılında Pekin'e gidip Mançu Qin İmparatorluğunun *Gün* unvanını alıp, 39 yıl hükmederek 1842 yılında 51 yaşında vefat etmiştir (Tatanay 1986, Rahmetulı, 2014, s. 112).

Zardıhan Kinayatulu'nun çalışmasından görüldüğü üzere, Abak Kereylerin bazı boyları Kobda tarafına geçtikten sonra XIX yüzyılın sonlarında Altay'daki Abak Kerey ve Naymanlar bir *Gün* (yönetici lider) ve onun yönetiminde on beş *Ükirday* (yönetici lider) halktı. Abak Kereyleri Kazak geleneğine göre Abılay Han soyundan *Abilgaziuli Kögeday* ve onun mirasçıları yönetti. 1826 yılı Kögeday vefat edip, yerine *Aji Töre* geçti. Bu miras geleneği üzülmeyp, 1830 yıllarında seçilen dört *Biy* de Kögeday ailesinden, Cadik ve Cantekey boyundan oldu (Kinayatulu, 1995, s. 49). Kögeday'ın ölümünden sonra 1824 yılında Aji Töre tahta geçti. 1836 yılı yönetim için dört *Biy* sistemi sunulup, Mamıtulu Köken (1797-1879), Canteliuli Kulıbek (1796-1852), Dönenbayulu Beysenbi (1799-1872), Sataiuli Topanlar (1802-1881) *Biy* olarak seçildiler (Rahmetuli, 2014, s. 112). Buradan gördüğümüz üzere yönetim ve idari sistemde Kazak geleneği işe birlikte Mançu İmparatorluğunun belirlediği *Ambı* (Mançu dilinde “baş yönetici”, “önderin yardımcısı” anlamını verir), *Ükirday*, *Zangi* gibi mevkiiler kullanılmıştır.

Altaydaki Kazak toplumunda feodal ilişkiler daha da derinleşmiş durumdaydı. 1904 yılında Altai ve Kobda'da yaşayan Kazaklardan yöneticilerin topladığı vergiler aşağıdaki gibidir:

Töre'nin (van, gün) tüm halktan alacağı yıllık vergisi 1000 koyun; Hazireti-Ata camisinin tüm halktan alacağı 1000 koyun; Tayji'nin yıllık alımı 300-500 koyun; Ükirday'ın yıllık alımı 200-300 koyun. Bunların dışında Cüzbaşı, Zangi, Zalı gibi unvan sahiplerinin de alım vergileri, tüm yöneticilerin atları, postacıların *Lau Atları* (“postalık hizmet için kullanılan atlar”) gelen misafirlerin ağırlamak için kesilen hayvanlar miktarı hepsi halktan toplanıyordu (Muhamethanuli, 2001, s. 30-31).

Altay Kazakları için yukarıda bahsedilen vergileri ödemek her zaman kolay olmamıştır. Hayvancılık ana gelir kaynağı olan ailelerin bu vergilerle birlikte, Batı Moğolistan'daki Uryanhaylar'a toprak vergisi ödediği bilinmektedir.

Altay Kazaklarının nüfusu hakkındaki bilgiyi H. Muhamethanuli vermektedir:

XIX yüzyılın 30'yıllarında Altay aймаğındaki Kazak *tütün* “aile” sayısı 30000, kişi sayısı 150000 olduysa, 1911 (Kobda'daki Kazakları eklemediğimizde) 11517 aile, 59710 kişi; 1917 yılında 12000 aile, 60000 kişi yaşadı. 1945 yılın sonu ve 1946 yılın başında 15700 civarında aile, 78844 nüfus; 1949 yılında 10000'den fazla aile, 50042 nüfus kalmıştı. Bu Altay aймаğındaki nüfusun 150 yıl önceki nüfustan 3 kere azaldığını göstermektedir (Muhamadiuli, 2000, s. 32).

Qin İmparatorluğu 1884 yılında Şinjan'ı kurdu. İle, Tarbagatay ve Altay bölgeleri Şinjan'a bağlıdır. 1921 yılına kadar Moğolistan da Mançu Qin İmparatorluğuna bağlı

olduğu için Altay Kazaklarının Altay'ın Çin'deki tarafı veya Moğolistan'daki tarafında yaşamalarının farkı yoktu. Sebebi Altay'ın iki tarafı da Çin'in Şinjang bölgesine bağlı Altay Aymağı da Moğolistan'ın Kobda bölgesi de Qin İmparatorluğunun resmî hâkimiyeti altında olmuştur. Dış Moğolistan 1921'de Moğolistan olarak Çin'den bağımsız hale geldiğinde, orada yaşayan Kazaklar, Djongaria'daki kardeşlerinden koptu (János, 2001, s. 23). 1921 yılında Moğolistan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Kobda'daki kazaklar artık Moğol hükümetine tabî olup, Altay'ın diğer tarafındaki akrabalarından artık resmî sınır, farklı memleket mensupları olarak ayrılmıştır. XVII-XVIII. yüzyıllarda Moğolistan Dış, İç ve Batı olarak üçe bölünüyordu. Batı Moğolistan, Altay'ın batı tarafı, Dış Moğolistan günümüz Moğolistan toprakları olmuştur. Mançu İmparatorluğu istilasında kendi idari yönetim sistemlerini getirdi. 1761 yılı Kobda'da Da Hüree ve Ulyastay derecesindeki Mançu hükümetinin yetkili valiliği kuruldu. Kazaklar Kobda'daki bu Ambı'ya bağlı 7 Hoşuun Uryanhay topraklarına gelip yerleşmiştir (Saray, 1992, s. 30).

Resim 1'deki haritada görüldüğü üzere Moğolistan Cumhuriyeti Kurulduktan sonra Altay Kazakları Moğolistan, Çin'in Şinjang bölgesinde resmî sınırlarla ayrı düştüler. Bu tarihten sonra iki ülkedeki Kazakların hayatı, gelişimi, yaşantıları farklı olduğu için Moğolistan Kazakları ve Çin Kazakları terimi kullanılmaktadır. Özünde iki ülkedeki Kazaklar Abak Kerey, Uah ve Nayman boyu mensupları olmasıyla Altay Kazakları terimiyle birleşmektedir.

2.3. KAZAKLARIN MOĞOLİSTAN'A YERLEŞME TARİHİ

Altay Kazaklarının bir kısmı Doğu Türkistan'daki ağır vergiler, iç çekişmeler, siyasi kısım, Dungan ve Uygur ayaklanmalarına katılımı için Mançu İmparatorluğu tarafından yapılan soykırım, Doğu Türkistan'a yerleştirmek amaçla yollanan Çinlilerin Kazakların yurtlarını daraltması veya yok etmesi, Kazak boyları arasındaki iç çekişmeler gibi çok sayıdaki nedenlerden dolayı Altay'ın diğer tarafı veya Moğolistan tarafına geçip yaşamaya başladılar. Altay'ın Moğolistan tarafı veya Kobda bölgesine geçişleri aşamayla gerçekleşmiştir. Başlarda yaylası Altay'ın güneş tarafında, kışlağı günbatımı tarafında olan ailelerin zamanla hem yayla hem kışlaklarını Altay'ın Kobda tarafına göç ettirmesi ile başlamıştır. Bu bölgelerde Uryanhay, Dörböd, Ööld, Tuva gibi halklar yaşıyorlardı.

Kazaklar Uryanhaylara toprak vergisi ödediği bilinmektedir. Kobda'ya gelen aile sayısı çoğaldıkça Uryanhay ve diğer halklar Mançu yönetimine sık sık şikâyet dilekçeleri yollayıp, askerler bu Kazakları tekrar Altay'ın günümüz Çin tarafına giderme durumları olmuştur. Uryanhay ve Öletlerin Qin hükümetine yazdıkları sayısız şikâyet dilekçeleri sebebiyle 1883 yılı Qin hükümeti Altay'ın Moğolistan tarafındaki Kazakları Altay'ın güneş tarafına (Doğu Türkistan'a bağlı) geri göndermek hakkında hüküm çıkardı (Kinayatulı, 1995, s. 38). Zamanla yukarıda saydığımız sebeplerden ötürü Kazaklar askerlerin kendilerine doğrulttukları silahlı çatışmalara rağmen Kobda bölgesini yurt edinmeye başladı ve buranın yasal halkı olmaya gayret etmiştir.

Kazaklarda yurt belirlemenin yazılı olmayan bozkır kanuna göre atalarının mezarı olan yer o kişinin yurt iddiasını güçlendiren en önemli unsurdur. Bu yüzden Kazak kültüründe ata yurdundan irak gitmeme geleneği vardır. Altay Kazakları Kobda bölgesinde yaşamaya başladıktan sonra mezarlar oluşmaya başladı. Batı Moğolistan'da yaşamakta olan Uryanhay gibi halkalarda defin, cesedi gömme geleneği yoktur. Moğol ve Altay-Sayan halklarında cesedi açık havada bırakma kültürü vardır³. Kazakların Kobda bölgesinde mezar yapmaya başlamaları Uryanhayların hoşuna gitmemiştir. Toprak, yurt meselesinde Kazakların yararına olduğunu düşündükleri için bu durumdan kaçınmak istemiştir. Tanınmış liderlerin cesedini gizli gömme durumu Kobda'daki Kazaklar arasında yaşanmıştır. Zardıhan Kinayatulına göre Öjeke Törenin asıl mezarının Sumdıayrık'ta olma nedeni budur.

Kazaklarda yayla ve yurdun kime ait olduğunu atalarının mezarının bulunduğu yer ile bağdaştırma, tanıma geleneği vardır. Moğollarda 1951 yılına kadar cesedi gömme geleneği olmamıştır. Moğol ve Uryanhaylar cesedi tabuta koymadan açık havada bırakırlar. Kazakların yurdu ata mezarlarına göre belirleme geleneğinden haberdar olan Uryanhay ve Moğollar Kazakların definlerine karşı oldular. Öjeke Biy (Kojamjar) vefat ettiğinde Onhoti'ya yalan mezar yapıp aslında Sumdıayrık'a defnettikleri gerçeği tarihçi A.Saray arşiv materyaline dayanarak belirtmiştir (Kinayatulı, 1995, a. 41).

Bu bozkırda çok sayıda *Kamennaya Baba* “balbal taşlar” var. Bozkırın sonunda, Kobdo nehrinin aşağı kısmında günümüz Kazakların *beyit* dedikleri mezarları var. İçlerinde beyaz kilden yapıları dikkat çekiyor” (Sapožnikov, 1911, s. 91). Uryanhaylar Kazaklara toprak kiraladığı zaman vefat eden kişiyi defnetmeye izin vermiyorlardı (Saray, 1992, s.

³ Moğol halkları defin geleneğinde mezar belirleme yoktur. Defin ettikten sonra arkaya hiç bakmadan, geldiği değil başka yoldan dönülür. Mezar yerine tekrar gidilmez.

25). Sayan-Altay halkları inancında bu toprağı kirletmektir. Bu sebeple cesedi açık havaya bırakıldır. Bu kültürel farklılık iki halk arasındaki pek çok anlaşmazlığa yol açtığı bilinmektedir.

Hurmethan Muhamadiulı, Abak Kereylerin Kobda tarafına kısa sürede çok ailelerin göç etme sebebini, Altay dağları silsilesinde izole yaşamaya bağlamaktadır. Dağlık bölgelere üretim araçlarının geç gelmesi bu bölgelerdeki etnik grupların kendi boy, akraba soyluk yönetim geleneklerine, kültürünü koruyup, göçebe hayatını ayakta tutmalarına sebep olmuştur (Muhamadiulı, 2000, s. 98). Biz de Kobda'ya geçiş nedenlerinin özünde bağımsız olma güdüsü olduğunu düşünüyörüz. Buradan gördüğümüz üzere Altay Kazaklarının Kobda bölgesine yerleşmeleri beraberinde çok sayıda zorlukları getirmiştir. Batı Moğolistan'da önceden yaşamakta olan Uryanhay, Ööletlerin baskınları, onların şikâyetleri sebebiyle Mançu İmparatorluğunun onları geri kaytarmak için yolladıkları silahlı askerler, ağır vergiler, Ja Lama sürgünü, Moğolistan'da Beyazlar ve Kızılların savaşı, ardından kurulan Cumhuriyet zamanında varlıklı feodal ve din adamlarının soykırırma uğraması, 1950 yıllarında mal varlıklarını sosyalizmin gelişme sistemi *negdel* "birleşim" için vermek gibi çok sayıdaki zorlukları aşarak Göktürk, Uygur, Nayman ve Kereylerin yurdu olan Altay'da yaşamaktadırlar.

Moğolistan Cumhuriyeti kurulana kadar Altay'ın iki tarafındaki Kazaklar aynı memlekete yani Mançu İmparatorluğuna tabi oldukları için günlük yaşamlarında kültürel etkinliklerde bir araya gelmeye devam ediyorlardı. Altay'ın öbür tarafına gelin gitmek, düğün, cenaze, *as beru* (ölümünden sonra hatırına düzenlenen büyük çaptaki toy niteliğindeki etkinlik) vb. önemli olaylarda birlikteydiler. 1860'da başlayan Kerey göçü 1911 yılında Moğolistan'ın bağımsızlığı, 1912-1913 yıllarındaki *Ja Lama sürgününe* kadar devam etti (Kinayatulı, 1995, s. 45).

Moğolistan Kazaklarının Batı Moğolistan'a yerleşme tarihini araştırmacıların çoğı 1860 yıllarından başlatmaktadır. Bu görüşü destekleyen olaylar olarak Batı Moğolistan bölgesine keşif gezi araştırmalarını yapan Rus Kraliyet Coğrafya Kurumu araştırmacılarının notları, bunun dışında Rusya ve Mançu İmparatorlukları sınır belirleme sözleşmelerinin yapıış tarihi ve son olarak da Moğolistan Kazağı T.Dauitbay'ın Moğol Cumhuriyetinin kuruluşundan sonraki ilk Meclis Kurultayında söylediğı "Biz Kazaklar Moğol topraklarında yaşayalı 60 yıl oldu" ifadesine dayanmaktadır. Zardıhan Kinayatulı

Jılağan Jıldar Şejiresi adlı çalışmasında, tarihi belgelere baktığımızda Kazakların bir grubu Altay'ın Kobda tarafına geçerek Moğol yerinde yaşamaya başladıkları zaman şüphesiz 1860'lı yıllardır. Bu 1864 yılında *Çin ve Rusya Batı-Kuzey Sınırını Belirleme Sözleşmesinden* dolayı Altay'ın diğer tarafındaki Kazaklar Çin hâkimiyeti altına girdikleri için halk içinde kırgınlık, göç başlamıştı diye belirtmiştir (Kinayatlı 1995: 42).

Moğolistan Kazaklarının ne zaman Kobdo'ya geldikleri hakkındaki diğer bir bilgiyi G.N. Potanin vermektedir:

Kazaklar Kara İrtiş'in bozkırından başlayıp Tarbagatay ve Saura'nın kuzey silsilesinden Altay'ın güney eğimine kadar; bir kısmı Altay'ın kuzey silsilesini geçip Kobdo nehri hizasında yaşıyorlar. Altay'ın kuzey tarafına Kazaklar bizim Kobdo'ya gelişimizden 6-7 yıl kadar önce geçmiş olmalı. Burada çok sayıda Kazak Bi'leri Kobeş ve Samarkan Sultan, Kodjedjar Sultan ve onlara tabi halk yaşıyorlar. Yılım ilk iki döngüsünü Altay'ın Kobdo tarafında, Kocamcar ve ona bağlı halk yazı Altay'ın güneyinde, Sumdıayırık nehri yukarısında geçirir, kışın Saksay'a iniyorlar. Saksay Kobda'nın bir ırmağıdır. Bu topraklar Uryanhaylara ait olduğu için Kazaklar Uryanhay yetkililere toprak bedeli ödüyorlar (Potanin, 1881, s. 2).

Biz Kazakların Batı Moğolistan bölgesine gelişini 1860 yılından daha da erken tarihe bağlıyoruz. Sebebi Altay Kazakları hâlâ Cüz içerisindeki boy yönetim sistemiyle yaşıyordu. Abak Kereylerin 12 boyu ve liderleri aynı tarihte Batı Moğolistan bölgesine gelmemiştir. Boyların bu bölgeye geliş tarihleri farklı olmuştur. Bu yüzden T. Dautvayulının kurultayda söyleyen ifadesini ve Rus araştırmacı gezginlerin notlarını onların göç tarihinin başlangıcını belirleme konusunda yetersiz buluyoruz. Bununla birlikte Rus araştırmacı gezginlerin pek çoğunun gezi amaç bölgesi Tibet ve Çin olduğu için bu bölgelere doğru ilerlediklerinde yolda karşılaştıkları Kazak ovaları tüm Abak Kereyler hakkındaki sonuca varmalarını desteklememesi lazım kanaatindeyiz. Başka deyişle belirledikleri rota yolu üstünde Kazaklara rastlamayı Kazakların daha göç edip gelmediği görüşünü desteklemiyor.

Moğolistan Kazaklarının Batı Moğolistan'a 1860'lardan daha erken tarihte göçmüş olasılığına ilişkin fikirlere Surağan Rahmetulı çalışmalarında da rastlamaktayız. Rahmetulı'nın *Kazaktardın Batis Mongoliyağa Konistana Bastau (1770-1870)* adlı makalesinde, Kazakların Kobda tarafına göçüp gelmeleri 1820 yıllardan hızla ilerliyordu. Bunun bir delili Jarkınay'ın mezarının Delüün'deki Bessala, İzgut Janbala'nın mezarı ise Delüün'deki Jalgızağaş'ta olmasıdır, diye belirtmiştir (Rahmetulı, 2014, s. 113).

Araştırmacının bahsettiği tarihi kişi İzgut Janbala'nın adı Altai Uryanhayları tarafından Mançu İmparatorluğu, Pekin'e yollanan şikâyet dilekçede geçmektedir. Bu dilekçede: "Kazaklar Çin Lün (Tszya-Çin) Saişaal Eröolt (1796-1821) zamanından günümüze dek Uryanhay topraklarına çok kez geldiler, 2000'den fazla tütün ("aile") geri göçürüldü. Sadece İzgut Janbala liderliğindeki 600 tütün göçmüyorlar. Bunları Tarbagatay ambısı asker göndererek gidermek lazım" denilmiştir (Rahmetuli 2014: 113; Muhamadiuli 2000: 55-56). Bahs geçen dilekçenin gereğiyle Altai Uryanhaylarını yatıştırmak için Mançu İmparatorluğu Dörböden 1000, Halhadan 1000 askeri Çuluundorj önderliğinde adı geçmiş Kazak ailelerini gidermek için göndermiştir. Bu askerler sakin hayatını sürdürmekte olan aileleri bozguna uğratıp, öldürüp, yüzlerce kız, oğlanları tutsak edip, atlarını götürmüştür. Bu korkunç olay halk hatırasında *Halha Çapkını* "Halha soykırımı" olarak kalmıştır (Rahmetuli, 2014, s. 113).

Bayan-Ölgii'de yaşayan kişilerden, halk içinden derlenen bilgiler *Bayan-Ölgii Hakındağı Angimeler* adıyla 1959 yılı yayınlanmıştır. Bu bilgilere dayanarak Ş. Kanjil, Kazakların Kobda tarafına 1819 yılından itibaren yerleşmeye başladığını öne sürmektedir (Kanjil, 2016, s. 81).

Surağan Rahmetuli çalışmasında Kobda'da yaşamaya başlayan Kazakların yurtları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir:

Kazaklar arasındaki büyük isimlerden biri Köbeş Biy (Aitbaiuli Köbeş) ve Töre boyundan Öjekeuli Samarhan (Kocamcaruli Samarhan Sultan) ve Kocamcar Sultanlar (Kocamcar Samenuli) kendilerinin tabiliğindeki boylarla birlikte sınır yakınlarında konar-göçer hayat sürdürmüştür. İlk iki yılı Altai'daki Kobda'da geçirmiştir. Kocamcar sultanın yaylası Altay'ın güneyindeki Sumdiayrik, kışlağı ise Saksay'daki Kobda nehri kıyısı olmuştur. Bu topraklar Uryanhay yurtları olduğu için Kazaklar vergi ve toprak kirası ödüyorlardı. Kazaklar Bulgun nehrinin başından Şegirtay'a kadar göçerek, Buluntokaydan Güşen'e kadarki yolda Ürengi bozkırını, Gobi'ya doğru ilerlemiştir. Bu bölgenin Kazakları Altay'ın bozkırını yayla, Kara Ertis'in Üringisini kışlak yurtları edinmiştir. Kazakların Jantekey-Şakabay boyunun aileleri Bala Ertis'in başı ve Çagaan-çil dağındaki yaylaları yurt edinmiştir. Bala Ertis oymağından doğuya doğru Tavan Belçeer dağı, Kürimti nehri başında da Kazaklar yaylası olmuştur. Bu en doğudaki Kazak yayla yurdu olmuştur. Tileuli Biy (Keneuli Tileuli Biy 1820-1882) önderliğindeki Karakas boyu Süpti ve Kürti nehirleri civarında yayla, Ürengi nehri civarında kışlak yurtlarında yaşamışlardır (Rahmetuli, 2014, s. 114).

Kerey Kazaklarının Batı Moğolistan'daki yurtları hakkındaki bilgileri coğrafi keşif gezgini G.N.Potanın'ın çalışmasında da rastlamaktayız:

Bulgun nehrinden yukarı Çakırtay'a kadar da Kazaklar yaşıyorlar. Bu hizada Bulun-Tohoydan Güçen'e giden yol Urunqu nehrini geçip Gobiden düz ilerliyor. Buradaki Kazakların yaylası Altay'ın bozkır; kışlakları ise Kara İrtiş ve Urunğa yakınlarıdır. Bala-İrtiş'in tepesi, Çağan-

Çil dağında Kazakların Çakabay-dcantekey boyundan olanlarının yaylası var. Bununla birlikte Taban-Belçiri'n doğu dağlarında Kurumtu ırmağının yukarılarında da Kazaklar Bi Tleuli ve halkının kışlağı Subtur ve Kubtu ırmağı yakınlarıdır, hayvanları kışın Urungu nehrine kadar gider; Mulku (Molku) boyu ve Bileri Bai-Bosynlar kışın Urungu nehrin civarında yaşıyorlar. Altay'ın güneyindeki Kazakların sayısı bu toprakların sahibi Uryanhay'lardan çoktur (Potanin, 1881, s. 2).

Surağan Rahmetuli'na göre Şinjan, Altai ile sınırdış Dayan bölgesine 1855-1858 tavşan yılında J.Düt ovası göçüp gelmiştir. Düt, Arğın içerisinde Süyündük boyundandır. Günümüz Moğolistan'daki Tsengel sumununın Dayan gölü yakasında *Düt Şokısı* “Düt Tepesi” adlı tarihi yer, civarında da Janbayulı Düt'ün mezarı vardır (Rahmetuli, 2014, s. 115).

İkinci aşamada gelen boyların biri Kereylerin Kankeldi boyundan Buyantölekulı Dümçik (1826-1918) ovaları günümüz Delüün sumını, Bulgun nehrinin başlangıcındaki Höhtsünheg, Üş Kökbulak, Törşiinnur, Kaskakum civarına göçüp gelmiştir. Tahminen 1856 yılıdır. Onun Kobda tarafına geldikten sonra 1858 yılında doğan oğluna Kobdabay ismini vermiştir. Kobdabay 1912-1913 yıllarında Ja Lama sürgünü zamanında ovasıyla birlikte Rusya'nın Koşağaş'a bağlı Jazatır bölgesine göç etmiş ve 55 yaşında ölmüştür (Rahmetuli, 2014, s. 115).

Üçüncü aşamada gelen boyların biri Bazarkuldır. Kottrak Köbeş Aitbayulı önderliğindeki çok sayıda ovalar göçüp geldi. Sinjan'ın Altay ile sınırındaki Örmegeyti (İrmegt) geçidinden geçerek günümüz Altay sumını Türgen bölgesine gelmiştir. Bu süreçte G.N. Potanin onunla görüşmüştür (Rahmetuli, 2014, s. 115-116).

Karjaubay Satkocaulı, 1992 yılında, Altay Kazaklarının Moğolistan tarafına gelişini 1850 yıllarında hayvan gütmek amaçlı, 1860 yıllarından itibaren yaşam amaçlı diye belirtmektedir. Moğolistan Kazakları 1850 yıllarında Altay'ın güneyden hayvan otlamak için Moğolistan tarafına geçerek gelip gidiyorlardı. 1860 yılından itibaren orada kaldılar (Sartkojaulı, 1992, s. 226).

1911 yılında Moğolistan'ın Kobda bölgesine gelen Kerey Kazakları önünde çok önemli soru vardı. Moğolistan 1911 yılında Mançu İmparatorluğundan bağımsız oldu. Bu tarihi olaydan sonra Kazakların önünde eskisi gibi Mançu İmparatorluğu tabiliğinde kalma veyabağımsız Moğolistan hâkimiyetini kabul etme gibi iki seçenek vardı. Kerey Kazaklarının kaderini belirleyecek bu kilit zamanda Kerey Kazakları ikiye bölündü. Kılan liderliğindeki Kazak boyları Moğolistan hâkimiyeti altına geçmeyi doğru bulsa, Jilkışulı Sükirbay önderliğindeki bazı halk eskisi gibi Mançu İmparatorluğu tabiliğinde kalmayı gerekli buluyordu (Kinayatulı, 1995, s. 65- 67).

Sonrasında halkın çoğu bu yurtlarında kalarak Moğol hâkimiyeti altına girmeyi doğru bularak Bogd Han'a tabiliklerini bidliren dilekçe yollamıştır.

Napil Bazılhan, Zardıhan Hinayat, Dosımbek Katran, B. Hinayat tarafından hazırlanan *Kazakistan Tarihi Turalı Moğol Derektmeleri* “Kazakistan tarihi hakkındaki Moğol Kaynakları” adlı eserde Moğolistan Kazakları Sügirbay'ın Mançu yetkilisine ve Kılan'ın 1912 yılı Moğolistan'ın Bogd Han'ına yazdığı mektupların kopyasına yer verilmiştir. Kılan tarafından 400 Kazak aileden Bogd Han'a yollanan mektubun metni aşağıdaki gibidir:

“Моңғол билігіне өткізуін қалап

Қылаңның жолдаған хаты

Ұлы мәртебелілерге сыйынып, Халқаның уаң, гүң, бейіс мәртебелі сіздерге арнайы жазылуының себебі:

Қиюбай, Жұртбай, Жүнісбай залың, Бодаубай, Айбағыр, Айбыға үш зәңгі, Қылаң күнді, Қыдырбай, Тоқтаба, Ыдырыс, Түңкібай қатарлы төрт жүз отбасы Богда Еженханның жаңа үкіметінің құзыр билігіне өтеміз.

Біз өз жеріңіздегі халық атынан күнді Қылаңды өзіңізбен жолықтыру үшін жібердік. Біз мұнда бақылаудамыз. Жолдаған адамымыз біреу болғанымен, сәлеміміз көптікі деп қабыл аларсыз. Ққп адам жіберуге өз ортамыздан қауіптенеміз.

Бұл жердегі көп адам кәрі-жас, үлкен-кіші барша жұрт өзіңіздің рахымшылығыңызды күтеміз. Сол үшін қол қойып, мөрімізді бастық”.

Хан көтерген екінші жыл (1912) шілде айының 14-күні

(4 адамның қолы, жеке мөрлері басылған)

Çevirisi:

Moğol hakimiyetini kabul etmek için Kılan'ın yolladığı mektup

Yüce efendilere, Halha uan, gün, beyis ünavnlı sizlere bu mektubun yazılma sebebi:

Kiyubay, Curtbay, Cünisbay zalın, Bodaubay, Aybağır, Aybıға üç zangı, Kılan gün'ü, Kıdırбай, Toktaba, Idırıs, Tünkibay gibi dört yüz aile Bogd Ejen hanın yeni hükümetinin hakimiyetini tanıyacaғız.

Biz kendi topraғınızdaki halk adından Kılan'ı sizinle buluşması için yolladık. Biz burada gözetleniyoruz. Yolladığımız kişi bir kişi olsa da, yolladığımız selam çok kişiden diye kabul edin. Çok kişi göndermek için kendi içimizdekilerden çekiniyoruz.

Buradaki yaşlı genç, büyük küçük tüm halk sizin rahmet etmenizi bekliyoruz. Bu sebeple imza atıp, damgamızı bastık.

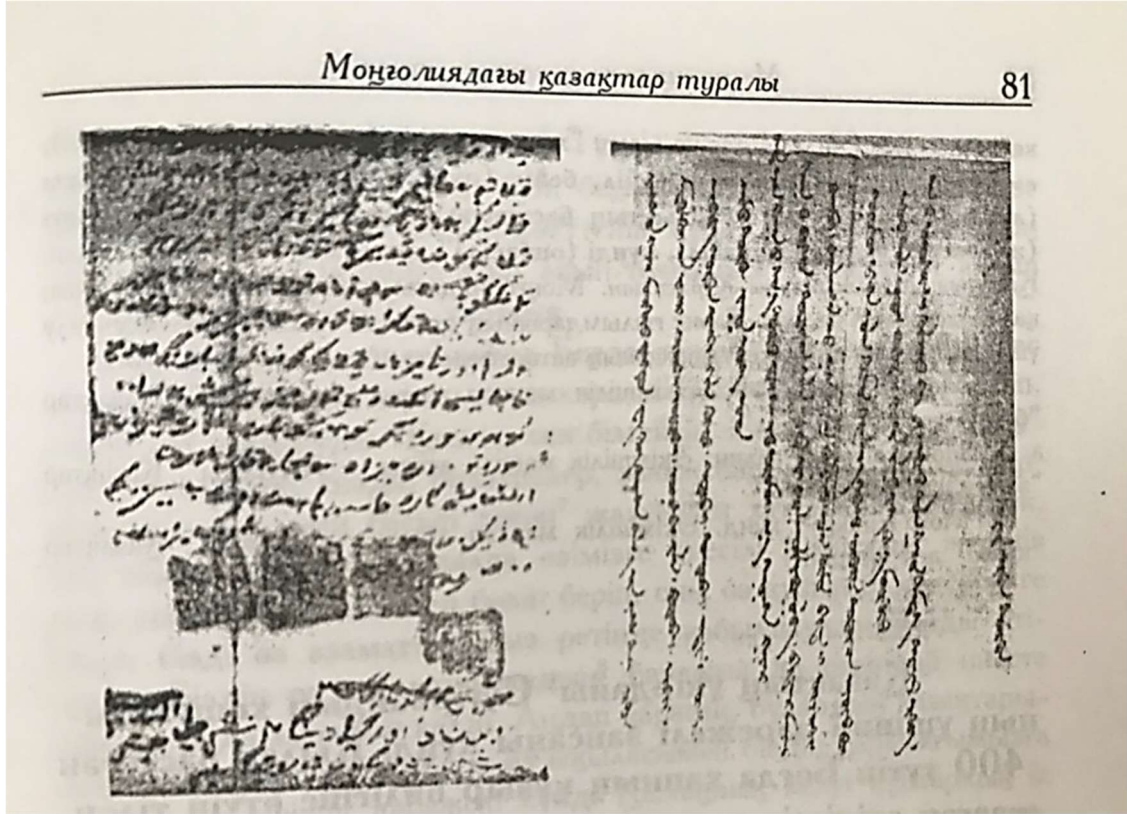
Han ilan edilen ikinci yıl (1912) 14 Temmuz

(4 kişinin imza ve damgasıyla)

(Bazılhan, Hinayat ve diğerleri, 2006, s. 80-81).

Resim 1. Moğolistan Kazaklarının Moğolistan'a Yerleşmek İçin Bogd Han'a Yazdıkları Mektup

(Kaynak: Bazılhan, Hinayat ve diğerleri, 2006, s. 81)

Dilekçenin akabinde aşağıda adı geçen Kazak liderlerine unvanlar, Kazaklara ise resmî oturma veya resmî tabiiyet atıf edilmiştir. Buna göre Bogd Han'ın 17 Kasım 1912 tarihindeki kararnamede belirtilenler: Kazakların isteğine göre yurt verilsin, yerel yöneticiler ile danışarak hangi bölgenin verileceği konusunda tekrar danışılsın. Unvan, atama işlemleri ektedir. Böylece Moğol hâkimiyetini kabul etmeyi öneren kişilere unvan ve hediye verilmiştir:

- Zalan Kiyubay'a Yüksek mevkili Zaysan;
- Zalan Jurtbay'a Yüksek mevkili Zaysan;
- Zalan Jünisbay'a hükümet direği Gün unvanı;
- Zalan Bodaybay'a Üçüncü dereceli Zaysan;
- Zangi Aybağar'a Üçüncü dereceli Zaysan;
- Gün Kılan'a Yüce Yüksek Mevkili Zaysan unvanı verilip, tepesine Üçüncü Dereceli tavus kuşu tüyü takılsın;
- Zaysan İdirış'a dördüncü dereceli Zaysan;
- Zaysan Tünkibay'a dördüncü dereceli Zaysan;

- Keşubay'a dördüncü dereceli Zaysan;
- Toktaubay'a dördüncü dereceli Zaysan;
- Kıdırbay'a dördüncü dereceli Zaysan unvanı verilip, bu karar İç İşler kurumunun 1912 yılın 23 Kasım tarihindeki karar ile tamamlanmıştır (Kinayatulu, 1995, s. 69).

A. Diener Kazakların Moğol Hükümetine verdikleri dilekçede onların oldukça bu hâkimiyet için gönüllü doluklarını, Moğol Hükümetinin de onları mülteci niteliğinde görmediklerini belirtmektedir. Kazakların Moğol devletine dâhil edilmelerini düzenleyen Moğol yasaları, onları sürgünlerin torunları olarak görmezler. Kısacası, 1911'de Moğol ulusuna katılma dilekçesi verdiklerinde mülteci olarak görülmediler. 1860-80'lerde Batı Moğolistan'da Kazak yerleşiminin tarihi de genellikle gönüllü bir nitelikte olduğunu vurgulamaktadır (Diener, 2003, s. 337-338).

2.3.1. Batı Moğolistan ve Oranın Yerel Halkı

Çarlık Rusya'nın Kraliyet Coğrafya Kurumu tarafından Batı Moğolistan, Dış Moğolistan, Tibet ve Kam'a yapılan coğrafi keşif amaçlı gezileri bölgelerdeki halkların ilk bilimsel kaynaklarda belgelenmesi açısından önem arz etmektedir.

Batı Moğolistan terimi olarak Kobda ilçesi, Zasagt-Han ve Sayn-Noyon bölgesi ve neredeyse Moğolistan sınırı, Kara İrtiş arası, batıda Kosogol ve doğuda Selenga ırmağının sınırlarını kastediyoruz (Grumm-Grshimailo, 1914, s. 1).

Batı Moğolistan Kazaklarından önce Uryanhay, Ööld, Tuva, Bayad vb. halkların yaşadığı bölgedir. Batı Moğolistan'ın merkezi Kobda şehridir ve şehirde yerel halkın dışında Mançu İmparatorluğunun mevkili heyeti, Çin ve Rus, Uygur, Özbek tüccarlar yaşamıştır. Kozlov gezi notlarında Kobda şehri ve halkı, civarı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir:

12 ağustosta uzaktan kırmızı dağların eteğindeki Kobda şehrine geldik. 3000 civarında halkı, 1 caddesi, kuzey tarafında kale tarzı sur var. Kalede Çin Askeriyesi ve Yönetimi, sokaklarda ise Çin ve Rus az sayıda Kaşgar tüccarlar yaşıyorlar. Kobda garnizonunda 300 asker, Çin ve Dungan ofiserler vardır. Kale içinde suçluları infaz eden hapisane var. Burada suçlulara işkence de ederler. Sokak hırsızlığı için ölüm cezasında insanlar önünde kafası kesilir ve kafaları kale kapılarına asarlar. Cesedi ise köpek ve yırtıcı hayvanlara bırakırlar. Kobda'da 3 büyük Çin'in ticari şirketi ve küçük tüccarlar vardır. Onları *huramır-lar* der ve çay, tütün ve *dalembe* "kumaş" satarlar. Yıllık satılan mal parası yaklaşık yarı milyon ruble'ye yakın oluyor. İhracat ise çok azdır. Rus tüccarları hem şehirde hem kale içinde takas ticareti yaparlar. Moğolistan'a gümüş, demir, ufak eşyalar getirir ve bu ticaret 3 milyon ruble civarını oluşturuyor. Takas olarak da koyun, deve ve dağ sıçanı derileri almır. Moğolistan'daki Rus ticareti yıllık toplamda 7 milyon rubledir. Buradaki Çinliler Buyant hizasında tarımla (buğday

ve arpa) uğraşırlar. Tarla işlemleri için Çin askerleri denetiminde Moğol suçlular çalışırlar (Kozlov, 1905, s. 41-42).

Coğrafi keşif araştırmaları esnasında Sapoznkiov batı Moğolistan bölgesi ve halkı hakkında bilgiler vermiştir:

Moğolistan Altayı'nın nüfusunun çoğu Derbet, Uryanha, Olet, Torgout ve Kazak-Kereylerdir. Kobdo'nun kuzey tarafında Derbet; güneyinde Olet; Uranhaylar dağ silsile, yamaçlarının 2 tarafına da; Torgoutlar ise Çingil'de; Kazak-Kereyler Jongarya tarafından Saura'ya kadar, güney de dâhil olmak üzere bazen de Kobdo tarafına geçerek yaşıyorlar. Buradaki halkların nüfusu hakkında net bir fikrim yok, ama benim gözlemlerimle Kazak-Kereyler'in sayısı en çok ve bu bölgeye daha da yayılıyorlar (Sapoznikov, 1911, s. 394).

Batı Moğolistan bölgesindeki halkların kimlikleri, yaşam tarzı ve kültürü, etnografisini ayrıntılı bir şekilde araştıranların biri Potanın olmuştur. Keşif amaçlı gezi yapan araştırmacıların büyük kısmı coğrafya, iklim, bitki, hayvan, mineral, yer altı zenginliklere odaklandıysa, Potanın daha çok bölgedeki halkların araştırılmasına, etnografyası ve edebiyatına odaklanmıştır. Bölgedeki halkları Moğol, Türk ve Çin halkları olarak gruplandırmıştır:

Moğolistan'ın kuzey-batısındaki nüfusu kabile yapısına göre üçe bölüyoruz: Moğol, Türk ve Çin. Moğol kabilelerin sayısı en çoktur. Bu grubu kendi içinde Halha ve Batı Moğollar dediğimiz Torgout ve Oluyetler olmak üzere ayırabiliriz. Halhalar doğu tarafında, Gobi çölüne doğru yerleşmişlerdir. Torgoutlar ülkenin batı kısmında Altay ve Tarbagatay grubu olarak ortalarını Kara İrtiş bölmektedir. Oluyetlerin içine ben Duyrbet, Kobdo Uryanhayları, Zahçin Hoşuun halkını da ekliyorum. Bunlar Torgout ve Halha arasındaki yerlerde, Altay silsilesinin kuzeyi, Kobdo'nun güneyinden Gobi'ye kadar Zahçinler yaşamaktadırlar, kuzey silsilede Ubs gölünün yakası, Kirgiz-Nor ve Har-Us'a kadar dayanır. Çok az sayıda Moğol dili konuşan Xoto-goitular Tes tepesi ve Selenga'nın birkaç nehri hizasında yaşıyorlar. Türk kabileleri grubuna ise Altay'ın güneyinden Kara İrtiş'a kadarki toprakta yaşayan Kirgizlar (bundan sonra Kazaklar olarak geçecektir), Türkçe konuşan, Sayan ve Tangn-doy arasındaki oyukta yaşayan Uryanhaylar, Tyan-Şan etekleri ve Kirgiz-Nor'a yakın yaşayan Sartlar dâhildir (Potanın, 1881, s. 1).

Potanın'ın etnografik araştırma sonucunda Sayan-Altay'daki Türk ve Moğol halklarının günlük yaşamları gözlemlenmiştir. Araştırmacının yaptığı tespitlere göre, Türk halkları da Moğollar gibi tam pişmemiş, tuzsuz et severler ama Kazaklarda tuz kullanımını oldukça yaygındır. Bundan başka bu halkların kültüründeki çamaşır yıkama kültürünü karşılaştırıyor ve Moğolların Cengiz Han Yasasına göre akarsu, nehirleri kirli çamaşır ile kirletmeme, yıkamama inancının Sayan-Altay Türk halklarında da yaygın olduğunu ve sürdürdüklerini belirtmiştir. Kazaklarda ise sabun yapma kültürünün olması bu Kazakların etnogenezi hakkında gelişmiş şehir Türkestan, Buhara medeniyetlerine işaret ettiğini öne sürmüştür (Potanın 1881, Şerstova, 2011, s. 16).

Moğol halkları ve Kazaklar arasındaki bir diğer fark olarak Moğol çadırlarında ahşaptan ev eşyalarının olması, Kazakların ise varlıklı aileleri bile keçeden yapılan yataklar kullanması olmuştur. Potanın bu bölgedeki Türk, Moğol halklarının dilinin dilbilimci tarafından araştırılması gerektiğini söylemiştir. Potanın'ın görüşüne göre bu bölgelere dilbilimci gelip araştırma yapana kadar çok yerel dilin yok olma riskinde olmasıdır. Potanın, bu yerel diller araştırmacısını beklerken yok oluyorlar diye bu dillerin tehlikede oluşunu 1881 yılında belirtmiştir (Potanın, 1881, s. 651).

Batı Moğolistan'daki idari yönetim ve halkların yönetilme biçimi hakkındaki bilgilere seyahatçi Sapožnikov'un gezi notlarında rastlamaktayız. Çin'in bölgedeki yetkili yönetimi, Kazak yetkililer ile görüşme yapan Sapožnikov'un gözlemlerine göre Kazak halkı kendi liderlerinin hâkimiyeti ve yönetim sistemiyle yaşar, Çin veya Bogda Han hakkında bildikleri çok azdır. Yönetici Kazakların unvanı, Çin hükümeti ile ilişkisi, Çin yetkilisinin yetki sınırları hakkında araştırmacının gezi notlarından ayrıntılı okumak mümkündür:

Altay bölgesindeki yönetimi askerî vali Çin-Say üstlenir. Yetkili Çin maiyeti ile çevirilidir. De jure veya sözde sınırsız yetkiye sahip, ama de facto ve eylemde yapabildikleri çok sınırlıdır. Bunun sebepleri ise Çinsay da çoğunluk yetkili memurları da yerli dili, ne Moğolca ne de Kazakça bilmiyorlar. Tamamen tercümanlara bağlı iş yapıyorlar. Bunun dışında Çinsay Sarı-Sümbe'deki sarayından neredeyse hiç çıkmıyor ve bölge hakkındaki fikirleri çok muğlaktır. Buna kendisiyle bir zat konuşurken şahit oldum. Doğrudan yönetim ve yetki ise boy, ova liderleri tarafından yapılıyor. Bu tür boy liderleri Kazaklarda Kazak *Ambı*, Uryanhaylarda Uryanhay *Ambı* vsr. şeklinde oluyor. *Ambı*'nin yönetimi altında birkaç *Okurday* (yxerid, üherid, üherida şekilleriyle bilinir) yardımcıları oluyor. *Ambı* ve *Yxirday* yetkisi taht sistemiyle babadan oğula verilir. Bu civardaki büyük Mami *Ambı*'nin varisi Kanapiya'dır. Kazaklarda prenslik unvanı Kon olan *Ambı* da vardır. Okurdayların altında ise birkaç *Zangi* veyaküçük memurları olur. Çinsay'ın temel görevi askeri birlik ile sınırları korumak ve kontrol etmektir. Çinsay da asker başları da Çin'in merkezinden 3 seneliğine tayin ediliyorlar. Sınır koruma bekçileri onar-onar Uryanhay, Derbetlerdir ve bunların fitil tabancaları vardır. Çin yönetiminin bir diğer görevi ise vergileri toplamaktır. Son 3-4 sene içerisinde vergiler çok yükseldi. Kazak-Kereyler her aile, her yıl hazineye bir iki at, birkaç koyun vsr. vergiye tabiidir. Vergileri Ükirday, Ambılar toplar ve yönetime iletir. Yerel yönetim ve Çinsay arasında vergi ile ilgili anlaşmazlıktan kaynaklanan çatışmalar da oluyor. Örneğin Kazaklardan da garnizon için yiğit verilmesini talep ettiğinde Okurday Aspan karşı çıktı ve Çinsay'a: "Başımı kesersen kes, ama bir Kazak yiğidini bile askerliğe vermem" demiştir. Onun bu cesaretini başka Okurdaylar da takip ettiği için Çinsay vazgeçmek zorunda kalmıştı. Bu sebeple garnizonda, sınır bekçiliğinde sadece Uryanhay, Derbet, Kalmak, Sartlar vardır ama bir tane bile Kazak-Kerey yoktur. Bir sözle halkın yönetimi tümüyle yerel yetkililerdedir. Cezalandırma emirini de onlar verir. Ölüm cezası çok nadir olur. Eğitim işini paralı öğretmen-mullalar yaparlar. Kazak-Kereyler ile olan bireysel konuşmalarımın sonucunda gözlemlediklerimi güvenle söyleyebilirim. Kereylerde vatanseverlik duyguları kendi soy, boy, ova ve büyük yönetimindeki halk dışarısına hitap etmiyor. Onların uzaktaki Pekin ve Bogdhan hakkında da pek ilgilendikleri yok (Sapožnikov, 1911, s. 164- 166).

Batı Moğolistan'a coğrafi keşif gezisi sırasında Kerey Kazaklarıyla karşılaşan Grumm-Grshimailo Kazakların Kobdo'da yaşamları için 1882 yılı toprak tahsisinde bulduklarını belirtmiştir. Kerey Kazaklarına ne zaman rastladığına ve onlar hakkında çalışmasında belirttiği bilgiler aşağıdaki gibidir:

Bölgenin doğu sınırını meşgul eden, Altay'ın güney silsilesine gelen Kireyler (bundan sonra Kerey olarak geçecektir) hakkındaki ilk bilgileri Sosnovskii vermiştir. 1872'de onları Kran'da görür hatta daha da doğuda Kara ve Gök İrtiş'in yukarı havzalarında gördüğünü de belirtir. Potanin'in fikrine göre onlar o yıllarda Altay-nuru silsilesinin kuzey çıkıntısını geçip Bulugun nehri havzasına gelmişlerdir. 1903'te ben onları daha doğu Deluyn nehri vadisinde, Buyant (Har-us gölü sisteminin) nehri havzasında görmüştüm. Burada da Kran nehri doğusunda olduğu gibi Uryanhaylardan aldıkları topraklarda yasal olmasa da yasallaştırma zorluğuyla buraya ebedi yerleşmeye yaşıyorlardı. Bu yüzden onlar 1882'de Pekin yönetimine Tarbagatay'dan Kobdo bölgesine nakledilmesi (tabi olmak) için, Altay toprakları onların ihtiyaçlarını karşılayacağını belirten bir dilekçeyle toprak tahsisinde bulunurlar. Onları Kobdo bölgesine ait görme meselesi o sene hallolsa da toprak meselesi 1892'de daha çözülmemiştir. 1905'ten sonra Altay bölgesinin tahsisi takip edildiğinde Sarı-Sümbe Ambısı idaresine geçtiler (Grumm-Grshimailo, 1926, s. 721).

Batı Moğolistan bölgesindeki Uryanhaylar ile Kazakların arasındaki ilişki kimi zaman çekişmeli, kimi zaman barışçıl biçimde olmuştur. Araştırmacıların fikrine göre ilk Kobdo bölgesine gelen Kazak aileler Uryanhaylar tarafından katledilmişlerdir. Fakat sonradan bu bölgeye daha da fazla aileler gelince Uryanhaylar ve Kazaklar arasındaki ilişki yoğun olmaya başlamıştır. Kazakların Uryanhaylara toprak vergisi ödediği biliniyor. Kaznakov'a göre Kobdo nehri yukarısında göçebe Uryanhay ve Kerey boyundan olan Kirgizlerin (araştırmacı: Kazakların) arasında eskiden sınır yoktu ve Kirgizler (Kazaklar) Uryanhaylar'dan Tsagaan Gol etrafında toprak kiralyorlardı. Ama son zamanlarda iki halk birbirine çok düşmanlaşmışlar. İki tarafın arasındaki birkaç çatışmadan sonra Çin hükümeti birkaç sene önce yer belirleyip, aralarına sınır çizmişler (Kaznakov, 1910, s. 5). Uryanhayların Mançu İmparatorluğuna sürekli yazdıkları şikâyet dilekçesinde Kazakları bölgeden gidermek amaçlanmıştır. Bu dilekçelerin nedeniyle imparatorluk pek çok kez asker gönderse de Kerey Kazakları Altay'ı yurt edinmeyi ve oranın yasal halkı olmayı kesinleştirmek istiyordu. Bu yüzden 1882 yılında yolladıkları toprak tahsisi dilekçeleri 1905 yılında Sarı Sümbe Ambılığına nakil edilerek gerçekleşmiştir. 1911 yılından sonra Moğolistan'ın Bogd Hanına tabilik dilekçesi yazarak Batı Moğolistan'ın yasal halkı olduğunu yukarıda ayrıntılı belirtmiştik.

Keşif araştırması yapan gezginlerin çoğu Kerey Kazaklarının misafirferver, samimi, dostluğa açık olduklarını belirtmiştir. Sapožnikov keşif gezisi sırasında Kazaklarla ilk Türgen nehri civarında karşılaştığını belirtir. 3 Temmuz'da Türgen geçidine geldik. 2

Türgen nehri birbirine yakın akmaktadır. Bazen birleşip, bazen de ayrılıyorlar. Nehir yakınlarında at sürüleri zengin olan çok sayıda Kirgiz-Kereyler ⁴yaşamaktadırlar (Sapožnikov, 1911, s. 89). Aştı-Bulak bölgesine geldiğimizde Panov'un tanıdığı Kazaklar kımızlarını alıp ziyaretimize geldiler (Sapožnikov, 1911, s. 236). Araştırmacı Kerey Kazaklarını Kasakistan topraklarındaki Kazaklar ile karşılaştırmış ve aşağıdaki bulgulara dikkat çekmiştir:

Kazak-Kereyler tipaj ve giyim kuşam açısından bizim Kirgiz-Kozaklardan (koisak) pek farkı yok. Hatta bizim Kazakların da sınırı geçtikleri örneklere rastladım. Altay'daki Rus sömürgesinden sonra uçsuz bozkıra alışmış göçebelerin yayılım yeri daralınca göçmeleri de doğal olaydır. Moğolistan Altay'nın Jongarya tarafı hayvancılık için çok elverişli arazidir. Bizim Kazaklar gibi, Kazak-Kereyler de kışlak ve yayla olmak üzere ikili yaşam sürdürüyorlar. Kazakların kışlakları Jongar silsilesi, Kara İrtiş'in bozkır bölgesi ve aşağı hizası, Bulun-Tohoy ile birlikte Saura'nın kuzey dağlık bölgeleridir. Moğolistan Kazakları ise Kobdo nehri taraflarında kışlarlar. *Kıstau* dedikleri kışlaklarında hayvan için yedek yem bulunur... Yaylaları ise Emegeyti, Kom nehrinin ortaları, batıda Sumdı-ayrık, Üylçilik, Kitinarça oyukları, yukarıda Küçük Kayırtı ve Çingil'in yukarı taraflarıdır. Moğolistan tarafında ise Kobdo nehri, Dayın gölü, Saksay ve Jangız-Ağaçtır. Kazak-Kereyler hayvancılıkla, birazı tarımcılıkla uğraşırlar ve neredeyse avcılık yapmıyorlar. Zengin Kazaklarda binlerce at, koyun sürülerini gördüm. Bunlar kendi mülkleridir. Moğol ve Çin çobanların aksine onlar samimi, dostluğa açıktırlar, bazen de gizemli, kapalı karakterli olabiliyorlar. Mal varlıklarından dolayı özgür yaşıyorlar, arada Çin yönetimiyle çatışmalardan kaçınıyorlar (Sapožnikov, 1911, s. 395-396).

Araştırmacı Sarı-Sümbe şehrine gitmek için kısa yolu kullanıyor ve yollarında karşılaştıran Kazak ovalar hakkında bunları söylemiştir. Üy-Çilik nehrinin biraz yukarısında 20 çadı evli Mami Ambı'nın (Kazakların bir kısmını yöneten) ovasına geldik. Burada başka da kışlaklarından yaylarına geçen ovalar vardı (Sapožnikov, 1911, s. 163). Sapožnikov Çeğirtay bölgesini anlatırken nehir adlarının anlamlarını orada yaşayan Kazaklardan öğrendiğini belirtmiştir. Kazak-Kereyler buraya Burıl-Togoy (Bulun-Toxoy) bozkırı yakını, Dcamatı yakınlarından 400 ova şeklinde gelmişlerdir (Sapožnikov, 1911, s. 190).

⁴ XX. yüzyıldan önce bazı Rus bilim insanları Kazakları, Kirgiz olarak yanlış adlandırmıştır. Moğolistan Kazakları ilk Grumm-Grshimailo'nun çalışmalarında Kazak olarak adlandırılmaktadır. Altay Uryanhay göçebeleri ve Kazak-Kireyler (ilk kez Kirgiz değil Kazak olarak geçmektedir), Tzahçinlerin ortası, Bulgun'un orta akışı, Çingil'de Torgoutlar vardır (Grumm-Grshimailo 1926: 712).

Resim 2. Moğolistan Kazaklarının Ambısı Mami

Kaynak: (Sapožnikov, 1911, s. 96)

1915'ten sonra batı bölgesine Kazak, Uygur, Tuva, kuzey-doğuda Buryat göçmenleri gelmeye başladı. Bu halklar Moğolistan'ın etnik haritasında idari sistem olan *Hoşun*'a dâhil olmadıkları için eklenmediler. Sonraki on yılda Kazakların sayısının batı bölgesinde çoğalmasıyla birlikte durum değişti. Ancak onlar henüz resmî Moğol yönetimi altında değillerdi (Nanzatov, 2013, s. 138). 1924'te Moğolistan'da Halk cumhuriyeti kurulduktan sonra, idari yönetim olan bölgeler *Xoşuun*⁵lar'a bölündü ve bunlar da en küçük yönetim ünitesi *bag*'lara bölündüler. 1931'de Kobdo özel bölgesi iki *aimag*'a Kobdo ve Ubs-Nur olarak bölündü (MDMM 2017: 181). XIX yüzyılın ortasında Kobda'ya göç 1911-1912 yıllarda Ja Lama Sürgünü, 1921-1922 Kızıl Devrim, 1930 yıllarda Hujirti sürgünü, 1959

⁵ Xoşuun, Moğolistan Halk Cumhuriyeti kurulmadan önceki, Moğolistan'ın Mançu himayesi altındaki zamanda kullanılan idarî sistemdir. 1911 yılında kurulan Bogd Han zamanındaki Moğolistan'da bu idarî sistemi kullanmaya devam etmiştir. Ancak 1931 yılında hoşuun sistemi yıkılıp, on üç eyalet kurulmuştur. (Kaynak: <https://mongoltoli.mn/history/h/482>)

yılında yapılan tecrit gibi olaylar halkın gözünden kanlı yaş akıtan yıllar olmuştur (Kinayatılı, 1995, s. 9). 1923 yılında Kobda'daki tüm Kazaklar *Şubarayğır*, *Şerüşi* ve *Botakara* hoşuunlarına bağlanmıştır (Bazılhan., Hinayat ve diğerleri, 2006, s. 72).

1921 yılına kadar Moğolistan'ın idari yönetimi Bogd Han'ın dini monarşi merkezi Ulı Küren ve 4 Aymak, bununla birlikte Hovsgöl, Kobda sınırı ve bu bölgelere bağlı 21 Hoşuun'dan oluşmuştur. Moğolistan'a yerleşen Kazaklar *Ükirday'a* (Mançu dilinde "kabile başı") "*sarı nokta*" vergisini ödeyerek yaşamıştır. 1925 yılında Kazakların üç *hoşuun'ı* Moğol hâkimiyetine geçti. 1930-1931 yıllarında hoşuun sistemi yok edilip, sadece etnik kimlik açısından Moğol olmayan Altay Uryanhaylarının hoşuun'ı ve Kazakların iki hoşuun'u 1931-1940 yılları arasında yeni kurulan Kobda eyaletine bağlı olarak kaldı. Bu halkların gelişimi, yaşam ve kültürünü korumak için birtakım kolaylıklar yapıldı. Bölgede Kazak dilinde hizmet veren ilkokul, hastane gibi kurumlar açıldı. Ticaret noktaları açılarak toplum hizmetinin gelişmesine önem verildi (Kinayatılı, 1995, s. 110-112).

1930 yılında yapılan toplantıya katılım sağlayan Kazak hoşuunlarının sayısı üçten beşe yükselmiştir. Bunlar *Şerüşi*, *Koşak*, *Botakara*, *Şubarayğır*, *Baikadamdır*. Bunların içerisinde *Şerüşi hoşuunundan Bakat*, *Kurman*, *Sanırau*; *Şubarayğır hoşuunundan Botakara*, *Şubarayğır*, *Koşak sumın'ı* "köyü" kurulmuştur. 1931 yılı 13 Mart tarihinde alınan kararda Kazak yönetim birimlerinin ancak devlet kurultayı ile yetkisiz hale getirebileceği belirtilmiştir. 1938 yılında bu birimleri boy adları ile değil yer adları ile adlandırma kararı alınmıştır. Böylece Hujirt, Tsagaangol, Delüün, Tolbo, Ulaanus, Tsagaannur, Bayannuur, Sagsay birimleri oluşmuştur (Bazılhan., Hinayat ve diğerleri, 2006, s. 72-73).

19-20 Temmuz 1940 tarihinde Bayan-Ölgii bölgesini kurmak için yapılan kurultaya 84 kişi katılmış olup, bölgenin küçük konseyine 32 vekil, bölge bakanına B. Kabi getirilmiştir. Bu kurultay kararı 4 Ekim 1940 tarihinde Moğolistan Devlet Kurultayı tarafından onaylanmıştır (Bazılhan., Hinayat ve diğerleri, 2006, s. 74).

1976 yılında Bayan-Ölgii'deki Cumhuriyet Halk Partisi başkanlığına Moğol asıllı L. Hürlee getirildi. Bu kişi Kazakların kendi ana dili ve kültürüne olan bağı ve sadakatini yok etmeye yönelik çalışmalar yürüttü. Örneğin çadır evlerdeki Kazak desenini yok etme, tiyatrodaki Kazakça değil sadece Moğolca gösteri yapma gibi uygulamalar getirildi

(Bazılhan., Hinayat ve diğeri, 2006, s. 75). Bayan-Ölgi eyaletinin yönetimine Moğol asıllı bir yetkili getirildiği için Kazak halkının aleyhine siyaset yürütülmüştür. Eğitim ve öğrenimde Kazak dili dersinin saatinin kısılması, geleneksel Moğol yazısına geçirmeye yönelik çalışmalar ile halkı Moğollaştırmaya yönelik tutum durumu karışmıştır. Kazakların bu duruma baş kaldırması ile Bayan-Ölgi eyaleti yönetimine Kazak asıllı bir yetkili getirilmiştir.

2.3.1 Batı Moğolistan'da Gerçekleşen Siyasi Olaylar

Kerey Kazaklar Kobda bölgesine yerleştikten sonra XX. yüzyıldaki büyük savaşların tanıkları oldular. Bu savaşlardan biri Moğolistan'ın bağımsızlık mücadelesi idi. Kobda şehrinin bağımsızlığı için Hatanbaatar Van Magrsarjav, Manlaibaatar Damdinsüren'lerin liderliğindeki 2000 asker mücadele verdi. 1912 yılın 5 ağustosunda Kobda şehrini Çin Mançulardan arındırıp, Çin'in 1200 askeri ve varlığını ele geçirdi. Moğolistan'ın bu zaferine Kazaklar at, yemek temini gibi yardımlar ile katkıda bulundular (Kinayatılı, 1995, s. 68). Rusya hükümetinin hakimiyeti için yapılan olan Beyaz ve Kızıllar arasındaki savaşın uzantısı Kobda bölgesinde de gerçekleşti. Bu süreçte Kazaklar Kızıl partinin askerlerine at, erzak temin ettiler, aynı zamanda postacılık hizmeti sundular.

Moğolistan Kazaklarının Batı Moğolistan'a yerleşmesinin kolay olmadığını, beraberinde yüzlerce yıl süren mücadele sırasında çok kayıplar verdiklerini belirtmiştik. Kerey Kazaklarının hafızasından silinmeyen ve tarihte "*Ja Lama sürgün eden yıllar*" olarak geçen sürgün ve katliam döneminde Luvsan Dambijanstan⁶ isimli, Moğolların Oirat kabilesine mensup bir kişinin Kazakları Batı Moğolistan'dan silmek için yaptığı zulüm acımasız olmuştur. Ja Lama 1912-1914 yılları arasında Kerey Kazakları ve bölgedeki başka halkları katletmiş ve sürgün etmiştir.

Ja Lama Moğol topraklarına ilk 1892 yılında gelir. Moğol halkının Mançu İmparatorluğundan ayrılma çabalarının güçlenip, savaşın başladığı yıllar olan 1911 yılında; Kobda bölgesini Mançulardan arındırmak için Ja Lama'nın savaşta gösterdiği

---

⁶ 1922 yılında General Sükhbaatar'ın talimatıyla Nanzad isimli kişi elinden öldürülmüştür. Ja Laman'ın kafasını kesip Uliastay, Örgöö'deki şehir kapısına asmıştır. Bu kafatas şu anda Sankt-Peterburg'teki Ermitaj müzesinde bulunmaktadır.

üstün başarısı sebebiyle Bogd Han onu kahraman Noyan unvanıyla onurlandırmıştır. Bundan sonra Batı Moğolistan'daki Kazak ve başka halkları silah zoruyla kendisine tabî kılıp, asker toplayıp kendi hâkimiyetini oluşturmaya başlamıştır.

Ja Lama'nın Kerey Kazaklarına yaptığı katliamdan bahsetmeden önce, onun kişiliği ve casusluğu hakkındaki hipotezlere değinmek istiyoruz. Kendisinin aktardığına göre, Ja Lama Oirat Moğolların son hanı Amarsanaa'nın torunuymuş ve Oirat Moğolları tekrar bir bayrak altında toplayıp bağımsız Dörböt-Oirat Moğol memleketini kurup, Batı Moğolistan'a yerleşmeye başlayan Kazaklar gibi halkları bölgeden çıkarmak, kendi tabiriyle, *temizlemek* amacıyla çalışmalar başlamıştır. Fakat bunun hiçbir delili yoktur ve bilimsel gerçekten uzaktır. Batı Moğolistan bölgesindeki halklara yaptığı katliamdan dolayı Rusya askerleri tarafından 31 Ocak 1914 tarihinde tutuklanarak Yakutya'ya sürgün edilmiştir. Fakat 1917 yılında Rusya'da olan devrimden dolayı sürgünden çıkıp yine Batı Moğolistan'a gelmiştir.

Ja Lama, Kazakların yaşadığı Bulgun bölgesinin tamamı, Delüün, Bessala bölgesi, Tulba, Altai Kızıl Kiya bölgesi, Buyant, Ömnögol, Sarıköl, Altantsögt, Olonnuur, Bayannuur'un Uuşgiin Ulaan, Hobda'nın Erdenebüren sumundaki Müncig, Uvs bölgesinin Ömnögol bölgesi, Şar tseh Şivert, Böhmörön, Nariin Davaa, Ulaan Davaa, Torhlog, Ureg Nuur, Tuvan'nın Handgait bölgesi ile Bayan Ovo'daki kazak ailelerini, sürgün ederek, ova liderleri, boy önderleri, kadın ve çocukları katletmiştir.

Ja Lama kendisine karşılık gösteren Karakas boyu önderi Akımbek Tokkululu'nı diri diri kestirip derisini otla doldurmuş ve Kazakları korkutmak için yanında taşımıştır (Kairatulu, 2009). Onun bu katliamına dayanamayan Kazaklar Örikti Köl denilen yerde baş kaldırıp 33 noyanı "asker başını" öldürüp Rusya'nın Kos Ağaş tarafına kaçmak zorunda kalmışlardır.

1930 yıllarında Kerey Kazakları arasında halk hafızasında *Kenjebek Sürgünü*, *Dalelhan Kaçan* gibi siyasi olaylar gerçekleşmiştir. Zardıhan Kinayatulu'nun araştırmasında Dalelhan, 1928 yılında Moğolistan'da gerçekleşen kurultaya katılmış, konuşma yapmıştır. Bu kurultaydan sonra varlıklı insanların katledileceğini öngörerek annesiyle Altay'ın diğer tarafına gitmiştir (Kinayatulu, 1995, s. 104). Altay'a vardıktan sonra Şinjang'daki milli mücadele hareketlerine katılmış, Ospan Batır İslamulu gibi hareket sorumlularından biri olmuştur. Dalelhan 1941-1943 yıllarında Sovyetlere gitmiş ve dönüş

yolunda Moğolistan'ın başkanı X. Çoybalsan ile görüşmüştür. 1944-1945 yılları Şinjang'daki milli mücadele lideri olarak, Doğu Türkistan Devletinin kurucularından biri olmuştur. Doğu Türkistan Devleti Askeri Komutanı olan Şinjang halkının kahramanıdır. Ancak 1949 yılında talihsiz ve şüpheli uçak kazasında vefat etmiştir. Tabii ki de onun Moğolistan'dan ayrılışı sessiz olmamıştır. Onun gidişine yardım ettiği gerekçesiyle ağabeyi S. Kacıhan, siyasi yoldaşı T. Dautbay gibi pek çok kişi sürgün edilmiştir (Kinayatlı, 1995, s. 103-104).

1931-1932 yıllarında Kazaklara karşı bir güvensizlik ortamı oluştu ve onları Batı Moğolistan'dan İç Moğolistan'a göç ettirme politikası yürütüldü. Bu eylemin sorumlusu ve mimarı Sovyetler Birliğinin İç İşler Bakanı, aynı zamanda Moğolistan'ın Kobda eyaletinin İç İşlerinden sorumlu biriminin başında bulunan Sanjarov Kenjebek olmuştur (Kinayatlı, 1995, s. 104). Kenjebek 1932 yılının haziran ayı ortalarında Höh-Belçir'de yaşayan İbrahim adlı bir kişinin otağına gelmiştir. Bu sırada halk yaylaya göç için hazırlık yapmış vaziyetteydi. Ayrıca bu halkın Altay'ın diğer tarafına göçeceğine dair söylentiler vardı. Yanında iki askeri olan Kenjebek, burada bulunan halkı silahla tehdit ederek Höh-Belçir'in yaylası değil, Kobda'nın Mangıt bölgesine göçeceksiniz demiştir. Halk herhangi bir itirazda bulunmamış, ancak o yemeğe oturduğunda otağın genç erkekleri onu rehin almıştır. Artık bu yolun geri dönüşü olmadığını anlayan halk, daha sonra onu öldürmüştür (Kinayatlı, 1995, s. 105).

1930 yılından sonra sosyalizmin bir gerekçesi olarak dinin yasaklanması süreci başlamıştır. 1937-38 yılında tutuklanıp, infaz edilenlerin aileleri, büyük bir endişe ve korku içerisindeydiler. Bu olayların arkasından halkın ağızında *Altay'ı aşan* olarak anılan bir olay gerçekleşti. Zardıhan Kinayatlı'na göre, 1943 yılı 2 Ekim günü Bayan-Ölgii'in Hujirt köyünde Botakara ve Sekel boylarının 60 civarında ailesi hayvanları ve evleriyle Altay'ı yeniden aşarak Çin tarafına geldiler. Bu göçe karşı çıkan Bayan-Ölgii'nin İç İşlerinden sorumlu yetkilisi, Ziyayı ve köy liderlerinden biri olan Ötkermen'i öldürdü ve bu sırada sınırda gerçekleşen çatışma esnasında 4-5 kişi hayatını kaybetti (Kinayatlı, 1995, s. 121). Göç eden bu halk Çin'den geri getirildi ve göç liderlerine idam cezası verilirken, diğer liderlere 10 yıllık hapis cezası verilmesine karar verildi. Ancak bu olaydan sonra gerçekleşen Parti toplantısında toplantı kararlarının Kazakçaya

tercüme edilip, halka anlatılması ile halkın dinî ritüellerine engel olmaması kararı alınmıştır:

1937 yılının baharından başlayarak parti üyeleri İç İşler casuslarıyla iş birliğinde Kazaklar içerisinde infaz edilecek kişilerin listesi hazırlanıp, tutuklamaya başladılar. Listenin başında Molla, Zenginler ve Biyler, bazı devlet yetkilileri, Nayman boyundan olanlar yer aldı. Mollalar din yasaklandığı ve sosyalizmin kök salmasına karşı fikirde oldukları için eklense, zenginler ve Biyler varlıklı feodal oldukları için, sosyalizm sistemi gereğiyle toplumdaki sınıfları yok etmek için eklendiler. Bazı devlet kişilerini halk içinde ayırım yaptı suçuyla, Nayman boyundan olanlar ise *Rusya'daki Ekim Devriminden Kaçanlar* suçuyla eklenmiştir. Listeye eklenenler Ulaanhus, Delüün ve Akköl'deki şubelere getirilip, ardından Kobda'ya sürgün edildi. Pek çoğu mahkeme gerçekleşmeden idam edilse, bazıları diri gömüldü. Kobda'da hapis yatan bir grup Kazak yiğitleri 1937 yılının Ekim ayında *Şakabay* uranıyla ("slogan") hapis duvarlarını bozarak çıkacağız diye Bolşevik katillerinin Maksim pulemet okları altında ölmüştür. İç İşler Bakanlığının raporundan okuduğuma göre 1937-1938 yıllarında siyasi suçla 3270 Kazak vurulmuştur. 1937 yılında Moğolistan'da 23229 Kazak olduysa, her 6,7 Kazak içinde 1 Kazakın siyasi kurban gittiği açıktır (Kinayatlı, 1995, s. 106).

Soykırım Moğolistan'ın tamamında gerçekleşirken, Kazaklar da çok kayıplar verdi. Çoybalsan Budist tapınaklarını ve Moğolistan Lamalarını yok ederken, Kazaklar arasındaki İslamî din adamlarını tasfiyesinde de aynı derecede acımasızdı. Bunlar Kazaklar arasında neredeyse tek okuryazar halk olduğundan, Arap alfabesinin kullanımı önemli ölçüde azaldı (Diener, 2003, s. 213).

1937-1938 yılındaki bu siyasi katliamdan sonra 1939 yılından başlayarak Kazak yiğitleri askere çağırılmıştır (Kinayatlı, 1995, s. 97).

1937-1938 yılındaki bu siyasi arındırmadan sonra Kerey Kazakları sosyalist Moğolistan'ın bölünmez bir parçası halinde yaşamaya, gelişmeye, modernleşmeye devam etti. En önemlisi bu süreçte dil ve etnik kimlik, gelenek ve kültürlerini yaşatmayı, nesilden nesle aktarmayı başardılar. Altay dağlarının yamacında, başkentten yaklaşık 1700 km uzakta, dünyadan izole halde yaşamaları, etnik kimliklerinin korunmasına iyi bir zemin hazırlamıştır. Ancak Kerey Kazakları elbette ki küreselleşmenin de etkisinde kalmışlardır. Moğolistan'da olan savaşlardaki Kazakların katılımı ve kahramanlıkları hakkında Baymolda Dosan aşağıdaki bilgileri verilmiştir:

1939 yılında militarist Japonya Moğolistan'ın doğusundaki Halha nehri (Halhiingol) civarında Moğolistan'a karşı savaş ilan etti. Bu yıllarda Moğol devleti Kazakları askere almıyorlardı. Buna rağmen savaşa kendi rızasıyla katılan çok sayıda Kazak yiğitleri oldu. Bu savaşta üstün kahramanlığı için komutan İkey Mazimulı Moğolistanın Kahramanı unvanıyla şereflendirildi. 1939, 1945 yıllardaki savaşlarda Moğolistan Hava askeri gücünün başkanı olan Kazak general Müdiris Zaysanov'u anmak gerekir (Baymolda 2014: 75; Kinayatlı, 1995, s. 96).

2.4. BAYAN-ÖLGİİ EYALETİNİN KURULUŞU

1940 yılında Batı Moğolistan bölgesinde Kazakların Bayan-Ölgii eyaleti kuruldu. Bayan-Ölgii adı *bayan* Moğolca “zengin”, *ölgii* Moğol dilinde “beşik” anlamlarındaki iki kelimenin birleşmesiyle oluşan “zengin beşik” anlamındadır. Ölgii, Moğolistan’daki yer adı olarak ilk Rus tüccar ve gezgin A.V. Buryakov’un *Eski ve Yeni Moğolistanda* adlı eserinde geçmektedir. Bu eserde 1921 yılının ağustos ayında Kobda nehrinin Ölgii geçidinde bulunduğunu belirtmiştir (Buryakov, 1969, s. 83; Kinayatılı, 1995, s. 116).

Altay dağlarının Moğolistan tarafındaki Kazakların 1880-1911 yılları arasında Qin İmparatorluğu hâkimiyeti altında olup, 1911 yılından sonra Kazakların tarihi ve siyasi hayatı Dış Moğolistan’da devam etmiştir. 1940 yılı Moğolistan Halk Cumhuriyetinin Batı bölgesinde Kazakların yoğun yaşadığı bölgede Kazak Milli Bayan-Ölgii Aймаğ’ı kuruldu. Bu Moğolistan devletinin eşitlik ve barışı onurlandıran, ileri düzeydeki demografik siyasetinin göstergesiydi (Muhamadiulı, 2000, s. 251).

Moğolistan Cumhuriyet Partisinin 4 Ekim 1940 tarihi ve 38 numaralı toplantı kararıyla *Bayan-Ölgii eyaletini kurma* kararı onaylandı. Beceulı Kabi, Kazak Aймаğ’ının Belediye başkanı olarak atanmıştır (Kinayatılı, 1995, s. 113-118).

Bayan-Ölgii eyaleti, 1940 yılında Kobda eyaletinden ayrılarak 10 sumın (köy), 71 bag (mahalle), 7063 aile, 3300 3 bin kişi, 847009 hayvanla kurulmuştur (MUDXEEÇBTİ, 2009, s. 12).

Moğolistan’ın batısındaki Bayan-Ölgii şehri hem Çin hem Rusyanın sınırında olması ile ekonomik açıdan çok önemli bir konumdadır. En batı noktasında Altay dağları bölgesinde Çin ülkesiyle 450 km, kuzeydoğu tarafında Rusya ile 225 km sınıra sahiptir. Bayan-Ölgii *aimağ*ı ve Ölgii Moğolistan’ın başkenti Ulaanbaatar’dan 1656 km mesafelik uzaktadır. Bayan-Ölgii’de Kazaklarla beraber Tuva, Dörböd, Uryanhay ve Halha Moğolları yaşamaktadır.

2.5. MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ GELENEKSEL KÜLTÜRÜ

Moğolistan Kazakları geleneksel yaşam tarzı olan konar-göçer yaşam biçimini hâlen sürdürmekte olan Türk haklarından biridir. Moğolistan’ın 1991 yılında sosyalizmden

demokrasiye geçişi öncesi yurt dışıyla çok fazla irtibatı olmadığını gz önünde bulundurularak, uzun zamandır izole durumda olduğunu söylemek mümkündür. Bu Moğolistan Kazaklarının geleneksel kültürlerini, dil, din ve yaşam biçimlerini korumalarına neden olmuştur.

Moğolistan Kazaklarının temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Yaylak, kışlak kültürüne shaipelerdir. Kazaklar mevsimsel olarak g etmekteyken Bayan-lgii eyaletinin lgii şehrinde yaşamakta olan Kazaklar kendi evlerinin bahçesinde çadır evlerini kurarak yaz ve gz mevsimlerini çadır evde geçirmektedir.

Moğolistan Kazakları koyun, keçi, sığır, at ve deve gütmektedir. Kartal ile avcılık ve geleneksel at oyunları yaygındır.

Resim 3. Yayladaki Moğolistan Kazakları

(2019, Ağustos, Bayan-lgii)

2.5.1. Hayvancılık, Avcılık ve Tarımcılık

Hayvancılık, avcılık ve tarım diğer Türk halklarının olduğu gibi Moğolistan Kazaklarının da uzun zamandır yaşam biçiminin ana kaynağı, odak noktası olagelmiştir. Tarihe baktığımızda hayvancılık ve avcılıktan tarımcılığa ve tarımla birlikte gelen yerleşik hayata geçiş pek çok Türk halklarında gözlemlenirken, Moğolistan Kazaklarının ayrıştığı

nokta ise hâlen bu kültürü yaşatmaları ve yaşamlarını bu yönde sürmeleridir. Moğolistan Kazaklarının gelir kaynağı hayvancılık temelli, avcılığı da barındıran, tarımı da kapsayan karışık biçimlidir. Kazakların büyük kısmı hayvancılık yaparken, çok az, belirli bir bölgede yaşayan Kazaklar tarımcılık yapmaktadır. Avcılık ise artık yaşam kaynağı olmaktan çıkmış olup; daha çok geleneği sürdürmek amacıyla ve süs eşya, giysi üretimi için yapılmaktadır. Moğolistan Kazaklarının yerleştiği Batı Moğolistan'ın iklimi sert olmakla birlikte, tarıma çok da elverişli değildir. Ancak Bayan-Ölgii eyaletine bağlı Bayannuur, Altantsögts ve Saksay köylerinde tarımcılık yapan Kazaklar bulunmaktadır.

Bikumar Kamalaşulı, hayvancılık tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve kökeninin doğadaki yabani hayvanlar olan dağ keçisi, dağ koyunu, yabani at, yabani deve ve yabani sığırların evcilleştirilmesine kadar uzandığını belirtmektedir. Ayrıca insanoğlunun bu dünyadan yok olmamak, hayatta kalmak ve yaşam mücadelesinde hayvancılığın çok kritik önem taşıdığını ifade etmektedir. Kazak halkı bu beş hayvan türünü *tört tülük mal* diye adlandırmaktadır. Burada koyun ve keçiyi aynı kategoride düşündükleri için dört diye geçmektedir. Kazak halkı bu beş hayvan türünün sayesinde çok eskiden beri yaşamlarını sürdürmektedir. Kazak halkı arasında *maldıy deminen başkasınıñ bärei paydalı* “hayvanın nefesi hariç her şeyi faydalıdır” deyimini vardır. Bu deyim Kazak kültüründe bu hayvanların hem araç, aş, giyim, ev vb. yaşamları için gerekli olan her şeyin kaynağı olmasıyla ilgilidir. Koyun, keçe, deve, sığır ve at gibi hayvanların eti, sütü, derisi, kemiği, kılı, yünü gibi hemen hemen her şeyinden faydalanan Kazaklar için hayvancılığın yeri büyüktür (Kamalaşulı, 2013, s. 609-610).

Resim 4. İnek Sağmakta Olan Kazak Kadını

(2019, Ağustos, Bayan-Ölgii)

Resim 5. Bes Boğda'da Develer

(2019, Ağustos, Bayan-Ölgii, Bes Boğda)

Hayvanların sütü ve etini ekmeden yün, kıl, saç, kaşmirinden giyisi, keçe, ip, yorgan vb. şok şeyler yapılabilmektedir. Bikumar Kamalaşulı, malın iyi bir bakım ile hızlı çoğalan, doğada kendiliğinden çoğalma ve yeme olanakları olan, zararsız, canlı sermaye

olduğunu belirtmektedir. Moğolistan Kazaklarının ana geçim kaynağı hâlen hayvancılıktır. 2018 yılında Bayan-Ölgii eyaletinin tamamını kapsayan istatistik verilere göre, bahsi geçen yılda Bayan-Ölgii’de toplamda 2166917 hayvan sayısı kaydedilmiştir. Bunların 5649’ı deve; 95349’u at; 155914’i sığır; 979601’i koyun ve 930404’ü keçe olmuştur (SE, 2019, s. 52). 2019 yılına ait istatistik verilerine göre Bayan-Ölgii’de toplamda 13993 çoban vardır ve bunun 8676’ı erkek, 5315’i kadındır (SE, 2019, s. 53).

Bikumar Kamalaşulı’nın *Kazak Halkının Salt-Dasturleri* “Kazak Halkının Gelenekleri” adlı eseri Kazak kültüründeki avcılık hakkındaki pek çok değerli bilgiyi içermektedir. Araştırmacı, avcılığın ilk başlarda yaşam kaynağı olarak ortaya çıkmasından sonra, zamanla ikincil olmaya başladığını, ancak askeri hazırlığın olmazsa olmaz parçasına dönüştüğünü, tıbbî amaç için de yapıldığını, son zamanlarda keyfî ve geleneksel olarak yapıldığına vurgu yapmaktadır. Kazak avcılık geleneğinin özelliklerinden biri yırtıcı kuşları, hızlı tazıları eğiterek bunlarla avcılık yapmaktır. Avcılık çoğu zaman giysi yapımında çok faydalı olmuştur. Moğolistan Kazaklarının giydiği, *Tört Say Jappa Tımağı*⁷ “Dört Yamaç Kapama Şapkanın” yapımı için bozkırın kırmızı tilkilerinin derisi kullanılır. Tilki derisi *şapan* “kaftan”, *börük* “şapka” yapmak için kullanılmakla birlikte dağ sıçanı, tilki, sincap, kurt, dağ keçisi, susar, leopar, vaşak gibi hayvan derilerinden özellikle giysilerin yakası yapılmaktadır (Kamalaşulı, 2013, s. 598).

---

⁷ Bu şapka Kerey Tülki Tımağı “Kerey Tilki Şapkası” olarak da adlandırılmaktadır.

Resim 6. Avcı, 1960'lı Yıllar

(Kaynak: Aile arşivi)

Resim 7. Kartalla Avcılık Yapan Moğolistan Kazığı

(2019 Ağustos, Bayan-Ölgii)

Sağlığa zararlı olduğu için ayının derisi giysi yapımında kullanılmamaktadır. Kazaklar tıbbi amaçlarla da avcılık yapmıştır. Bu konuda Bikumar Kamalaşulı, yırtıcı hayvan ve kuşların bazı organlarının insan sağlığı için kullanıldığını ve bu maksatla avcılık yapıldığını belirtmektedir. Ayı, kurt, tavşan, geyik, ürkeklik kuşu, ak balık, kara balık gibi hayvan ve kuşların, geyik boynuzunun insan sağlığı için kullanıldığını söylemektedir (Kamalaşulı, 2013, s. 599).

Tarımcılık Hun, Türk zamanından beri süregelen yaşam biçimlerinden biridir. Özellikle Eski Uygurların yerleşik hayata geçişini tetikleyen unsurlardan biri de tarım olmuştur. Kazaklar bu adla 15. yüzyıl sonrasında anılsa da Kazak ulusunu oluşturan kabileler uzun zamandır hayvancılıkla beraber tarımla da uğraşa gelmiştir. Orta Asya'daki Türk halkları arasında kendilerini yaptıkları işe göre adlandırmak yaygındır. Buna göre Özbek ve Uygurlar tarımdan iyi anlayan halklar iken, Kazak ve Kırgızlar hayvancılık konusunda iyidirler. Ancak tarıma izin veren bölgede yaşayan Kazaklar arasında da tarım geleneği sürdürülmekle birlikte; yaygın çapta gelişmemiştir. Moğolistan'da yaşayan Kazaklar için de aynı durum söz konusudur. Sadece tarım yapmaya elverişli bölgede bulunan Kazaklar

arasında tarımcılık yapılmaktadır. Moğolistan'ın Hobda bölgesi ve Bayan-Ölgii eyaletine bağlı Bayannuur, Altantsötgts ve Saksay köylerinde kısmen tarımcılık yapılmaktadır. Moğolistan Kazaklarının esas geçim kaynağı yukarıda da belirttiğimiz gibi hayvancılıktır. Kazak kültüründe tarımcılık ile ilgili pek çok atasözü ve deyim bulunmaktadır. Örneğin, *Eğın ekseñ erinbey, toyadı ǵarnıñ tılenbey* “Usanmadan tarım yaparsan, dilenmeden karnın doyar”; *Ne ekseñ sonı orasıñ* “Neyi ektiysen onu toplarsın”; *Eğın erinbeytinniñ isi* “Tarım, tembel olmayanın işi”; *Altın kümıs tas eken, arpa biday as eken* “Altın gümüş taş imiş, arpa ve buğday aş imiş”; *Jer emgen jütamaydı* “Yeri emen yoksulluk çekmez” gibi atasözlerinde tarımcılığın önemi, zorluğu ve hayatî bir iş olduğu vurgulanmıştır.

2.5.2. Keçe Yapımı

Keçe, konar göçer hayat tarzını benimsemiş halkların ortak kültürel özelliklerinden biridir. Kazak dilinde göçebeler için *kıgız tıwırdıqtılar* “keçe evliler” kelimesi de kullanılmaktadır. Eski Hun, Türk zamanlarından beri yapılan kazılarda pek çok keçe örneklerine rastlanmıştır. Keçe diğer Türk halklarının olduğu gibi Kazakların da konar göçer tarzlı hayatındaki en önemli eşyasıdır. Bu sebeple keçe yapımı çok önemlidir. Moğolistan Kazakları kültüründe keçe yapımının üç çeşidi bilinmektedir.

Keçe, Kazakların ev, giysi, ev eşyası, kapısı, yatağı, oturacağı yeri, arkasını yaslayacağı duvarı gibi hayatının her yerinde bulunmaktadır. Keçe yapımının Moğolistan Kazakları arasındaki çeşitleri ve keçenin kullanımı hakkında Bikumar Kamalaşulı, Türk halklarında keçe yapımının farklı çeşitlerinin bulunduğunu belirterek, Türk ve Moğol halklarında at ile basmak ve bilek ile basmak olmak üzere iki ana metodun korunageldiğini belirtmiştir. Ona göre Kazaklarda keçenin bilek gücü ile yapımı daha yaygın iken, Moğollarda at veya deveye bağlayarak yerde sürüklenme türü ile yapımının yaygın olduğunu söylemiştir (Kamalaşulı, 2013, s. 344-345).

Moğolistan Kazakları arasında keçe yapımının bu iki yöntemi de hâlen kullanılmaktadır. Bunlarla birlikte üçüncü yöntem diye bileceğimiz *kıgız tartıw* “keçe çekmek” yoluyla da yapılabilmektedir. Bilek gücü ile yapılan keçe sarma işlemi tamamlandıktan sonra, insanların bir sıra oluşturarak diz üstü oturup bilekleriyle keçenin üzerine bastırarak suretiyle ileri geri hareket ettirme yolunu kullanarak ve bilekleriyle basınç uygulamak

suretiyle yapılmaktadır. Keçenin at veya deve ile yapılan türü ise keçe sarılıp hazır edildikten sonra deri ip ile bağlanıp, at veya devenin önce yavaş, sonra hızlı sürülmesi yoluyla yapılmaktadır. Üçüncü yol ise; sarılmış halde olan keçe kalın ipler ile bağlanır ve keçenin her iki tarafına yerleşen kişiler keçeyi önce bir tarafa, sonra diğer tarafa çekerek yapılmaktadır. Bu üçüncü yöntem Moğolistan Kazakları arasında *ıspalap kīgiz tartūw* denilmektedir.

Resim 8. Kīgiz Tartūw “Keçe Yapımı”

(Kaynak: Mongol Uls Bayan-Ölgii, s. 44).

Keçe yapımı için kullanılan sözcükleri *kīgiz* “keçe”; *kīgiz basūw* “keçe (basmak) yapmak”; *kīgiz tartūw* “keçe (çekmek) yapmak”; *kīgizdi pısrūw* “keçeyi pişirmek” şeklinde açıklamak mümkündür.

Resim 9. Moğolistan Kazakları Arasında Keçe Yapımı İçinki Cün Sabaw “Yün dövme” aşaması

(Kaynak: internet)

Tablo 4. Keçe yapımının aşamaları

Moğolistan Kazakları arasında keçe yapımı genel olarak çok kişinin katılımını gerektiren bir eylemdir. Kadın erkek ayırımı yapılmaksızın keçe yapımı için komşular yardıma gelir.

Keçe yapımı esnasında ve sonrasında aş ve su paylaşımı şarttır. Keçe yapılan eve gelenler *Basar Köbeysin!* “Basım çoğalsın!” şeklinde dilekte bulunarak gelirler.

Keçenin geleneksel olarak beyaz, siyahi ve kırmızı renkleri mevcuttur. Beyaz keçe vefat eden kişi için ve kağanlar tahta çıktığında kullanılır. Beyaz keçeden yatak, baş giyim, yatak duvarı örtüsü yapılır. Bunlarla birlikte kabile liderlerinin evleri döşenir. Yeni evlenen çifte mutluluk dileyerek beyaz keçeden ev döşenir. Kırmızı veya kahverengi keçelerden genel olarak çadır evin gereçleri; *sırmağ* “dörtgen şeklindeki Kazak desenli halı”, *tekement* “büyük halı” yapılır. Siyah keçe günlük yaşam için sık kullanılan eşya yapımında ve *sırmağlar* için kullanılır (Kamalaşulı, 2013, s. 346).

2.5.3. Moğolistan Kazaklarının Geleneksel Mutfağı

Resim 10. Moğolistan’da bir Kazak ailesi sofrası. Sofradaki kahve ve şeker turistler için koyulmuştur. Resimde: şelpek, kaymak, sütlü çay, kıurt, cent, tereyağı vardır.

(2019, Ağustos, Bayan-Ölgii)

Moğolistan Kazaklarının temel geçim kaynağının hayvancılık olduğunu belirtmiştik. Batı Moğolistan’ın sert iklimi sebebiyle meyve ve sebze çeşitleri yok denecek kadar azdır. Bu

nedenle geleneksel yiyecek ve içecekler hayvansal ürünlerden üretilmiştir. Kazak kültüründe et ve süt ürünlerinden elde edilmiş gıdaların pek çok türü ile çeşitlenmiş yemek geleneği mevcuttur. Günümüzde başka ülkelerden çeşitli meyve sebze ve gıda türleri ithal edilse de Moğolistan Kazaklarının yemek kültürünün hâlen hayvansal et ve süt ürünleri odaklıdır. Et ve süt ürünlerinin uzun süre muhafaza edilmesi; taze tüketilmesi ve kış için ayrılması konar göçer hayat tarzından kalma bir gelenektir.

2.5.3.1. Et Ürünleri

Hayvansal et ürünleri denildiğinde Moğolistan Kazakları koyun, at, deve, sığır ve keçi gibi hayvanların etlerini tüketmektedir. Bunların içerisinde en az yenilen keçi etidir. Koyun ve at eti tüketimi çok yaygın olmakla birlikte bunlardan yapılan yemek çeşidi de çoktur. Güz başında *soğım soyūw* “kış hazırlığı için hazırlanan et” geleneği her ailede gerçekleşir. Bu gelenek sırasında her aile koyun, at, sığır olmak üzere büyükbaş hayvanlar da dahil çok sayıda hayvan keser. Etlerin bir kısmı kurutulur, bunun adı *sürî et'tir*; bir kısmı közlenir, bir kısmı şişirilmiş koyun karnı içine koyularak yer altına gömülür veya soğuk yerde muhafaza edilir; bir kısmı ise tuzlandıktan sonra ahşap kutularda muhafaza edilir. At etinden *jal, jaya, kazı, kıarta* gibi et çeşitleri hazırlanır. Et ürünleri genellikle kaynatılmış halde tüketilir ve bu yemeğin adı Moğolistan Kazakları arasında *et asūw*⁸ “et pişirmektir”. Moğolistan Kazakları kültüründe misafir için özel olarak koyun kesilir ve neredeyse tüm parçalarıyla pişirilir. Koyun başı dahil bu yemeğin yanına *şelpek* “ince hamurlar” hazırlanarak et pişirilen kapta çorba da pişirilir. Et yendikten sonra çorbasını içmek zaruridir. Et yiyip çorbasını içmeye *Kaşkır emessiy!* “Kurt değilsin!” şeklinde sitem edilir. Anlamı kurt gibi sadece etini yemiş olmak ayıptır, çorbası da içilmeli şeklindedir. Bunun dışında koyun, deve ve sığır etinden kavurma çeşitleri hazırlanır. Bununla ilgili *Ķūwūrdakıñ kökesin tüye soyğanda köresiy* “Kavurmanın atasını deve kesince görürsün”; *Sıyır soysañ sarıala Ķūwūrdakka jarysıy* “sığır kesersen sarı kavurmaya doyersin” gibi atasözleri mevcuttur.

⁸ Genel Kazak kültüründe bes barmağ “beş parmak” olarak da anılmaktadır. El ile yendiği için beş parmak olarak adlandırılmaktadır.

2.5.3.2. Süt Ürünleri

Moğolistan Kazakları koyun, keçe, sığır, deve ve at olmak üzere pek çok hayvanın sütünü tüketmektedir. Kısırak sütünden *kımız* “kısırak sütünden yapılan geleneksel içecek” yapılır. Deve sütünden ise *şubat* “deve sütünden yapılan içecek” yapılır ve insan sağlığı için iyi geldiği bilinmektedir. Deve sütünün akciğer, karaciğer ve mide hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Deve sütü çok çabuk bozulur. Bu sebeple sağıldıktan sonra pişirmeden de doğrudan içmek mümkündür.

Sığır, koyun ve keçi sütlerinden *ķürt* “kurutulmuş ve kaynatılmış peynir”, *aķ irimşik* “beyaz peynir”, *kızıl irimşik* “kırmızı peynir”, *ayran*, *cent* “kırmızı peynir ve tereyağından yapılan yiyecek”, *süzbe* “süzme”, *ķatik* “çorbaya eklenmek için dondurulmuş yoğurt”, *ķaymak* “kaymak”, *wız* “hayvanın doğum yaptıktan sonraki sütünden pişirilen yemek”, *irkit* “küpte dövülmüş ayran” vb. yemekler hazırlanır. Deri küp içerisine pişirilmiş ve pişirilmemiş süt doldurulur. Bunun adı *irkit'tir*. Deri küpteki bu *irkit* uzun ahşap sopa ile iyice dövüldükten sonra yağı ayrılır, bu da *sarımay* “tereyağıdır”. *İrkıt* büyük bir tencereye aktarılır ve kaynatıldıktan sonra kumaş bez ile süzülerek *ķürt* yapılır. *Ķürt öre⁹* de kurutulur. *Ķürt* kırmızı, beyaz, kahverenkli olur. Sütü pişirip mayalayarak *ayran* “yoğurt” hazırlanır. Yoğurda süt ekleyere yapılan ayrana *süyük ayran* “sıvı yoğurt” denir. Süte ayran ekleyip kaynatarak *aķ irimşik* “beyaz peynir” yapılır. *Ķızıl irimşik* “kırmızı peynir” yapmak için daha çok kaynatılır. Yoğurda tuz ekleyip şişirilmiş koyun karnında dondurarak *ķatik* yapılır (Kamalaşulı, 2013, s. 184-187).

---

⁹ Öre, *ķürt* kurutulması için hazırlanan dört ayaklı ve bir gövde kısmından oluşan ahşap tutanaktır. *ķürt*'u güneşte temiz bir şekilde kurutmak için kullanılır.

Resim 11. Öre'de Kurutulmakta Olan *Ḳūrt*

(2019, Temmuz, Sırğalı Yaylası)

Resim 12. Şişirilmiş Koyun Karnındaki Tereyağı

(2019, Ağustos, Bayan-Ölgii)

2.5.4. Kiygiz Üy “Keçe Ev” Kültürü

Kiygiz üy Türkiye Türkçesine doğrudan aktardığımızda “keçe ev” veya çadır anlamındadır ve Kazak kültürünün bölünmez bir parçasıdır. Yüzyıllar boyunca Türk halklarının yaşam biçimi değişime uğramıştır. Konar göçer hayat tarzında yaşayan pek çok Türk halkı zamanla yerleşik hayata geçiş yapmıştır. Tarih boyunca Orta Asya’daki Kazak, Kırgız ve Türkmenler bozkır hayatını sürdürülmüştür. Ancak 20. yüzyıl sonrası Kazak bozkırında konar göçer hayat tarzı unutulmaya yüz tutup, yerleşik hayat benimsenmiştir. Ancak Altay Kazakları veya günümüzde Moğolistan ve Çin’de yaşamakta olan Kazaklar bozkır kültürünü, konar göçer hayat tarzının mirasçıları olarak hâlen yaşatmaktadır. Moğolistan Kazakları bahar, yaz ve güz aylarında *kiygiz üyde* yaşamaktadır. Kış aylarında ise dağ yamaçlarındaki *kıstaw* “kışlaklarda” yaşamaktadır. Bayan-Ölgii eyaletinin Ölgii şehrinde yaşayan Kazaklar yazın en az üç aylarını *Kiygiz üy’de* geçirirler. Eyalete bağlı on iki köyde yaşamakta olan Kazaklar ise üç mevsim *Kiygiz üy’de*, kışın ise kışlakta yaşarlar.

Resim 13. Bayan-Ölgii şehrinde Yaz Ayları İçin Kurulmuş *Kiygiz üy*

(2021, Ağustos, Bayan-Ölgii)

Bikumar Kamalaşulı'na göre çadır, 3000 yıllık bir geçmişe sahiptir. Araştırmacı Türk, Moğol, Nen göçebe halklarının çadırlarının farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre her kabilenin çadırında kendilerine özgü farklar vardır. Moğol ve Nen halklarının çadırları alçak, Kazak gibi Türk halklarının çadırları ise yüksek olmaktadır. Kamalaşulı, çadırın Kazak kültüründe bir âlem olduğunu, *şanjırak*'ın güneş, *keregesi* dağlar, *wıq*'ların güneş ışınları ve *sırmağ* ve *tekementleri* çimenin simgesi olduğunu düşünmektedir. Araştırmacı Kazak çadırının en güzel örneklerinin Altay Kazaklarında korunageldiğine değinmektedir (Kamalaşulı, 2013, s. 100).

Resim 14. Sabah Vaktinde Yayladaki Kazak Ailesi Hayatı

(2019, Ağustos, Bayan-Ölgii, Bes-Boğda Yaylası)

Tablo 5. Kiygiz üy'ün Parçaları

keçe parçalar	ahşap parçalar	ip, iplikler
<ul style="list-style-type: none"> • tündik • üzik • tüwürdik • kiygiz esik • kiygiz irgeşik 	<ul style="list-style-type: none"> • şanjırak • kerege • wıq • esik • bağan • ergenek 	<ul style="list-style-type: none"> • cel baw • baskür • beldeu • salma

2.5.5. Geleneksel Kıyafetler

Moğolistan Kazaklarının yaşadığı bölge ikliminin sertliği nedeniyle geneleksel anlamda hayvan derisi, yünü, kaşmirinden yapılan kıyafetler giyilmektedir. Moğolistan Kazaklarının geleneksel kıyafetleri: *itköylek*; *meşpet*; *şapan*; *üki*, *tumar*; *köylek*; *börük*; *kamşat börük*; *kimeşek-şılavış*; *işik*; *küpi*; *masi*; *etik*; *tülki tumak*; *malakay*; *külapara* gibi parçalardır. Bunların içerisinde *meşpet*, *şapan*, *börük*, *kimeşek-şılavış*; *işik*; *masi*; *etik*; *tülki tumak*; *malakay*; *külapara* gibi parçalar günümüzde aktif kullanılmaktadır.

68. sayfada verilen 7. resimde Moğolistan Kazağı siyah *şapan* ve *tülki tumak* giymiştir. *Şapan* erkek ve kadınlar tarafından ayırım olmaksızın giyilir. *Tülki tumak* ise sadece erkekler içindir.

Resim 15. *Kimeşek-Şılavış* Takmış Moğolistan Kazak kadınları, 1905-1909 Arası ve Husni Tüsüpkızı, 1960'lı yıllar

38. Киргизская женщина.

***Kimeşek-Şılavış* Takmış Moğolistan Kazak kadınları, 1905-1909 Arası**

Kaynak: (Sapožnikov 1911: 96)

***Kimeşek-Şılavış* Takmış Kazak Kadını, Husni Tüsüpkızı, 1960'lı yıllar**

(Kaynak: aile arşivi)

2.6. MOĞOLİSTAN KAZAKLARI HAKKINDAKİ ARAŞTIRMALAR

Moğolistan Kazakları hakkında çok fazla araştırma yoktur. Moğolistan Kazaklarının tarihi üzerine Zardıhan Kıynayatılı'nın (1995) *Cılağan Cıldar Şeciresi* "Ağlayan Yılların Seciresi", A. Saray, S. Mynys'lerin (1960) *Mongol Halık Respublikası Bayan-Ölgii Aymağı Kazak Halkının Tarihine* "Moğolistan Halk Cumhuriyeti Bayan-Ölgii Eyaletindeki Kazak Halkının Tarihi Üzerine", A. Saray'ın (1991) *Reboluysyadan Buringi Mongoliya Kazaktarı* "Devrimden Önceki Moğolistan Kazakları", İ. Kabışulı'nın (1988) *Mongoliya Kazaktarının Tarihi* "Moğolistan Kazaklarının Tarihi", H. Muhamadiuli'nin (2000) *Mongoliyadaki Kazak Etnikalık Tobının Kalıptasu men Damu* "Moğolistan'daki Kazak Etnik Grubunun Oluşumu ve Gelişimi" (doktora tezi) vb. çalışmaları vardır. Moğolistan Kazaklarının dili üzerine ise Bazılhan Buhatulı'nın *Moğolşa-Çazakşa Sözdik* "Moğolca-Kazakça" (1984) ve *Çazakşa- Moğolşa* "Kazakça-Moğolca" (1977) Sözlüğü, *Mongoliyadağı Kazaktardın Tili* "Moğolistan Kazaklarının Dili" (1991) eserleri ve B. Bamişulı'nın (2006) *Mongoliya Kazağının Tili: Aleumettik Lingvistikalık Kırı* "Moğolistan Kazaklarının Dili: Sosyolinguistik Açından İncelenmesi" adlı doktora tezleri yayınlanmıştır.

Tarih ve dil konuları dışında K. Kabıdaş'ın (1994) *Bayan-Ölgii Kazağının Auız Adebijeti* "Bayan-Ölgii Kazaklarının Ağız (halk) Edebijeti", A. Kabıkey'in (1983) *Mongoliya Kazaktarının Halık Anderi* "Moğolistan Kazaklarının Halk Türküleri", B. Kamalaşoğlu'nun (2013) *Kazak Halkının Salt-Dastürleri* "Kazak Halkının Gelenek ve Göreneklere" vb. çalışmaları vardır.

Moğolistan Kazakları hakkında ilk olarak nitelendirilen araştırmalar XVIII-XX. yüzyıllarda Moğolistan coğrafyasına seyahat eden Rus seyyahlarına aittir. Rus seyyahları G.N. Potanin'in *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii, Puteşestviye po Mongolii*, G. E. Grumm-Grijimaylo'un (1914) *Zapadnaya Mongolia i Uriyanhayskii kray*, M. Prejevalskii *Mongolia i Strana Tangutov*, A. M. Pozdneev, Kozlov'un (1949) *Puteşestviye v Mongoliu*, Pevtsov'un (1951) *Puteşestviye v Mongoliu i Kitayu* vb. eserlerinden Moğolistan Kazaklarının Altay'daki (Moğolistan tarafı) yaşamları ve kültürleri, tahminen sayıları ve bazı genel bilgilerine rastlamaktayız.

XIX yüzyılın ortası ve sonundan 1927'e kadar Rus Coğrafya Kurumu tarafından Batı Moğolistan'a pek çok coğrafi keşif düzenlenmiştir. Bu gezilerde Potanin, Prejevalskii, Kozlov, Kaznakov, Sapožnikov vb. araştırmacılar Moğolistan Altay'ı dedikleri yani günümüz Batı Moğolistan'ın haritası, yer adları, dağ, buzul, nehir, göl, geçit, oyuk, hayvan, balık, bitki türleri adları, dağ mineralleri, madenler gibi konularda çok geniş kapsamlı, ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Uok, Taban Bogda, Saksay, Akköl, Aksu, Kobdo, Dayan Köl, Çegirtay, Çingil, Bulgun vb. yer adları ve iklimi hakkındaki ilk bilimsel araştırmalar onlara aittir. Bu geziler her ne kadar siyasi ve bir takım coğrafi keşif vb. pek çok amaçlı yapılsa da bilimsel açıdan bahsi geçen bölge ve halkları, onların dili hakkındaki ilk akademik veriler olması açısından çok büyük önem taşımaktadır.

Oktjabrskaja, Altay'a yapılan araştırmaların 17. yüzyılda başladığını belirtmektedir. Keşif amaçlı gezilerin genel karakteri hakkında araştırmacı aşağıdaki hususları belirtmektedir:

Altay Kazakları hakkındaki tarihi-etnografik akademik çalışmalar çok kapsamlı değildir. Büyük Altay'ın çok ırklı topluluğuna odaklanan bir bilgi tabanının oluşumu Rus İmparatorluğunun kapsamındaki keşif araştırmalarının parçası olarak 17. yüzyılda başlıyor. Rusya'nın sınırların güçlendirilmesiyle ilgili jeopolitik çıkarları ve Sibiryaya bölgesinin doğal ve demografik kaynaklarını geliştirme beklentisi iki yüz yıl boyunca bölgedeki akademik keşif uygulamalarının sonucu gerçekleşti. Kazak faktörü, sınırın çizilmesi sırasında Altay'da başlatılan uygulamalı araştırmalar ve ardından bölgedeki idari, arazi dönüşümleri sayesinde sınır bölgesinin etnopolitik, sosyo-kültürel gerçekliği haline geldi. Askeri topografiler ve uygulayıcı politikacılar I.Babkov, E.Şmurlo, R.Zakrzhevsky ve diğerleri; coğrafyacılar V.V.Sapozhnikov, V.İ.Vereşaginler 1880-1890 yıllarda Rus Altay bölgesinde Rusya-Çin sınırına bitişik dağ geçitleri ve nehir vadilerinde, sınır yollarında çok sayıda Kazak ovalarını ve göç rotalarını kaydettiler. Özellikle Rusya Çin sınırının düzenlenmesi ve sınırlandırılması süreci ile bağlantılı olarak araştırmalar 19. yüzyılın ortalarında aktif hale geldi. Sınır bölgelerindeki durumun durağan hale gelmesi bölgeyi ve orada yaşayan halkları araştırmaya devam etme olasılığını verdi. P.A.Çikhaçev (1842), T.E.Şurovsky (1844), S.L.Gulyaeva (1860'lar), P.P.Semenov (Tien-Şanskiy) (1856), V.V.Radlov (1860-1870'ler), G.N.Potanin (1870-1880'ler), N.M.Yadrtintsev (1880'ler) gibi araştırmacıların gezileri Büyük Altay hakkındaki fikirleri genişletti. 19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya ve Sibiryaya bölgelerinin sistematik tanımları topografik, jeolojik-coğrafi, sosyo-ekonomik, istatistiksel ve etnografik araştırmalar bunlarla birlikte etnik potansiyel, etnografik araştırmalar da yapıldı. Aynı zamanda yeni çağ akademisyenleri Aydınlanma Çağının geleneksel ansiklopedik geleneklerini sürdürmeye devam etmekle birlikte medeniyetçi bir yaklaşım sergilediler. Bu dönemin sosyo-tarihsel ve etnografik eserlerinde kendini gösteren demokratik eğilimler, Sibiryaya'daki Rus idari ve siyasi uygulamalarının sömürücü yönlerini de vurguladı. Bilimsel söylemin merkezinde yerli halk, Rus yerleşimciler ve Rus devleti ile arasındaki etkileşim sorunu vardı (Oktjabrskaja, 2004, s. 8-9).

Batı Moğolistan hakkındaki önemli araştırmalardan birisi Pevtsov tarafından 1878-1879 yıllarında Moğolistan ve Çin'in iç bölgeleri Şansi ve Şjliy'e yapılmış olan seyahatin raporlarıdır. Gezi Rus Çarlık döneminin Coğrafya Kurumunun inisiyatifi ile yapılmıştır.

Araştırmacı bu geziye nasıl katıldığını ve hangi rotada ilerlediklerini aşağıdaki gibi belgelemiştir:

Bu gezinin amacı Moğolistan üzerinden Çin'in Şansiy bölgesine yeni güzergâhta gitmektir. Moğolistan'daki Biisk tüccarları Kobdo şehrinden Çin'in Şansiy bölgesindeki Kuku-Hot ("mavi şehir") (Gui-xua-chen) şehrine ticari amaçla güney zincirle, Avrupalıların gitmediği güzergâhta ilerleyeceği haberini 1818 yılında Moğolistan gezginlerinden biri G.N. Potanin'den öğrendim. Bu haberi alınca Rus Coğrafya Kurumu eski batı Sibirya genel valisi N.G. Kaznakov'a bahsi geçmiş karavana beni ve 2 harita uzmanlarımı eklemesini rica etti. Böylece bu seyahate benimle birlikte 6 Kazak (Transbaykal askerleri, Zabaykal) ve Moğolca bilen tercüman eklendi. Gezinin amacı bu güzergâhtaki iklimi, coğrafiyi, astronomik gözlemler, bazı noktaların koordinatlarını belirlemek, yolların izahı, yüksekliğin barometrik parametrelerini vsr. belirlemektir. Bununla birlikte biz tarihi, etnografik ve ticari bilgileri de toplamaktan kaçınmadık (Pevtsov, 1951, s. 67).

Bu gezinin sonucunda bahsi geçen güzergâhta zooloji anlamında 200 civarında memeli hayvan, kuş, balık, sürüngen; botanik anlamda 180'e yakın bitki, 100'e yakın dağ minerali ve kayalık yapısı koleksiyonu yapıldığını belirtmişlerdir.

Rus Kraliyet Coğrafya Kurumu himayesinde G.N. Potanin'in danışmanlığındaki Kuzey-batı Moğolistan bölgesine yapılan araştırma gezisi 1879 yılında gerçekleşmiştir. Potanin'in *Oçerki Severo-Zapadnoj Mongolii* eserinin içeriği oldukça karmaşık olmasına rağmen üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar etnografik materyaller, masallar, destanlar ve bitmemiş araştırmasını içeren geniş notlardır (Şerstova 2011: 15). Potanin'in bilimsel araştırma odağında; Rus Altayındaki Türk kabileler olan Altay, Telenget, Töles; farklı yerel bölgesel halklar veya Uryanhaylar (sonrada Tuva olarak adlandırılan); Moğol halklarından Duyurbuyr (derbet), Darhad, Buryat, Halha ve bunlarla birlikte Rus ve Çin'e tabi Kırgızlar vardır.

Prejevalskii'nin seyahati 1903'te başlamıştır. Prejevalskii kendisine dek batı Moğolistan'a gezi düzenleyen ve çeşitli çalışmalar yayınlayan araştırmacıların eserlerini zikreder. Burada Potanin'in gezi boyunca bazı rotalarda fazla cesur olmadığını öne sürer. 1881'de Batı Moğolistan haritasını yapan Rafaylov'un çalışmasının netliğine vurgu yapar. Coğrafik açıdan *Mongolskii Altay v İstokah İrtişa i Kobdo* kitabının yazarı Sapojnikov'un çalışmasını değerli bulur. Fakat bu seyahatindeki hazırlığın yetersizliği sebebiyle pek çok sorunun yanıtız bırakıldığını düşünür. Aynı eksiklik Grano'nun *Beiträge zur Kenntniss der Eiszeit in der Nordwesteichen Mongolei und einigen ihrer südsibirischen Grenzgebirge*'da da görüldüğünü öne sürer. Bu çalışmada yazarın tuhaf

bulduğu kısım ise seyahat çizelgesinde sadece başka yazarlar ile örtüşen yerlerin belirlenmesi idi.

Başka araştırmacılardan Oşurkov'un raporları, Mihiyev ve Krilov ve Çihaçev'in *Voyage scientifique dans l'Altai oriental* kitapları önemlidir.

1944 yılında Geographical Journal dergisinde Evert Barger; Orta Asya keşiflerinin çok başarılı isimlerin sayesinde ortaya çıktığını ve N.M. Prejevalskii ve P.K. Kozlov'un özellikle zikredilmesi gerektiğini belirtir (Kozlov, 1905, s. 9). P.K. Kozlov altı gezi düzenlemiş ve bunun üçüne danışmanlık etmiştir. Bahsi geçen geziye 54 deve ve 14 at ile çıkmıştır. Rus Coğrafya Kurumunun P.K. Kozlov başkanlığındaki 1899-1901 yılları arasında gerçekleşen Tibet gezisi *Mongoliya i Kam* adıyla dokuz cilt olan eserinin sadece altı cildi yayınlanmıştır (Kozlov, 1905, s. 7). 1913 yılında P.K. Kozlov'un bu gezilerdeki notlarının daha önceden yayınlanan kitaplarının kısaltılmasıyla *Trehletnee puteşestvie po Mongolii i Tibetu* "Moğolistan ve Tibet'e 3 senelik seyahat" adlı kitabı yayınlanmıştır (Kozlov, 1905, s. 7). 1907-1909 yıllarında P.K. Kozlov; Mongolo-Sıçuan gezisine danışmanlık eder. Ardından 1923 yılında *Mongolija i Amdo i mertvyj gorod Hara-Hoto* "Moğolistan, Amdo ve ölü şehir Hara-Hoto" kitabını yayımlar.

Bu bölgedeki Türk ve Moğol halklarının dili ve kültürü hakkında bilgi veren tek araştırmacı Potanin olmuştur. Ona göre bu halkların dili dilbilimsel araştırılmayı gerektirmektedir. Potanin'e göre bu yerel dillerin yok olma riski sebebiyle, bir an önce dilbilimciler tarafından araştırılması gerekmektedir (Potanin, 1881, s. 651).

Türkçe yazılmış literatürde ise Moğolistan'da yaşayan Tuvalar ve Khotonlar (Dukha Türkleri) hakkında araştırmalara sıkça rastlanmaktadır. Ancak Kazaklarla ve Kazak diliyle ilgili araştırmalar için aynısını söyleyemeyiz. Türkiye'de Moğolistan Kazaklarının dini hakkında yapılmış olan, Kyenpeyil Janarbek'in *Halk Dini Ve Kitabı Din Ayrımı Bağlamında Moğolistan Kazaklarının İnanç Ve Uygulamaları* yüksek lisans tezi (2016); Alma Zultay'ın *Moğolistan'ın Bayan-Ülgiy Eyaletindeki Yer Adları Üzerine İncelemeler* yüksek lisans tezi (2013); Daurjan Byerdimurat'ın *Moğolistan'ın Bayan-Ulgiy Kentinde Yaşayan Kazak Türklerinin Dini Hayatı* (2016) adlı yüksek lisans tezleri dışında Moğolistan Kazakları hakkında bilgi veren başka çalışma bulunmamaktadır.

İngilizce, Rusça, Kazakça ve Moğolca literatürde ise Moğolistan Kazaklarının tarihi, Kazakistan'a göç süreçleri (1991'den sonra), müzikleri, el sanatları, geçim kaynakları ve yaşam biçimleri, eğitimleri hakkındaki çalışmalar vardır. Bunların içinde özellikle Moğolistan Kazaklarındaki vatan olgusu, kimliğin bölgeselleşmesi, Kazakistan'a göç kararları gibi önemli konuları araştıran bilim adamı Alexander Diener'in (2003) *One Homeland or Two?: Territorialization Of Identity And The Migration Decision Of Mongolian-Kazakh Diaspora* adlı doktora tezini ve araştırma makalelerini; Moğolistan'daki Kazakların ekonomisi, Batı Moğolistan'daki çobanlık, tarihî aidiyet, vatan bağı gibi konuları araştıran Peter Finke'nin (1995) "*Kazak Pastoralists In Western Mongolia: Economic And Social Change In The Course Of Privatization*", (2013) "*Historical Homelands and Transnational Ties: The Case Of The Mongolian Kazaks*" vb. makalelerini; Barcus ve Werner'in (2010) "*The Kazakhs of Western Mongolia: Transnational Migration From 1990-2008*" araştırmalarını; Moğolistan Kazaklarının eğitim sistemini inceleyen A. Portisch'in (2012) "*Like Unbroken Cream*": *Education and Livelihoods Among The Kazakh of Western Mongolia* vb. çalışmalarından da bahsetmeliyiz. Ş. Soni 2011 yılında Moğolistan'ın Bayan-Ölgii ve Kobda bölgesinde alan araştırması yaptığı çalışmaları ile bilinmektedir.

Macar araştırmacılar da daha önce Altay dağlarında Moğolistan'ın en batı köşesini ziyaret etmişlerdi. Genç yaşta vefat eden Türkolog İstván Mándoky Kongur ve Profesör György Karalar bu bölgede araştırma yapmışlardı (János, 2001, s. 23). János Sipos; Bayan-Ölgii bölgesinde, Nogoön-nuur bölgesinde ve Nalaikh ilçesi gibi yerlerde yaşayan Kazaklardan, düğünlerde söylenen geleneksel şarkılar, ölüm ve yok törenlerinde söylenen ağıtlar, çocuk ile ilgili törenlerde söylenen halk şarkıları, halk müziği malzemelerini toplamış ve araştırmıştır.

Moğolistan Kazakları hakkında yapılan saha araştırmalardan biri Macalester College'nde Namara Bred tarafından Holly Barcus danışmanlığında yapılan *Negotiating Everyday Islam After Socialism: A Study Of The Kazakhs Of Bayan-Ölgii, Mongolia* projesidir. Sosyalist sistemli öğretilerde *din zehirdir* algısından dolayı din yasaklanmıştır. Moğolistan'ın 70 yıllık sosyalist ülke tecrübesi zamanında Kazaklar dinî inaçları olan İslamiyeti yaşatmakta zorlanmış, 1937-1938 yılındaki din adamlar ve feodalları yok etme siyaseti esnasında 3000 civarında Kazak, imam olması ve din öğretmesi için soykırıma

uğramıştır. Moğolistan'ın demokratik ülke gelişimine geçtiği zamandan itibaren Kazaklar inançlarını açık yaşamaya, yeni camiler inşa etmeye başlamıştır. Bahsi geçen çalışmada araştırmacı sosyalizmden sonraki Moğolistan Kazaklarının günlük hayatlarındaki dini inançlarını yaşatmalarını ele almıştır.

Moğolistan Kazaklarının bir kısmının Kazakistan'a göç etme meselesini ve Kazakistan devletinin yürüttüğü *Oralman*¹⁰ Projesini inceleyen araştırmacılardan biri Işık Kusu Bonnenfant'tır. Araştırmacının 2008 yılında İndiana Üniversitesinde savunduğu *Kazakhstan's Oralman Project: A Remedy For Ambiguous Identity?* adlı doktora tezi oralman konusundaki önemli çalışmaların biridir.

Kazakistan Akademisinde bağımsızlıktan sonra tarihe yeni bir bakış açısıyla bakmak, eksikleri gidermek amacıyla yeni araştırmalar yapmak moda olmuştur. Sınır dışındaki Kazakları geri çağırmak politikasıyla beraber, Kazak diasporaları ile ilgili araştırmalara gerek duyulmuştur. Kazakistan'da soydaşlarını ana vatana geri çağırmak ve süreçteki türlü meselelere çözüm bulmak için Dünya Kazaklar Kurultayı düzenlenmiş ve *Dünya Kazakları Kurumu* kurulmuş ve böylece pek çok araştırmacı bu konuda araştırma yapmaya yönelmiştir.

Genel olarak dünyadaki Kazaklar hakkındaki araştırmaların pek çoğu Kazak araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Örneğin; Moğolistan Kazakların tarihi denilince akla ilk olarak Zardıhan Kıynayatoğlu, Çin'deki Kazaklar denilince Nıgmet Mıncan, Türkiye'deki Kazaklar denilince Halifa Altay'ın çalışmaları akla gelmektedir. Diğer bir çalışma ise Gülnar Kozgambayeva'nın *Moğolistan Kazaklarının Tarihi, Kültürü ve Bugünü* adlı kitabı olup, 2020 yılında Kazakçadan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

---

¹⁰ Oralman, Kazakistan'a göç edip gelen Kazak kişilere verilen isim.

3. BÖLÜM: MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ VE SÖZ VARLIĞI

3.1. MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Moğolistan Kazaklarını araştırmanın önemi bu topluluğun hâlen konar-göçer hayat tarzını sürdürüyor olması ve günümüzde unutulmaya yüz tutmuş geleneksel kültüre dayalı söz varlığının aktif kullanılmasıdır. Moğolistan Kazakları hayvancılıkla beraber kartalla avcılık, eski el sanatları gibi kültürel geleneklerini hâlen sürdürüyor olmalarıyla özeldir. Moğolistan Kazaklarının temel geçim kaynağı ve yaşam biçiminden dolayı özünü saklayan Kazak dili ve dil özellikleri, iki yüzyıldır Moğolistan hâkimiyeti altında yaşamakta olmalarına rağmen dil ve kültür açısından asimile olmamaları veya asimile oranının azlığı ve buna benzer özelliklerini araştırmak Türkoloji için büyük önem taşımaktadır.

Moğolistan Kazakları hakkında pek çok araştırma yoktur. Moğolistanlı Kazak bilim insanlarından Z. Kıynayatılı'nın (1995) *Cılağan Cıdar Şeciresi* "Ağlayan Yılların Seciresi", A. Saray, S. Mynys'lerin (1960) *Mongol Halık Respublikası Bayan-Ölgii Aymağı Kazak Halkının Tarihine* "Moğolistan Halk Cumhuriyeti Bayan-Ölgii Eyaletindeki Kazak Halkının Tarihi Üzerine", A. Saray'ın (1991) *Reboluysyadan Buringi Mongoliya Kazaktarı* "Devrimden Önceki Moğolistan Kazakları", İ. Kabışulu'nun (1988) *Mongoliya Kazaktarının Tarihi* "Moğolistan Kazaklarının Tarihi", H. Muhamadiuli'nin (2000) *Mongoliyadaki Kazak Etnikalık Tobının Kalıptasu men Damu* "Moğolistan'daki Kazak Etnik Grubunun Oluşumu ve Gelişimi" (doktora tezi) vb. çalışmaları vardır.

Moğolistan Kazaklarının dili üzerinde ise dilbilimci, Türkolog Bazılhan Buhatılı'nın *Moğolca-Kazakça (1984) ve Kazakça-Moğolca (1977) Sözlüğü*, *Moğolistan Kazaktarının Tili (1991)* eserleri ve B. Bamişulu'nun (2006) *Mongoliya Kazağının Tili: Aleumettik Lingvistikalık Kırı* "Moğolistan Kazaklarının Dili: Sosyolingüistik Açından İncelenmesi" adlı doktora tezleri yayınlanmıştır.

Tarih ve dil konuları dışında K. Kabıdaş'ın (1994) *Bayan-Ölgii Kazağının Auz Adebieti* "Bayan-Ölgii Kazaklarının Ağız (halk) Edebiyatı", A. Kabıkey'in (1983) *Mongoliya Kazaktarının Halık Anderi* "Moğolistan Kazaklarının Halk Türküleri", B. Kamalaşulu'nun

(2013) *Kazak Halkının Salt-Dastürleri* “Kazak Halkının Gelenek ve Görenekleri” vb. çalışmaları vardır.

Moğolistan Kazakları hakkında ilk bilimsel araştırmalar XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başında Moğolistan’a seyahat eden Rus seyyahlarına ait çalışmalardır. Rus seyyahları G.N. Potanin’in *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii, Puteşestviye po Mongolii*, G. E. Grumm-Grijimaylo’un (1914) *Zapadnaya Mongolia i Uriyanhayskii kray*, M. Prejevalskii *Mongolia i Strana Tangutov*, A. M. Pozdneev, Kozlov’un (1949) *Puteşestviye v Mongolii*, Pevtsov’un (1951) *Puteşestviye v Mongolii i Kitayu* vb. eserlerinden Moğolistan Kazaklarının Altay’daki (Moğolistan tarafı) yaşamları ve kültürleri, tahmini sayıları ve bazı genel bilgilere rastlamaktayız.

Türkçe yazılmış literatürde ise Moğolistan’da yaşayan Tuvalar ve Khotonlar (Dukha Türkleri) hakkında araştırmalara sıkça rastlanmaktadır. Ancak Moğolistan’da yaşayan Kazaklar ve onların diliyle ilgili araştırmalar için aynısını söyleyemeyiz. Türkiye’de Moğolistan Kazaklarının dini hakkında yapılmış olan, Kyenpeyil Janarbek’in *Halk Dini ve Kitabî Din Ayrımı Bağlamında Moğolistan Kazaklarının İnanç ve Uygulamaları* adlı yüksek lisans tezi (2016); Alma Zultay’ın *Moğolistan’ın Bayan-Ülgiy Eyaletindeki Yer Adları Üzerine İncelemeler* yüksek lisans tezi (2013); Daurjan Byerdimurat’ın *Moğolistan’ın Bayan-Ulgiy Kentinde Yaşayan Kazak Türklerinin Dinî Hayatı* (2016) adlı yüksek lisans tezleri dışında Moğolistan Kazakları hakkında bilgi veren çalışmalar azdır.

İngilizce, Rusça, Kazakça ve Moğolca literatürde ise Moğolistan Kazaklarının tarihi, Kazakistan’a göç süreçleri (1991’den sonra), müzikleri, el sanatları, geçim kaynakları ve yaşam biçimleri, eğitimi hakkındaki çalışmalar vardır. Bunların içinde özellikle Moğolistan Kazaklarındaki vatan olgusu, kimliğin bölgeselleşmesi, Kazakistan’a göç kararları gibi önemli konuları araştıran Alexander Diener’in (2003) *One Homeland or Two?: Territorialization Of Identity And The Migration Decision Of Mongolian-Kazakh Diaspora* adlı doktora tezini ve araştırma makalelerini; Moğolistan’daki Kazakların ekonomisi, batı Moğolistan’daki çobanlık, tarihî aidiyet, vatan bağı gibi konuları araştıran Peter Finke’nin (1995) *Kazak Pastoralists In Western Mongolia: Economic And Social Change In The Course Of Privatization*, (2013) *Historical Homelands and Transnational Ties: The Case Of The Mongolian Kazaks* vb. makalelerini; Barcus ve Werner’in (2010) *The Kazakhs of Western Mongolia: Transnational Migration From*

1990-2008” araştırmalarını; Moğolistan Kazaklarının eğitim sistemini inceleyen A. Portisch’in (2012) *“Like Unbroken Cream”: Education and Livelihoods Among The Kazakh of Western Mongolia* vb. alışmalarını da zikretmeliyiz.

H. Muhamadiulı bir etnik grubun kimliğini belirleyen unsurların biri dil olduğunau vurgulamıştır. Ona göre dil, etnik kimliğin göstergesi, özelliklerini yansıtma ve göstermenin en iyi aracıdır. Dil o halkın sadece bugünü değil, tarihi geçmişinin de göstergesidir. Etnik kimliği belirleyen araç olarak dil sürekli ve gelişimin temel kuralıdır. Bu bağlamda araştırmacı Moğolistan’da konuşulan Kazak dilinin eskiciliğini, arkaik özelliklerini koruyarak iletişim kuralı olmakla hayatın tüm alanında kullanıldığını belirtmiştir (Muhamadiulı, 2000, s. 252).

H. Muhamadiulı, Moğolistan’daki Kazakların genel Kazak kültürü ve dilinin merkezinden uzakta gelişe de kültürel ve dilsel özellikleri iyi koruduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Kazakistan’da konuşulan Kazak ile karşılaştırıldığında fonetik, söz varlığı ve biçimbilgisel anlamda çok az, belirsiz farklılıkların olduğunu öne sürmüştür (Muhamadiulı, 2000, s.170). Ancak araştırmamız sürecinde bu farklılıkların belirsiz veya önemsiz derecede az olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu farklılıkları görmenin en iyi yolu Moğolistan’da yaşayan Kazakların Kazakistan’a g ettikten sonraki süreçte karşılaştıkları dilsel sorunları incelemektir. Moğolistan’dan Kazakistan’a göç eden Kazakların birbiriyle anlaşma oranının azlığı dikkat çekmektedir.

1992’de toplanan Dünya Kazakları Kurultayında Abduali Haydarov, Kazak dilinin Moğolistan’da yaşayan Kazaklar arasında bozulmamış, saf temiz halini korduğunu ifade etmiřtir¹¹.

3.1.1. Moğolistan Kazaklarının Dili zerine Kazakistan’da Yapılan alışmalar

Kazakistan akademisinde bağımsızlıktan sonra tarihe yeni bakışla bakmak, eksikleri gidermek amacıyla yeni araştırma konularını gündeme getirmek önemli olmuştur. Sınır dışındaki Kazakları ana vatana çağırmak siyasetiyle beraber Kazak diasporalarıyla ilgili araştırmalar başlamıştır. Kazakistan’da soydaşlarını ana vatana geri çağırmak ve süreçteki türlü meselelere zm bulmak için Dünya Kazaklar Kurultayı düzenlenip,

¹¹ T.Saparalı “Dünya Kazakları Kurultayı”. Almatı, 1993.- s.80

Dünya Kazakları Kurumu kurulmuş ve bu pek çok araştırmacılara yeni ve önemli konu olmuştur.

Kazakistan dışında yaşamakta olan Kazakların dili Kazakistan akademisinde *diaspora*¹² *dili* olarak anılmaktadır. Anayurtlarından koparak başka yerlerde azınlık halinde yaşamakta olan Kazaklar Kazakistan'da *diaspora* olarak betimlenmektedir. Dolayısıyla onların konuştuğu dili de *diaspora dili* bağlamında araştırmaktadır.

Kazakistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden sonra başka ülkelerde yaşamakta olan Kazak diasporalarına yönelik araştırmalar, projeler ve siyasi projeler yürütülmektedir. Bunların bir kısmı anavatana göç çağrısı, göç süreci, Kazak diasporası bulunan ülke ile ilişki gibi uluslararası konuları kapsamaktadır. Kazak diasporalarının oluşumu ayrı bir konu olduğu gibi, onların dili de farklı bir konudur. Kazakistan'da yapılan akademik çalışmalarda Kazak diasporasının diline yönelik çalışmalara rastlanmamaktadır. Diaspora dili sonradan ortaya çıkan terim olmakla birlikte, önceki tarihte de azınlık Kazakların dili sadece ağız konusu bağlamında kısmen incelenmiştir.

Moğolistan Kazaklarının dili hakkında Kazakistan'da Almas Üderbaev tarafından 2001 yılında *Mongoliyadağı Kazak Diasporası Tilindegi Fonetikalık-Areal Kubılıstardı Salıstırmalı Zertteu* "Moğolistan'daki Kazak Diaspora Dilindeki Ses Bilgisel-Bölgesel Değişimlere Karşılaştırmalı İnceleme" adlı monografiya yayınlanmıştır. Bunun dışında 2005 yılında yayınlanan *Aimaktık Sözdik* "Bölgesel Sözlük" kitabında bazı kelimelerin Moğolistan Kazakları dilindeki karşılığı verilmiştir. Bu eser dışında Kazak dilbiliminde Moğolistan Kazakları diliyle ilgili çalışma yapılmamıştır.

3.1.2. Moğolistan Kazakları Dilinin Ağız Araştırmaları Bağlamında Durumu

Kaliyev ve Sarıbaev, *dialekt* terimini, tüm halka yayılmamış, belirli bir yerde kullanılan belirli bir bölgede konuşulan, ama halk dilinin bir parçası olarak tanımlamaktadır (Kaliyev ve Sarıbaev, 1991, s. 4). Ağız özellikleri çeşitli dillerin birinde az, diğerinde daha fazla görülebilir. Şimdiki ağızlar millet, halk oluşumu zamanındaki kabilelerin

¹² Diaspora, Antik Yunanca διασπορά – "diaspora" kelimesi çok uzun zamandan beri bir kavim, ulus veya inanç mensuplarının ana yurtlarından koparak başka yerlerde azınlık olarak yaşamaları durumudur. Sözcük hem kopma eylemini hem de kopup azınlık olarak yaşayan kimseleri ifade etmektedir. (Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Diaspora>)

konuşma dilidir. Bu sebeple ağızlar, halk ve ulusal dilin birer parçasıdır (Kaliyev ve Sarıbaev, 1991. s. 7).

Moğolistan Kazaklarının dili çoğu dilbilimcilerin çalışmalarında Kazak dilinin bir ağızı niteliğinde bahsedilmektedir. Kazak dilinin ağızları konusu Kazak dilbilimindeki en karmaşık, bilim insanlarının hemfikir olamadığı konulardan biridir. Sakhipova, *Kazak Türkçesinin Merkezi, Kuzey ve Doğu (Orta Jüz) Ağızları* adlı doktora tezinde, S. Amanjolov'un, Kazak ağızlarını *Batı, Güney ve Kuzey-Doğu* ağızlar grubu olarak üç gruba, J. Doskarayev'in, *Güney-Doğu ve Kuzey-Batı şiveler* grubu olarak iki gruba, Savranbayev'in *Güney-Doğu ve Kuzey-Batı* ağızlar grubu olarak iki gruba ve Sarıbayev'in *Batı, Güney, Doğu ve Merkezi-Kuzey* ağızları olarak dört gruba ayırdıklarını belirtmiştir (Sakhipova, 2007, s. 148).

Kazakistan dilbiliminde Moğolistan, Çin, Türkiye, Özbekistan gibi ülkelerde yaşamakta olan Kazakların dilini genel Kazakçanın bir ağızı olarak görme eğilimi vardır. Bu bağlamda 2005 yılında Ahmet Baytursınu adındaki Til Bilimi Enstitüsünden yayınlanan *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi*'nde 22000 kelime verilmiştir. Sözlük yazarları sözlük adının ağız sözlüğü değil, bölgesel diye adlandırmasının sebebinin belirli durumlardan kaynakla farklı bölgelerde, farklı dilsel ortamlarda, kendilerine ait yazı ve konuşma dil olarak gelişmekte olan bu Kazaklar dili ağız değil, bölgesel dildir diye açıklamaktadır. Örnek olarak başta kendi yazı ve konuşma dilleri olan Moğolistan ve Çin Kazakları dilini belirtmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 8).

Kazak dilini bilimsel açıdan ilk inceleyenler, Rus bilim insanları ve misyonerler olmuştur. Bunların içerisinde V.V.Radlof, P.M.Melioranskii, A.M.Pozdneev gibi araştırmacılar Kazak dilinde ağız özelliğinin olmadığını öne sürdüyse, N.İ.İlminskii, N.I.Katanov, P.M.Melioranskii, M.Terentievler Kazak dilinin tüm bölgelerde aynı derecede olmayan, bölgesel fark, özellikleri barındırdığını dile getirmiştir (Kaliyev ve Sarıbaev, 1991, s. 137). Kazak dilindeki ağızın olması veya olmaması konusu Rus bilim adamları tarafından bu zıt ikileme iken, Kazak dilbilimciler, Kazak dilinde ağız vardır ve bölgeseldir diye nitelendirmektedir. Ancak bu Kazakistan'ın iki ucunda bulunan kişilerin anlayamayacağı kadar seviyede olmayan, çoğunlukla leksikal ve ses değişimlerini barındıran özelliklerdir. Kazak dilbilimcilerin fikirlerinin ayrıştığı nokta ise hangi ağızın edebî dilin kaynağı olduğudur. Kaliyev ve Sarıbaev'a göre, Kazak dilinin ve ağızlarının gelişme yolu

birbirlerinden çok uzak ve farklıdır. Bu sebeple bazı ağız özellikleri halkın edebî dilinde olmayan ve çoktan eskirmiş, unutulmuş olan dilsel öbeklerini barındırmaktadır. Bu bulgular Kazak dilinin tarihî açısından önemlidir. Bunların pek çoğu eski yazıtlardaki dilsel özelliklerle örtüşmektedir. Bu aynı zamanda dil tarihi, tarihî ses bilgisi, dilbilgisi ve söz varlığını tasarlama yükünü hafifletecektir (Kaliyev ve Sarıbaev, 1991, s. 20). T. Sawranbaev ise *Diyalektii v Sovremennom Kazahskom Yazıka* adlı makalesinde Sarsen Amancolov'un Kazak dilindeki ağız özelliklerinin soy, kabile niteliğini taşıdığına ve geliştiğine dair görüşünü eleştirmiştir. Ona göre eski tarihten adları belli olan halk, kabilelerin sonradan Kazak Cüz'lerini oluşturmaktaki önemli husus olduğuna katılarak fakat bu dilsel özelliklerin Kazakistan'daki ağız özelliklerinin oluşumunu desteklediği fikrini yetersiz bulmuştur (Sauranbaev, 1955).

Kazak dilbilimindeki ağız konusunda C.Aymawıtov, S.Amancolov, J.Doskarayev, N.Sawranbaev, Ş.Sarıvayev, C.Bolatov, G.Kaliyev, S.Omarbekov, A.Kaidarov, Ö.Aytbayev gibi araştırmacıların çalışmaları vardır. Kazak dilindeki bölgesel özelliklerin varlığı hakkında Kazak dilinde ilk 1926 yılında Cüsipbek Aymawıtov *Til Turalı* adlı makalesinde bahsetmiştir. S.Amancolov'un *Kazak Tili Dialektologiyası men Tarihi Maseleleri* (Voprosii diyalektologii i istorii Kazahskogo Yazıka) adlı kitabı, N.Sawranbayev'in *Kazirgi Kazak Tilindegi Diyalektiler, Kazak tilinin Cergilikti Ereşeliklerin Zertteu, Kazak diyalektilerin zertteu cöninde* adlı makaleleri, N.Sawranbayev ve Ş.Sarıbayev'in *Kazak Tili Tarihi men Diyalektologiyası Maseleleri* makalesi, Ş.Sarıbayev'in *Diyalektologičeskii Atlas Kazahskogo Yazıka* adlı makalesi, C.Bolatov'un *Vostočnaya Gruppy Govorov Kazahskogo Yazıka i Eyo Otnoşenye k Literaturnomu Yazıku* adlı doktora tezi, G.Kaliyev'in *Kazahskaya Diyalektologiya* adlı kitabı, G.Kaliyev ve Ş.Sarıbayev'in *Kazak Tilinin Diyalektologiyası* adlı kitabı gibi yayınlarda Kazak dilinin ağız konusu tartışılmıştır.

Kazak dilbilimindeki ağız ile ilgili ilk kapsamlı sözlük ise 1969 yılında Dilbilimi enstitüsünden yayınlanan *Kazak Tilinin Diyalektologiyalık Sözdigi*'dir. Bundan önce 1959 yılında Sarsen Amancolov'un monografisinin ek kısmında ağız özelliği kısmı küçük sözlük halinde verilmiştir. 2005 yılında A.Baytursımulı adındaki *Tilbilimi* enstitüsünden G.Kaliyev, O.Nakısvkov, Ş.Sarıbayev ve A.Üderbayev'ların derlediği *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi* "Kazak Dilinin Bölgesel Sözlüğü" yayınlanmıştır.

G.Kaliyev ve Ş.Sarıbayev'ların Kazak dilindeki ağız özellikleri hakkındaki görüşleri aşağıdaki gibidir:

Kazak dilindeki ağız özellikler leksikal anlamda görülebilir. Mesela *körüm* sözcüğü bazı yerde “iyi”, başka yerde “kötü” anlamını ifade edebilir. Ses değişimleri ile ortaya çıkan ağız özellikleri *qattı-қätti*, *bolat-polat*, *ereges-eregis* vsr. örneklerinde ortaya çıkabilir. Biçimbirim açısından ise vasıta hâl eki olan *-men*, *-mınan*, *-man* biçimlerinde birinci kişi zamiri çoğul hâlinde *biziñ* biçiminde söylenmektedir. Ağız özellikleri kelime öbekleri seviyesinde de görülmektedir. *Küder üzñw* “umudu kaybetmek” anlamındaki kelime öbekleri yerine *baz keşü* “vazgeçmek”, *kepilde jürñw* “kefil ol”- ifadesi yerine başka bir bölgede *ayak üstünde jürñw* biçimleriyle kullanılabilir (Kaliyev ve Sarıbaev, 1991, s. 5).

Ses bilgisi açısından ağızlardaki sesler *c/dc* afrikatı dışında genel Kazakça ile aynıdır. Fakat bazı ses değişimleri gözlemlenmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta bu ses değişimlerinin tüm kelimelere mahsus olmadığıdır. Bazı değişimler bazen sadece 20-30 kelimelerde gözlemlenebilir. Örneğin *çal*, *çıbırkı*, *çıbık*, *änçi*, *çapan* kelimeleri genel Kazakçada *şal*, *sıpırğı*, *änşi*, *şapandır* (Kaliyev ve Sarıbaev, 1991, s. 49).

Kazak dilindeki ağız özelliklerinin leksikal boyutta değil, ses bilgisel boyutta olan unsurları aşağıda belirtilmiştir:

Ünlü seslerin değişmesi *o/u* örneğinde (batı ağızlarına ait): *uyanuw/oyanuw* “uyanmak”, *ar-ucdan/ar-ocdan* “vicdan”, *urpak/ orpaq* “nesil”, *markum/markom* “merhum”; *ü/ö* örneğinde: *dünen/ dönen* “dört yaşındaki at”, *ügey/ ögey* “üvey”, *nüserlew/ nöserlew* “şiddetli yağmur yağmak”; *ı/i* örneğinde: *türnektep/ turnaqtap* “turnağıyla veya az azdan”, *pışkan/ pişken* “pişmiş”, *ilaç/ilac* “sebepe”; *ı/ü* örneğinde: *bızaw/ buzaw* “inek yavrusu”, *kıbıla/ kúbıla* “kıble”, *tumaq/ tumaq* “şapka”, *bülğarı/bılğarı* “deri”; *a/e* örneğinde: *lapırıp söylew/lepürüp söylew* “boş konuşmak”, *kampir sampır/kempir sempir* “yaşlı kadın vsr.”; *ı/a* örneğinde: *kaçarlı/kaçırlı* “dayanıklı”, *aykara/aykıra* “açık”; *e/i* örneğinde: *kesertke/kesirtke* “kertenkele”, *eregisñw/eregesñw* “karşı çıkmak”; *e/ü* örneğinde: *kesip/käsip* “iş”, *käse/kese* “kâse” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ünsüzlerin değişmesinde ise, *d/l* örneğinde (güney, doğu ağızlarına ait): *mañlay/ mañday* “alın”, *tüñlük/ tüñdik* “çadır evin çatısı sayılan tepe kısmındaki keçe parçası”, *tañlay/ tañday* “damak”, *akşaday/akşalay* “para ile”, *muñlı/ muñdı* “dertli”, *üyder/ üyeler* “evler”; *s/ş* örneğinde: *mışik/ mısıq* “kedi”, *turmiş/turmıs* “yaşam”, *mursa/murşa* “hâl”, *süyünşi/şüyünşü* “mücdede”; *d/t* örneğinde: *äteyi/ädeyi* “bilerek”, *diyürmen/tiyürmen* “değirmen”; *p/m* örneğinde *mursat/pursat* “fırsat”, *meş/peş* “ocak”, *sakmanşu/sakpanşu* “koyunların doğumu sırasında yardım eden kişi”; *b/p* örneğinde: *beş/peş* “ocak”, *balaw/palaw* “pilav”,

but/put “but”, *bitirüw/pitirüw* “bitirmek”, *bilte/pilte* “mumun ipliği”; *k/g* örneğinde: *nöger/nöker* “yanında olan her kimse”, *gïnäläw/kïnäläw*; *ş/ç* örneğinde: *çal/şal* “yaşlı adam”, *çapan/şapan* “kaftan”, *çataқ/şataқ* “bela, dert”, *malçı/malşı* “çoban”, *çeke/şeke* “alın”, *emci/emşi* “doktor, halk tıbbı ile ilgilenen kişi”. Bazıları güney ve doğu ağız özellikleridir. Bunlarla birlikte *c/d* *cüz/düz* “yüz”, *düzük/cüzük* “yüzük”, *düzüw/cüzüw* “yüzmek”; *c/ş* örneğinde *kelemej/kelemeş* “alay”, *çappa pışak/şappa pışak* “büyük bıçak”. Kelime başındaki *c* sesinin afrikat *dc*’ye dönüşmesi doğu bölgelere ait özelliktir: *cigüt/dcigüt* “yiğit”, *cılkı/dcılkı* “yılki”, *olca/oldca* “kazanç”. Kelime başı *cd* Moğolistan Kazakları ağızında çok yaygındır (Kaliyev ve Sarıbaev, 1991, s. 49-54). Bunların dışında *ķamır/ķabır* “mezar”; *zäbir/cäbir* “zarar”; *erten/erten* “yarın”; *ķıstak/ķıstaw* “kışlak” örneklerindeki gibi değişmeler söz konusudur.

Leksikal anlamda ağız özellikleri Kazakistan’da *nän* “büyük”, *dyķan* “tarımcı”, *bojuw* “bozulmak”, *carma* “ince su”, *kewüm* “akşam üstü zaman”, *ķalet* “zarar” vb. örneklerde görülmektedir.

3.1.3. Moğolistan Kazakları Dilinde Görülen Ağız Özellikleri

Yukarıda bahsedilen araştırmalarda Moğolistan Kazaklarının dilini Kazak dilinin *Doğu ağızı* dalına ait belirtmektedir. Moğolistan Kazaklarının dili Sarsen Amancolov’un tasnifine göre *kuzeydoğu* diyalektine aittir. Amancolov’a göre kuzeydoğu diyalekti, Kazak Türklerinin edebî dilinin temelini oluşturan diyalektir. Doğu grubu ağızları Bolatov’un çalışmalarında ele alınmıştır. Bolatov, bu konuda 1970 yılında *Vostochnaya Gruppa Govorov Kazahskogo Yazıka i Eyo Otnoşenye k Literaturnomu Yazıku* adlı doktora tezini yayınlamıştır. Kazak Türkçesi’nin Doğu ağızını C.Bolatov beş ağız gruba bölmüştür:

- Ayagöz ağız grubu;
- Öskemen ağız grubu;
- Koşagaş ağız grubu;
- Bayan-Ölgii ağız grubu;
- Şinjan ağız grubu.

Sarsen Amancolov *Kazak Tili Dialektologiyası men Tarihi Maseleleri* adlı eserinde Kerey ve Naymanların dilsel özelliklerinin araştırılmadığını vurgulamıştır. Ona göre, Çin ve Moğolistan’da yaşayan Nayman ve Kereylerin dilleri farklıdır. Araştırmacı 1909 yılında Batı Çin’de yaşayan Kazaklardan Abak Kerey kabilesinden olan Ahıt Gulumji Karımsakov adlı imamın Abiyat Gakdiya kitapçığında yer alan şiir örneğini vermektedir:

*Sūramşaq bolsa adamzat,
Kādiri cürmes şayulmay;
Küştiden şıqqan nadan biy
Akırğaq bolar ayuday.
Şariğatka karasaq,
Calğan isi kidirgek,
Halal, haram talğatpay,
tüsirer otqa keñirdek (Amancolov, 2004, s. 105)*

Türkiye Türkçesine Aktarımı:

*Sürekli soran biri olsa insan,
Hatırını kaybeder.
Güçlüden çıkan nankör Beğ
Ayı gibi seslenir ancak.
Şeriata baktığımızda,
Yalan dünyanın işi oyalayıcı
Helal mı haram mı demeden
Boğaz, ateşe düşürür.*

Araştırmacı buradaki *akırğaq*, *kidirgek* kelimelerine dikkat çekmektedir. Ona göre *-kaq// -ğaq*, *-kek// -gek* ekleri herhangi bir fiile, özellikle *akırğı* ve *kidir* fiillerine eklenemez. Buradaki gramatikal biçim eski Abak-Kereyler dilinin veya ağızının özelliğini göstermektedir. Bu biçimin Kazak dilinin başka ağızlarına göre kuzeydoğu ağızında daha işlek olduğuna önem vermektedir (Amancolov 2004: 105). Bu ekler Moğolistan Kazakları dilinde *tonğaq* “üşümeye meyilli”, *şorkaq* (sözge) “konuşmaya yatkın değil” gibi örneklerde aktif kullanılmaktadır.

Kaliev ve Sarıbaev'ın *Kazak Tilinin Diyalektologiyası* adlı kitabında Moğolistan Kazakları ağızına ait olarak bilinen birkaç örneğe değinilmiştir. Bunlar *çöleñke* “kâse”, *korıktık* “çobanların ısıtmış veya sıcak taş koyup pişirdikleri süt”, *bodık* “hayvanı kestikten sonra derisine sarıp, közleyerek pişiren et” gibi kelimeleridir (Kaliyev ve Sarıbaev, 1991, s. 65-68). Emine Atmaca, 2016 yılında yayınlanan *Kazak Türkçesi Ağızlarının Tasnifi Çalışmalarına Bir Bakış* adlı çalışmasında Moğolistan Kazakları diline ilişkin aşağıdaki hususları belirtmiştir.

Fonetik özellikler:

/ş/ ile /ç/ sesinin yer değiştirmesi: *kamşı – kamçı, äñşi – äñçi* vb.

/e/ ile /d/ sesinin yer değiştirmesi: *zorlık – zordık, urlık – urdık* vb.

/a/ ile /ä/ sesinin yer değiştirmesi: *kapelimde – käpelimde*

/e/ ile /ä/ sesinin yer değiştirmesi: *kese – käse*

/d/ ile /t/ sesinin yer değiştirmesi: *ädeyi– äteyi*

Kelime başındaki geniz -diş /n/ sesinin yutulduğu görülür: *nemese – emese*

Kelime başındaki /j/ biçiminde sert söylenen sesin /dj/ sesine değişmesi: *jok - djok, jügüt – djügüt*

/l/ ile /li/ sesinin yer değiştirmesi: *püstiv-pısvuv* “pişmek”

/l/ ile /a/ sesinin yer değiştirmesi: *siaqtı (siyaqtı) - sıyıqtı* “benzer” (Atmaca 2016: 600).

Gramatikal Özellikler:

Zarf-fiil ekinin maksat ifade eden türüne göre “-galt/-geli” ekinin “-gayı/-geyi” biçiminde söylenmesi: *Ol bargayı otur vb. +Kay/+key* yapım ekleri vasıtasıyla yapılan kelimelere sıkça rastlanır: *köbinekey* “çoğunlukla”, (jol)- *jönekey* “üstünkörü” vb. +Lık/+lik; +lar/+ler; +lı/+li; +lav/+lev; +la/+le eklerindeki /l/ sesinin /d/ sesine değişmesi: *korlık - kordık* “eziyet”, *olar – odar* “onlar” vb. Bağlaç fonksiyonunda olan kelimelerin kullanımında bazı hususlar vardır: *şeyin* “-e kadar” bağlacı *şekti* biçiminde söylenir: *ketkenge şeyin – ketkenge şekti* (Atmaca, 2016, s. 600-601).

Kazak dilinin bölgesel sözlüğü olarak adlandırılan sözlükte Moğolistan’da yaşayan Kazakların söyleyişinden derlenen kelimelerden seçilerek örnekler verilmiştir. Sözlükte *MHR* “MHC” Moğol Halk Cumhuriyeti ağız özellikleri olarak belirtilen kelimelerin büyük bir kısmının Buhatulı Bazılhan’ın bir sonraki bölümde bahsi geçecek *Monğoliya Kazaktarının Tili* adlı eserinde verdiği sözlük kısmıyla örtüştüğü ve bu eserden yararlandığı görülmektedir. Bunun dışında sözlük yazarlarının Moğolistan Kazakları

dilinde yayınlanan yayımlar ve saha araştırması sonucu elde eden bulguları da dikkat çekmektedir.

Kazak Tilinin Aymaktık Sözdüğü kitabında Moğolistan Kazakları diline ait bölgesel özellikler olarak belirtilen kelimeler aşağıdaki gibidir:

Ağa komunist “kıdemli komünist” edebî Kazak dilinde *Ardager komunist* (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 16). *Aka* kelimesi “ağabey” anlamı ile birlikte Moğolistan Kazakları dilinde kıdemli, tecrübeli ve bilge biri için de kullanılmaktadır.

Ağzu “beyaz kumaş” kelimesi edebî Kazak dilde *aķ mata*’dır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 17). Bu kelime Orhon Türkçesindeki *ağı* “ipek kumaş” kelimesinden gelmektedir (Tekin, 2016, s. 293).

Ağızıw “akıtmak” kelimesinin edebi Kazak dilindeki karşılığı ise *sırğıtıw*’dır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 18). Orhon Türkçesindeki *akıt-* ve *akız-* “akın ettirmek” kelimesinden gelmektedir (Tekin, 2016, s. 293). Edebi Kazak dilinde de *ağızıw* kelimesi vardır.

Ada küde boluw “habersiz yok olmak” kelimesinin edebi Kazak dilindeki karşılığı *habar oşarsız boluw*’dır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 19).

Adalın şeşüw “doğrusunu söylemek” kelimesi edebi dildeki *şının aytuw* ifadesinin karşılığıdır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 19).

Ayğaydaw “haykırmak”, “bağırarak” kelimesinin edebi dildeki karşılığı *ayğaylaw*’dır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 25).

Aymen beruw “her ay vermek” ifadesi edebi dilde *ay sayın berüw* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 28).

Aytar çok “diyecek söz yok” *aytatın söz çok* (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 29). *Ayt-* “söylemek, demek” fiili Orhon Türkçesinden beri kullanılmaktadır (Tekin, 2016, s. 295). *Aytar çok* ifadesi Moğolistan Kazakları arasında özellikle vedalaşma esnasında Türkiye Türkçesindeki *Var mı bir isteğin?* sorusuna verilen cevap ile örtüşmektedir.

Aytķay “söylemek için” edebi Kazak dilinde *aytkalı* kelimesiyle işaretlenmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 29). Burada edebi Kazak dilindeki *-ķalı/-kelı* maksat kipi eki Moğolistan Kazakları dilinde *-ķay/-key* biçiminde kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Aytturğan mal “başlık parası için söylenen hayvan” ifadesi yerine genel Kazakçada *kalıñ mal* kelime öbekleri kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 30). Kelimenin kökü Orhon Türkçesindeki *ayt-* “söylemek, demek” fiilinden gelmektedir (Tekin, 2016, s. 295). Burada *kalıñ* kelimesi Orhon Türkçesinde “başlık parası” anlamında geçmektedir.

Aķ būrkūw “yarıştan birinci gelen atın arkasına süt saçmak” ifadesinin genel Kazakça *bāygeden ozıp kelgen at sawırına kımız būrkūw* cümlesi ile açıklamak mümkündür (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 36).

Aķkōrpe “nevresim” kelimesi genel Kazakçada *kōrpe tıdır* (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 38).

Aķmay “tok” için edebi Kazakçada semiz kelimesi kullanılır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 39).

Aķmānjīn “turp” kelimesi için Kazakçada Rusça olan *rediska* kelimesi kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 40). *Aķmānjīn* kelimesi Kazak dilindeki *aķ* “ak” ve Moğol dilindeki *manjin* “turp” iki kelmesinin birleşiminden ortaya çıkan kelimedir. Turpun içerisi beyaz olduğundan dolayı *aķmānjīn* kelimesi üretilmiştir.

Aķ tağam/aqtamak “süt ürünleri” edebi Kazak dilinde *sūt önimderi’dir* (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 41). *Aķ* “ak” Orhon Türkçesinden beri Kazak dilinde kullanılagelen kelimelerden biridir (Tekin, 2016, s. 293). Yukarıdaki *aķ* kelimesi ile birlikte türeyen yeni kelimeler Moğolistan Kazakları hayatında süt ürünlerinin kullanımının bu da hayvancılığın yaygın olduğunu göstermektedir.

Aķ tūttī “şeker” kelimesi edebi Kazakçada *ķant’*tır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 42).

Albatī “herhangi”, “boş” anlamını veren bu kelime edebi dilde *kez kelgen, bos* şeklinde görülmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 53).

Alğay “almak için” kelimesi edebi dilde *alğalı* biçimindedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 53). Kazak dilindeki *-kalı/-kelī* maksat kipi eki Moğolistan Kazakları dilinde *-ķay/-key* biçiminde kullanılmaktadır.

Aluw komissiyası “kabul komisyonu” genel Kazakçada *ķabıldaw komissiyası* (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 58). Burada kabul etmek anlamı Moğolistan Kazakları dilinde *al-* fiili ile ifade edilmektedir.

Amıraq “sevgili”, “istenen” sözcüğü genel Kazakçada *ķumar*, *äwes* kelimeleri ile kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 60). Orhon Türkçesinde *amrak* “sevgili”, “aziz” (Tekin, 2016, s. 293) anlamında geçen bu sözcük Moğol dilinde *amrag* “sevgili” isim halinde ve *amra-* “dinlenmek” anlamında kullanılmaktadır.

Ańkös “avcılıęı seven” anlamındaki kelime genel Kazakçada *ań ķūmar* olarak geçmektedir (Kaliyev ve dięerleri, 2005, s. 62). Burada dikkatimizi çeken *-kös* ekidir. Bu ek Moęolistan Kazakları dilinde kelimeye bir Őeye meyilli olması anlamını yüklemektedir. Örneęin *ańkös* “avcılıęı seven”, *dawkös* “kavgayı seven” vb.

Ańızęak “serin” kelimesi edebi Kazak dilinde *salkın* biçiminde kullanılmaktadır (Kaliyev ve dięerleri, 2005, s. 63).

Ańıraw “Őaşırmak” kelimesi genel Kazakçada *tańırķaw* olarak geçmektedir (Kaliyev ve dięerleri, 2005, s. 64).

Apay “hala” veya “baba tarafından akraba kadın” kelimesini genel Kazakçada *äkesimen birge tuskan aysel adam* olarak izah etmek mümkündür (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 64). *Apay* kelimesi Kazakistan’da “kadın öreğmen” anlamını vermektedir. Orhon Türkçesinde *apa* kelimesi “abla” anlamını vermektedir (Tekin, 2016, s. 294).

Asķa bağınıw “aŐa sayęı duymak” ifadesi genel Kazakçada *astı ķurmetew* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 73). Orhon Türkçesinde aş “aş”, “yemek” anlamını vermektedir (Tekin, 2016, s. 294). *Asķa bağınıw* ifadesi Moğolistan Kazakları dilinde “yemeğe baŐlamak” anlamını da ifade etmektedir.

Aspatök “bolluk” kelimesi genel Kazakçada *molŐılıķ* anlamını vermektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 74).

Astaktay “masa” kelimesi genel Kazakçada *üsteldir* (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 74). *Üstel* kelimesi Rusça’daki *stol* sözcüğünün Kazak dili ses bilgisi kurallarına uyarladığı *üstel* biçiminde kullanılmaktadır. Moğolistan Kazakları dilinde ise *taķtay* “ahşap masa veya sandalye” kelimesini kullanır. *Ettaktay* “et parçalamak için olan büyük ahşap”, *aytaķtay* “alçak masa” gibi kullanımlar mevcuttur.

At cetelep aparıw “hediye olarak at götürmek” ifadesi genel Kazakçada *sıy-ķürmet retinde at aparıw* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 78).

Awdandı/awdanı “çoğu” kelimesi genel Kazakçada *köptegen/köpşiligi* anlamını vermektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 84).

Baran “koyu renkli” genel Kazakçada *tulğa, beyne* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 125). *Baran* kelimesi Moğolcada “koyu renkli” anlamını vermektedir.

Bastı “baş sayısı” genel Kazakçada *sandık sanı* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 128). *Baş* kelimesi “baş” anlamında Orhon Türkçesinde geçmektedir (Tekin, 2016, s. 296). Moğolistan Kazakları dilinde *bastı* kelimesini özellikle aile içindeki kişi sayısı ve hayvan sayısını belirlemek için kullanılır.

Beywaz “zayıf”, “zararsız” kelimesi için edebi Kazak dilinde *momın* kelimesi kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 138).

Bet körüp kaytuw “Baş sağlığı dilemek” edebi Kazak dilinde *Könül aytuwğa baruw* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 143).

Bojuw “kötü olmak” (süt ürünlerin asitlenmesi) genel Kazakçada *aşıp ketüw*’dir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 146).

Bopa “bebek” kelimesi genel Kazakçada *näreste* veya *säby* şeklindedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 149). *Bopa* sözü edebi Kazak dilindeki *böpe* “bebek” kelimesinin ses değişimine uğradığı biçimdir.

Bölüş aluw “Üniversite kazanmak” ifadesi genel Kazak dilinde *Konkurs boyınşa mamandıkka joldama aluw* anlamını vermektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 154). Moğolistan Kazakları arasında *Bölis Çäy* çocuğu üniversite kazanan ailenin verdiği küçük çaptaki kutlama adıdır.

Bitken “tüm” kelimesinin genel Kazakçadaki karşılığı *barlık* sözcüğüdür (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 172). Moğolistan Kazakları dilinde *bitken/ pütken* biçiminde geçmektedir.

Dayındık körüw “hazırlanmak” kelimesi genel Kazakçada *dayındık jasaw* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 180).

Damis “gelişim” kelimesi genel Kazakçada *damuw*’dır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 182). Gelişmiş ülke ifadesi Moğolistan Kazakları dilinde *damıstı el* iken, edebi Kazak dilinde *damğan el*’dir.

Döydalağa söylew “boş yere konuşmak” ifadesi edebi Kazak dilinde *dalağa söylew* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 198). *Dala* kelimesi “dışarı” anlamını vermektedir. *Döydala* kelimesindeki *döy* sözünün tek başına anlamı yoktur.

Erepaysız “tuhaf” kelimesi genel Kazakçada *kolaysız, ebedeysiz* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 215).

Cabi “nesli kötü ylık” kelimesi edebi Kazak dilinde *tukımı naşar cılkı* anlamını vermektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 220).

Caşamaw “beğenmemek” kelimesi genel Kazakçada *jaktırmaw, jaratpaw* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 227).

Calğaw “Bağlantı kurmak”, “telefon etmek” ifadesi genel Kazakçada *baylanıs jasaw, telefon soğuw* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 229). *Calğaw* kelimesi Moğol dilindeki *zalgah* “bağlamak” ve “telefon etmek” kelimesiyle aynıdır. Kazak, Moğol dilinde *zalgah* “bağlamak” kelimesi mevcuttur. *Cip Calğaw* “ip bağlamak” anlamını veren bu kullanım ise telefon etmek demektir. Telefon kelimesi için Moğol dilinde *utas* “ip” sözü kullanılmaktadır. Bu sebeple *cip calğaw* “telefon etmek” ifadesi Moğolcadan geçmiştir.

Cariya “haber” kelimesi genel Kazakçada *jarnama* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 240). İlan etmek, haber etmek ifadesi edebi Kazak dilinde *jarnamalaw* iken Moğolistan Kazakları dilinde *jarıyalaw*’dır.

Casañ “yeşil otlulu yer” kelimesi genel Kazakçada *casıl şalğın*’dır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 243). Orhon Türkçesinde *yaş* kelimesi “yaş”, “taze” anlamlarını vermektedir (Tekin 2016: 314).

Casıt “yaşıt” kelimesi edebi Kazak dilinde *castı* şeklindedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 244).

Cä mü? “Tamam mı?” ifadesi Kazak dilinin doğu ağzında görülmektedir. Edebi Kazak dilinde *Caraydı ma?* Anlamını vermektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 250).

Cämü cälüsuw “anlaşmak” kelimesi genel Kazakçada *wağdalasu* şeklindedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 250).

Cön-cön “Doğru”, “doğrulamak” anlamındaki kelimenin edebi Kazak dilindeki karşılığı *durıs* kelimesidir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 269).

Cönsal “niyetsiz” kelimesi genel Kazakçada *selsok* biçimindedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 269).

Cıltı bar “Anlayan”, “duyarlı” kelimesi edebi Kazak dilinde *tüsinetin, tüsünigi bar, jön biletin* şekillerinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 279).

Cırğaw “Sevinmek”, “iyi yaşam sürmek” ifadesi genel Kazakçada *rakattanuw, cadıraw* biçiminde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 281).

Cirtıs “kumaş (düğün, özel günlerde hediye verilen kumaş)” kelimesi Kazak edebi dilinde *toy tomalakta mataday beriletin sıylık, kâde* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 282). Moğolistan Kazakları dilinde *cirtısın cirtıw* deyimini birinin sözün söylemek, kollamak anlamını vermektedir.

Kewdeşik “Yelek” kelimesi Kazak edebi dilinde *kewdeşe*’dir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 325).

Kewildesüw “Konuşma sesleri gelmek” kelimesi genel Kazakçada *düwüldasuw* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 325).

Körüsüw “Kişi ölümünde yoklayıp ağlamak” kelimesi genel Kazakçada *joktaw aytuw* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 343).

Küyeuge otıruw “evlenmek”, “kocaya gitmek” kelimesi genel Kazakçada *turmıs kuruw* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 348). Moğolistan Kazakları dilinde *kisige otıruw* (kişiye oturmak) “biriyle evlenmek” şeklinde de kullanılmaktadır.

Küreñ kabaktasuw “kavga etmek” ifadesi Kazak edebi dilinde *janjaldasuw* şeklinde kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 356).

Küset “iyi” kelimesi genel Kazakçada *caksı* şeklinde kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 358). Moğolistan Kazakları dilinde kelimesi özellikle ticaret ve kâr ile ilgili metinlerde kullanılır. Örneğin: *Sawdañ küset bolsın!* “İşin kârlı olsun!”.

Ƙara sorpa “etlerini ufak doğrayıp pişiren çorba” (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 392).

Kırık şelppek “küçük çocuk ve kişinin vefatından kırk gün sonra pişirilen pişi” ifadesi Kazak edebi dilinde *cas bala kaytı bolğanda, ölgen kisige as bergende pisiretin şelppek* ifadesi kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 459).

Kıs üy “kışlak ev” kelimesi *cılı üy* ifadesi kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 461).

May “kira” kelimesi genel Kazakçada *akı* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 469).

Maylap aluw “kiralamak” kelimesi genel Kazakçada *calğa aluw* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 469). *Kiralamak* ifadesi için Moğolistan Kazakları *maylap alu* kelime öbeklerini kullanır. Genel Kazakçada ise *calga beru, caldau* sözleri kullanılır. *Maylap alu* ifadesinin kökeni eski zamandaki at kiralama geleneğine dayanır. *May* kelimesinin anlamı “yağdır”. Kazak kültüründe birinin atını kullanan kişi atın teri ve yağı diye teşekkürünü (hediye ve ya karşılığı) sunarmış. Bu yüzden *mayını almak* ifadesi sonradan kiralamak anlamı için de kullanılmaya başlamıştır.

Mayğılıw “nazlanmak” kelimesi Kazak edebi dilinde *bälsinüw* şeklinde kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 469). Moğolistan Kazakları dilindeki *mayğılıw* kelimesi Moğol dilindeki *mayag* “naz” kelimesinin Kazak dilindeki fiil yapımı *-lıw/-liw* eki eklenerek türemiş halidir.

Müyük “Ayakkabı, ayakkabı sırtından giyilecek deri ayakkabı” anlamını vermektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 505).

Sarçay “tuz ve süt katan çay türü” kelimesi edebî Kazak dilinde mevcut değildir (Kaliyev ve diğerleri 2005: 586).

Sata “İnce fırıl kumaş” kelimesi edebi Kazak dilinde mevcut değildir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 589).

Sülkün tüsüw “üzülmek” kelimesi genel Kazakçada *unjrğası tüsüw* şeklinde açıklanmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 619).

Sürkeylenüw “Hava durumunun kötüleşmesi” kelimesi genel Kazakçada *awa rayının buzuluwı* olarak açıklanmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 622).

Sızıw “çizmek” kelimesi genel Kazakçada *salu* şeklinde kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 625).

Sınaltuw “sınav yapmak” kelimesi genel Kazakçada *sınaw* biçimindedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 627).

Takawır “Şart”, “koşul” kelimesi Kazak edebi dilinde *talap*, *mindet* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 641). Moğolistan Kazakları dilinde *taķawırlaw* fiili de “kontrol etmek” anlamını vermektedir.

Tamızıw “Çalıştırmak”, “açmak” kelimesi Kazak edebi dilinde *cağuw*, *iske kosuw*, *kosuw* olarak geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 645). Moğolistan Kazakları dilindeki bu *tamızıw* fiili “yakmak” (ateş yakmak, ocak yakmak) anlamını vermektedir. Bu fiil sonradan televizyon ve araba gibi teknolojik aletleri çalıştırmak için kullanılmaya başladı. Örneğin: *Mäşyneñdi tamıza ber!* “Arabamı çalıştırıyor!”; *Televyzordı sen tamızdıñ ba?* “Televizyonu sen mi çalıştırdın?”.

Tapsırıw “abone olmak” kelimesi genel Kazakçada *cazılıw* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 648). Bu kelime Moğolistan Kazaklarında bununla birlikte *vermek*, *girmek*, *emanet etmek*, *istemek* gibi anlamları da vermektedir. Örneğin: *Sınıñdı қаған tapsırasın?* “Sınavına ne zaman gireceksin?”; *Apañdı öziñe tapsırdım* “Babaannenini sana emanet ettim”; *Mağan ne tapsırasın?* Benden ne getirmemi istiyorsun?

Taran “tarım” kelimesi için genel Kazakçada *eğın* sözcüğü kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 648). Moğolistan Kazakları dilinde Eski Uygurcada olan *taran* kelimesi kullanılmaktadır. Ancak bu kelime eskimiş ve yaşça büyük kişilerin kullanımında korunmuşken son zamanlarda yerine artık *eğın* kelimesi kullanılmaktadır.

Taruw “yakışmak”, “bedenine oturmak” kelimesi genel Kazakçada *üylesüw*, *saykes kelüw* şeklinde kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 650). *Taruw* fiili Moğolcadaki *tara-* “eşleşmek”, “bedeni oturmak”, “yakışmak” anlamını veren kelimedir. *Köylegiñ дәл тарıptı* “Elbisen tam oturmuş”.

Tarıspawşılık “anlaşmazlık” kelimesi genel Kazakçada *kelispewşilik* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 651). Kelime Moğolcadaki *tara-* “eşleşmek”, “uygun olmak” fiilinden türetilmiştir.

Teginnen “ezelden” kelimesi genel Kazakçada *erteden* şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 660). Orhon Türkçesindeki *tägi* “-a kadar” kelimesinden geldiğini düşünmekteyiz (Tekin 2016:309).

Tüsel tüsüw “evinden misafir kesilmemek” ifadesi edebi Kazak dilinde *kisi üzülme*w şeklinde geçmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 687).

Tüsüw “binmek” kelimesi edebi Kazak dilinde *miniw*, *otırıw* şeklinde kullanılmaktadır (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 687). *Tüsüw* fiili Kazak dilinde “düş-” anlamını vermektedir. Moğolistan Kazakları dilinde bu kelime “arabaya binmek” için de kullanılmaktadır. *Ol keşegi mäşynege tüsüp ketken* “O dünkü arabaya binmişti”.

Tilew toy “büyüklerin alkış, duasını almak için yapılan küçük tören” kelimesi genel Kazakçada *ülkenderdin batasın alu üşin jasalğan toy* şeklinde izah edilmiştir. Orhon Türkçesinde *tilä-* “dilemek”, “istemek” anlamını vermektedir (Tekin, 2016, s. 310). Moğolistan Kazakları dilinde *tilew toy*, *tilew çäy*, *tilew* şeklinde “kutlama merasimi” anlamını için kullanılmaktadır

Çäyir “sakız” kelimesi edebi Kazak dilinde *sağız* şeklindedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 717).

Çükimeyt “Küçük keçinin aşık kemiği” kelimesi genel Kazakçada *kişkene eşki asığı* şeklinde izah edilmektedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 720). Moğolistan Kazakları dilinde *çükimeyt kelimesi* küçük, sevimli şeyler için de kullanılır.

Ilğap aluw “Seçmek” kelmesi genel Kazakçada *tañdap aluw* şeklindedir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 785).

B.Bazılhan, *Moğolistan Kazaktarının Tili* adlı eserinde Moğolistan Kazakları diline ait 1200 kelime, başka dilden ödünçlenen 500 civarında kelime gösterdiyse, *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi* eserinde 1000 civarında kelime işaretlenmiştir (Bamişulı 2005).

3.2. MOĞOLİSTAN KAZAKLARI DİLİNİN KENDİLERİ TARAFINDAN ARAŞTIRILMASI

Moğolistan Kazaklarının dili üzerine Bazılhan Buhatulı'nın *Moğolca-Kazakça (1984)* ve *Kazakça-Moğolca (1977) Sözlüğü*, *Moğolistan Kazaklarının Dili (1991)* eserleri ve

B. Bamişulı'nın (2006) *Mongoliya Kazağının Tili: Aleumettik Lingvistikalık Kıru* "Moğolistan Kazaklarının Dili: Sosyolinguistik Açıdan İncelenmesi" adlı doktora tezleri yayınlanmıştır. Bahıtбек Bamişulı'na göre Moğolistan Kazaklarının dili hakkındaki ilk araştırma 1954 yılında S. Kabışay ve A. Minis tarafından Ulaanbaatar'da yayınlanan *Moğolca-Kazakça sözlüktür* (Bamişulı, 2014, s. 57)

Bahıtбек Bamişulı, Moğolistan'da yaşayan Kazaklar dilinin 19. yüzyıldan sonra Kazak dilinin merkezinden uzakta gelişmeye başladığını, ancak genel Kazakçadan farklı halde değil, bir kolu olarak, Kazak dilinin doğu ağızı bağlamında gelişmeye başladığını söylemektedir (Bamişulı, 2006, s. 18). Moğolistan Kazakları dili hakkında yazdığı monografide Bahıtбек Bamişulı, Moğolistan Kazakları dili gelişiminin üç ana dönemini göstermiştir:

I. 1921-1939 yıllar arası. Bu dönem devrimin demokratik önlemlerinin uygulandığı zamanlara denk gelmektedir. Yerel idarî kurumlar yapıldı. Halkı eğitmek, sağlık hizmetleri sunmaktan başlayarak milli kültürel ocakların temeli atıldı. Yeni iş yerleri açılıp, iş gücü oluşmaya başladı. Yeni açılan iş imkanları ve olanakları Kazak dili kullanımını yeni alanlara getirdi.

II. 1940-1960 yıllar arası. Ulusal Kazak-Uryanhay Aimağ'ı kuruldu. 1940-1958 yıllar arasında Bayan-Ölgii Aimağ'ı bölgesine Kazakistan'dan öğretmenler getirilmiştir. Kazak dilinde ilk gazete, dergi, edebi ve bilimsel kitaplar basıldı. Bölgenin edebi dilinin medya, edebiyat türleri gelişti. Radyo ve Müzikal Tiyatro kuruldu. 1941 yılından Kazak işçiler sadece Bayan-Ölgii'deki Akköl ile sınırlı kalmayıp, Ulaanbaatar, Nalaikh, Çonıgol gibi doğu bölgelere gidip çalışmaya başladı. Bu yirmi yılda Kazakların Moğolistan'ın her tarafına yayılmasına sebep olan zaman oldu.

III. 1961 yılından günümüze kadarki zaman. Moğolistan Kazaklarının dili Moğol dilinin doğal etkisi altında, ulusal etnik kimliğini koruyarak günümüze ulaşmakta ve yaşamaktadır (Bamişulı, 2006, s. 45-46).

Bahıtбек Bamişulı'na göre, Moğolistan Kazaklarının dilinin oluşumu ve gelişiminde, sözlü edebiyatın etkisi önemli olmuştur. Moğolistan'da gelişen Kazak edebiyatı temsilcilerinin büyük kısmının eserleri sözel biçimdedir. Sözel edebiyatın temsilcilerinin eserleri yazılı edebiyatın gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu edebiyatın temsilcileri olarak Kabanulı Taudanbek, Böcekeulı Tölebay, Coldıakın, Otarbay, Kocekeulı Meşel, Ş.Censikbay, T.Burkasın, sonraki Sovyet zamanlarındaki sözel edebiyat temsilcileri B.Akılbay, T.Naciken, B.Amanbay, İ.Onaşıbay, E.Seit vb. kişileri zikretmek gerekmektedir (Bamişulı, 2006, s. 19-20).

Bazılhan Buhatulı, Moğolistan Kazakları dili ve Kerey kabilesi adlarını birbirinden bölünmez, ayrı incelenmez kavram olarak tanımlamaktadır. Moğolistan Kazakları etnik

kimlik açısından Kerey Kazakları olduğu için Kerey Kabilesi ve Kerey dili olarak adlandırmayı doğru bulduğunu öne sürmüştür (Bazılhan, 1991, s. 3). Bakhitbek Bamişulı da bu konuda Moğolistan Kazakları dilini *Kerey Kazakları* diye adlandırmaktadır. Araştırmacı Kazak dilinin ağızlarını araştıran Şora Sarıbayev'in *Kazak dilinin sadece bölgesel değil, aynı anda bölgesel ve soyluk, kabilelik sıfattadır* fikrinden yola çıkarak Moğolistan Kazakları dilin Kerey kabilesinin dili diye nitelendirmiştir (Bamişulı, 2006, s. 14).

Buhatulı Bazılhan, Moğolistan'daki Kazaklar dilinin söz varlığını Eski Moğol diliyle karşılaştırarak söz varlığındaki ortak kelimelerin çokluğuna dikkat çeker. Eski Moğol dilinin sesbilgisi ve morfolojik yapısını artzamanlı inceleyerek çok sayıda eşleşmeler görüldüğünü öne sürer. Ona göre bu eşleşmeler Kerey dili ile Eski Moğolcanın yakınlığını göstermektedir. Fakat araştırmacı bunun Kerey kabilesi dilinin Moğolca olduğunu göstermediğini belirtir. Araştırmacı Kereylerin Moğol olmadığını, eğer Moğol kabile olsaydı Cengiz Hanın onları istila etmeyeceğini, kendisini Han ilan edildiğinde Kerey Han'ı veya tek bir elçi katılmadığını ve son olarak Cengiz Han o dönemdeki Türk halklarıyla tercümansız konuşmuş olduğunu, Moğolların Gizli Tarihinde tercüman olsaydı belgelenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bazılhan'a göre o dönemlerdeki halkların söz varlığındaki ana kökler Kazak, Kırgız, Uygur, Tatar, Konırat, Calayır, Merkit ve Moğol kabile diliyle ortak oldu ve bu kelimeler günümüze ulaşmıştır (Buhatulı, 1991, s. 5).

Bazılhan Buhatulı, Cengiz Han'ın Kereyleri 1202 yılında istila ettiğini, bundan sonra Moğolistan'ın Zavhan, Arhangay, Övörkhangay, Töv bölgelerinde yaşayan Kereylerin batıya doğru göç etmeye başlayarak Kaspi, Aral denizinin doğusundaki Türk dilli kabilelerle ile nehrinin batı kuzeyindeki Kanlı kabilesi ile karıştığını öne sürmektedir. Kerey kabilesinin bir parçası tarihte *Aktaban Şubırındı* olarak adlandırılan süreçte (1723-1740) Çin'in Şinjang bölgesine göç etmiştir. Bu Kereylerin yedi boyu 1860 yıllarında batı Moğolistan'a gelip yerleşmiştir (Bazılhan, 1992, s. 5). Moğolistan'daki Kereyler Jongar savaşı zamanı 1730 yıllarında günümüz Çin'in Şinjang bölgesine gelmişlerdir. 1860 yıllarından sonra Moğolistan Altay'ına göç etmişlerdir. Bu bağlamda Moğolistan'daki Kereyler Kazakların Orta Cüz konfederasyonundan uzaklaşalı üç yüz olmuştur (Bazılhan, 1991, s. 6).

3.3. MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ İLE KAZAK DİLİ ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

3.3.1. Ses Bilgisel Özellikler

Moğolistanlı Kazak araştırmacıların dikkat çektiği diğer bir konu ise edebî dilden farklı, Bayan-Ölgii söyleyişine ait olan ses değişimleridir. Bu konuda Bazılhan Buhatulı ve Bahıtбек Bamişulı'nın çalışmaları mevcuttur. B. Bamişulı'na göre Bayan-Ölgii söyleyişindeki *e* sesi her zaman *é* olarak telaffuz edilir: *er-ér, ezüw-ézüw, ermek-érmek, eki-éki, ebelek-ébélék, kemelek-kémélék* (Bamişulı 2006: 92). Araştırmacının bu gözlemindeki *e* sesi her zaman *é*'ye dönüştüğü fikrini desteklemiyoruz. Bu durum genellikle Moğolcada da olan kelimeler ve Rusça'dan alıntılanan kelimelerde görülmektedir. Örneğin: *ér, эr* kelimesi Moğolca “erkek”; *geree/géré* “delil, sözleşme”; *em/ém* “ilaç” vb.

Bazılhan Buhatulı'nın Moğolistan Kazaklarının dili hakkındaki eserinde *dc/j, ü/a, ç/ş, i/ü, ı/u, ü/u, k/h, m/b, d/j, d/t, ö/o, s/ş, d/l, e/ï, ü/ı, ı/o, ü/ï, k/h, o/a, k/g, a/e, e/y, ı/ï* ses değişimleri edebî dil ile karşılaştırarak gösterilmiştir. Aşağıdaki örnekler kısmen seçilerek verilmiştir. Örneklerin ilk sırası Moğolistan Kazakları dilindeki biçimi, sonrakiler ise edebî Kazak dilindeki biçim ve Türkiye Türkçesindeki anlamı şeklinde verilmiştir:

Dcäylaw/jailaw “yayla”

Ƙäzir /kazir “şimdi”

Çäy/şay “çay”

Dcäyawlöp/jayawlap “yaya”

Dcänä /jana “yeni”

Näşärdän /naşaradan “kötüden”

Bälger/balger “falcı”

Çäytän/şaytan “şeytan”

Säkiril “müdür” Moğol dilinden alıntılanan kelimelerdeki *a* sesi de *ä* olmaktadır.

İndemew /ündemew “Susmak”

Tımaw/ tumaw “grip”

Üşü /uşı ucu”

Dcolaşı/ jolooç “şöför”

Säkälgi “sipariş” Moğol dilinden alınan kelimelerdeki *a* sesi de *ä* olmaktadır.

Ḳasu/hasah “almak”, “çıkarmak”

Munça/bunşa “o kadar”

Düz/jüz “yüz”

Düz/ tüz “tuz”

Dize / tize “diz”

Öşcörgö / osı jerge “bu yere”

Mursa /murşa “fırsat”

Salı /şäli “şal”

Baladar/balalar “çocuklar”

Çälçä “çok konuşan” Moğol dilinden alınan kelimelerdeki *a* sesi de *ä* olmaktadır

Däylimbï “kumaş türü”. Moğol dilinin aracılığıyla Çin, Tibet, Sanskrit, Mançu dillerinden alınan kelimeler de *a* sesi *ä* olarak telaffuz edilmektedir. Daalimba (Mgl), Dalian bu (Çin).

Endü/indüü “ütü”

Elcï/eelj “sıra”

Emilgï/emneleg “hastane”

Nïrbï “muhasibeci” Nyarav (tibet)

müründük /mürındık “Burnuna takılan ağaç”

Dcüdürük/jüdırık “yumruk”

Torğun “ipek” *Torgo* (Moğolca)

Üzündü/üzündi “kesik”, “kısım”

Kılıs “bölüm” heltes

Çüki “mahkeme” Moğolca *şüüh*

Sono taw /Sonaw taw “o dağ”

Ono soŋ / onan soŋ “sonra”

Soson / sosın/sonan soŋ “sonrasında”

Ƙonzi “lokanta” *Guanz* (Çin)

Özümçül /özimşil “bencil”

Kelamac/ kelemec “dalga (geçmek)”

Beyçora/byşara “zavallı”

Pısw/pışiw “pişmek” (Bazılhan, 1991, s. 9-57).

Genel Kazakçada söz başındaki *ş* sesi Bayan-Ölgii söylenişinde daimi *ç* ile söylenmektedir: *çapan-şapan, çatak-şatak, çäkildewik-şäkildewik, çeke-şeke, çok-şok, çöp-şöp, çukanak-şukanak, çüyke-şüyke, çider-şider, çını-şını, çulaw-şulaw* vb. (Bazılhan, 1991, s. 54).

Ç sesi söz ortasında kalın *p, k, ƙ, t*; tonlu ünsüz sesler olan *m, n, ŋ, l, r* ve *diftong* seslerden sonra da görülmektedir: *köpçük-köpşik, ökçö-ökşe, akça-akşa, dcatçı-jatşı, emçi-emşi, aŋçı-aŋşı, munça-bunşa, elçi-elşi, erçi-erşi, üyçük-üyşik, kiçi-kişî, tuça-tuşa* (Bazılhan 1991: 54). Araştırmacılar Kazak dilindeki afrikat *ç*'nin eskicil ses olduğunu düşünmektedir. Bazılhan Buhatulı Uygur, Özbek, Kırgız, Türkmen dillerindeki *ç* sesinin korunmasını tarihî açıdan bu dillerle birleşimi dönemine işaret ettiğini düşünmektedir (Buhatulı, 1991, s. 55).

Bazılhan Buhatulı, Moğolistan Kazaklarının dili hakkındaki eserinde, *ç* afrikatının Kazak ve Moğol dillerindeki söz başındaki haline dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Ç sesinin Bayan-Ölgii söylenişi, Kazak edebî dili, Eski Moğolca ve Halha Moğolcadaki görünüşü

Moğolistan Kazakları dilinde	Kazak edebî dili	Eski Moğolca	Halha Moğolcası	Türkiye Türkçesinde
çapçuw	şapşuw	çabçıkū	tsavčix	saçmak
çabdar	şabdar	čabıdar	tsavidar	renk türü
çaқ	şaқ	çaқ	tsag	Saat/an
çalma	şalma	čalma	tsalam	Başlık (at için)
çara (ayaқ)	şara	čara	tsar	Büyük kâse
çaғала	şaғала	čaқalay	tsaxlay	turna
çaзақ	şaзақ	čaçaқū	tsatsag	saçak
çübürūw	şübıruw	čübürıқū	tsuvrah	Uzunca mesafede sürüklenmek
çılбір	şılбір	čiloūğūr	tsulbuur	At başlığı
çeшек	şeшек	čeček	tsetseg	çiçek
çider	şider	čidūr	çödör	Atın ayaklarını bağlamak için kullanılan deri iplik

(Buhatulı, 1991, s. 56-57).

Kazak edebî dilindeki söz başı *c* sesi Bayan-Ölgii söylenişinde *dc*'dir: *jas-dcas*, *jemis-dcemis*, *jidek-dcidek*, *jır-dcır*, *jigüt-dciğit*, *jok-dcoқ* vb. *dc* sesi söz ortasında *l*, *n* ünsüzlerinden sonra da görülür: *kalja-kaldca*, *olja-oldca*, *kenje-kendce*, *қанjar-қандcar* (Buhatulı, 1991, s. 57).

Bazılhan Buhatulı Kazak dilindeki *dc* sesini Türk-Moğol dil ilişkisinin en erken tarihteki dönemiyle ilgili izah etmektedir.

Tablo 7. Söz başındaki c/dc sesinin Kazakça ve Moğolcadaki örnekleri

Moğolistan Kazakları dilinde	Kazak edebî dili	Eski Moğolca	Halha Moğolcası	Türkiye Türkçesinde
janşuw	dcänçüw	dcançıkü	jançih	Sert bastırmak
josa	dcosa	dcosü	zos	
jütaw	dcütaw	dcütaküw	zutah	Yoksulluk çekmek
jüdenki	dcüdenki	dcüdenki	züdenge	Yorulmuş
jılğa	dcılğa	dcılğa	jalga	
kenje	kendce	kendce	Henz	Küçük çocuk
қанжіға	қандыға	қандүға	ganzaga	Çeyiz (at yanına bağlanan eşya)
olja	oldca	oldca	olz	Bulunmuş değerli eşya

(Buhatulı, 1991, s. 58).

Bazılhan Buhatulı, Kazak dilindeki dudak benzeşmesi ve Kazak dilinin söylenişlerindeki söz başı ç sesi, dc seslerini Altay ata dilinden başlayıp, günümüz Türk ve Moğol dillerinde korunan öğeler olarak tanımlamaktadır (Buhatulı, 1991, s. 62).

3.3.2. Biçimbilgisel Özellikler

Bazılhan Buhatulı Moğolistan Kazakları dilindeki biçimbirimler konusunda Kazak edebî dilinden pek ayrıışmadığını belirtmiştir. Ancak bazı eklerde farklılıklar görülmektedir.

Çokluk eki Kazak edebî dilinde *-lar/-ler* ve ünsüz uyumuna göre *-tar/-ter*'dir. Moğolistan Kazakları dilinde *-lar/-ler*, *-dar/-der*, *-tar/-ter*, *-dör/-tör* biçimleri kullanılmaktadır (Buhatulı 1991: 67). *Balalar-baladar*, *üyeler-üydör*, *sütter-süttör*, *koşular-koşıcıdar*, *olar-odar*, *bular-budar* vb. çekimlerde de ünsüz benzeşmesi, dudak benzeşmesi konuşma dilinde korunmaktadır. Örneğin, *Üş otowum bar* (Üş otawım bar “Üç otağım veya çocuğumun evi var”); *Ägi kisi üyündö barmeken – älgı kisi üyinde bar ma eken* “O kişi evinde midir acaba”; *Özüñö aytatūğün aqılım – öziñe aitatuğın aqılım* “sana verecek akılım” (Buhatulı, 1991, s. 68).

Burada edebî Kazak dilindeki *-kalı/-keli* maksat kipi eki Moğolistan Kazakları dilinde *-kay/-key* biçiminde kullanılmaktadır: *Aytqay* “söylemek için” edebî Kazak dilinde *aytqalı* kelimesidir (Kaliyev ve diğerleri, 2005, s. 29). Moğolistan Kazakları söylenişinde *-ğak/tonğak* “üşümeye meyilli”, *akırgak* “bağırmaya meyilli”; *-kös dawkös* “kavgacı”, *anğös* “avlanmayı seven” gibi sıfat fiil ekler yaygın kullanılmaktadır.

3.3.3 Söz Öbeklerinde Görülen Farklılıklar

Bazılhan Buhatılı aşağıdaki zarfların Moğolistan Kazakları dilinde farklı olduğunu belirtmektedir:

Tablo 8. Bazılhan Buhatılı’na göre Moğolistan Kazakları Dilindeki Özel Zarflar

Moğolistan Kazakları dilinde	Edebî Kazak dili	Türkiye Türkçesinde anlamı
teginnen	ejelden	ezelden
tegінде	keyin	sonra, sonunda
tübün	keleşegin	dibini/geleceğini
çımқay	ilgiy	hep
ärädik	anda-sanda, mezgil-mezgil	zaman zaman
dcäñe	jaña	az önce
Soңoro (kep ket)	keyin	sonra
bürsügün	ertennen keyingi kün	öbürsü gün
öşjördö	osı jerde	bu yerde
itçe	öte köp, çeksiz	çok
çımbaylı	en kalitelisi, asili	asıl
kıyın	asa, erekşe, öte	zor
қастıққа	mukiyat (kastikka aithanim goi)	bilerek
çekim	şeyin, deyin	kadar
eşeyin	deyin, şeyin	kadar
çektı	şeyin, deyin	kadar
sıқıldı	sekildi	gibi

(Bazılhan, 1991, s. 101-103).

3.4. MOĞOLİSTAN KAZAKLARI DİLİNE MOĞOLCANIN ETKİSİ

Moğolistan Kazaklarının dili baskın dil Moğolcanın tesirinde gelişmiştir. İlişki sırasında Kazak diline Moğolcadan ödünç kelimeler ve yapılar alınmıştır. Moğolcanın etkisi ödünç kelime ve eklerden ibaret olmayıp, iki dillilik, dil kaybı, dil kayması gibi sosyo-linguistik değişimlere de neden olmuştur.

3.4.1 Moğolistan Kazakları Dilindeki Moğolca Kopyalar

Moğolistan'daki resmî ve ulusal dil olan Moğolcanın Kazak diline etkisi dil içi ve dil dışı etkenlerle etkilemiştir. Dil içinde ödünç kelime ve yapılar, bazı seslerin uyarlanmasıyla birlikte dil dışı bağlamda Moğolcanın baskın dil olması, Kazak dilinin kaymasına, iki dilliliğe ve bazı durumlarda dil seçimine getirmektedir.

Moğolistan Kazakları dilinde Moğolca ödünç kelimeler Kazak dilinin ses kurallarına göre uyarlandığı için kod karışımı çok yaygındır. Başka bir deyişle Moğolistan Kazaklarının konuşması esnasında Moğolca ödünç kelimeler ile karışık cümle yapımı yaygındır.

Bazılhan Buhatulı, Moğolistan Kazakları dilindeki ödünç kelimelerin bir kısmı XVIII. yüzyılın sonunda Çin, Mançu, Tibet, Sanskrit dillerinden; XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar Moğol, Rus dillerinden alındığını öne sürmektedir. Çin, Mançu, Tibet, Sanskrit dillerinden alınan ödünç kelimelerin bir kısmı doğrudan, bir kısmı Moğol dilinin aracılığıyla alınmıştır. Ödünç alınan kelimelerin biçimbirimleri de Kazak dilinin ses kurallarına uyarak geçmiştir (Buhatulı, 1991, s. 151).

Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinde Lars Johanson'un kod kopyalama modeline göre genel, seçilmiş ve karışık kopyalamalara rastlamak mümkündür. Moğol dilinden Kazak diline kopyalanan *çiiden* “ışık”, *utas* “telefon”, *buuz* “mantı” gibi kelimeler genel kopyalardır. Bunlarla birlikte seçilmiş kopya örneklerine rastlamak mümkündür. Moğolistan Kazak dilinde kullanılan *dcalğaw* “telefon etmek” fiili Moğol dilindeki *zalgah* fiilinin taklit edilmiş örneğidir. Genel Kazakçada telefon etmek için *şaluw* fiili kullanılır. Karışık kopya örneklerine Moğolistan'daki Kazak dilinde çokça rastlamak mümkün. En azından bir genel kopya içeren birleşme kopya veya karışık kopya örnekeri vardır. Bunlar *mağat dcoğ* “mümkün” *mağat* Moğolca “belki”, *dcoğ* Kazakça “yok” kelime öbeklerinin birleşiminden yapılmıştır. *Dorımcılaw* “aşağılamak” anlamındaki kelime ise Moğolca *doromj* “hakaret”, *-law* Kazakça fiil yapımı eklerinden karışık kopya yapılmıştır.

Tablo 9. Bazılhan Buhatılı'na göre Moğolistan Kazakları dilindeki Moğol, Çin, Tibet, Sanskrit ve Rus dillerinden alınan ödünç kelimeler

Moğolistan Kazakları dilindeki ödünç kelimeler	Halha Moğolcası	Eski Moğolca	Türkiye Türkçesinde anlamı
abırğı	avarğa	aburğu	büyük, alp
amırılı	amralt	amuralta	dinlenmek
būdūq	budag	buduk	boya
tatwuır	tatvar	tatuburı	vergi
çağan	tsağaan	çağan	
bäysaqçı	baytsaagç	bäyicağaqçı	
bärimti	barimt		kefil evrak
zäkiril	zahiral	zakırul	direktör
säkılğan	tsahılgaan		elektrik
zadğa	zadğay	zadağay	açık, ufak
tuska	tusgay	tuskay	ayrı,
kiltıs	heltés	keltés	bölüm
emılğı	emneleg	emnelge	doktor, hastane
esirgüw	ésérgüü	eserkegü	karşılar
kere	géréé	ger-e	kontrat
bärimti	barimt	barımta	
çılzwülgü	şiljüüleg	siljigülge	Aııs hat, derek
bäräçi	barıyaç		otacı
kilew	hiiléh		gaz ile doldurmak
torgıw	torgoh		Ceza kesmek
dorımcılaw	dorımjloh		
qobır	hovor		ender
qoran	horoon		idari organizasyon
qorçan	horşoo		dükkan
toğası	togooç		asçı
dolaşı	jolooc		şöför
koşay	Hoşoy	Mançu	İki kere
örgidil	örgödöl		Dilekçe
bürtgül	bürtgel		kayıt
Bağı emçi	Baga emç		doktor
ekemçi	Ih emç		doktor
qal toğa	Gal toğoo		Mutfak
Ütis	Utas		telefon
sarlıq	sarlag		kodas
seter	sétér		Tanirlik belgi
dönse	düns		sigara, tütün
ılğaw	yalgah		ayırmaq
nürbi	nyarav		muhasabeci
Büyüntı	Buyant		Yer adı
dcamatı	yamaat		Dağ keçili yer
dcamın	yamaan		bakanlık
dcosılıw	ésloh		Kolmen tajim etüw
dcosın	ëson		Âdet, gelenek
baq	Bag		İdari yönetim yer
çiyampuw	Tsuuyambu	Zu yang bu (Çin)	Böz, kumaş türü
kölöp	Klub	Rus	külüp
ıştap	Ştab	Rus	İdari yönetim yeri
tebir	téévér		tasımal
kep	Hev		kalıp

Moğolistan Kazakları dilindeki ödünç kelimeler	Halha Moğolcası	Eski Moğolca	Türkiye Türkçesinde anlamı
orılğı	orlogo		kiris
kuwşır	huuşuur		Çi böreği tarzı börek
manaası	manaaç		güvenlik
mūcan	mujaan		Ahşap ustası
täylīñ	taylan		Hesap, rapor
wañ	Van		ünvan
çağda	tsagdaa		polis
seserlik	tsetserleg		kreş
çil	Şil		cam
Çölö/çöle	çölöö		izin
dciksw	jagsah		Sap tutmak
eldci	Éélj		nöbet
dzakı	Zah		pazar
témtik	temdeg		Ödül, madalya
säyt	Said		bakan
çuwt	şuud		doğrudan
<i>Çin dilinden ödünçlenen kelimeler</i>			
bağçı	bağş	Vo-şi	öğretmen
bäysä	baytsaa	Vay-çay	lahana
buwz	buuz	Vao-ji	mantı
dañsa	dans	Dañ zhi	Hesap, banka hesabı
dcazi	JaaZ	Jiya-zı	Resim çerçevesi
koymıñ	goymon	Kua-meng	makarna
peñ	Pin	bin	Depo ev
täydci	Tayj	Tayi-si	Feodal ünvan
çäbi	Şabi	Cha-mi	Öğrenci (dini)
<i>Mançu dilinden ödünçlenen kelimeler</i>			
ambı		amban	veli
beysı		beyise	Ünvan (ambıdan sonraki unvan)
zalıñ		zılan	Bölgesel vali
<i>Tibet, Sanskrit dilinden ödünçlenen kelimeler</i>			
lama		Blam-a	Dini öğretmen
ülw		klu	ejderha
çil		şel	cam
nırbı		Gner-ba	sorumlu

(Buhatılı, 1991, s. 151-171).

3.4.1. Moğolistan Kazakları Dilindeki Kopyalanan Biçimbirimler

Dilbilgisinde isimlerin ödünç alınması kolay, uzun zaman gerektirmeyen süreç iken, fiillerin ödünçlenmesi hem zor, hem uzun zaman ve dil ilişkisinin çok yakınlığını gerektiren süreç olarak bilinmektedir. Bu bakımdan Moğolistan Kazakları dilinde Moğolca ödünç kelimelerin içerisinde isim sözlerin çokluğu ile aynı derecede fiil ödünçlenmesi de söz konusudur. Moğol dilinden ödünçlenen fiillerin sonuna -w infinitif

fiil eki eklenmiştir. Ödünç alınan fiiller Kazak dilindeki edilgen, ettirgen, çatı, işteşlik, hâl eklerini sorunsuz alabilmektedir.

Tablo 10. Moğol Dilinden Ödünçlenen Biçimbirimler

Moğol dilindeki biçimbirimler	Moğolistan'daki Kazaklar dilinde	Örnek kelime	Türkiye Türkçesinde anlamı
-mj	-imji/-imji	tuslamj	Tusılmıjı "yardım"
-dal, -dol, -döl	-dıl/-dil, -tıl/-til	zardal	Zartıl "bedel" Örgüdil "dilekçe"
-lt	-ıntı, -ıltı, -ilti	şalgalt	Şalgıltı "sınav"
-ééc	-eşi	biçeeç	Pişeşi "yazıcı"
-laga/-logo	-ilgi/ilgi	Barilga emnlge	Barilgi "hepsi" Emilgi "hastane"
-bar	-bir	tasalbar	Tasılbar "bilet"
-bör	-bır	tölbör	Tölbir "bedel"
-vér	-wır	tatvar	Tatwır "vergi"
-var	-wır	tetgever	Tetgüwır "emekli olmak"
-uul	-ul	torguul	Torguwul "ceza"
-mt	-ımtı/-ımtı	barımt	Barımtı "delil"
-mal	-mıl/-imıl	zasmal	Zasımıl "asphalt"
-gaa/-gee	-ğa/-ge	Batalgaa behilge	Batılga "delil" Bekilge "delil"
-lgée	-lge	güylgée	Güylge "işlem"
-t	-tı	mayagt	Mayagtı "şablon"
-g	-k	zurag	zurık "resim"
-gt	-kıtı	zuragt	zurükıtı "televizyon"
-mag/-meg	-mak/-mek	şüürmeg	Çüürmök "kurutulmuş peynir"
-lan	-lın	duguyan	Dügüylın "ek ders"
-tan/-ten	-tın/-tın	Baruuntan züüntən	Baruwntun "sağcı" Züüntün "solcu"
-mad	-mit	ahmad	Ahmit "büyük"
-aa	-a	haşaa	Haşa "avlu"
-r/rı	-r	huvaa _i	kuwar "çizelge"
-gaan	-ğan	zahirgaan	Zäkirğan "idari kurum"
-uuhay	-akay	manuuhay	manaķay "güvenlikçi"
-gç	-kçı/-kçi	baytsaagç	bäysäkçi "teftiş"
-uur	-r/wır	Taviur gagnuur	Täbir "sepha" kaķnur "demir zanaatı"
-üülge	-ülgı	medüleg	Medülgi "ifade"

(Buhatılı, 1991, s. 171-173).

3.5. MOĞOLİSTAN KAZAKLARI DİLİNİN SÖZ VARLIĞI

Ali Akar'a göre Eski Türkçe ile yaşayan Türk dillerinin söz varlığının karşılaştırılması önemli konulardan biridir. Ona göre, Çuvaşça dışındaki yaşayan Türk yazı dillerinin ilk metinleri olarak bilinen köktürk yazıtlarının söz dağarcığı ile yaşayan lehçeler arasındaki

koşutlukların tespit edilmesi, lehçelerin birbiriyle olan ilişkileri ve Türk dilinin birçok sorununun çözümünde anahtar görevi yapacaktır (Akar, 2005, s. 22).

Kazak dilinin söz varlığının Eski Türkçenin söz varlığı ile büyük oranda örtüşmesi ve o dönemdeki biçimlerin çoğu korunması konusu çoğu araştırmacıların çalışmalarında ele alınmıştır. Bu konuda Mehmet Ölmez ve Emin Oba şöyle demektedir:

Buna göre Kazakçanın sözvarlığı önemli ölçüde Eski Uygurca, Dīvānu Luġāti't-Turk ve Kutadgu Bilig ile örtüşür. Bir taraftan da bu döneme ait olmayan, ilk defa olarak Eski Kıpçakça metinlerde görülen Türkçe ve Moğolca kelimeler de bugün Kazakçada kullanılmaya devam eder. Ses ve imla yapısı açısından Kıpçak dillerine değil de Çağataycaya ait olan kelimeler de az değildir. Göçebe hayat tarzına, bozkır hayatına ve hayvancılığa, devecilik terimlerinden sürü hayvancılığına uzanan çok geniş bir kullanım alanına ait zengin, renkli bir sözvarlığı da Kazakçanın özgün yönlerindedir (Ölmez ve Oba, 2018, s. 249).

Kazak dilinin söz varlığının Eski Türkçe ile büyük oranda örtüşmesi Türklük biliminde daha da derinlemesine araştırılması gereken hususlardan biridir.

Moğolistan Kazakları dilinin söz varlığını incelemekten önce, belirtmek istediğimiz birkaç husus vardır. Bunlar Moğolistan'da yaşayan Kazakların hâlen konar göçer hayat tarzını sürdürmesi, şehir hayatını yaşayan Kazakların da kendi mülkü içerisinde çadır evlerini kurarak geleneksel yaşamalarını sürdürmesi hayat biçimine dayalı söz dağarcığını günümüzde de aktif kullandıklarını göstermektedir. Kazakistan'da yüzyıllardır yerleşik hayata geçiş sebebiyle hayvancılık temelli, konar göçer hayat biçimine dayanan söz varlığının eskimesi, unutulması gibi durumlar söz konusudur. Ancak Moğolistan'ın Altay'ında izole yaşamakta olan, başkentten yaklaşık 1700 km uzakta yaşayan Moğolistan Kazaklarında bu söz dağarcığını koruduğu tespit edildi. Bu sebeple Moğolistan'da yaşayan Kazaklar dilinin söz dağarcığını incelemek önemlidir. Bazılhan Buhatulı Moğolistan Kazakları dilinin söz varlığında tahminen seksen bine yakın kelime vardır (Buhatulı 1991: 104). Bu bölümde Moğolistan Kazakları dilinin söz varlığı tümüyle değil, edebî Kazak dilinden ayrı düşen kısımlarını belirterek ele alınacaktır.

Bazılhan Buhatulı Moğolistan Kazakları dilinin söz varlığındaki aşağıdaki kelimelerin bölgesel ve yerel özellikleri taşıdığını öne sürmektedir:

A sät, aqsarbas, “dediğin gelip başarılı olsun”: *tünde bir tüs kördim, keliniñiz ul tabadı eken, a sät, aqsarbas* “dün rüyamda gördüm, gelininiz oğul doğuracakmış, haydı inşallah”;

Ada küdö boluw, “habarsız kayıp olmak”: *Ada küdö boldı da ketti* “Yok oldu”;

Ay arası, “her ayın on beşi, on altısı zamanıdır”;

Aydcänäsi, “her ayın birinden onuna kadarki zaman”;

Ay körgön kün, “her ayın bir yenisi”;

Ayran ap çığıw, “göç edip gitmekte olan aileye yanlarından geçtiklerinde içecek olarak ayran götürüp sunmak”;

Ak kisi, “sıçan türü”;

Ak may, “tok”: *Bir dcılkı soyup ek, ak may eken* “Bir yılki kesmiştik, çok iyi çıktı”;

Aksöñkö, “orman içindeki beyazlaşmış, eskimiş ağaçlar, boş dallar”;

Ak tamaq, “hayvan sütünden yapılan tüm yemekler”: *Ak tamaq kıstada üzülmöydi* “Ak yemekler kışın da kesilmiyor”;

Aktıq baylaw, “başka aileden gelen kıımız kovasını geri verirken, ak çaput bağlayıp göndermek”: *torsüğüna aktıq baylaş! Eskiden bergi ırım göy* “Kovasını geri berirken ak çaput bağla, eskiden gelen âdettir”;

Awuız üy, “iki odalı evin çanak tabak koymak, yemek pişirip yieyecek, dışarıya çıkıştan önceki oda”: *tör üyünen görü awuız üüü keñirek eken* “Oturma odasından, awuız odası daha genişmiş”;

Ar jağına el konuw, “doymak”, “bir şeyler atıştırmak”: *Ar jağına el kondı ma, balam?* “Doydun mu, çocuğum?”;

Aspatök, “bol”: *tamaq aspatök eken* “yemek bolmuş”;

Äyel bala, “kız çocuk”: *O çaldıñ eki äyel balası bar* “O adamın iki kız çocuğu var”;

Äke, “yavrum”: *äkem-aw, til alsañşı, sağan ne bolğan* “Sözümü niye dinlemiyorsun, çocuğum, sana ne oldu”;

Ämir dcoq, “durmaksızın”: *Bul arbada keşkedeyin ämir dcoq. Anaw bir äketedi, minaw bir äketedi. Keşke deyin ämir dcoq dcümus* “Bu araba dur durak bilmiyor. Herkes bir alıp gidiyor, hep çalıştırılıyor”;

Äpeke, “kendisinden büyük abla”, “akraba kız”: *eki äpekem de Çüydö* “İki ablam da Çüyde”;

Beyçora, “zavallı”: *beyçora çaldıñ dcañğız atın kaskır dcep ketipti* “Zavallı yaşlı adamın tek atını kurt yemiş”;

Bet sipaw, “kuran okumak”: *O çalmen köp dämdes bop ek, keşe üyünö barıp, bet sipap çıktıñ* “O yaşlı adamla çok defa aynı sofrada bulunmuştum, dün evine gidip kuran okuyup geldim”;

Bokça, “korcın” (dövülmüş keçi derisinden dikilen iki yanı eşit çanta): *kıstdawdıñ kıyın oyıp kelem. Erteñ tüste attanam. Bokçama kırt, irimşiğindi toltır! Kempüşkä!* “Kışlağın gübresini düzenleyip geleceğim. Yarın öğleden sonra çıkarım. Bokçama peynir ve kurt’unu doldur, Kempüşkä (karıcığım)”;

Böytik, “kuzetçilerin giydiği, deriden dikilen ayakkabı”: *böytigindi kiy de dcılkığa bar* “Böytigin’i giy de yıllılara git”;

Büyürüñüz, “içmeye izin vermek”: Kıymızlar koyulduğunda törde oturan iki kişinin yaşça küçüğü, büyüğüne kâsedeki kıymızı sunup *büyürüñüz* dediğinde büyüğü rahmet der ve sonra kıymız içmeye başlarlar;

Dağı, “keçi derisinden dikilen ton “giyisi”, özellikle geceleyin hayvan bakan veya geceleyin yolculuk yapan herkimse giyen dış giyisidir”: *Dağı dcamılıp aptı* “Dağı ile örtünmüş”; Bikumar Kamalaşulı, *dağı* kelimesini eski Türk-Moğol zamanından kullanılagelen ayakkabı olduğunu düşünmektedir. *Dağı, serke* “erkek keçenin” veya koyunun derisini iyice dövdükten sonra yününü iç tarafına ayarlayıp, dışını kumaşla dikilen göçebelere ortak giyisi türüdür. Diğer bir nüshasında dışını kumaşla kaplamadan deri halinde dikilir, çok soğuk zamanda mont tarzı kışlık giyisi sırtından giyilen kuşamdır. Soğukta uzun yolculuğa çıkanlar, gece hayvan nöbeti yapanlar tarafından giyilir. Özellikle gece yılkı nöbetindeki kişiler tarafından kullanılır. *Dağı*, Eski Türkçede “taşıyarak yürümek” anlamını verir (Kamalaşulı, 2013, s. 136).

Darday, “bayağı”, “bir miktar”: *darday aynalıp kaldım* “Bayağı bir oyalandım”;

Düz, “tuz”: *bü dcaқта çäyğa düz sap işedi* “bu bölgede çaya tuz koyup içlerler”;

Dcaqsı söz, “baş sağlığı”: *qaytıs bolğan äkesine dcaqsı söz ait* “vefat etmiş babası için baş sağlığı dile”;

Dcawırın dcağuw, “kürek kemiği yıkarak fal açmak”;

Dcora, “âdet”: *Din dcorasın istetti* “Din âdetlerini yaptırdı”;

Dcosun, “âdet”, “gelenek”: *Dcosunsuz el bola ma?* “Geleneksiz el mi olur?”;

Dcürüp ketiüw, “ölmek”: *keydesi sırlıdap dcatır edi, dcürüp ketkendey boldı* “gögsünden sesler geliyordu, sanırım ölüp gitti”;

Dcilt dcoq, “hiç anlamamak”, “hiç utanmamamak”: *bir dcilt dcoq dcigit eken* “hiç utanmayan bir yiğitmiş”/ *dciltı bar* “anlayan, az da olsa utananan biri”;

Dcinigüw, “yılıklı etinin hızlı koşuştan kötü olması”: *Et kan talap bosaw: qattı dcelip kelgendiki me! Tu biyenin eti dcinigip ketti.*

“Boş yere zahmet vermek”: *Sen bosqa dcinikpe! Sen boşuna zahmete girme!*;

Dzör üy, “depo ev”: *dzör üygö saқтаğan et dcibip ketitpti* “Dzör evde tuttuğumuz et erimiş”;

Iyismay, “parfum”;

Käri, “beddua”: *Ülken adamdı irencitpe kärisi tiyer* “Yaşlı insanın gönlünü kırma, bedduası dokunur”;

Keştik, “akşam saati eğlencesi”: *köleptegi (külüp) qoyşı men dcümüççınıñ aytısı keştikti kızdıra tüsti* “Külüpteki çoban ve işçinin atışması eğlencenin temposunu arttırdı”;

Qol ayağı dceñilüw, “doğum yapmak”: *qol ayağı dceñilip pe* “Doğumunu yapmış mı?”;

Qosaq, “biri uzun diğeri kısa kazığa koyun bağlayan iplik”;

Öñ çäyisiüw, “kavga etmek (sözde)”: *köp dcıl dämdes otürdüq, öñ çäyisip körmedik* “uzun zaman sofralas yaşadık, hiç kagva ettiğimiz olmadı”;

Tegindegi, “eskiden”, “ezelden”: *tegindegi oyı osı edi* “ezelden düşüncesi bu idi”;

Tekesi suğa ketiüw, “alakası olmayan şeye ilişkin olmak”: *Seniñ onda neñ bar, tekeñ suğa ketip bara ma?* “Bu isle senin ne alakan var? teken suya mu düştü?”;

Teksi/tegis, “hepsi”, “tükel”: *teksi aman saw dcatқан bolarsızdar* “Hepiniz esensinizdir umarım”;

Tüyünçök, “kumaşa saran kurt, peynir, tatlı, pişi tarzı yemekler koyulan küçük bez kumaş”: *Kempirge bir tüyünçök bereyin, bere sal, balam!* “Yaşlı kadına bir tüyünçök vereyim, götürüver çocuğum!”;

Çağıldağ, “kurutulmuş peynir”: *Bergen bir çağıldağı dcok pa?* “Verdiği bir peynir de mi yok?”;

Çara, “büyük çini veya ağaç kâse”: *Eki çara kıımızdı dem almay dcüta saldı* “İki çara kımızdı nefes almadan yutuverdi”;

Çäykap işip dcew, “istediği kadar yiyip içmek”, “bollukta hayat sürmek”;

Çörkö, “kesilen ağacın bir kısmı veya yarısı”: *ķarağım bir-eki çörkö kesip berçi* “Çocuğum bir kaç çörkö kesip bırakırsan”;

Istık üy, “kışlak ev”: *Köp dcıl kıygiz üymen kıstap dcürdük te, eldi körüp biz de istık üy sap aldık* “uzun yıllar keçe evle kışı geçiriyorduk, başka insanlardan görüp biz de kışlak eve çıktık”;

İsimer, “usta”: *osü tösayaktı bayağıda bir isimer çal istep berip ed* “Bu kâseyi zamanında bir yaşlı usta yapıp vermişti”;

İşüy demew, “kavga etmemek”: *Bir birimizge işäay demegen adambız* “Birbirimizle hiç kavga etmemiş insanlarız” (Buhatulı, 1991, s. 112-150).

3.5.1 Anlamı Eskiren Kelimeler

Rabiğa Sızdık dildeki eski zamandan süregelen, eskicil unsur barındıran kelimeleri incelemenin dilbilim için önemli olduğunu belirtmektedir. Kazak dilindeki bu tür leksikal eskicil unsurların incelenmesi dilin tarihî gelişimi, başka halk ve dillerle olan ilişkisini ortaya çıkarmakta ışık tutmaktadır. Araştırmacıya göre Kazak dilindeki leksikal eskicil unsurların bulunduğu katmanlar: sözel halk edebiyatı; gündelik hayat destanları, şiirleri; ikilemeler; deyimler; XV-XIX. yüzyıl arasında yaşayan bilge kişilere atfedilen bilge sözleri ve ata sözleridir (Sızdık, 2009, s. 25-26).

Ak däm tatqızıw, ak kelimesi Kazak geleneğinde “sütten yapılan yiyecek” anlamını vermektedir. Sütten yapılan sıvı *kımız*, *ayran*, *şubat* (deve sütünden yapılan içecek) gibiler *ak* şeklinde, sütten yapılan katı yiyecekler ise *ak tağam* olarak adlandırılmaktadır. Kazak geleneğinde *ak* ve *ak tağam* kutsaldır, bu sebeple yere dökmek, suya akıtmak yasaktır. Ancak yolu açık olsun mahiyetinde gittiği yöne bakarak *ak* ile saç yapma geleneği vardır. Çadır eve yılan girdiğine öldürmeyip, *ak* döküp çıkarıp bırakmak geleneği de vardır. Acelesi var yolcuya, göç eden aileye *ak* getirmek geleneği vardır. Bununla birlikte uzun yola çıkacak insan eve *ak däm*’nen (däm “tat”, “yiyecek”) alması için eve davet edilir. Bunlar Kazak geleneğine göre günlük hayatta hep uygulanan âdetlerdir (Kamalaşulı, 2013, s. 172).

Bet körip qaitu¹³, baş sağlığı dilemek için gitmek. Bir insan vefat ettiğinde baş sağlığını dilemeye gitmeyi Kazak dilinde *bet köriw* yani *yüzleşmek*, *yüzünü görmek* fiiliyle ifade eder. Çünkü yakınıni kaybeden ailenin yüzünü o zor günlerinde görmediyse, sonra görmek ayıp sayılır. Günlük hayatta çok yakın veya samimi olmayan kişiler birbirlerine baş sağlığı dilemeye giderler ve bunun için de *bet körip kaitu* (yüzünü görüp gelmek) kelime öbeklerini kullanırlar.

Arқан attamau¹⁴, kötü bir şey yapmamak. Kazak dilinde *arқан* çok önemli bir kelimedir. Çadır evin ağaçlarını bir birine bağlamak için, sürüden at tutmak için, ava giderken, uzak yola çıkarken yanında olması gereken şeylerden biri de *arқandır*. Bu sebeple de ona hem kutsal, değerli nesne olarak bakılır. Kötülük yapan birini de mecaz olarak birinin *arқanını* (urgan) atladı derler. *Arқан*, at kılı ve yün karışımından yapılır.

May calaw “tereyağı yalamak”, Kazak geleneğinde *may calaw* özel bir gelenektir. *Saba*’da (“küp”) dövüldükten sonra yağı çıkartıp kılçıkları bıçakla veya çekerek temizlenir. May’a tuz eklenip şişirilen hayvan karınına konur. Bu süreç işlenirken o eve çocuklar gelir. Taze may’dan kaşıkla çocukların avucuna birer kaşık *may* konur. Çocuklar bu *may*’ı avuç içerisinde yalayarak yerler (Kamalaşulı, 2013, s. 177). Kazak dilinde *maydan kılçık suwurğanday* deyimini vardır. Bu da Türkiye Türkçesindeki *tereyağdan kılçık çeker gibi* deyimidir.

¹³ Kaliev ve diğerleri, 2005, s. 143

¹⁴ Kaliev ve diğerleri, 2005, s. 69

KörİmdİK, birinin sevinci için verilen, yeni şeyler için verilen hediye. Gelin geldiğinde, güzel atlı olduğunda, kartal av tuttuğunda, dünayaya yeni bebek geldiğinde ve başka özel durumlarda *körİmdİK* verilir (Kamalaşulı, 2013, s. 854).

TaKa, yİlkının toynağıdır. Kış hazırlığı için yİlki kesildiğinde alınır. Yİlkının toynağını kaynar suya koyup tırnak kısmı ayırdıktan sonra iki toynağı bir deri iple bir ayak için, diğEr iki toynağı aynı şekilde kişinin ikinci ayağı için hazırlar. Keçe veya deriden yapılan ayakkabı sırtından bu çift toynakları birleştirip yapan ayakkabı *taKa*'dır. *TaKa*'yı avcılık yaparken yüksek dağdan ve kardan kaymamak için, at ile yürünmeyecek zor yerlerde yürümek için kullanılır (Kamalaşulı, 2013, s. 150).

Batuw, herhangi bir sebeple kesilen kısrağın rahmini alıp temizleyip, acı çay veya tuzlu su ile işleyip, üfleyip şişirip kuruttuktan sonra türlü yiyecek, özellikle süten yapılan ürünleri saklamak için kullanılan eşyadır. *Batuwda* saklanan yemekler bozulmaz, küflenmez ve uzun süre dayanılır (Kamalaşulı, 2013, s. 162).

Dağar, büyük ölçüde dikilen kaptır. Dağar'ı hayvan gübresi, yün, yumşak eşyaları doldurup taşımak, deveye yüklemek için kullanır (Kamalaşulı, 2013, s. 163).

Ƙanar, *dağardan* iki defa küçük kaptır. Hayvan gübresi, yün gibi her türlü şeyleri koymak, taşımak için kullanır (Kamalaşulı, 2013, s. 163).

Dorba, *kanardan* iki defa küçük kaptır. *Alıstan arbalağança, jaƘınnan dorbala* atasözünde “uzaktan arbayla taşımak yerine, yakınnan dorba ile taşımak daha iyi” anlamındadır. *Dorbayı* her türlü eşyadan, ipekten, keçeden, yünden, kumaştan yapar. *Dorbaya* hem yemek te konur, diğEr çeşidine hayvan gübresi de konur (Kamalaşulı, 2013, s. 164).

Üme, “toplu hâlde yapılan işler”, Kazak halkının konar göçer hayat tarzındaki bazı işlemler çoğU kişinin birleşip yapmasını gerektirir. Bu tür işlere yardım ettikleri için herhangi bir bedel ödeme âdeti yoktur. Bunun yerine yapılan işin veya evin sahibi yardım edenlere hayvan kesip, kımız sunulur. *Üme*, ot hazırlamak için yardım eden gençler, kadın, çocuklara verilen yiyecek ve içecektir. İş yapılacağı, ot toplanacağı yere çadırlar kurulup, hayvan kesilip bir yandan şarkılar söylenip, güreş gibi geleneksel oyunlar de yer alır. Bu sebeple Kazak dilinde *ümege kelgen, ündemey Ƙalmaydı* “Üme'ye gelen, sessiz kalmaz” atasözü vardır. Bu tür gelenekler yapılması zor büyük işlerin eğlenceli halde

yapılmasını sağlamaktadır (Kamalaşulı, 2013, s. 183). Toplu hâlde yapılması gereken işlerin biri keçe yapımı, ot toplamak, göç, çadır kurmak, sabun yapımı gibi işlerdir.

Cende, “şaman veya *sal-seri*¹⁵’lerin giydiği türlü renkli kumaş veya kuş tüyerinden dikilen giyisi”. Kuş tüylerinden (kartal, kuğu, baykuş gibi kuş tüylerinden yapılır) yapılan *cende*’leri *baksı* “şamanlar”, türlü renkli kumaştan yapılanı şarkıcı, destancılar tarafından giyilir. Cende’nin iki omuzuna baykuş tüyü takılır (nazardan korumak için), kolları kısa olur ve şamanlarınkine türlü demir, süs eşyaları takılır (Kamalaşulı, 2013, s. 824).

Sorbaқта, Kazak halkının geleneksel tıbbî yöntemlerinden biridir. *Sorbaқта*’yı kemik kırılması, aşık kemiğinin kayması, her türlü yara, şişme, sızı ağrı gibi durumlarda kullanır. *Sorbaқта*’yı deve yünü veya koyun yünü kızıl, ak tuzlara veya doğadaki tuzullarla bandırıp gerekli olan yere sarma yöntemi ile kullanır (Kamalaşulı, 2013, s. 891).

At tergew, Kazak geleneğinde büyüklerin, saygın kişilerin adını söylememe âdeti vardır. Özellikle gelinler kayın tarafından olan akrabaların hepsinin adını doğrudan söylememesi gerekmektedir. Bunun için kişinin adını tanımlayan, anlamı yakın sözler ile değiştirip hitap edilir. Örneğin kişinin adı *Qaskırbay* ise *qaskır* “kurt” anlamını verdiği için *it-qus* “köpek kuş”, *daladağı* “tabiatta olan” gibi kelimeler ile hitap edilir (Kamalaşulı, 2013, s. 910). Kazak geleneğinde gelin kocasının kardeşleri için *ağa*, *erkem*, *serim* gibi kelimeleri kullanır, yaşça büyük kişi için adının yakın anlamını veren kelime ile birlikte kişi “kişi” kelimesini ekleyerek kullanmaktadır.

Qağay, Kazak geleneğinde evlat edinme geleneği çok yaygındır. Neslin durmaması için akrabasının çocuğunu *bawırına salıp aluw* “bağrına basmak, almak” âdedti vardır. Evlat edinilen çocuğu Kazak halkında *qağay* diye adlandırmaktadır. *Ögey emes, qağay emes özegimdi carıp çıkkan öz balam* “Üvey değil, qağay değil, kendim dünyaya getirdiğim çocuğum” deyimi vardır (Kamalaşulı, 2013, s. 22).

Ebe (ebey), Kazak geleneğinde kadın köleleri ebey diye adlandırmaktadır. Kazak dilinde ebey kelimesinin yanı sıra *kün* kelimesi de mevcuttur. Ebeyler genellikle savaş döneminde esir alınan kadınlardır. Barış zamanında yetim, öksüz çocuklar arasında da ebey alma geleneği vardır. Varlıklı aileler kızlarını gelin gönderdiğinde ebesini de birlikte

¹⁵ Halk içerisinde gezip şarkı, destan söyleyen sanatçılar.

göndermiştir. Kazak dilinde *esiktegi ebesi* “kapıdaki ebesi” deyimini vardır (Kamalaşulı, 2013, s. 31-32).

3.5.2 Deyim ve Atasözleri

Ata sözleri ve deyimler halkın yaşam süreçleri boyunca anladıkları, çıkarım yaptıkları tecrübeye dayalı hayat felsefesidir. Bu sebeple uzun zamandır dilde saklanagelen günümüzde bazı öbekleri anlaşılmayan fakat genel anlamı ifade ederek hizmetini sürdüren bu sözler eski kelime, eklerle doludur (Sızdık, 2009, s. 19).

Bazılhan Buhatulı, Moğolistan Kazaklarının dilindeki aşağıdaki deyim ve atasözlerine dikkat çekmektedir:

Çaban çalağay adam, “güçsel anlamda zayıf veya *at-kölik*’ü “atı ve aracı” olmayan adam”: *Kaida barsın, çaban çalağay adam göy* “Nereye gitsin, zaten zayıf adamdır”.

İttiñ ulı bayğotan, “herhangi bir kişi”: *İttiñ ulı bayğotan barıp catır emes pe* “Herkes gidiyor”.

Ot alıp kopağa tüsüw, “kızmak”: *Ot alıp kopağa tüspey-aq koy!* “Kızmana gerek yok!”

Sönke salğan adam, “eğitim almış, okuyan her kimse”; *Onıñ kıızı Sönke salğan adamğa baram deydi göy* “Onun kıızı okumuş biriyle evlenmek istiyormuş”.

Ak sağaldı, sari tisti boluw, “uzun yaşamak”: *Ak sağaldı, sari tisti bol, karağım! Ak sakallı, sarı dişli ol, yavrum!*

Çöbi emip turuw, “otları türlenip iyi yetişmesi”: *Aksu arasanınıñ çöbi emip tur* “Aksu kaplıcasının otları güzel çıkmış” (Buhatulı, 1991, s. 111).

Kazakistan Bilim Akademisinde *Babalar Sözü* adlı projede yüz cilt her türlü sözel mirası derleyip yayınlamıştır. Bu esnada bahsı geçen projenin 2011 yılında yayınlanan 79. Cildinde *Mongoliyadağı Kazaktar Folkloru* “Moğolistan Kazakları Dilindeki Sözel Miras” derlenip, yayınlanmıştır. Bu eserde geçen bazı deyim, ata sözleri aşağıdaki örneklerde verilmiştir:

Adamda aga,

Tonda jaga “İnsanda ağabey, ton’da yaka” (BS, 2011, s. 152). İnsan ağabeyli olur, *ton* veya giyisi yakalı olur anlamını vermektedir. Buradaki ton kelimesi Eski Türkçede “üst giyim” anlamını vermektedir (Tekin, 2016, s. 311). *Ton* sözü Kazak dilinde, özellikle Moğolistan Kazakları dilinde hâlen “üst giyim, dışarıya giyilen giyim” anlamını vermektedir.

Ata ornına ata bolgan ağa-ekem,

Ana ornına ana bolgan apa-ekem “Ata yerine ata olan ağabeyim, anne yerine anne olan ablamdır” (BS, 2011, s. 160). Abla kelimesi edebî Kazak dilinde *äpke* iken, batı ağzında *apa*, Moğolistan Kazakları dilinde *äpekedir*.

Aşıq cerge at baila,

Anıq dosqa sır şert “Açık yere atını bağla, asıl dostla sırrını paylaş” (BS, 2011, s. 162). *Anıq* kelimesi Moğolistan Kazakları kullanımında “asıl” anlamındaki Kazak edebî dilindeki *şın* kelimesi yerine kullanılmaktadır.

Burqanğa tabınğanşa,

Buqandı üyret “Burhan’a (tanrı) tapmak yerine, boğanı öğret” (BS, 2011, s. 165). Buradaki Burqan kelimesi Moğolca aracılığıyla geçen “tanrı” anlamındaki kelimedir. Burhan kelimesi Arap dilinde “kanıt”, “belge” anlamını da vermektedir. Türkiye Türkçesinde Burhan kişi adı olarak çok yaygındır. Ancak bu atasözündeki *Burqan*, Moğol dilinde *Budda* kelimesinin değişime uğradığı hali olarak kabul edilmektedir.

Burqanga senip,

Dertke uşıradı

Buqağa senip

Sıyrı qısıradı “Burhan’a güvenerek dertli oldu, Boğasına güvenerek ineği kısır kaldı” (BS, 2011, s. 165).

Emdei bilmegen emşiden,

Epti kempir artıq, “iyileştiremeyen doktordan, eli yatkın nene iyi” (BS, 2011, s. 169). Buradaki emci kelimesi Moğol dilinde “doktor” anlamında aktif kullanılmaktadır.

3.5.3 İkilemeler

Emine Atmaca ve Ö.Faruk Kral'ın Kazak Türkçesindeki ikileme konusunu ayrıntılı ele alan *Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması* adlı makalesi mevcuttur. Türkçe İkilemeler Sözlüğünün yazarı Necmi Akyalçın'a göre Türk dilinde ikilemelerle ilgili yapılan ilk çalışma Karl Foy'a aittir. Sonra, Saadet Çağatay, Osman Nedim Tuna, Hasan Eren, H.Marchand, M.A. Ağakay, Andreas Tietze, Vecihe Hatiboğlu, Zühal Kargı Ölmez, Talat Tekin çalışmalarından bahsetmektedir. Bu isimlerin ardından konuyla ilgili pek çok araştırmacıların ilgili yazısı olmuştur (Akyalçın, 2007, s. 5).

Rabiğa Sızdık, *Kazak Tilindegi Eskilikter men Janalıktar* adlı eserinde Kazak dilindeki eskicil unsur barındıran kelimeleri savaş, savaşanlar, silah, ekipman, zırh, savaşa binilen at, esir, zindan, çeşitli eylemler ve giysi konularıyla sınıflandırarak incelemek mümkün olduğuna dikkat çekmektedir (Sızdık, 2009, s. 43).

Söz varlığı katmanları içerisinde ikilemeler, en eski sözcükleri kapsamaktadır. Rabiğa Sızdık'a göre ikilemelerin bir kısmında ikinci öbekteki sözler birincisine anlamı yakın olan kelimeler iken, bazılarındaki ikinci sözler ise tek başına anlam ifade etmeyen kelimelerdir. Örneğin *bit-şit*, *ayıp-şam* ikilemelerindeki ikinci kelimeler Çağdaş Kazak dilinde anlamsız kelimelerdir. Ancak bu kelimelerin çoğu Eski Türkçe sözcüklerdir. Örneğin *ölüm-citim* ikilemesindeki *citim* kelimesinin kökü *cit-* fiili Eski Türk yazıtlarında “yok olmak”, “kaybolmak” anlamını ifade etmekle birlikte bu ikileme Eski Türkçede *öl-cit* biçiminde de kullanılmıştır. *Cit-* fiilinden *jitik/citim* ismi yapılmıştır (Sızdık, 2009, s. 31). Bunun gibi Kazak dilindeki *ayıp şamı joq* “alınacağı, ayıp olacağı hiçbir şey yok” anlamındaki ikilemenin *ayıp* “ayıp” kelimesinin anlamı açık, ancak *şam* kelimesi ise Eski Türkçedeki “tartışma”, “dava” anlamını vermektedir. *Çamla-* “tartışmak”, *çamlık* “tartışma”, *çamsız* “tartışmasız” kelimeleri türemiştir. Rabiğa Sızdık, Kazak dilindeki *şamdanuw/şamırkanuw* “küsmek”, “ağırına gitmek” sözlerinin Eski Türkçedeki *çam*'dan geldiğini, bu kelimenin de Çince'den geldiği hakkındaki iddiaları belirtmiştir (Sızdık, 2009, s. 31-32). Kazak dilindeki ikilemelerin bir öbeğinin Eski Türkçe kelime olduğu diğer bir örnek *sab* “sözdür”. Kazak dilinde *söz saptaw* “söz söylemek”, *sawın aytuw* “sabını söylemek veya sözünü söylemek” ikilemelerindeki *sab* kelimesi Eski Türkçe kelimedir (Sızdık, 2009, s. 35).

Rabiğa Sızdık, Kazak dilindeki ikilemelerin bir ögesinin Eski Türkçe kelimeler olmakla beraber, başka dillerden alıntılanan ödünç kelimeler olduğunu belirtmiştir. Ona göre özellikle ikilemelerde Moğolca kelimelerin sayısı çoktur. Örneğin *neken-sayak* “nadir”, “az rastlanan” ikilemesindeki *neken* kelimesi Moğolca kelimedir. Kazak kahramanlık destanlarında çok yaygın kullanılan, şair Mahambet’in *Erewil Atka er salmay...* diye başlayan şiirindeki *erewil* kelimesi Moğolcadaki *erüül* “sağ”, “güçlü” anlamını veren kelimedir (Sızdık, 1994, s. 4). Çağdaş Kazak dilinde bu kelimedен gelen *erewil jasaw* “eylem yapmak” (“protesto etmek”) ifadesi türemiştir. Kazakistan’ın Ana Yasasının¹⁶ 24. Maddesinde 3. *Erewil jasaw kũkığın kosa alğanda, zañmen belgilenen täsilderdi koldana otırıp, jeke jäne üjimdik eñbek dawların şeşiw kũkığı moyındaladı* “Yasal yöntemlerle şahsi ve kollektif emek tartışmalarını çözmek için protesto etme eylemi de dahildir”. Kazak dilindeki *tas-tüyün* “tamı tamına”, *tas karanğı* “tam karanlık”, *tas kıp baylaw* “tam bağlamak”, *tas tabandaw* “tam yapmak” ikilemelerinin birinci öbeğindeki *tas* kelimesi Moğolcadaki *tas* “tamamen”, “asıl”, “çok” anlamındaki kelimedir. Rabiğa Sızdığa göre, Kazak dilindeki bu tür Moğolca kelimeler Türk-Moğol, Altay dil birleşimine işaret etmektedir (Sızdık, 2009, s. 35).

Rabiğa Sızdık’ın eserinde bahsedilen aşağıdaki ikilemelerin ikinci öbekleri Çağdaş Türk dillerinde tek başına kullanılmamaktadır: *ağıl-teğil*, *alba-jülba*, *ağayın-aji*, *äwre-sarsañ*, *bölek-salak*, *deni-karnı*, *dos-jaran*, *jüdep-jadaw*, *kіші-gіrim*, *kız-kırkın*, *kıyın-kıstaw*, *läm-mym*, *anda-sanda*, *süyek-sayak*, *eptep-septew*, *sıy-sıyapat*, *kuwğın-sürgün*, *sıbay-saltañ*, *jılap-sıqtaw*, *tüye-tege*, *telegey-teñiz*, *toqtı-torım*, *arık-torık*, *usak-tüyek*, *tım-tırıs*, *üşan-teñiz*, *ürim-bütak*, *bala-şağa*, *şama-şarık*, *jawın-şaşın* (Sızdık, 2009, s. 32).

3.6. ÇIN KAZAKLARI VE MOĞOLISTAN KAZAKLARI DILININ BAĞLANTISI

Moğolistan Kazaklarının Doğu Türkistan’dan göç ettiklerinden dolayı literatürde Altay Kazakları olarak adlandırıldığını belirtmiştik. Bundan yola çıkarak Moğolistan Kazakları

¹⁶ Kaynak: https://www.kazembassy.ru/kaz/respublika_kazakhstan/konstituciya_rk/

dilini incelediğimizde günümüzde Çin’de yaşayan Kazaklar dili ile bağdaştırmamız doğru bulunacaktır. 17. yüzyıldan itibaren Kazak dilinin merkezinden ayrılarak kendi başına gelişmeye devam eden Doğu Türkistan Kazakları veya Altay Kazaklarının dili genel Kazakçadan ziyâde, Moğolistan’da konuşulan Kazak diline daha yakındır. 17. Yüzyılın 1850’li yıllarına kadar bir bütün olan Altay Kazakları dili 1850 yıllarından sonra Abak Kerey, Wah ve Nayman boylarının bir kısmının Moğolistan’a göç etmesi nedeniyle ikiye bölünmüştü. 1911 yıllarına kadar Moğolistan’ın Mançu İmparatorluğu hâkimiyetinde olması nedeniyle iki ülke arasında sınır olmadığı için Altay’ın iki tarafındaki Kazaklarda bağlantı kesilmemiştir. Dolayısıyla dilsel açıdan dillerini ikiye bölen dış etken olmamıştır. Ancak 1911 yılında Moğolistan’ın bağımsız ülke olması, Altay Kazaklarının dillerini artık iki ülke himâyesi altında ayrı ayrı gelişme ve yaşam sürecine sürüklemiştir. Bu tarihten itibaren Moğolistan’daki Kazak dili Moğol dilinin etkisinde, Çin’deki Kazak dili Çin ve bölgedeki diğer Türk Halkları olan Uygur ve Kırgız dillerinin etkisinde yaşayagelmiştir. Bu sebeple bu alt bölümde Moğolistan ve Çin’de konuşulan Kazak dilleri ses, biçim bilgisi ve söz varlığı açısından karşılaştırılmıştır.

Çin’deki Kazaklar genellikle Şinjang Uygur Özerk Bölgesi, İle Kazak Özerk Bölgesi, Mori Kazak Özerk Bölgesi, Barköl Kazak Özerk Bölgelerinde, Ürimçi, Şihzi, Karamaylı gibi şehirler, Çonji, Jemsarı, Fukan, Miyan, Sannı, Kutubi, Manas ilçelerinde ve Aksay Kazak Özerk ilçesinde yaşamaktadır (Mıncan 1994: 8; Csató ve Abish, 2011, s. 276).

Çindeki Kazak dilinin araştırılması Li Sın, Wan Lizın, Okabay Toyınbayulı, Omarkan Asılulı, Nurgabil Soltaşarulı, Tursun Mukaşulı gibi araştırmacılar tarafından yapılmıştır (Mamırhanova, s. 3).

Sosyo-linguistik bağlamda A.Abish ve E. Csató’ya göre Çin’de konuşulan Kazak dilinde aşağıdaki gibi sorunlar bulunmaktadır: genişletmiş iki dillilik; genç kuşağın dilsel tutumları; kopyalamanın sayıca çok olması. L.Johanson dillerde gerçekleşen ölümün kopyalama ile olmadığını fakat bunun dil ölümüne yol açtığını belirtmiştir. Bu bakış açısından Çin’deki Kazak dili henüz tehlikede olan dillerden biri sayılmasa da ciddi bir düzeyde tehlikededir (Csató ve Abish, 2011, s. 289).

3.6.1. Sesbilgisi

Moğolistan Kazakları ve Çin Kazakları dilinde söz başı *č*, *dc*, *ä* sesleri kullanımı yaygındır. Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan bütün *y*'ler Kazak Türkçesinde *j*'dir: *jer* “yer”, *jol* “yol”, *jıl* “yıl”, *jat-* “yat-”, *jüz-* “yüz-”. Ancak bu *j*'ler Doğu Türkistan ve Moğolistan Kazaklarıyla Kazakistan Cumhuriyeti'nin birçok yerinde *c* telaffuz edilir: *cer*, *col*, *cıl*, *cat-*, *cüz-* (Tamir, 2007, s. 435).

Örnek sıraları: Moğolistan Kazakları dili – Genel Kazakça – Çin Kazakları dili:

Çäy-şay-çäy

dcok-jok-dcok

3.6.2. Biçimbilgisi

Biçimbilgisi açısından genel Kazakçadan büyük farklar yoktur. Ancak baskın dilin etkisiyle bazı kelimelerde biçimbirimlerin ödünçlenmesi veya ödünç alınan kelimeye Kazakça biçimbirim alma gibi değişiklikler olmuştur. Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinde:

- *ķasıtıw* “çıkartmak, azaltmak”, *ķasuw* Moğolca *hasah* “çıkartmak” fiiline -t ettirgenlik eki eklenmiştir: *Meni nege tizimden ķasıtıp saĝasıñ?* “Beni niye listeden çıkarttırdın?” Aynı cümle edebi Kazak dilinde: *Meni nege tizimnen çıĝarıp tastaĝansıñ?*
- *Eldcilew* “sırayla”, *eelj* “sıra” Moğolca kelimeye -*lew/-law* isimden fiil yapım eki eklenmiştir: *Bügün ķozı ılaķtı eldcilep baĝıñdar!* “Bugün kuzu ve oğlaklara sırayla bakın!”. Aynı cümle edebi Kazak dilinde, *Bugin, ķozı-lahha kezekpen ķarañdar!* olurdu.

Örneklerden görüldüğü üzere Moğolca ödünçlenen kelimeye Kazak dilinin biçimbilgisi kurallarını uyarlama yaygın, Kazak diline Moğol dili biçimbilgisi ekleri eklenmesi ise daha az rastlanan durumdur. Bu durum bazı birleşik kelimelerde görülmektedir, örneğin: *aķmändcün* “turp”, *aķ* “ak”, *mändcün* ise Moğolca *manjin* “turpgiller” anlamını vermektedir.

Çin Kazakları dilinde ise Çince alıntı kelimelere özellikle fiillere Kazak yardımcı fiil eklenir, örneğin *da dian hua* Çince'de “telefon çaldırmak veya telefon açmak” ifadelerine

qılıp yardımcı fiili eklenerek “telefon etmek” anlamı ortaya çıkar. Moğolistan ve Çin Kazakları dilindeki özellikler iki dilin tipolojik açıdan farklı dillerin tesirinde olduğundan kaynaklanmaktadır. Moğolcanın Türk dilleri gibi eklemeli dil olması nedeniyle biçimbilgisi açısından ekler ödünçlenmiş veya ödünç kelimelere Kazakça ekler getirilmiştir. Daha çok ödünç kelimelere Kazakça ekler eklenme durumu yaygındır. Çin Kazakları dilinde ise Çince tipolojik açıdan tek heceli dil olduğu için ancak Çince kelime yanına Kazakça yardımcı fiiller getirilmek suretiyle yapılmaktadır.

3.6.3. Söz Varlığı

2005 yılında Kazakistan’da yayınlanan *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdüğü* eserinde Çin Kazakları diline ait olarak belirtilen aşağıdaki tüm örnekler Moğolistan Kazakları dilinde de mevcuttur:

- **Ağa şöneң** “Kendisini güçlü biri bilen kişi”;
- **Ağayın-anjı** “akraba”;
- **Albastısı moyınına mīnüw** “Çok sinirlenmek, kendinden geçmek”;
- **Aptaw** “Korktuğu zaman yapılan geleneksel tedavi”;
- **Dayındıķ körüw** “Hazırlık yapmak”;
- **Daw saylaw** “Kavga yaratmak”;
- **Doda boluw** “kızmak”;
- **Doydalağa söylew** “Boş yere konuşmak”;
- **Janın jaldadı** “Tüm gücüyle girişti”;
- **Jilt şığarmaw** “Sır vermemek”;
- **İyen-tegin** “sahipsiz”;
- **Körīs aituw** “yok töreninde ağlamak”;
- **Құлқын säri** “Sabah erken saatleri”;
- **Öz tasın (kūmalağın) törtten қoyu** “Kendi çıkarını anlamak”;
- **Sülkün түсüw** “Ensesi düşmek”;
- **Şapan şapkıt** “kaftan” (Kaliyev ve diğerleri, 2005).

3.7. KAZAKİSTAN'A GÖÇ EDEN MOĞOLİSTAN KAZAKLARI

Kazakistan toprakları dışında Moğolistan, Çin, Özbekistan, Kırgızistan, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerde az sayıda Kazaklar yaşamaktadır. 1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sonucu başka ülkelerdeki Kazakları geri çağırma, göç hareketi başlamıştır. Projeye bağlı veya bağımsız olarak bahsi geçen ülkelerde yaşayan Kazakların büyük kısmı Kazakistan'a göç etmeye başlamıştır. Moğolistan'da yaşayan Kazaklar'ın bir kısmı 1992 yılından itibaren Kazakistan'a göç etmeye başlamıştır. Moğolistan'da yaşamakta olan Kazaklar arasında Kazakistan'a göç hâlen devam etmektedir. Kazakistan'a göç edip gelen Kazakların topluma alışma, kaynaşma, aidiyet hissi gibi uyum sürecindeki önemli hususlarda sorunlarla karşılaştığını görmek mümkündür. Moğolistan'a geri göç eden Kazakların da olması alışma ve uyum sürecinin çok önemli olduğunu göstermektedir.

Kazakistan 1991 yılında Sovyetlerden bağımsızlığını aldıktan sonra başlattığı Ulu Göç sonradan *Nurlı Göç* adını alan projeye dünyada Kazakistan dışında yaşamakta olan Kazakları anavatanlarına geri çağırarak, geriye göç sürecini başlatmıştır. 1991-1992 yılından bu yana Moğolistan, Çin, Rusya, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan vb. ülkelerde yaşayan Kazaklar Kazakistan'a göç etmektedirler. Kazakistan sınırları dışında yaşamakta olan Kazakları anavatanına geri çağırma, öncelikle yeni bağımsız olan Kazakistan'ın nüfus oranını arttırma, Kazak dili durumunun iyileşmesine yardım etme gibi amaçları barındırmakla beraber, başka ülkelerde yaşayan Kazak Diasporanın tarihî ana vatanına geri dönmesinin ruhani birleşme, kavuşma gibi arzuları da taşımıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların çoğu göç edip gelme sebepleri olarak çocuklarını ve gelecek nesli Kazak ülkesindeki Kazakların içine, ortamına ulaştırmayı kendilerine farz bildiklerini, aynı tuğ altında olmayı istediklerini dile getirmişlerdir.

Moğolistan Kazakları Moğolistan'daki Türk dili konuşan Türk halklarından biridir. Moğolistan'da Kazakların yanı sıra, Türk dillerini konuşan Tuva, Tsaatan, Hoton, Nogay, Özbek (Sart) gibi Türk halkları yaşamaktadırlar. Bu konuda Bülent Gül (2006, 2013) çalışmasında ayrıntılı bahsetmiştir: “Moğolistan'da yaşayan Türk halkları içinde nüfusu en fazla olan Kazaklar, Moğolistan'ın Bayan-Ölgii eyaletinde yaşamaktadırlar. Bunlar yaklaşık 152.000 kişidir. Kazaklar, Müslümandır ve geleneklerine bağlı bir şekilde yaşamaktadırlar. Türk kökenli 26.000 civarında Urianhay ve 6000 civarında Hoton

Türkleri farklı dinlerde yaşamaktadırlar. Moğolca ve Türkçe karışık bir dil ile konuşan ve Altay dağlarında yaşayan Urihanhaylar ve Hotonlar, hayvancılık ve avcılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu toplulukların yaşamlarının incelenmesi Türk bozkır kültürü açısından önemlidir” (2006, s. 211). Türk dilini konuşan bu toplulukların dillerinin tehlikedeki dil olgusu açısından araştırılması gerekmektedir.

Kazakistan 1991 yılında Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını ilan ettikten sonra *Nurlı Göç* projesiyle dünyada Kazakistan dışında yaşamakta olan Kazakları anavatan Kazak ülkesine çağırarak geri göç sürecini başlatmıştır. 1991-1992 yılından bu yana Moğolistan, Çin, Rusya, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan, Fransa vb. ülkelerde yaşayan Kazaklar Kazakistan’a göç etmektedir.

Moğolistan Kazakları arasında Kazakistan’a göç eden nüfus sayısı 1991-2000 yılları aralığında yoğunluk göstermektedir. Moğolistan Kazakları Kazakistan’a göç ettikten sonra yeni ülke ve ortama uyum sağlama, alışma sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar arasında en büyüğünün dilsel sorunlar olduğunu mülakatlar esnasında tespit ettik.

Kazakistan’a göç eden Kazaklar arasında Moğolistan’a geri göç edenler örneğinin olması ise yeni topluma alışmamak, ortama uyum sağlayamamak, anlayamamak veya anlaşılammak gibi durumlardan kaynaklanmıştır. Böyle bir duruma neden olan sorunlar ekonomik, coğrafi, psikolojik sorunlar olmakla beraber esas olarak ana sebep dilsel sorunlardır.

Moğolistan’daki Kazaklar arasında konuşulan Kazak dilinin genel Kazakçadan farklılıklarının temel iki sebebinin olduğunu düşünüyoruz. Birincisi sosyal açıdan zayıf dil olan Kazakçanın baskın dil Moğolcanın tesirinde kalmasıdır. Bu bağlamda L. Johanson’un kod kopyalama yöntemine göre Moğol diliyle olan ilişki sürecinde genel, seçilmiş ve karışık kod kopyalamalar gerçekleşmiştir. İkinci sebebi ise Moğolistan Kazaklarının konar-göçer hayata hâlen devam ediyor olmasından dolayı söz varlığında göçebe hayat biçimine ait sözlerin aktif kullanımı, bazı arkaik unsurların unutulmamasıdır. Bununla birlikte Moğolistan Kazakları dili söz varlığında eski deyimler ve atasözlerinin kullanılıyor olması gibi pek çok özellikleri vardır.

Diğer sebepler olarak Moğolistan'daki Kazak dilinden baskın dil olan Moğolcanın bir eklemeli dil olması, bazı seslerin aslı telaffuzunu korumasını; aksine Kazakistan'da konuşulan Kazakçanın bükümlü ve tipolojik açıdan çok uzak dil olan Rusçadan etkilenmesini belirtmek mümkündür. Bunun sonucunda Rusça ödünç kelimeler, yapılar vb. etkileşimler çoğalmıştır. Her iki bölgede konuşulan Kazakçaya başka dillerin tesiri büyük bir etki bırakmıştır ve bu da aynı aidiyetli ama farklı bölgelerde yaşayan Kazakların bir araya geldiğinde karşılıklı anlaşmasını olumsuz etkilemiştir.

Moğolistan'dan göç eden Kazakların Kazakistan'daki yaşamlarında uyum sağlama, alışma sürecinin yavaşlaması, karşılıklı anlaşamama ve kendini toplumda yabancı hissetmelerine neden olan bu dilsel sorunların araştırılması çok önemlidir.

Bu bağlamda Kazakistan'a göç eden kişilerle bireysel mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Moğolistan'dan Kazakistan'ın Almatı şehrinin Baibesik ve Raimbek mahalleleri, Enbekşikazak (Esik şehri) ili ve Aymen köyünde yaşamakta olan, Kazakistan'a 1992, 1993, 2004, 2005, 2013, 2015 yıllarında göç edip gelen Moğolistanlı Kazak bireyleri gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların mülakat sırasındaki cevaplarından anlaşıldığı üzere katılımcıların üçü orta eğitilmiş, kalan on ikisi yüksek eğitilmiş ve Moğolistan'dayken Ulaanbaatar ve Bayan-Ölgii şehirlerinde çalışma tecrübesi olan bireylerdir. Ancak Kazakistan'a göç ettikten sonra Rusça bilmedikleri için işe giremediklerini, göç sonrası karşılaşılan dilsel sorunlarının çoğunlukla Rusçayla bağlantılı olduklarını, onların Kerey Kazakçası dedikleri Moğolistan'daki Kazaklar içerisinde konuşulan Kazak dilindeki bazı kelimelerin Kazakistan'da anlaşılmadığı vs. durumları belirtmişlerdir.

Göç edip gelenlerin durum değerlendirmesinin yapıldığı raporda 1991-2005 yılları arasındaki göç sürecinde Kazakistan'a Moğolistan, Özbekistan, Türkmenistan, Çin, Tacikistan, Türkiye, Rusya, Pakistan, Afganistan vs. ülkelerden gelen 464.426 (QOJK, 2006, s. 14) *Oralmanın*¹⁷ Kazakistan'ın çeşitli bölgelerine yerleştiği gösterilmiştir.

Rakışeva'nın çalışmasında 1993-2005 yıllar aralığında Kazakistan'a geri dönen Oralmanların %61,1'inin Özbekistan'dan, %15,4'ünün Moğolistan'dan, %9'u

¹⁷ *Oralman* kelimesi *repatriant* terimi için "vatanına geri dönen her kimse" anlamında resmî belgelerde Kazakistan'a göçle gelenlere verilen isimdir. 2019 yılında Kazakistan'ın devlet başkanı Kasım Cömert Tokayev Oralman sözcüğü yerine kandas (kandaş) terimini kullanmaya emir çıkarmıştır. (<https://www.ktk.kz/kz/newsfeed/article/2019/12/11/135594/>)

Türkmenistan'dan, %4,8'inin Çin'den ve %4'ünün Rusya'dan gelen göçmenler olduğunu belirtilmiştir.

Bu verilerin yanı sıra 1991-2005 yılları arasında Moğolistan'dan Kazakistan'a göçle gelen Kazakların sayısı 71.507 olarak gösterilmektedir (QOJK, 2006, s. 14).

Kazakistan Devleti ana vatana geri dönen Kazaklar için geliştirilen ve uygulanan proje içerisinde Kazakistan'a gelecek olan Oralmanlar için çeşitli kotalar sunmuştur. Kazakistan'ın göç politikasına baktığımızda ana vatana dönecek olan Kazaklara ev, ev parası, arsa gibi ekonomik destekler verilmiştir. Araştırmamıza katılan **Katılımcı 1**, geldiklerinde (1992 y.) devlet tarafından 10 koyun, 1 at, 1 sığır ve ev yardımı verildiğini dile getirmiştir. Kazakistan devlet hizmetlerinin resmî sitesindeki 2019 yılına ait bilgilere göre Kazakistan'a göç edip gelen Oralmanlar'a vatandaşlığı aldıktan sonra tek seferlik göç ve yerleşme masraf yardımı verilecektir diye belirtilmiştir¹⁸. Göç yoluyla gelenleri işe alma, gençlere eğitim verme gibi toplumla kaynaştırmaya yönelik çeşitli projeler yürütülmektedir. Kazakistan'a yerleşme sürecini hızlandırmaya yönelik Kazakistan tarafından yapılan denemelere rağmen *Oralmanlar'ın* yerleşme ve topluma uyum sağlama sürecinde karşılaştıkları sorunlar hayal kırıklığı, psikolojik çöküş yaşamalarına neden olmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bu verilerin yanı sıra, Kazakistan'a göç halen devam etmektedir. Moğolistan'dan 2000-2020 senesi içerisinde Kazakistan'a göçenlerin tam sayısına ulaşamazsak da göçün durmadığı açık görülmektedir. Her sene kendi imkânlarıyla Kazakistan'ın çeşitli bölgelerine göç etmekte olan Moğolistanlı Kazak ailelerin sayısı çoktur. Bu aileler batı Moğolistan'dan Rusya'nın dağlık Altay bölgesindeki "Taşanta" gümrük kontrol noktasından geçerek Rusya sınırlarına giriş yaparak, sonrasında doğu Kazakistan'ın "Kulunda" veya "Şemonaykha" gümrük kontrollerini geçerek Kazakistan'a ulaşmaktadırlar. Son zamanlarda göçmekte olan Kazakların göç nedeni ilk göç başladığında göçenlerden yani 1992-2000 yıllarında gidenlerden farklı olmaya başlamıştır. Son göç edenler ise, ilk göçle gidenlerin yakın akrabaları, Kazakistan'da eğitim almakta olan çocukların ebeveynleri, iş imkânı için gelen gençler gibi etkenlerden dolayı göçün devam ediyor olması tabiidir.

¹⁸ https://egov.kz/cms/kk/articles/for_foreigners/oralman_rk

3.7.1. Moğolistan'dan Göç Eden Kazakların Kazakistan'da Karşılaştığı Dilsel Sorunlar

Moğolistan Kazaklarının dili Moğolcanın tesirinde kalmıştır, Moğolcadan ödünç kelimeler ve yapılar alınmıştır. Bunun gibi Kazakistan'da Kazak dilinin uzun süre Rusçanın tesiri altında kalması, Rusça ödünç kelimeler ve yapıların alınması gibi unsurlar iki tarafın dillerinde büyük etkiler bırakmıştır ve bu da onların kendi aralarında anlaşmalarını olumsuz etkilemiştir. Dilsel sorunların diğer biri de Kerey Kazak dili olarak adlandırdıkları Moğolistan Kazakları dilinin Kazakistan Kazakçasından bazı farklılıkları barındırmasıdır. Dolayısıyla bu durum Oralmanlar'ın uyum sürecinin hızlanmasını olumsuz etkilemiştir.

3.7.1.1. Kazakistan'da Kazak Dilinin Yanı Sıra Rusçanın Tercih Edilmesi

Kazakistan'da devlet dili Kazakça olmasına rağmen, Rusçanın statü olarak uluslararası anlaşma dili olması ve resmî işlerde de çoğunlukla Rusçanın tercih edildiği açıktır. Kazakistan Anayasası'nda devletin resmî dili olarak Kazakça, devlet idaresi ve resmî işlerde Kazak diliyle eşit derecede kullanılmak üzere uluslararası anlaşma dili olarak da Rusça kabul edilmiştir¹⁹. Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'ne dâhil olduğu yıllardan beri Rusçanın baskınlığı hissedilmektedir. Moğolistan, Çin ve Türkiye'den göç edip gelen Kazaklar Rusça bilmedikleri için Kazakistan'da evrak işlerinde sorun yaşamakta, günlük hayatta yabancılık çekmektedirler (Ayrıca Çin ve Türkiye, Avrupa ülkelerinden gelen Kazaklar alfabe farklılığından dolayı eğitimde gecikme yaşamaktadır). Moğolistan'dan gelen Kazaklar meslek sahibi, üniversite mezunu, iş deneyimine sahip olmalarına rağmen Rusça bilmedikleri için Kazakistan'da işe girememektedirler. Bu durum sadece Moğolistan Kazaklarına ait bir sorun değildir. *Oralmanlar* geçinmek veya toplumda kabul görmek için Rusça öğrenmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sorunu katılımcılarla yapılan kişisel görüşme verileriyle örneklendirmek isteriz.

¹⁹ Kazakistan Respublikasının konstitutsyası. (2017). http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#pos=1;-100

Resim 16. Kazakistan Almatı şehrinin Enbekşi Kazak Köyünde yaşayan katılımcı

(2020, Enbekşi Kazak, Almatı, Kazakistan)

Katılımcı 2, Moğolistan'da doğup büyümüş. Yüksek lisansını ABD'de yapmış. 2013 yılında Ulaanbaator'da özel bir şirkette çalışmış. Toplamda 8 yıllık iş deneyimi var. Ana dili Kazakçanın yanı sıra İngilizce ve Moğolca yabancı dillerine hâkim. 2014 yılında Almatı'ya göç etme kararı almış. Kazakistan'da karşılaştığı dilsel sorun hakkında kendisi şunları söylemiştir: *Moğolistan'dayken yüksek lisansını Amerika'da yapan benim gibi bir çalışana ihtiyaç çok olduğu için çabuk iş bulmuştum. Hatta benim işimi seçme gibi bir lüksüm de oldu. Almatı'ya geldikten sonra da kendi özgeçmişime güvendiğim için şirketlere başvuru yaptım ve görüşmelere gittim. Ama ne yazık ki Rusça bilmediğim için beni işe almak istemediler. Ben de ailemi geçindirmek için ticaret sektörüne geçtim.*

Katılımcı 3, mesleği eczacılık. 5 yıllık iş deneyimine sâhip ve ana dili Kazakça olmakla beraber Moğolca bilmektedir. Katılımcının dil ile ilgili yaşadığı sorunlar: *Ulaanbaator'da AziFarm şirketinde çalışıyordum. Eşimle beraber 2014 yılında Almatı'ya göç ettik. Çünkü babam tarafından akrabalarım burada yaşıyorlar. Biz de Moğolistan'da tek aile olarak kalmak istemedik. Ben okuldayken az çok Rusça bilirdim. Ama benim Rusçam maalesef burada çalışmak için yetmiyor. Bazen mağazalara gittiğimde Rusça konuşmak zorunda kaldığım durumlarda çok utanıyorum. Benim*

Oralman olduğumu anladılar diye düşünüyorum. Oralman olmak kötü bir şey değil. Sadece Rusça bilmeyenlere köylü gibi bakmaları yüzünden kendimi kötü hissediyorum.

Katılımcı 4, üniversitedeki eğitimini Kazakistan'da devam ettirme kararını aldıktan sonra Almatı şehrine taşınmış. Ana dili Kazakça: *2013 yılından beri Almatı'da yaşıyorum. Okumak için geldim, sonra akrabalarımın burada olması sebebiyle kalma kararı aldım. Üniversitedeyken arkadaşlarımla günlük hayatta konuşma dilini (Rusça karışık) öğrendim. Telaffuzum kötü olsa bile mecbur kaldıkça Rusça konuşmaya çabalarım. Ama çoğunlukla Rusça sorulan soruları Kazakça cevaplarım.*

Katılımcı 5, ana dili Kazakça. *2005 yılında ailemle beraber Almatı'ya taşındık. Oradaki ev, iş her şeyimizi bırakıp burada yeni bir hayata başladık. Tabii ki eski mesleğimizle işe giremedik. Ticaretle uğraştım. Bu yolu seçtiğim için pişman değilim.*

Katılımcı 6, Moğolistan'dayken başarılı bir öğretmen olmasına rağmen Kazakistan'da Rusça bilmediği için işe girememiş. Ana dili Kazakça, ikinci dili Moğolcadır. Eşiyle birlikte ticaret yapmaya başlamışlar. *Almatı'ya geldikten sonra iş bulamadığımız için eşimle ticaret yapmaya karar verdik. Bizim gibi Moğolistan'dan gelen Kazaklar mobilya yapıp, pazarlarda satıyorlarmış. Eşimin mesleği şoförlüktü. İkimiz malzeme alıp bu işi yapmaya başladık. Eşimin yaptığı mobilyayı ben pazarda satardım. Pazardayken bazen Rusça soruyorlar, ben de Kazakça cevap veriyordum. Ama Rusça konuşmak gerektiğini anlayınca ben de öğrendim. Artık yıllar geçti ama ilk senelerde dil sorunu yüzünden çok zorlanırdık.*

Katılımcıların konuşmaları üzerinden göçle gelen *Oralmanların* iş bulma, geçinme, topluma karışma gibi süreçlerde Rus dilini bilmedikleri için zorluklar çektiklerini açıkça görebilmekteyiz. Kazakistan'a gelmeden önce edindikleri veya iş deneyimleri olan meslekleriyle işe girememelerinin başlıca nedeni Kazakistan'da bazı ortamlarda Rusçanın tercih edilmesidir.

Katılımcılardan alınan verilerin analizine göre 1991, 1992, 1993 yıllarında göçün ilk başladığı zamanlarda gelenler evrak işleri, vatandaşlık almak vs. resmî işlemlerde hiç zorlanmadıklarını, yetkili kişilerin gelip ellerine vatandaşlıklarını verdiklerinden bahsetmiştir. Örneğin **Katılımcı 1**, *Bize kendileri gelip, Kazakistan vatandaşlığını elimize vermişti. Bu açıdan Kazak devletine minnettarız, demiştir. Fakat 2014 yılında kendi*

imkanlarıyla göç edip gelen **Katılımcı 7**, resmî evrak işlemleri için gittiği yerlerde kendisinin yetkililerle anlaşamadığını, onun Kazakçasını Kazakistan Kazaklarının anlamadığını ve resmî Kazakçayı kendisinin anlamadığı için de daha erken göç edip gelen tanıdığını yanında tercüman olarak götürmek zorunda kaldığından bahsetmiştir. Kendisi Rus dili ve edebiyatı öğretmenliğini yapmış olan **Katılımcı 7** bu konu hakkında: *Evet özellikle resmî evrak işlemleriyle ilgili yerlerde Kazakça konuştuğumda anlamıyorlar. Yetkili kişilerin konuştuğu Kazakça çok tuhaf ve ben de tam anlamıyorum, o yüzden genelde resmî yerlerde Rusçaya başvurur oldum. Bazen telefonla veya internetten bir şeylere sipariş vermek istediğimde veya acil ya da herhangi bir servis hizmetini aramak istediğimde, hatta bazı doktorlara gittiğimde Rusça konuşuyorum.* Katılımcının dediklerinden Kazakça resmî dil olarak hâlen oturmadığını, genelde hizmet verme sektörlerinin Rusça ağırlıklı çalıştıklarını gözlemlemek mümkündür.

80 yaşındaki **Katılımcı 8**, 1993 yılı Kazakistan'ın Öskemen şehrine göç edip gelmiştir. *Sovhoz* veya devlet çiftliği dağıldıktan sonra çocuklara daha iyi iş imkânları bulmak için büyük şehre yakın diye Almatı şehrinin, Enbekşikazak iline 1997 yılında geldiğini söylemiştir. Göç edip geldikten sonra resmî ortamı olmayan katılımcı dil durumlarına ilişkin bunları demiştir: *Moğol diline hâkimim. Ana dilim Kazakçayı zaten çok iyi bilirim. Ama Rus dilini hiç bilmem. Burada bazı Ruslaşmış Kazaklar oluyor. Onları bazen anlamakta zorlanıyorum. Rusların içinde uzun zaman olduklarındandır herhalde, Rusça karıştırmadan konuşamıyorlar. Bazen dükkâna gittiğimde çalışan kız Rusça konuşuyor, görüyorum Kazak, ben de Kazaksın, niye Kazakça konuşmuyorsun diye hep iğneliyorum. Anladıklarını zannediyorum.*

Bu örnekler Oralmanların Kazakistan'daki yaşamları sürecinde Rusçanın da tercih edilmesi ve resmî, sosyal ortamlarda Rusça, Rusça-Kazakça karışık konuşmalarından dolayı yaşadıkları toplumsal dilbilim sorunlarıdır.

Kazakistan'a göç edip gelen Kazakların yaşadıkları en büyük sorunları dil sorunu, resmî evrak işlerinde yaşanan aksaklıklar, topluma uyum sağlayamamak, kendilerini oraya mensup hissetmemek, uygun iş bulamamak, maddî problemler, toplumda kabul görmemektir. Bu tür sorunlar onların günlük yaşamını, psikolojisini, eğitim ve iş hayatındaki başarısını derinden etkilemektedir. Kazakistan'a göç edip gelen Kazakların

çeşitli sorunlar yaşamaları sebebiyle Moğolistan'a geri dönüp, yaşamlarını orada devam ettirdikleri, Moğolistan vatandaşlığına geçmeyi arz ettikleri örnekler de görülmüştür.

Bokayev'in görüşüne göre Kazakistan'a geri gelenlerin başarılı bir şekilde uyum sağlama ve toplumda kabul görmelerine engel olan nedenlerin biri dildir (2013, s. 793). Uyum sağlama sürecinde dil açısından alışmak, toplumda kabul görmemek gibi sorunlar onların yaşamını derinden etkilediği açıktır. Yeni bir toplumda kendine ait bir yer bulmak psikolojik açıdan da zaman alan bir süreç iken, *Oralmanlar* hem dil olarak hem topluma uyum sağlama ve geçinme gibi değişik sorunların üstesinden gelmeye çalıştıkları ve bu süreçte devlet ve toplum tarafından ciddi bir yardıma ihtiyaç duydukları görülmektedir.

3.7.1.2. Moğolistan Kazakları Diline Özgü Farklılıklar

Moğolistan Kazakları'nın Kazakistan'a göç ettikten sonra yeni ortama uyum sağlama sürecinde karşılaşılan dilsel sorunların çoğu *Oralmanlar* dilinde bulunan, yerel konuşulan dilden farklı olan unsurlardır. Kazakistan'a göç edip gelmeden önceki söz varlığı ve cümle yapısı bakımından baskın dilin (Moğolcanın) tesirinde kaldığı için Kazakistan Kazakçasından farklı unsurları taşımaktadır. Bu farklılıklar Moğolca ödünç kelimeler, cümle yapısı ve ağız özellikleridir. Katılımcıların fikirlerinden de anlaşıldığı üzere Moğolistan Kazakları kendi dillerini Kerey Kazak dili olarak adlandırmakta ve dillerinin genel Kazakçadan bazı farklılıklarının olduğunu düşünmektedir. Bu farklılıklara bilimsel açıklama vermek için genel Kazakça ile Kerey Kazak dilini karşılaştırmak gerekir.

Bu konuda Moğolistanlı Kazak Türkolog, Mongoloist, dilbilimci Bazılhan Buhatılı Moğol ve Kazak dillerini karşılaştıran eserlerinde bahsetmiştir ve Moğolistan Kazakları dilini Kerey Kazakları dili olarak tasvir etmiştir. Moğolistan Kazaklarının dilini araştıran Bakhitbek Bamişulı da Moğolistan Kazakları dilin Kerey Kazakları dili diye adlandırmaktadır (Bamişulı, 2006, s. 14).

3.7.1.3. İki Dildeki Kopyalanan Kodlar

Moğolca ödünç kelimelerin Moğolistan Kazaklarının günlük hayatında çok yoğun kullanıma sahiptir. Moğolistan Kazakları bu kelimeleri Moğolcadan Kazakçanın ses kurallarına göre uyarlayarak ödünç aldıkları için zamanla bu sözcüklerin Moğolca olduğu

unutulmuş, bu ödünçlemeler Kazakça sözcük gibi algılanmaya, belki de söz varlığında ana dilden bir kelime gibi kullanılmaya başlamıştır. Kazakistan'a geldikten sonraki konuşma süreçlerinde bu tür kelimeleri kullanmaları onların dillerinin yerel halk tarafından anlaşılmasını tetiklemiştir.

Tablo 11. Moğolistan Kazakları Dilinde Sıkça Kullanılan Moğolca Ödünç Kelimeler ve Örneklerin Kazakistan'da Kullanılan Kazakça ve Rusçadaki Karşılıkları

#	Moğolcası	Moğolistan Kazakları dilinde	Anlamı	Kazakistan Kazakçasında tercih edilen kelime	Kazakistan'da Rusça eş değeri kullanılan kelime
1.	zaaval	zabıl	mutlaka	mündetti türde	obyazatelno
2.	çiiden	çid'in	ışık	jarık	svet
3.	xaşaa	kaşaa	avlu	aula	zavor
4.	çirheg	çirkek	tane	dana	ştuk
5.	magadgui	mağat dcok	mümkün	mümkün	mojet (mojet bit)
6.	tseree	sere	çatal	şanışkı	vilka
7.	ugaasaa	ugasa	zaten	onsız da	i tak
8.	Darga (Kaliev ve diğerleri, 2005: 184)	darğı	başkan	bastık	
9.	duga (Kaliev ve diğerleri, 2005: 202.)	duğı	bisiklet	velesiped	velik (velosiped)
10.	indüü	endü	ütü	ütik	utuyg
11.	havşaar	kaşçar	Saç tokası	Şaş aşkeyi	Zakolka
12.	şugam	şuğım	cetvel	sızgış	lineika
13.	bal	bal	tükenmez kalem	kalam	ruçka
14.	tsetserleg	seserlik	kireş	balabaqşa	detskii sad (sadik)
15.	jinhene	dcink'in	asıl	nagız	original
16.	zah	zağı	pazar	bazar	bazar
17.	huuramç	kürümçı	yapay	jasandı	poddelka
18.	dugarig	dügrük	bere	kepeş	beretka
19.	oroolt	oroltı	şarf	şarf	şarf
20.	tavag	tabağ	tabak	tabağ	tarelka
21.	mayaglah	maiğılu	nazlanmak	mayısu	

Bu tabloda verdiğimiz örneklerle beraber Kazakistan'da Kazakça eş değeri olmasına rağmen günlük konuşmada Rusça kelimelerin kullanılması yaygın bir durumdur. Burada dikkat etmemiz gereken diğer bir unsur da Moğolistan Kazaklarının da bu kelimeler için Kazakça sözcükleri değil, Moğolcadan alınan kelimeleri kullanmalarındır.

3.7.1.4. Ağız Özellikleri

Moğolistan Kazakları arasında kullanılan kelimelerin Kazakistan Kazakçasında kullanılmama sebebi ağız özelliğini barındırmasıdır. Moğolistan Kazakları'nın günlük hayatta kullandıkları bu kelimelerin yerine Kazakistan'da başka sözcükler kullanılır. Bu da anlaşma sürecinde bir bocalama, duraksama ve anlamamaya neden olabilen dilsel bir sorundur.

Tablo 12 Moğolistan Kazakları Dilindeki Ağız Özellikleri

#	Moğolistan Kazakları dilinde	Kazakistan Kazakları dilinde	Anlamı
1	Қалақ	Қасик (қалақ kelimesi ise genel Kazakçada “büyük kar küreme aletidir”)	Kaşık
2	Çay as- (moğolistan kazaklarının dilinde çay için asmak fiilinin kullanımının açıklaması göçebe hayatla ilgilidir. Çayı geleneksel ocağın demirine asarak yaptıkları için asmak fiilini kullanırlar)	Çay қой- (asmak fiili kazakistan kazakçasında et asmak için kullanılır, çay için koymak fiili kullanılır. kazakistan kazakçasındaki koymak fiili ise rusçadaki <i>postavit çay</i> örneğindeki <i>postavit</i> “koymak” fiilinin çevirilmiş halidir)	Çay koy-
3	Қыын әдемi	Қатти әдемi	Çok güzel
4	Mailap alu ²⁰	Jalga alu	Kiralamak
5	Çını	Kese	Kâse
6	Düz	Jüz	Yüz
7	Dcümis-çarua	Jümis-şarua	Iş güç
8	Çındıқ	Şındıқ	Gerçek
9	Dcoқ	Joқ	Yok
10	Baladar	Balalar	Çocuklar
11	Dcıgılı (bala dcigilip қалdı)	Қулау (bala қулап қалdı)	Düşmek (çocuk düştü)

Katılımcılarla gerçekleşen mülakatlar esnasında Kazakistan Kazakları tarafından bazen anlaşılmama durumunu nasıl algıladıkları hakkında kendilerinin Kerey boyları olduğunu ve dillerini de Moğolistan Kazakları dili, özellikle Kerey Kazak dili olarak bahsedildiğini görmek mümkündür. Katılımcıların hepsi de kendi dillerinden Kerey Kazak dili olarak

²⁰ *Kiralamak* ifadesi için Moğolistan Kazakları *maylap alu* kelime öbeklerini kullanır. Genel Kazakçada ise *jalga beru*, *jaldau* sözleri kullanılır. *Maylap alu* ifadesinin etimolojisi ise eskiden gelen at kiralama geleneğine dayanır. *May* kelimesinin anlamı “yağdır”. Kazak kültüründe birinin atını kullanan kişi atın teri ve yağı diye teşekkürünü (hediye ve ya karşılığı) sunar. Bu yüzden *mayını almak* ifadesi sonradan kiralamak anlamı için de kullanılmaya başlamıştır.

bahsettiklerini açıkça görüyoruz. Mesela **Katılımcı 9**, Kerey Kazakları dilinin eski dil olduğundan bahseder: *Biz Moğolistan Kazakları çok eski dil ile konuşuyoruz. Kazak dili asıl Moğolistan'da özünü ve eski halini korumuştur. Ben şahsen öyle düşünüyorum* dediyse, **Katılımcı 10**: *Biz kendimizi sade Kazakça konuşan Kazaklar olarak görüyoruz. Gelenek-göreneklerimize bağlıyız. Burada, özellikle şehirde yaşayan Kazaklar ana dillerini bir şekilde bilirler ama çoğunlukla Rusça karıştırarak konuşurlar. Bazı gelenek ve adetlerimizi onlar derinlemesine anlamıyorlar*, demiştir. Diğer bir örnekte, **Katılımcı 11**: *Moğolistanlı Kerey Kazağı ile Kazakistan Kazakları her ne kadar Kazakça olmasına rağmen bazen anlamama durumları oluyor. Bazen onlar Rusça veya Rusçadan doğrudan çevirerek konuşuyorlar, bizlerde ise Moğolcadan doğrudan çevirip konuşma durumu da oluyor.*

Katılımcılar ile yapılan mülakatlar sonucu karşılıklı anlaşamamanın sebepleri olarak aşağıdaki sorunları belirtmek mümkün: Kazakistan'da resmî ve sosyal ortamlarda Rusçanın tercih edilmesi; Kazakistan Kazaklarının Rusça karıştırarak veya Rusçadan doğrudan çevirme yoluyla konuşmaları; Moğolistan'dan gelen Kerey Kazakları dilinin temel geçim kaynakları olan hayvancılık ve konar-göçer hayat tarzından etkilenen yoğun eski ve arkaik söz varlığına sahip olması; Moğolcanın etkisi: ödünç kelimeler, Moğolcadan doğrudan çevirilen kullanımlar; ağız özellikleri; Rusça bilmemek vsr. nedenleridir.

Moğolistan Kazakları'nın (sadece Moğolistan Kazakları değil, Çin ve Türkiye, Avrupa ülkelerinden gelen *Oralmanlar*) Kazakistan'daki yaşamlarında topluma uyum sağlama aşamasında yaşadıkları en büyük sorun dildir. Dil sorunları, Kazakistan'da çoğu yerde (günlük hayatta, resmî evrak işlerinde) Rusçanın tercih edilmesi ve *Oralmanlar*'ın Rusça bilmemesinden kaynaklanmaktadır. *Oralmanların* köylü (köylü insanların eğitimsiz ve kültürsüz olduğuna dair bakış açısı Kazakistan'daki toplumda yaygındır) gibi algılanmasına sebep olmaktadır.

Moğolistan'da Moğolca baskın dildir ve Moğolistan Kazaklarının dili Moğolcadan belirli bir düzeyde etkilenmiştir. Bu sebeple Moğolistan Kazakları'nın diline çok sayıda Moğolca kelime ve yapı girmiştir. Genel kopyalama, karışık kopyalama örneklerine sık rastlanmaktadır. Moğol dilinden giren veya kendilerinin türettikleri (Kazakça kök'e + Moğolca ek veya tam tersiyle yapılan yeni sözcükler) kelimeleri Kazakçanın kurallarına

göre uyarlayıp almaları sebebiyle onların söz varlığında ana dile ait bir kelime gibi algılanmıştır. Bu durum onların Kazakistan'daki hayatları boyunca bu tür kelimeleri kullanmaları durumunda karşısındaki kişi tarafından anlaşılma durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Oralmanlar iki dilli oldukları için konuşma dilinde sürekli sözcük seçiminde tereddütte kalmaktadır. Mesela *ışık* kelimesi için kendilerinin ömürleri boyunca kullandıkları *çiden*'i mi (Moğolca), yoksa Kazakistan Kazakçasına göre *jarıq*'ı mı veya Kazakistan Kazakçasında sık kullanılan ama Rusça olan *svet*'i mi kullanmaları gerektiği noktasında kararsız kalırlar ve bu durum onların konuşma tarzını, psikolojilerini, sözcük seçimini etkilemektedir.

Bu sorunları gidermek açısından Kazakistan Devleti tarafından çalışma sürecini hızlandırmak amaçlı bu dilsel sorunları gidermeye yönelik önlemler alınmasını doğru bulmaktayız.

3.8. MOĞOLİSTAN'DA KAZAK DİLİNDE YAYINLANAN YAYINLAR VE DİLİ

1940 yılında Bayan-Ölgii eyaleti kurulduktan sonra Kazak dilinin kullanım alanı genişlemiştir. Resmî işlemlerde tercümanın bulunması, evrakların veya Bakanlar Kurultay'ında alınan kararların Kazakçaya çevrilmesi gibi durumlar Moğolistan'ın dil politikasındaki Kazak diline verilen önemi göstermektedir. Bayan-Ölgii bölgesindeki Kazakların eğitimi ve genel kültürü için Kazak dilinde gazete yayını başlatılması son derece önemli adımlardan biri olmuştur. 1940 yılına kadar araf harfi, 1940-1942 yıllarında latın harfi, 1942 yılından 1990 yılına kadar Kiril harfine uyarlanan Kazak yazısı kullanıldı. 1940-1950 yılında Partiden çıkan kararlar Kazak diline çevrilip basılıyordu (Buhatılı, 1991, s. 167).

İlk defa 1941 yılında *Örkendew* "gelişim" adı ile yayın hayatına Kazak dilinde başlayan gazete, günümüzde de devam etmektedir. 1941-1956 yıllar arasında *Örkendew*, 1956-2003 yıllar arasında *Jaņa Ömir* "Yeni Hayat", 2003 yılından günümüze dek *Jaņa Dävür* "Yeni Zaman" adı ile yayın hayatını sürdürmekte olan gazetenin amacı Kazak dilinin sürdürümü, bilgi aktarımı ve iletişimidir. *Şüğila* edebi ilmî dergisi 1957 yılından itibaren

yayın hayatına başladıysa, 1965 yılında Kazak dilinde bölgesel radyo haberi başlamıştır. Bahsi geçen gazete ve dergi hâlen yayın hayatını sürdürmektedir. *Ğılım* adlı bilimsel gazete 1996 yılında ilk sayısını yayınlamış, fakat sonradan yayını kesilmiştir. Günümüzde *Ğılım* gazetesi yayınlanmamaktadır. Kazak dilinde yayınlanan bahsi geçen yayınlar ve radyo haberini Kazak dilinin sürdürümü, kullanımı, bilgi alışverişi ve iletişimi açısından büyük rol oynayan yapılarıdır. Bunlarla birlikte günümüzde *Derbes*, *Naz*, *Sayan* ve *TV-4* adlı dört özel kanal Kazak ve Moğol dillerinde karışık haberler sunmaktadır. Ancak kanalların çalışma saati sınırlıdır.

Araştırmamızda *Örkendew* gazetesinin 1955 yılına ait sayısı, *Jaņa Dāvīr* gazetesinin 1993, 1999, 2004 ve 2021 yılı sayıları, *Jaņa Ömīr* gazetesinin 1971, 1990 ve *Şūğıla* dergisinin sayısı, *Ğılım* gazetesinin sayısına metin incelemesi yapılmıştır. Bu eserleri inceleyerek aşağıdaki genel tanımları yapmak mümkündür:

- Moğolistan’da Kazak dilinde yayınlanan eserlerde Kazak dilinin Kazakistan’daki imlâ kılavuzu genel olarak örnek alınmaktadır;
- Bazen yardımcı fiillerin tam biçimi değil günlük konuşmadaki kısa biçiminde yazılma durumları mevcuttur;
- Edebî dile dayanan yayınlarda söylendiği gibi değil, imlâ kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır (Örneğin *iyt* yerine *yt* (ит) “köpek”, *jūldūz* yerine *jūldız* “yıldız”. Bu imlâ kuralı Kazakistan merkezli yaklaşımdır. Ancak günlük konuşma dilinde yuvarlak ünlü benzeşmesi Moğolistan Kazakları dilinde korunmaktadır. -lar/-ler çokluk ekinin konuşma dilinde -dar/-dör biçimine rastlamak mümkündür. İmlâda *üyler* iken konuşma dilinde *üydör*’dir);
- Gazete ve dergi dilinde Moğolca alıntı kelimelerin kullanımı mevcuttur (*sergītūw* Moğolca “canlandırmak” kelimesi, *tvorčestvolık şabit*, *tvorčestvo* Rusça “sanat” yani “sanatsal başarı”, *kollektiv* “ekip” gibi kullanımlara rastlamak mümkündür.

Gazete dilinin canlılığı ve değişkenliğini göz önünde bulundurarak dilsel değişimleri sabit olarak yorumlamak doğru değildir. Bu sebeple genel anlamda Kazak dilinde yayınlanan bu eserleri alıntı kelimelerden kaçınan veya Kazakçasını tercih eden, dil bütünlüğünü korumak ve edebî dil kaidelerini koruyabilen yapılarıdır demek mümkündür. Bunlarla birlikte bahsi geçen eserlerde Moğolistan Kazakları dilinde sıkça kullanılan bölgesel özellikler barındıran aşağıdaki örneklere rastlamak mümkündür:

Kösege²¹, ... *kөгerteyin kösegesin* “iyilik yapayım” (Şüğüla, 2015, s. 12). Kösege Kazak dilinde eski, tek başına anlamını yitirmiş kelimedir. Kız çocuğuna evlilik öncesi hazırlanan yatak ve çeyiz eşyalarını kapatan perde adıdır. Kazak geleneğinde gelin giden kız bu örtüyü sandık dibinde uzun zaman saklaması gereklidir.

Қапсырғу, *қапсыра жасам twurdıғın...* “çadır evin keçesini katlayıp kapatsam” (Şüğüla, 2015, s. 18). Moğolca *havsrah* “katlamak”, “eklemek” anlamlarını vermektedir.

Үлкен кісі, *Al үлкен кісі, сонда бұл түйелерди қалай тез жаратамыз? Осы twurasında бүріштay ақыл айtsanızсы* “Büyüğüm, şimdi bu develeri nasıl tez zamanda hazır duruma getirebiliriz, bu konuda akıllıca çözüm söyleyen” (Şüğüla, 2015, s. 27). Türkiye Türkçesinde *büyük kişi* “yaşlı kişi”, “saygın biri”, “büyükler” *Үлкен кісі* kullanımının genel Kazakçada ironik anlamı vardır. Moğolistan Kazakları dilinde kendinden büyük birisi için, özellikle yaşlı kişi için adını söylemeyip, *Үлкен Kisi* diye hitap etme geleneği vardır.

Бүріштay ақыл, *Al үлкен кісі, сонда бұл түйелерди қалай тез жаратамыз? Осы twurasında бүріштay ақыл айtsanızсы* “Büyüğüm, şimdi bu develeri nasıl tez zamanda hazır duruma getirebiliriz, bu konuda akıllıca çözüm söyleyen” (Şüğüla, 2015, s. 27). Bүріш “köşe”, aқыл “akıl”, birlikte “akıllıca çözüm” anlamına gelmektedir.

Ораза ашуw, *Tez кiyinip, orazамdı аştım да айтқан jerge jetip үлгерdim* “Hızlı giyinip, kahvaltımı eder etmes belirlenen yere gelmeye yetiştim” (Şüğüla, 2015, s. 84). Oраза ашуw “oruç açmak” anlamını ifade eden kelimeler Moğolistan Kazakları dilinde sabah kahvaltı etmek veya kahvaltıyı hızlı bir şekilde geçiştirmek, bir şeyler hızlıca yiyerek kahvaltı etmek anlamına gelebilmektedir.

Күрт, *Şәкүwdiñ osıdan bastap basına бақ қонıp, қıdır darıp, mal men bası қатар ösip, қoyлары egızden tūwıp, tayı күlındap, tayлағı botalap degendey, күрт көтеріліп, бір jaғınan бүрkit салıp, ағ терілерін malға айыrbastap bayıy bastaydı* “Şakü’nin bundan sonra başına

²¹ Kösegeñ kögersin! “iyi şeyler olsun, bahtın açık olsun, kızın iyi yere gelin gitisin” anlamındaki alkış, dilek niteliğinde kullanılmaktadır. *Kösege* kelimesini anlatmak için önce *kosаға* kelimesini izah etmek gerekmektedir. Kazak geleneğinde kız çocuğu evlilik yaşına erdiğinde keçe evin sağ tarafından ona özel köşe veya yer ayrılır ve kendisinin yatağı örtüsüyle kurulur. Bu özel yerde örtü arkasında kızın gelin gitmesi için gerekli olan eşyası veya çeyizi konulur. Bu eşyalar birikince bir köşe veya evcik oluşur. Bunun adı *kosаға*’dır. Örtünün adı ise *kösege*’dir. Kız çocuğu gelin gittiğinde bu çeyizi ve örtüyü kendisiyle götürür veya arkasından gelir. Kız çocuğu bu örtüyü saklaması gereklidir, dolayısıyla sandık dibinde uzun zaman saklanır. Bu yüzden *kösegeñ kögersin* “kösegen yeşersin” dileği söylenir. Bu merasim tümüyle *қızın оғ жаққа шıғарuw* “kızını sağ tarafa çıkarmak” diye adlandırılır (Bikumar 2015: 71).

baht konup, Kıdır darıp, hayvan ve kişi baş sayısı çoğalıp, koyunları ikizden doğurup, tay'ı (iki yaşındaki yilkı) yavru doğurup, taylağ'ı (iki yaşar deve) yavru doğurup, aniden yükselip, bir yandan da kartalla avcılık yapıp av derilerini hayvanla değış tokuş yapıp zenginleşmeye başlıyor” (Şūğıla, 2015, s. 84). *Kürt* kelimesi “aniden” anlamınvermektedir.

Onıaylı şeşilüw, *Bakıtımızğa oray, is onıaylı jolmen şeşilgendigin kŭwanışpen habarlaymız* “Şansımıza işin olumlu sonuçlandığını duyuruyoruz” (JÖ, 1993, s. 1). *On* “sağ”, onıaylı “olumlu” anlamını ifade etmektedir.

Kökek, “nisan ayı” demektir. Genel Kazakçada *säwir* kelimesi kullanılmaktadır. *Avtobuws kökekke deyin stüdentterdi tasımaldaw üşin arağa bes-bes täwlik salıp, ärqaysısı bes avtobuwstan Semey, Öskemen qalalarinan jürilip tŭratın boladı* “Otobüs nisan ayna kadar öğrencileri taşımak amaçlı, beş gün aralığıyla beşer otobüs Semey ve Öskemen şehirlerinden kalkacaktır” (JÖ, 1993, s. 1).

Küdir, “zorlu”. *Bŭlğın sŭmınınuj jolı küdir* “Bulğın ilçesinin yolu zorludur” (JÖ, 1993, s. 1). Genel Kazakçada kedir veya *kedir-büdir* ifadeleri mevcuttur.

Tore-ğara “zengin fakir”, *Töre ğara demey bärimizdi birdey köretin, joğ-jitiğimizge kömektesetin* “Zengin fakir demeden hepimizi aynı görüp, yoksullarımıza da yardım ederdi” (JÖ, 1993, s. 2). *Töre*, Kazak dilinde Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin boy adıdır. Zamanla anlam kaymasına uğrayıp varlıklı, zengin kişileri de *töre* demek yaygınlaşmıştır. *Ğara* kelimesi “kara”, “siyah” anlamını vermekle birlikte Kazak dilinde ad değışimine uğrayıp “fakir” ve “yoksul” anlamını ifade etmiştir. Bu çadır evin keçesinin siyah ve beyaz olmasıyla alakalıdır diye düşünüyöruz. Çadır evin keçesi beyaz olur, bunun için beyaz koyun sayısı çok olması gerekmektedir. Yoksul ailelerde beyaz keçe yapmak zor olduğu için evleri kahverenkli, siyah keçelerden yapıldığı için *ğara* kelimesi fakir anlamını vermeye başlamıştır. Bu anlam değışmesi genel Kazakça'da da mevcuttur.

Ağa “kıdemli”, “saygın”, *Üyirmede şahmatğa aymağımızdıñ tanımal şahmatşısı, ağa ŭstaz A. Äueshan, toğız kŭmalakğa S.Biläl, jattıktırıwşı E.Meyramdar jetekşilik etedi* “Kursta satranç için bölgemizin ūnlü satranç oyuncusu, saygın öğretmen A. Aueshan, Toğız kŭmalak için S.Bilal, E.Meyramlar danışmanlık edecektir” (JÖ, 1993, s. 2). Ağa,

kelimesi ağabey anlamı ile birlikte “kıdemli”, “saygın”, “büyük” anlamlarını da ifade etmektedir.

Sayıp kelgende, “aslında”, “sonuçta” ve sonunda”; Sayıp kelgende қазақстандық ғалымдар аймағımızдың Ғылыми Орталығының қамқоршысы, арқа сүйер ағаларımız десек artık айтқандық болмас “Sonuçta Kazakistanlı bilim adamlarını bölgemizin Bilimsel Merkezinin güvenebileceği büyükleri olarak tanımlayabiliriz” (Ғılım, 1996, s. 1). *Sayıp* fiili Kazak dilinde fiil biçiminde değil isim olarak sayı anlamını veren *san*, *sanaw* “saymak” kelimesinde korunmuştur.

Cırgaw “mutlu olmak”, “mesut yaşamak”, *Barsaq Soğaktıñ aқsaқaldarı Bäkey moldanıñ üyinde jynalıp otır eken, қушақтасıp көрісіп, бiрге турıp, намаз өтеп, еski құран кітаптardı ақтарıp, бiр jırғап қалdı* “Gittiğimizde, Soğak’ın yaşlı erkekleri Bakey imamın evinde toplanmışlar, kucaklaşıp görüşüp, birlikte namaz kılıp, eski Kuran kitaplarına biraz bakıp bir mutlu oldular” (JÖ, 1999, s. 2).

Keşirüw “geçirmek”, *Tağdırdıñ talay tälkegin basınan keşirgen könbis Қазақ, önerli batıl da batır Қазақ дүние жүзінүн jыyırма үш еlinde тұradı* “Kaderin türlü zorluğunu geçiren uslu Kazak, hem yetenekli, hem cesur Kazak dünyanın yirmi üç ülkesinde yaşıyorlar” (JÖ, 1999, s. 2). *Keşirüw* kelimesi “geçirmek”, “bir zat yaşamak” anlamını sadece baş kelimesi ile birlikte başından geçirme gibi durumlarda ifade etmektedir. Buradaki *keşirüw* geçir- fiilinin karşılığıdır, ancak Kazak dilinde affetmek anlamını veren *keşirüw* fiili de mevcuttur.

4. MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİL DURUMU

4.1. MOĞOLİSTAN'IN DİL POLİTİKASI

Spolsky, *language policy* veya *dil politikası* teriminin İkinci Dünya Savaşından sonra, Sovyetlerin Çöküşü ile gelen ülkelerin bağımsızlığı, dillerinin canlanması, yeni dillerin yapılması veya Afrika'daki dillerin hareketliliği, tüm siyasi ve toplumsal sebepler nedeniyle dilin yönetilmesi (*language management*) gibi çeşitli nedenlerle bazen yanlış ele alındığını belirtmektedir (TCHOLP, 2012). Ona göre dil politikası terimini üç boyutta açıklamak mümkündür. Bunların ilki, konuşma topluluğu üyelerinin asıl dilsel pratikleri, iletişimsel işlevler için hangi çeşitliliği kullandıkları, muhatabına göre hangi çeşidi tercih ettikleri, konuşma ve sessizlik için hangi kuralları kabul ettikleri, ortak konuları nasıl ele aldıkları, kimliğini ortaya çıkarması veya gizlemesi gibi unsurlardır. Toplum dilbilimciler tarafından konuşmanın ekolojisi veya etnografisi olarak tanımlanan şeyin gerçek dil politikası olduğunu söylemektedir. İkinci bileşen ise bir konuşma topluluğunun üyeleri tarafından her çeşit ve varyanta verilen değer ve bunların önemine ilişkin inanç ve tutumdan oluşmaktadır. Kimi zaman bu inançlar ideolojiler halinde şekillenebilmektedir. Üçüncü bileşen, planlama olarak adlandırılan, Spolsky'nin ise yönetim olarak gördüğü, bir konuşma topluluğunun diğer üyeleri üzerinde yetkili olduklarına inanan bazı üyelerin, onları farklı bir çeşit veya farklı bir varyant kullanmaya zorlamak veya teşvik etmek yoluyla dil uygulamalarını değiştirmeye yönelik dil yönetim çabalarıdır (TCHOLP, 2012, s. 5).

The Cambridge Handbook of Language Policy kitabında dil politikası terimi için aşağıdaki açıklama getirilmektedir:

Language policy provokes normative debate only in the context of interaction between two or more language communities, in particular their co-existence within a political entity. Because language is fundamental to human interaction, which language to use, and who gets to decide, question is whether convergence on a single language should be promoted, or linguistic diversity protected and fostered.

Dil politikası, iki veya daha fazla dil topluluk arasındaki etkileşimi siyasi bir varlık içerisinde tartışmaktadır. Dil, insan etkileşimi için temel araç olması nedeniyle hangi dili kullanacağına ve buna kimin karar vereceğine, dil politikasının merkezine tek dilin alınması veya dilsel çeşitliliğin korunması gibi meseleleri ele almaktadır (TCHOLP, 2012, s. 37).

Avrupa İmparatorluklarının Afrika ve Asya'daki sömürgesinin çöküşü toplumsal dilbilim ve dil politikası alanının doğuşuyla aynı zamana denk gelmektedir (TCHOLP, 2012, s. 83). Postmodern zamanda etnik kimlik melez veya hibrid kimliklerin dil pratiklerinin gelişiminin yanı sıra hem aynılığı hem ötekiliği de içermektedir (TCHOLP, 2012, s. 84).

The relationship between ethnolinguistic identity and language policy is neither linear nor neutral. As we have seen, there is a dynamic interaction between the two. But the interaction is constructed through participation in different political economies that in turn produce diverse language ideologies.

Etnolinguistik kimlik ile dil politikası arasındaki ilişki ne tarafsız ne de düzdür. Görüldüğü gibi, ikisi arasında dinamik etkileşim vardır. Ancak bu etkileşim farklı dil ideolojilerini üreten farklı politik ekonomilere katılım yoluyla yapılmaktadır (TCHOLP, 2012, s. 99).

Dil politikasının ilgilendiği diğer bir sorun ise çoğu dilde görüldüğü gibi *dil kaymasının* sonucunda ortaya çıkan *dil kaybıdır*. Jullia Sallabank, *The Cambridge Handbook of Language Policy* kitabındaki “*Diversity and Language Policy For Endangered Languages*” adlı bölümde insanların azınlık dillerini konuşmayı, daha fazla bağlantısı olan dillere kaymaya eğilim gösterdiği, dilbilimcilerin tahminine göre 2100 yılında dünya dillerinin %90'ı tehlikedeki diller listesine eklenecektir. Dil kayması ve dilin tehlike içine girmesine neden olan sebepleri dört büyük kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar:

1. Doğal afetler;
2. Savaş ve soykırım;
3. Açık baskı (devlet bütünlüğü için);
4. Kültürel, siyasi ve ekonomik baskınlık (TCHOLP, 2012, s. 103).

Moğolistan Kazakları dilindeki kayma, iki dillilik gibi unsurları kültürel, siyasi ve ekonomik baskınlık ile incelemek mümkündür. Araştırmacı bu kategoriye kendi içinde beş alt başlıklara ayırmaktadır. Bunlar:

1. Ekonomik: kırsal kesimlerden şehirlere veya yurt dışına göç;
2. Baskın topluluğun kültürel üstünlüğü, eğitim, edebiyat gibi dallar devlet dilinde gerçekleştiği için azınlık dili folklorize edilmiş olabilir;
3. Siyasi etkenler ve eğitim politikası azınlık dilinin günlük hayattaki kullanımını hem kapsayabilir hem de kapsamayabilir;
4. Sömürgecilik, sınır belirleme, bir topluluğun yükselişi ve politika ve kültürel anlamda diğer topluluktan üstün hale gelmesi;

5. Tutumsal, azınlık diller genellikle yoksulluk, okuma yazma yoksunluğu veya zorluğu ile ilişkilendirilirken, baskın dil güç ve gelişimi çağrıştırmaktadır (TCHOLP, 2012, s. 104).

Tehlikedeki dilleri destekleyici politikalar

Dorian'a göre dillerin tehlike içerisine girmesine karşı destekleyici politikalar aşağıdaki üç ana maddede yer alabilir:

- Konuşur sayısı;
- Kullanım alanı;
- Yapısal sadeleştirme (TCHOLP, 2012, s. 111).

Konuşur sayısını çoğaltmak dilin sürdürümü için gerekli ana unsurlardan biridir. Konuşur sayısı maddesi iki ana politika kolunu içerir:

1. Dil yetisini geliştirmek, yeni konuşur sayısını çoğaltmak, öğretmek yoluyla kullanım alanı genişletmek, özellikle eğitime odaklanmaktır.
2. İnsanların o dilde konuşmasını teşvik etmek (TCHOLP, 2012, s. 112).

Politik unsurun ilki İngilizce literatürde *acquisition planning*, ikincisi ise *prestige planning* olarak bilinmektedir.

Dil yuvaları; daldırma eğitimi; dili okul temelli canlandırmanın etkinliği; yetişkin ve toplum temelli dil öğrenimi; dil prestijini yükseltmek gibi destekleyici yöntemlerle konuşur sayısını çoğaltmak ve öğretmek mümkündür. Kullanım alanını genişletmek adına eğitim, simgeler, resmî iletişim, medya, bilgisayar ve telefon kullanımları dilin farkındalık ve algı açısından önemlidir (TCHOLP, 2012, s. 117). Yapısal sadeleştirme konusunda ise, tehlikedeki dillerin çoğunluğunun siyaset ve teknolojik söz varlığının olmaması dikkat çekmektedir. Dillerin tehlikeye maruz kalması zamanla yeni nesil konuşurun olmayışı ile ölüme getirebilmektedir. Bu sebeple dil çeşitliliği konusunda ideoloji ve varsayımlara değinmek gerekmektedir. Dil politikasını yapan yetkililer ve kurumlar dilin desteklenmesi ve canlandırılmasına ilişkin aşağıdaki sorunları dikkate alması gerektiği belirtilmektedir. Bunlar:

- Resmî politika;
- Farkındalığın artırılması ve halk desteği;

- Toplumun hangi kesimi;
- Konuşurların güvenini arttırmak;
- Dildeki okur yazarlık;
- Kullanım alanının genişletilmesi;
- Bazı gelenek, pratiklerin canlandırılması;
- Günlük hayat için hangi seviyeye ihtiyaç duyulduğu;
- Eğitimdeki kullanımı;
- Ev içinde kullanım;
- Ne kadar uzun bir süre boyunca (TCHOLP, 2012, s. 119).

The Cambridge Handbook Of Language Policy kitabı yazarları dil çeşitliliğini destekleyen, dilleri tehlikede olan azınlık dillerin korunması ve kullanımının genişletilmesine yönelik yapılması gereken doğru dilsel politikaların aşağıdaki maddeleri kapsamasını önermektedir. Bunlar:

- İdeolojinin öncelikli açıklığa getirilmesi;
- Uygulanabilir, ulaşılabilir hedefler;
- Yerel bağlamda dil ekolojisinin anlaşılması;
- Toplumsal cinsiyet konusunu da içeren toplumsal-dilsel, kültürel ve politik faktörlerin dikkate alınması;
- Her düzeyde destek (tutum ve ideolojiye yönelik);
- Yerel toplulukları güçlendiren aşağıdan yukarıya yaklaşımı;
- Konuşurların tehlikede olan dilleri kullanmasını desteklemek için pratik önlemlerin alınması (TCHOLP, 2012, s. 123).

4.2. MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİL POTANSİYELİ

Moğolistan Kazakları ana dilleri Kazakçayla beraber resmî dil olan Moğolcaya da hâkim olup, çoğunlukla iki dillidirler. Merkezden uzakta yaşayan bazı Kazaklar tek dillidirler. Sosyalist Moğolistan döneminde ana dillerinin yanı sıra Moğolca ve Rusça konuşanlar olmuştur. Moğolistan anayasasına göre azınlık milletlerin kendi ana dillerinde eğitim alma hakları vardır. Ancak sadece Bayan-Ölgii şehrinde yaşamakta olan Kazaklar, bu haklarından faydalanmakta ve ilkokul eğitimini ana dillerinde alabilmektedir. Ancak

başkent Ulaanbaatar, Darkhan, Erdenet, Dornod gibi şehirlerde yaşayan Kazaklar sayıca az oldukları için eğitimlerini tamamen Moğol dilinde almaktadır ve resmî ortamların (okul, iş, kreş vb.) yanı sıra sosyal çevrede de Moğolca konuşulması bu şehirlerdeki Kazakların dil durumunu tehlikeye girmek üzere diye nitelendirmemize neden olmaktadır.

Moğolistan Kazaklarının çoğu çift dillidir, Sovyetler zamanında Moğolistan'ın Sosyalist ülke statüsünde olduğundan dolayı yaş açısından orta kuşakta yer alanlar; genellikle Kazakça, Moğolca ve Rusça olmak üzere üç dilli; nadiren yaşça daha genç olan ve genç kuşak statüsünde olan Kazaklar ise, Kazakça, Moğolca ve İngilizce olmak üzere üç dillidirler. Ancak, bazı köylerde yaşayan Kazaklar resmî dil olan Moğolcayı bilmemektedirler. Bu nedenle de tek dillidirler. Bu durumun ortaya çıkmasında ülke merkezinden uzakta yaşamaları ve eğitim alamamaları etkili olmuştur. Moğolistan'da yaşayan azınlıklarla ilgili insan hakları raporunda bu durumdan; *Moğolca bilmeyen sivillerin ana dillerinde bilgi alma hakları söz konusu olamamaktadır, siyasi hayata dahil olmaları, fikirlerini bildirmeleri ve kendilerini geliştirmeleri, özellikle de idari ve yasal işlemlerde haklarının korunması göz ardı edilmektedir* şeklinde bahsedilmektedir (MUDHEEÇBTİ, 2009, s.14).

Moğolistan Kazaklarının yasal olarak ana dillerinde eğitim alma hakkına sahip olduğunu belirtmiştik. Bu hak, Moğolistan Devlet Parlamentosunun 24 Ekim 2003 tarihinde aldığı kararla Moğolistan Ana Yasasının 41. Maddesinde ve Eğitim Kanununda “*Azınlıkların ana dillerinde eğitim almak, çocuklarına gelenek ve tarih, kültür ve dinini miras olarak bırakma hakkı vardır*” (MUDHEEÇBTİ, 2009, s. 14) şeklinde belirtilmektedir.

4.3. DİLİN KUŞAKLARARASI AKTARIMI

Dilin kuşaklarası aktarımı hususunda bölgesel olarak farklı bir tablo görmek mümkündür. Kazak nüfusunun yoğun olduğu Bayan-Ölgii eyaletinde Kazak dilinin kuşaklar arası aktarımında belirgin bir sorun görünmezken, başka bölgeler için aynı durum söz konusu değildir. Hobda'da yaşayan 52 yaşındaki **Katılımcı 29**'un fikrine göre Hobda eyaleti ve buraya bağlı Bulgan ve Hobda köylerinde yaşayan Kazakların dil durumu iyidir. Kendisi Ulaanbaatar, Nalaih gibi yerlerdeki Kazakların dilinden endişe duymaktadır. Ancak

Hobda'lı 23 yaşındaki **Katılımcı 28** ise oradaki Kazak dilinin durumu kötü olduğunu, gençlerin kendi aralarında Moğolca konuştuğunu belirtmiştir. Bu, bölgedeki kuşaklar arasında dil sorununun ve dil durumunun farklı olduğunu göstermektedir. 52 yaşındaki **Katılımcı 29**, Hobda'daki Kazak dili iyi derken, 23 yaşındaki **Katılımcı 28**, kötü demektir. Bu da genç neslin iki dillilikten tek dilliliğe doğru dil kayma sürecine geçtiğini göstermektedir. **Katılımcı 29**'un görüşü aşağıdaki gibidir:

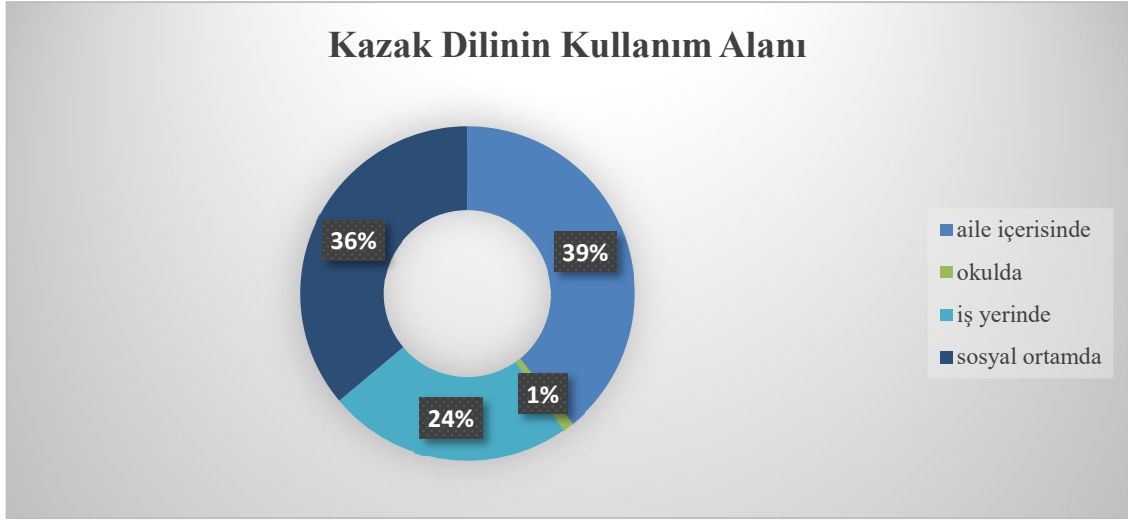
Dcä Bayan-Ölgiiä tuwra bilmeymin, Kobda aymaktıñ tuwra tübinde Kobda sümünü, Buyantı sümününde tırğan Kazaktar öz işinde Kazakça söylöydü, al endi kalağa barıp dcürgöndö, Nalaykanğa köp baramız goy, köp Kazakça söylömöydü eken, sodardan kişkene kawiptenem, baladarım Ülanbatırda tırad, birakta iy işinde Kazakça söylöydü mindetteymiz. Degenmen Ülanbatırdağı Kazak baladardıñ köbü Münğülça söylöydü eken.

Evet, Bayan-Ölgii'deki Kazakları bilmiyorum ama Kobda eyaletindeki, Kobda, Buyantı köylerindeki Kazaklar kendi aralarında Kazakça konuşur, ama Ulaanbaatar'a gittiğimiz zaman, Nalah'a çok gidiyoruz, onlar Kazakça az konuşurlar, onlardan biraz endişe duyuyorum. Çocuklarım Ulaanbaatar'da yaşarlar, ama ev içerisinde Kazakça konuşulmasını zorunlu tutuyoruz. Yine de Ulaanbaatar'daki gençlerin çoğu Moğolca konuşmuş.

4.4. DİLİN KULLANIM ALANLARI VE İŞLEVSELLİĞİ

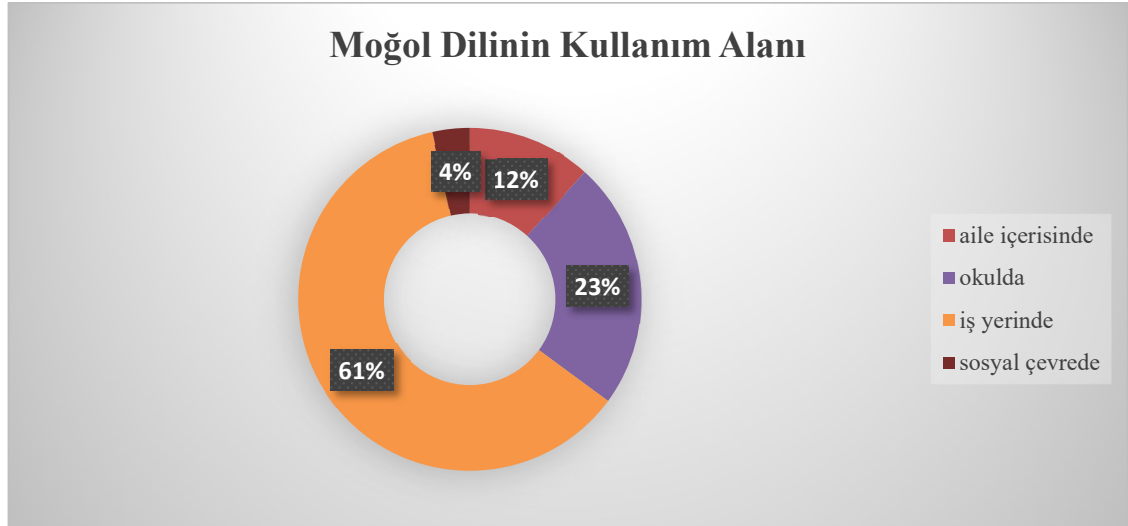
Moğolistan'da konuşulan Kazak dili ağırlıklı olarak aile içerisinde kullanılmakla beraber sadece Bayan-Ölgii eyaleti çerçevesi içerisinde iş yerlerinde kullanılmaktadır. Eğitimde ilkokul seviyesinde sadece Bayan-Ölgii eyaletinde yer verilmektedir. Bayan-Ölgii'de eğitim ve iş yerinde Kazakça konuşulsa da tüm resmî işlem, yazı işleri Moğolca gerçekleşmektedir. Akraba, aile, arkadaş gibi sosyal çevrelerde Kazak dili genel olarak Moğolistan'ın tüm bölgesinde kullanılmaktadır. Araştırmamıza katılan bireylerin tecrübelerine dayanarak aşağıdakileri söylemek mümkündür. Ana dili Moğolca olan katılımcılar dışındaki tüm Kazak bireyler sosyal çevrede Kazakça konuştuklarını belirtmektedir. Ancak çoğunluğun Kazakça-Moğolca karışık dilli olduğunu belirtmek gereklidir. Katılımcılarla gerçekleşen mülakatlara dayanarak Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinin ve Moğol dilinin kullanım alanlarını aşağıdaki diyagramlarla göstermek mümkündür.

Diyagram 1. Kazak Dilinin Kullanım Alanlarının Konuşma Ortamlarına Göre Dağılımı

Katılımcıların Kazak dilini en çok aile ve sosyal ortamda kullandığı görülmektedir. En az kullanılan alan ise eğitimidir. Bu Kazak dilinin Moğolistan'da gittikçe sadece sözel biçimde yaşamaya devam ettiğine işaret etmektedir. Bir dilin tehlikede olmasını gösteren kriterlerin biri yazıda kullanılmamasıdır. Bu sebeple Kazak dilinin kullanım alanı endişe vermektedir.

Diyagram 2. Moğol Dilinin Kullanım Alanlarının Konuşma Ortamlarına Göre Dağılımı

Kazak dilinin aksine Moğol dili daha çok iş yerinde kullanılmaktadır. İş yerinden sonra okullarda da Moğol dili baskın olarak kullanılmaktadır. Bu durum eğitimin Moğol dilinde olmasından kaynaklanmaktadır. Moğol dili en az aile içerisinde kullanılır.

4.5. DİLİN MEDYADA KULLANIMI

Bahıtбек Bamişulı, Kazak dilinde yayımlanan ilk gazetenin *Örkendew* olduğunu (1941 yılı 19 Aralık) bundan sonra *Jana Talap* (sonradan *Şuğıla* olarak adlandırıldı), *Üğitişi* (sonradan *Uahıt* ve *Okiğa*) dergileri yayınlanmaya başladığını belirtmektedir (Bamişulı, 2006, s. 62). 1960 yılında Ulaanbaatar şehrinde ilk defa Kazak dilinde radyo haberi yapıldı. Bu senede Ölgii'de 3 olan radio hattı, 1979 yılında 15'e ulaştı. Bu radyolarda günde 1 saat Kazak dilinde haber yapılırdı (Bamişulı2006: 63). Günümüzde ise Bayan-Ölgii bölgesinde günde bir saat Kazak dilinde Kazak Radyosu haber yapmaktadır. Bununla birlikte Moğol Ulusal Devlet Kanalında Nevruz Bayramı gibi Kazaklara özgü bayramlarda onlar hakkında haberler Moğol dilinde yapılmaktadır.

Katılımcıların hangi dilde medya araçlarını kullandıkları da bölgesel değişiklik göstermektedir. Bayan-Ölgii'de yaşayan katılımcılarda Kazakistan menşei kanalları izleme eğilimi var iken, Ulaanbaatar ve civarında yaşayan Kazaklar Moğolca medya araçları ve kanalları izlediklerini belirtmektedir.

Bunlarla birlikte günümüzde *Derbes*, *Naz*, *Sayan* ve *TV-4* adlı dört özel kanal Kazak ve Moğol dillerinde karışık haberler sunmaktadır. Ancak kanalların çalışma saati sınırlıdır.

4.6. DİLİN EĞİTİMDE KULLANIMI VE DİL ÖĞRENİMİNE YÖNELİK MATERYALLER

Moğolistan Kazakları arasında sosyalizmden önce dinî eğitim mollalar tarafından verilmekle birlikte Arap harflerinden uyarlanan *Töte Jazuw*²²'i kullanmak yaygın olmuştur. Ancak Moğolistan'da sosyalizmin gelişmesi nedeniyle din ile ilgili her şey yasaklandığı için bu yazı ve mollaların okutmanlığındaki kısa eğitime de son verilmiştir. 1937 yılında imam, molla ve dinî eğitilmiş her kimse, varlıklı aile fertleri sosyalistler tarafından tutuklanıp, pek çoğu ölüme mahkûm edilmiştir. Daha sonra Moğolistan Kazakları arasında *Töte Jazuw* ile eğitim almak, yazı yazmak gibi durumlara son verilmiştir.

²² Kazak dilbilimci Ahmet Baytursınulı tarafından hazırlanan, Arap harflerinden Kazak dilinin sesbilgisel kurallarına göre uyarlanan alfabetidir. Çin'de yaşamakta olan Kazaklar arasında hâlen aktif kullanılmaktadır.

Moğolistan Kazakları arasında eğitim ile ilgili hizmet 1928 yılında açılan ilkokul ile başlamaktadır. Okulun yönetim kısmı Kazak dilinde, dersler Moğol dilinde gerçekleşmiştir (Bamişulı 2006: 58). Bundan sonra bölgede okulların açılması, halkın eğitim alma olanakları hızlı gelişmiştir.

Moğolistan Kazakları kendi ana dilleri olan Kazakçayı konuşmakla birlikte okul ve devlet kurumlarında resmi dil olan Moğolcayı kullanmaktadır. Moğol dilinden sonra en çok konuşuru olan (nüfusun 3,9%) dil Kazakçadır. Moğolistan'da tüm eğitim, yasal işlem, idarî süreç resmî dilde gerçekleşmektedir.

Kazak nüfusunun en çok bulunduğu Bayan-Ölgii ve eyalete bağlı köylerde Kazak dili yaygın kullanılmaktadır. İdarî tüm işlemler yazıda Moğolca kullanılmaktadır. Kazaklar kendi aralarında Kazakça konuşmaktadırlar. Okullardaki duruma gelirse ilkokul sonrası Kazak-Moğolca eğitime geçtikten sonra lisede tamamen Moğolca eğitim verilmektedir. Lisede Kazak dili ve edebiyatı seçmeli ders olarak İngilizce ve Rusça ile aynı kategoriye konulmaktadır. Öğrencilerin büyük kısmı İngilizcenin prestijinden dolayı bu dili seçmektedir. Bir sınıfta Kazak dilini seçen öğrenci sayısı yirmiye geçmezse, Kazak dilinde ders açılmaz. Böylece Kazak dilinin eğitimdeki durumu iyi diye nitelendirdiğimiz Bayan-Ölgii'de de endişe vericidir.

Dil öğrenimine yönelik materyallerin azlığına dikkat çekmek gerekmektedir. Moğolistan'da yayımlanmış ancak sadece Bayan-Ölgii'deki ilk okul düzeyindeki öğrencilerin kullanabileceği Kazak dilini öğreten aşağıdaki ders kitapları mevcuttur.

Moğolistan Bilim Bakanlığı himayesinde Kazak dilinde eğitim verme dil öğrenimine yönelik materyaller aşağıda verilmiştir.

Resim 17. 1. Sınıf Öğrencileri İçin Kazak Dilinde Hazırlanan Ders Kitapları

Çizim Dersi I

Ana Dili I

İnsan ve Çevre I

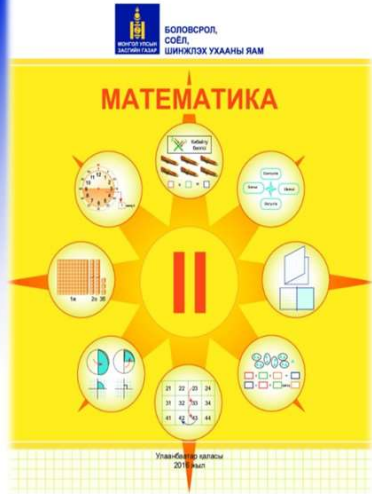
Resim 18. 2. Sınıf Öğrencileri İçin Kazak Dilinde Hazırlanan Ders Kitapları

Müzik II

Ana Dili II

Matematika II

İkinci sınıftan itibaren matematik ve müzik eğitiminin de Kazak dilinde verilmesi için ders kitapları mevcuttur. Eğitim Bakanlığının ders programına göre Kazak dilinde eğitim vermeye yönelik *matematik*, *müzik*, *çizim* ve *çevre bilgisi* ile birlikte ana dilini öğreten ders kitapları da içeren ders kitapları 5. Sınıfa kadar Kazakça devam etmektedir. 5. sınıftan sonra ders programında Kazak dilinde öğrenim materyalleri mevcut değildir. Bu görsellerde yer alan Kazakça kitaplar sadece Bayan-Ölgii bölgesindeki ilkokul

eğitimini Kazak dilinde veren okullarda kullanılmaktadır. Ulaanbaatar, Hobda, Dornod veya Darhan gibi Şehirlerde yaşayan Kazak ğrenciler bu ders kitaplarından faydalanamamaktadır.

4.7. MOĞOLİSTAN KAZAKLARI DİLİNİN TEHLİKEDEKİ DİL OLGUSU AÇISINDAN ARAŞTIRILMASI

Ethnologue'daki²³ 2016 yılın verilerine göre Moğolistan'da konuşulan 12 dil vardır. Bunların hepsi canlı dildir. 7'si yerli ve 5 dil yerli değildir. Ayrıca 2 dil *kurumsal* nitelikte, 4'ü *gelişmekte*, 3'ü *güçlü* 1'i *tehlkede* ve 2'si *ölmekte olan* dillerdir. Bunların içerisinde Kazak dili Bayan-Ölgii ve Kobda eyaletlerinde, başkentte ve uzak doğuda Çoybalsan bölgesinde konuŐulmaktadır. Kazak dilinin durumu *dispersed* "dağınık" olarak nüfus üzerinden değerlendirilmiştir. Kazak dili konuşur sayısı 120000 civarında olarak belirtilmiştir. Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinin durumu bundan farklıdır.

Moğolistan'da yaşayan Kazakların dil durumuna genel olarak bakıldığında; Kazakların yoğun olarak yaşadığı Bayan-Ölgii Şehrindeki Kazakların dil durumunun, çocukların ana dillerinde eğitim alabilmesi, Kazak dilinde televizyon ve radyo, gazete, kütüphanenin olması açısından henüz kritik bir düzeyde olmadığını söylemek mümkündür. Ancak benzer bir durum Ulaanbaatar, Hobda, Dornod, Erdenet, Dornod Şehirleri ve Moğolistan'ın başka bölgelerinde yaşayan Kazakların dili için geçerli değildir.

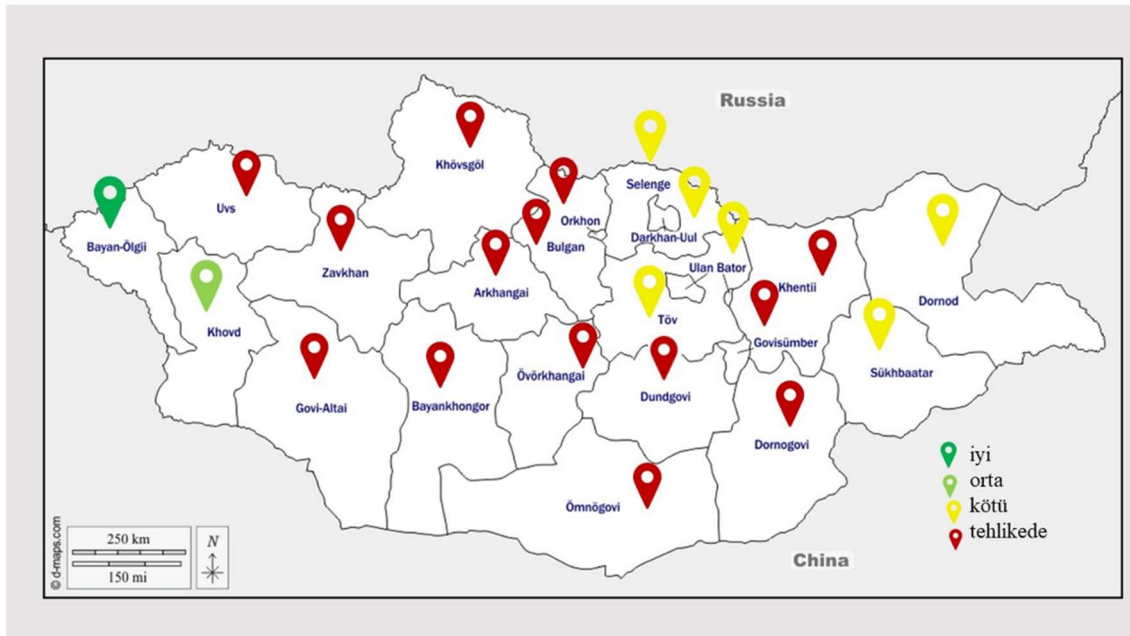
Bu durumun nedeni belirttiğimiz Şehirlerde yaşayan Kazak nüfusunun az ve dağınık Şekilde olması ve ana dilde eğitim alma hakkının kullanılmamasıdır. Moğolistan'da yaşayan Kazak dilinin baskın dilin yanında kullanım alanının daralması, genç nesillerin ana dillerini bilmemesi, konuŐamaması gibi durumlara yol açmaktadır.

Moğolistan'da yaşayan Kazakların dil durumunu yukarıda da belirtmiŐ olduğumuz üzere tüm ülke genelinde değerlendirildiğinde bazı Şehirlerde iyi gözükse de diğer Şehirlerde ve kırsal yaşam alanlarında tehlike altına girme riskini ciddi olarak taşımaktadır. Bu nedenle risk durumu ayrıntılarıyla çalıŐılmalı, elde edilen veriler doğrultusunda acil önlemler belirlenmeli ve ivedilikle uygulamaya geçirilmelidir.

²³ (<https://www.ethnologue.com/country/MN>) Erişim tarihi: 18.11.2019

Kazak dilinin tehlikelik seviyesi bölgelere göre ve farklı şehirlerdeki insan yoğunluğunun değişimi nedeniyle değişiklik göstermektedir. Yaklaşık olarak %90 Kazakların yaşadığı Bayan-Ölgii şehrinde konuşulan Kazakça'nın durumunu daha iyi olarak nitelendirsek de başkent Ulaanbaatar ve Nalaikh, Erdenet, Hobda, Darkhan gibi şehirlerde Kazak dilinin durumunu tehlikede diyebiliriz. Bu bölgelerdeki çocukların ana dillerinde eğitim alması mümkün değildir. Kazakça sadece aile içerisinde ebeveynlerle iletişimde kullanılan dil haline gelmiştir. Başkentte yaşayan Kazaklar kendilerince çözüm olarak çocuklarının ana dillerini unutmaması ve benimsemesi için yaz aylarında Bayan-Ölgii şehrindeki dede veya babaannelerine, akrabalarının evine göndermektedirler. Bu durum bireysel değil bilimsel ve sistematik bir çözüme ihtiyaç duymaktadır.

Resim 19. Moğolistan'da Konuşulan Kazak Dilinin Tehlikelik Seviyesi

Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinin tehlikedeki dil olgusu bakımından bölgesel tehlike taşıdığını belirtmek gerekmektedir. Kazak nüfusunun en fazla olduğu, başkentten 1700 km uzaklıkta olan Bayan-Ölgii eyaletindeki Kazak dilinin durumunu *iyi* diye nitelendirebiliriz. Kazak dilinde ilk okulda eğitim alma, iş yerinde Kazakça konuşma, Kazak dilinin konuşulduğu doğal ortamın mevcudiyeti, Kazak dilinde günde bir saat radyo haberin olması, Kazak dilinde haftada birkaç saat haber yapan kanalların olması (tümü özel yapımdır), Kazak dilinde faaliyet yapan drama tiyatrosunun olması vb. kriterlerden ötürü Bayan-Ölgii eyaletindeki dil durumu *iyidir*.

Durum değerlendirilmesine göre Bayan-Ölgii'den sonraki Kazak dilinin dilin tüm alanları olmasa da bazı çerçevede konuşulduğu, aile içerisinde iletişim dili olarak var olduğu, geleneksel faaliyetlerin yapılabildiği bölge Hobda'dır. Hobda bölgesinde konuşulan Kazak dilinin durumunu orta seviye olarak nitelendirebiliriz. Hobda bölgesinde yaşayan katılımcıların 50 yaş üstündeki kuşakta dilsel sorun olmasa da 50 yaş altındaki kuşakta Kazak dilinin az tercih edildiği saptanmıştır. Hobda bölgesinde dilin kuşaklararası aktarımı esnasında olumsuz örneklerle rastlanmıştır. Katılımcılar ve araştırmacıların gözleminde Hobda bölgesindeki 50 yaş altı kuşakta dil kayması yoğun olmakla birlikte, Moğolca dil seçimi yaygınlaşmaktadır.

Selenge, Darkhan-Uul, Ulaanbaatar, Dornod, Sükhbaatar, Töv gibi eyaletlerde yaşayan Kazaklar arasında konuşulan Kazak dilinin durumunu *kötü* olarak belirtmeliyiz. Bu bölgelerde yaşayan Kazaklar ana dillerinde eğitim alma haklarını faaliyete geçiremiyorlar. Kazak dilinde eğitim almaya yönelik herhangi bir devlet veya özel kurum, kuruluş yoktur. Bu bölgelerde yaşayan Kazak dili sadece aile içerisindeki iletişim dilidir. Dilin kuşaklararası aktarımında sorunlar tespit edilmiştir. Katılımcılardan gözlemlendiği üzere ebeveynleri Kazakça bilmediğinden dolayı yeni neslin Moğolca ana dilli oldukları, Kazak dilinin sadece 50 yaş üstü kuşakta aktif kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu etkenlerden dolayı haritada sarı ile işaretlenen bölgelerdeki Kazak dilinin durumu *kötüdür*.

Haritada kırmızı ile işaretlenen bölgelerdeki Kazak nüfusu diğer bölgelere göre çok azdır. Buradaki Kazak nüfusu bölgenin 0,01%'nıdır. Burada yaşamakta olan Kazakların dilini korumayı ve öğretmeyi destekleyen hiçbir çalışma yoktur. Kazak nüfusunun azlığı sosyal çerçevede olsun Kazak dilinin kullanımını mümkün kılmamaktadır. Bu bölgelerde konuşulan Kazak dilinin durumu *tehlikededir*.

4.8. BATI MOĞOLİSTAN'DA HALKLARARASI ANLAŞMA DİLİ OLARAK KAZAKÇANIN KULLANIMI

Bahıtbek Bamişulı'na göre, Bayan-Ölgii'de halklararası iletişimin sağlanmasında Moğol ve Kazak dilleri eşit seviyede hizmet etmektedir. Bu iki dil batı Moğolistan'daki halkların toplumsal iletişimini sağlamaktadır. İki dilin kullanımını eşit olmasına rağmen, yasal anlamda Kazak dili sınırlayıcı, Moğol dili ise devlet dilidir (Bamişulı, 2006, s. 39).

Bayan-Ölgii eyaletinin yoğun nüfusunu Kazaklar oluşturduğunu yukarıda da belirtmiştik. Kazaklarla birlikte bu bölgede Tuva Türkleri, Halha Moğolları, Uryanhaylar, Dörbödlör yaşamaktadırlar. Bu bölgedeki baskın dilin Kazakça olması sebebiyle bu halklar kendi aralarında çoğunlukla Kazakçayı kullanmaktadırlar. **Katılımcı 8**, Bayan-Ölgii eyaletinin Tsengel bölgesinde doğup büyümüştür. Tsengel’de Kazak, Tuva ve Uryanhaylar bulunmaktadır. **Katılımcı 8**, bu konuda şöyle demektedir: *Tıva, ūraŋqaylarmen qazaqşa söylösömiz, odar qazaqşa bileği ğoy* “Tuva, Uryanhaylarla Kazakça konuşuyoruz, onlar Kazakça biliyorlar”.

4.9. ARAŞTIRMAYA YÖNELİK BULGULAR

Araştırmanın nitel kısmına Moğolistan’ın farklı bölgelerinde yaşamakta olan kırk birey gönüllü olarak katılım sağlamıştır. Katılımcılar, Bayan-Ölgii’nin Ölgii şehrinden, Buğıtı, Tsagaannuur, Saksay, Tsengel köylerinden; Hobda’nın Hobda şehrinin Jargalantı, Hobda, Bulğın köylerinden; Erdenet, Ulaanbaatar ve Dornod şehirlerinden; Şariin Gol köyünden olmak üzere gönüllülük esnasında katılmıştır. Mülakatların altısı Kazak-Moğol dilinde, biri Moğol dilinde ve kalan otuz üçü Kazak dilinde gerçekleşmiştir. Mülakatlar Covid-19 salgını nedeniyle sanal ortamda, çevrimiçi gerçekleşmiştir.

4.9.1. Katılımcıların Ana Dili Olgusu

Kemal İnal, Romaine’e dayanarak anadildeki eğitimin önemini vurgulamaktadır. UNESCO, 1953’te aldığı bir kararla eğitim kurumlarında anadilinin kullanımını olabildiğince mümkün olmasını önermiştir. Bilhassa çocuklar okul hayatına anadilleriyle başlamalıdır, zira en iyi anadillerinde anlamakta ve böylece okul ve ev arasındaki çatışma ortadan kalkmaktadır. Avrupa Birliğinde de 1977’de aldığı bir kararla okullarda göçmen çocukların anadillerinin öğretilmesi için gereken önlemlerin alınmasını önermiştir (İnal, 2012, s. 127).

Araştırmaya katılan 40 kişi arasında 38 kişinin ana dili Kazakça olmakla birlikte, 2 katılımcının ana dili Moğolcadır. Ana dilleri Moğolca olan katılımcıların biri mülakatı Moğol dilinde gerçekleştirdiyse, diğeri 30 yaşından sonra öğrendiğini ve kendisinin ifade ettiği üzere dil yetersizliğinden utandığı, çokça Moğol sözcüklerinin karıştığı, başka

deyişle Kazakça-Moğolca karışık dilde gerçekleştirmiştir. Bunun dışında 6 katılımcının mülakat esnasında iki dili de kullanması dikkat çekmiştir.

Katılımcı 21 ile mülakat Moğol dilinde gerçekleşmiştir. Kendisi 43 yaşında, Darhan-Uul eyaletinin Şariin Gol köyünde doğmuş ve orada yaşamaktadır. Annesi ve babasının ona ve aile içerisinde Kazak dilinin konuşulduğunu ancak kendisinin hep Moğolca konuşmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Ona göre küçüklüğünden böyle alışlageldiği için bundan sonra Kazak dilin öğrenmek zordur. Belki Bayan-Ölgii'ye göç edip giderse öğrenebileceğini öne sürmektedir. **Katılımcı 21** kendisi ve dil yetisi hakkında aşağıdaki bilgileri paylaşmaktadır:

Minii aaviin uuguul nutag Tsengel, bi bol Şariin Gold törj össön. Manai aav, za neg dalaad ond nüüj irsen. Er n tegeed tuhayn üed Şariin Goliin Uurhayd yasan, ajillahaar ilgeelteer irsen. Aav eejiin üeiinh n Kazahaar sain yarina. Minii naizuud ç maş sain, mundag yarina. Ah n bol ter çiğeeree Mongoloor yavşan. Angli heltei. Manai hüühdüüd Kazahaar yaridaggüy yum aa. Ah n ööröö Mongoloor yarij baihad hüühdüüd n yaj Kazahaar yarih yum be de. Gurvan hüühedtei. Bi Kazahaar 80 oilgono, yarij çadahgüy, biçij çadahgüy. Manai aav eej hoorondoo Kazahaar yarina, bidentei Kazahaar yarina, ah n ööröö zoriulaad Mongoloor hariulna, ööriin songoson l zam baihaa. Ern bol Şariin Goliin Kazahuud, Kazahaar maş sain yarina şüü, ah şigee yaridag hüümüüs er n bol tsööhön. 20% n nad şig l hün baih.

Benim babamın memleketi Tsengel'dir. Ben ise Şariin Gol'da doğup büyüdüm. Benim babam, 70'li yıllarda, o dönemde Şariin Gol'daki maden iş yerine tayin ile gelmiştir. Anne babamın yaşındakiler Kazak dilinde çok iyi konuşuyorlar. Hatta benim arkadaşlarım da çok güzel ve iyi konuşurlar. Ben tamamıyla Moğolca konuşuyorum. Bundan başka İngilizceyi biliyorum. Üç tane çocuğum var. Çocuklarım da Kazakça konuşmazlar. Babaları konuşmazken, çocukları nasıl konuşsun ki. Ben Kazak dilinde %80 oranını anlıyorum, ama ne konuşa ne de yazabiliyorum. Anne babam kendi arasında ve bize Kazakça konuşurlar, ben hep Moğolca cevaplarım. Kendimin seçtiği yol böyle herhalde. Genel olarak bakıldığında Şariin Gol'da yaşayan Kazaklar ana dillerini çok iyi bilip, konuşmaktadırlar. Benim gibi konuşmayan sayısı belki %20 orandadır.

Kazak dilinin geleceği hakkındaki soruya **Katılımcı 21'in** verdiği yanıt aşağıdaki şekildedir: *Uçirgüy martagdahgüy baihaa, tsaasid baisaar l baih bolno. Magadgüy 100, 200 jil ç baigaad baih bolno. Ene bol neg ih martagdaj alga boloh yum biş şüü dee. Yagaad gevel bid nariin ündestnii öv soyol şüü dee ene çin.* “Sebepsiz yok olacağını düşünmüyorum, gelecekte de olacaktır. Belki de 100, 200 yıl daha yaşayacaktır. Kolay unutulacak bir şey değil ki. Sebebi bu bizim milliyetimizin kültürel mirasıdır”.

Ana dilini Moğolca olarak belirten diğer birey **Katılımcı 31**, 54 yaşındadır. Töv eyaletinin Erdene köyünde dünyaya gelmiştir. Günümüzde Bayan-Ölgii eyaleti, Ölgii şehrinde yaşamaktadır. 2000 yılında Ölgii'ye göç edip gelmiştir. Kazak dilini Ölgii'ye göç edip geldikten sonra öğrendiğini söylemektedir. **Katılımcı 31** ile mülakat Kazak

dilinde gerçekleşmiştir ve konuşmasından Moğol dilinin aksanı açıkça ortaya çıkmaktadır. Konuşma esnasında bazı kelimeleri Kazakça konuşmakta zorlanması, Kazakça kelime seçimlerinin bazı durumlarda başarılı olmaması ve bu tür durumda Moğolca sözcük eklemesi gözlemlenmiştir. Katılımcı kendisi hakkında aşağıdaki bilgileri belirtmektedir:

Münğülduj Töv aymıg degen, köbine Halhadar oturatın Töv aymıgtını, Erdene sümünde tuwdım. Dcä, onçı klas tawısқанча сонда түрүп, 1985hten 2000-xa deyin Ulaanbaatarda түрүп, 2000hçi djcli Bay-Ölgüige köşip keldik koy. Mamandıgım mod bolovsrullah üyldverleliin mehanik indcener. Erdene sümünde Kazakça mektep dcok, Kazakça biletinder biletin, äytew men özüm bilmeym, äytew Ölgüige kelgennen keyin üktüm goy. Ana tilim Münğülça. Äke çeçem Bayan-Ölgüiden 1956 dcılı sol işkergi dcaққа köşip kelgen. Alğaş ret köşip barğanda Dornodğa köşip bardık koy, Dornodta tıptı bir Kazak dcok, sol kezde Kazaktar olay-bılay köşpögön, özi eki-aқ üy boldık. Birewi bizdik üy, birewi äşker dcerde dcümüstaytın kişinin üyü. Сонда биз қайтп Kazak til üyrenemiz, orçin sonday bolğanda. Ağa-äpekederim birak Münğülça. Äke çeçemiz bizge Kazakça söyleydi, al biz bolğanda dcawabın Münğülça beremiz. Kazir endi Kazaktardin işine kelgende, Ölgüige kep, äbden otızğa kep, argagüyn erhende üyrendim. Kazakça kiti oқи alam, dcaza almaim. Kinonın 70%-n tuisinem. Tilge Münğülça kirdim.

Moğolistan'ın Töv eyaletinde, Halhaların çoğunlukla yaşadığı Erdene köyünde doğdum. Okulu bitirene dek burada, 1985-2000 arası Ulaanbaatar'da yaşadım. 2000 yılında Bayan-Ölgii'ye taşındık. Mesleğim, ağaç işleme tesisinin mekanik mühendisi. Erdene köyünde Kazak okulu yok, Kazakça bilenler bilir, ancak ben kendim Ölgii'ye taşındıktan sonra öğrendim. Ana dilim Moğolca. Anne babam Bayan-Ölgii'den 1956 yılında Moğolistan'ın iç bölgesine taşınmıştır. İlk taşındığımızda Dornod'a gelmiştik. Dornod'ta sadece iki Kazak aile vardı. Biri bizim aile, diğeri askeri görev için orada bulunan kişinin ailesi idi. Bu halde bizim Kazakça bilmemizin beklenmesi hayli zor, Kazakça konuşabilecek ortamımız olmadı. Benim gibi ağabey, ablalarım da Kazakça bilmez. Anne babamız bizimle Kazakça konuşsa da, bizim verdiğimiz cevaplar hep Moğolca oluyordu. Ben şimdi buraya, Kazakların ortasına geldikten sonra, mecburî Kazakça öğrendim. Kazakça çok az okuyabiliyorum, hiç yazamam. Film seyredirken içeriğin %70 oranını anlayabiliyorum. Dilim Moğolca çıkmıştı.

Katılımcı 21 ve **Katılımcı 31** örneklerinden gördüğümüz üzere ana dillerini Moğolca olarak nitelendiren ikisinin de anne babasının kendilerine Kazakça konuştuğu, aile tarafından Kazak dilinin unutulmadığını ve sürdürülmesini istediği açıkça görülmektedir. İki de Moğolistan'ın iç kısmında, Kazakların sayıca az bulunduğu yerlerde doğup büyümüşür. **Katılımcı 31**, **Katılımcı 21**'in aksine Kazakların çok az (sadece 2 aile) bulunduğu yerde büyümüşür. Dolayısıyla Kazakça konuşabileceği ve öğrenebileceği ortamın olmadığından Moğol dilinin etkisinde büyüdüğünü belirtmektedir. **Katılımcı 31**'de zorunluluk gözükmeştir. **Katılımcı 21** ise bunun tercih meselesi olduğunu, küçüklüğünden itibaren Moğolca konuşmayı yeğlediğini belirtmektedir. Ancak bu tercihin altında Kazakça yeterli hissetmeme, Kazakça öğrenimin olmaması, sosyal çevre gibi faktörlerden kaynaklı baskı nedeniyle oluştuğunu düşünmekteyiz. Kendisi tercih

meselesi diye belirttiyse de dış ve dilsel nedenlerden ötürü gerçekleştiğini söylemek mümkündür. **Katılımcı 31**, Ölgii'ye taşındıktan ve 30 yaşından sonra Kazakça öğrendiğini, dört çocuğunun ana dillerinin Kazakça olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık **Katılımcı 21'in** üç tane çocuğu babaları gibi Moğol dilli olarak büyümektedir. Bu örneklerden Bayan-Ölgii dışında yaşamakta olan Kazaklar arasında dil kaybının gerçekleşmekte olduğunu görmek mümkündür.

4.9.2. Katılımcıların Eğitim Dili

Moğolistan nüfusunun %3,9 oranındaki Kazaklar kanunen *ündestnii tsöönh* “kültürel azınlık millet” resmî tabiriyle anılmaktadır. *Ündestnii tsöönh* “kültürel azınlık” ülkenin tüm nüfusuyla kıyasla sayıca az, dil veya renk farkı, kültür ve dini tutumu açısından da ayrılan, kendi kültürünü kaydetme ve nesilden nesle aktarma içgüdüğü olan topluluktur. Kültürel azınlık niteliğindeki Kazakların ana dillerinde konuşma, ana dilinde ilk okulda eğitim alma, kültürel devamlılıklarını sürdürme ve gelecek kuşağa aktarma hakları kanunen korunmaktadır.

Bayan-Ölgii'de ilk okuldan sonraki orta okulda derslerin Kazakça-Moğolca karışık, lisede ise eğitimin tamamen Moğolca verildiğini belirtmek gereklidir. Hobda, Ulaanbaatar, Erdenet, Darhan, Dornod, Töv gibi yerlerdeki eğitim dili tümüyle Moğolcadır.

1927 yılında günümüz Altantsögts köyünün Höh Mod adlı yerinde *Altai Haanii çuulgani tamgin dergedeh surguuliin tanhim* adıyla bölgede ilk defa açılan okulda 25 öğrenci, 2 öğretmen 3 çadır ev ile açılmıştır (Şimdiki Altan Gadas unvanlı 2. okul) (MUDHEEÇBTİ, 2009, s. 21).

1929 yılında Akbalşık adlı yerde ilk defa Kazak ilkokulu (şimdiki M.Zaysanov adındaki Altangadas unvanlı Ulaanhus 10 yıllık okulu) açıldığında Kazak Sovyet Cumhuriyetinden kadro getirilip, ders programı, okul düzenlemesi, öğretim kitapları hazırlama, eski yazıdan yeni yazıya geçiş gibi meselelerde yardım ve tecrübeleriyle paylaşılmıştır (MUDHEEÇBTİ, 2009, s. 22).

Günümüzde Bayan-Ölgii şehrinde 35 adet Kazak okulu bulunmaktadır. Bu okullarda her yıl 20 bin civarında öğrenci eğitim almaktadır. Lisans üstü eğitimde Doğu Kazakistan

Milli Üniversitesi Bayan-Ölgii şehrinde iki senelik eğitim vermektedir. Öğrenciler eğitimlerinin son iki yılını ise Doğu Kazakistan'ın Öskemen şehrinde alma imkânına sahiptirler (OAKDTME, 2014, s. 77).

Bahıtбек Bamişulı 1983 yılından sonra Kazak okullarındaki orta ve yüksek sınıflarda Kazak dili dersinin 560 saatten 280 saate kadar azaltıldığını, lise sınıflarında tüm derslerin sadece Moğol dilinde yapılmaya başlayıp, Kazak dili ve edebiyatı öğreniminin kısıtlandığını belirtmektedir (Bamişulı, 2006, s. 59).

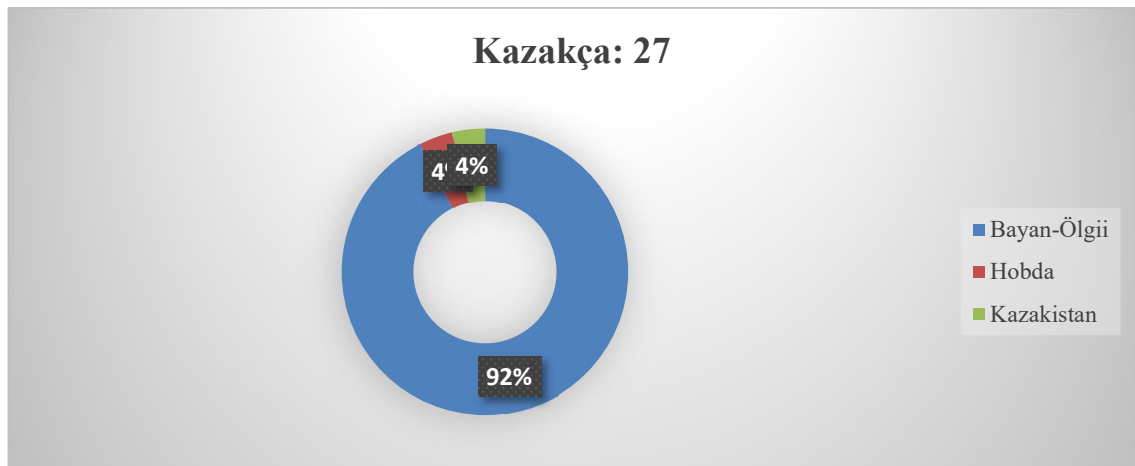
2008-2009 yılının istatistik verilerine göre Bayan-Ölgii şehrinde 42 okul bulunmaktadır. Bunlardan 16'sı ilk, 3'ü orta, 23'ü ise lisedir. 5 özel okul bulunmaktadır (MUDHEEÇBTİ, 2009, s. 24). Kazakların yoğun olarak yaşadığı Bayan-Ölgii'de ise çocuklar ana dillerinde eğitim almaktadırlar. İlkokul (ilk beş) sınıfları bitince eğitim Moğolca devam etmektedir. Bundan sonra *Kazak dili ve edebiyatı* dersi seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmaktadır. Orta okul ve lisede Kazak dili diğer yabancı diller olan Rusça ve İngilizceyle aynı statüde yani seçmeli ders olarak geçmektedir. Kazak dilinin eğitim sürecinde seçmeli statüde yer alması ilerideki yıllarda Bayan-Ölgii şehrinde de Kazak dilinin durumun risk altında olacağını somut sinyallerini bizlere şimdiden vermektedir.

Moğolistan Kazaklarının ana dillerinde eğitim alma durumu yasal olarak korunsa da okullardaki durum uygulama açısından iç açıcı görünmemektedir. Bayan-Ölgii şehrindeki ve şehre bağlı köylerdeki okulların çoğunda ders kitapları yeterli değildir. Kazakça okul materyallerinin az olmasından dolayı bir kitabı birden fazla öğrencinin kullandığı durumlar yaygındır (*Kazak dilinde ders kitaplarının yetersizliğinden dolayı bir kitabı bir sınıftaki 16 öğrenci kullanmıştır*) (MUDHEEÇBTİ, 2009, s. 24). Bazı okullarda ise iki dilde karışık eğitim verilmektedir. Dolayısıyla eğitim süreci bazen kargaşaya yol açmaktadır.

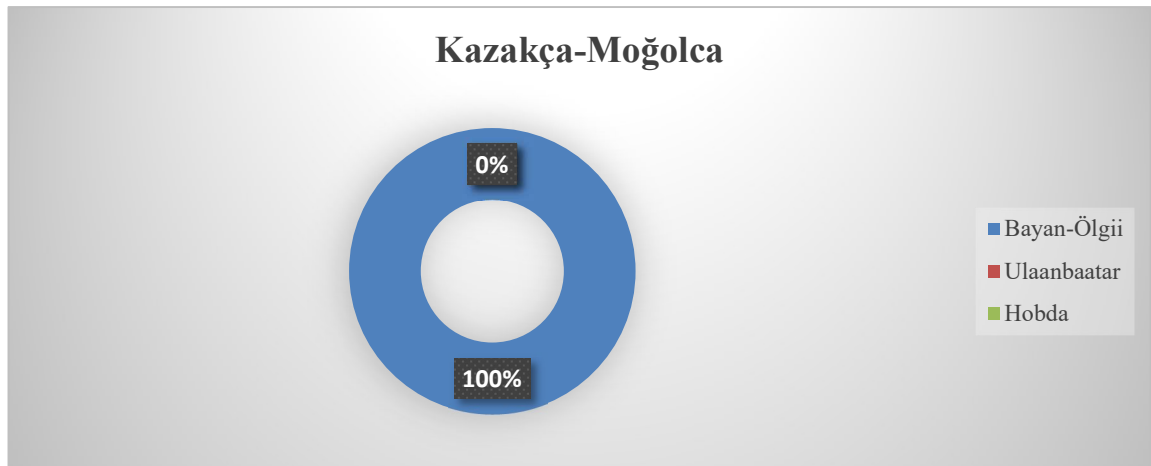
Moğolistan Devlet Ana Yasasında belirtildiği gibi Kazaklar ilkokulda ana dillerinde eğitim alma hakkına sahiptirler, ancak Bayan-Ölgii dışında yaşayan Kazakların bu yasal haklarından yararlanamadığı araştırmamızdan açıkça görülmektedir. Bayan-Ölgii dışında yaşayan Kazak çocukların ilkokul eğitimini ana dillerinde alması bir yana, okulda bir sınıf veya Kazak dili dersi veya destekleyici kursu bulunmaması bahsi geçen bölgelerde yaşayan Kazak çocuklarının Kazak-Moğol iki dilli olmaktan ziyade, tek Moğol dilli

olmalarına sebep olmaktadır. **Katılımcı 36'**ya göre Erdenet şehrinde 180-200 civarında Kazak ailesi olmasına rağmen okullarda hiçbir Kazak sınıfın olmaması; Kazak öğrencilerin destek alabileceği Kazak dili kursunun olmamasını doğru bulmamaktadır. Bu durum nedeniyle kendilerinin camide Kazakça kitaplara başvurduğunu ifade etmektedir. Aşağıda katılımcıların ilk okul eğitimini hangi dilde aldığını gösteren diyagram verilmiştir.

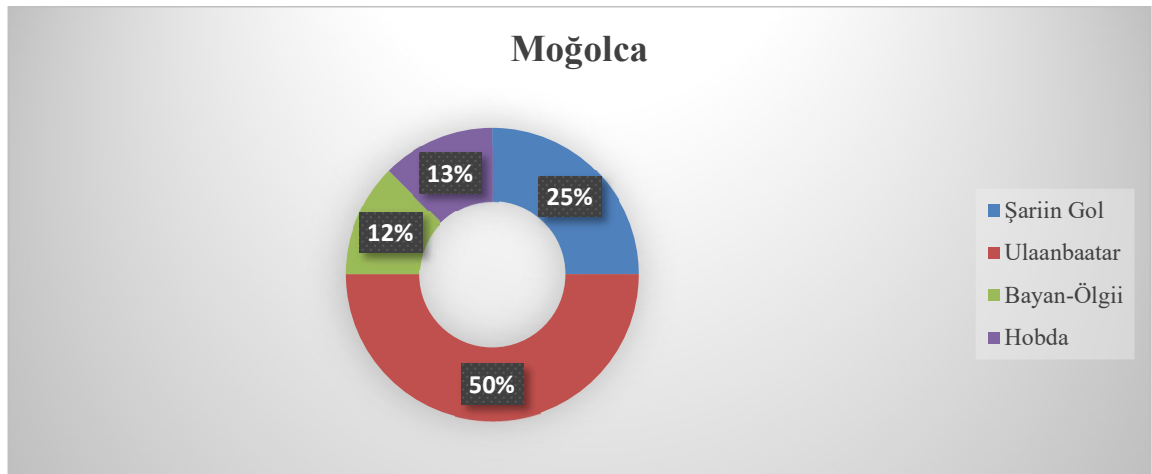
Diyagram 3. Katılımcıların Kazak dilinde İlkokul Eğitimi Almasının Bölgelere Göre Dağılımı

Diyagram 4. Katılımcıların Kazak-Moğol dilinde İlkokul Eğitimi Almasının Bölgelere Göre Dağılımı

Diyagram 5. Katılımcıların Moğol dilinde İlkokul Eğitimi Almasının Bölgelere Göre Dağılımı

Araştırmamızdan görüldüğü üzere 40 katılımcının 27'si ilkokulda Kazak dilinde eğitim aldığı, 4'ü Kazakça-Moğolca olmak üzere karışık, 9'u ise tamamıyla Moğolca eğitim gördüğünü dile getirmektedir. İlkokulda Kazak dilinde eğitim gören katılımcıların 25'i Bayan-Ölgii'de, 1 katılımcı Hobda bölgesinde, diğer bir katılımcı ise Kazakistan'da eğitim görmüştür. Hobda'da ilkokulda Kazakça öğrenim gören **Katılımcı 29**, kendisinin 1979-1986 yılları arasında Kazakça eğitim gördüğünü, günümüzde ise bu durumun değiştiğini ve artık Kazakça eğitim almanın söz konusu olmadığını belirtmektedir. Kazak dilinde eğitim gören diğer **Katılımcı 30** ise kendisinin ailesiyle 1992 yılında Kazakistan'a göç etmesi sebebiyle ilkokulda Kazakça eğitim aldığı, ancak 2000 yılında Moğolistan'ın Hobda'ya bağlı Buğıtı köyüne geri göç edip geldiklerini ifade etmiştir. **Katılımcı 30**, eğitim sürecinde Kazakistan'dan Moğolistan'a geri geldiği dönemde dilsel zorluk çektiğini, Moğolistan'daki 3 senelik okul dönemini sadece Moğol dilini öğrenmeye harcadığını, bu durumun öğrenim görme yeteneğini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Şu anda Rus ve İngilizce öğretmenliği yapan **Katılımcı 30**, bu dilsel sorunun üniversitedeki meslek seçimi, dolayısıyla hayatını da etkilediğini ifade etmiştir.

İlkokulda Kazakça-Moğolca eğitim gördüğünü belirten 4 katılımcı da Bayan-Ölgii bölgesindedir. **Katılımcı 35**, Bayan-Ölgii'nin Saksay köyünde, **Katılımcı 16**, Bulğun köyünde, **Katılımcı 15**, Tsaagaannuur köyünde, **Katılımcı 24** ise Ölgii şehrinde ilkokul eğitimini Kazak-Moğol karışık dilde aldıklarını belirtmektedir.

İlk okul eğitimini **Moğolca** gören 9 katılımcının 4'ü eğitimini Ulaanbaatar şehrinde almıştır. **Katılımcılar 11, 18, 32, 36** ilkokulda başkentte eğitim aldıklarını ifade etmiştir.

Katılımcı 4 ise Bayan-Ölgii'deki 2.ci Moğol okulunda eğitim gördüğü sebebiyle Moğolca eğitim aldığını ifade etmiştir. **Katılımcı 28**, Hobda'nın Jargalantı köyünde ilkokul ve eğitimin tüm aşamalarında Moğolca gördüğünü belirttiyse, **Katılımcı 31**, Töv eyaletine bağlı Erdene köyünde eğitim aldığını söylemektedir. **Katılımcılar 21 ve 22** Darhan eyaletine bağlı Şariin Gol köyünde eğitim aldıklarını ifade etmektedir.

Bayan-Ölgii'deki Kazak eğitim dili hakkında yapılan alan araştırmasında *Öğretmeniniz dersi hangi dilde yönetiyor?* sorusuna cevap veren 267 öğrenci verisine göre, Kazak dili 10, Tuva dili 0, Moğol dili 10, Kazak Moğol dilleri karışık 196 ve Tuva Moğol dilleri karışık 16 diye cevap verilmiştir (MUDHEEÇBTİ, 2009, s. 34).

4.9.3. Katılımcıların Günlük Yaşamındaki Baskın Dil

Katılımcıların günlük yaşamında baskın kullanılan dil bölgeye göre değişmektedir. Bayan-Ölgii'de yaşayan Kazaklar için günlük hayatta konuşulan baskın dil Kazakça iken, Ulaanbaatar, Şariin Gol, Erdenet gibi yerlerdeki Kazaklar için Moğolcadır. Bayan-Ölgii dışında yaşayan ve devlet idaresinde veya özel alanlarda çalışmakta olan katılımcıların günlük yaşamındaki baskın dil Moğolcadır. Bayan-Ölgii'de ise devlet memurları dahil özel alanlarda çalışanlar da günlük hayatta Kazakçayı baskın kullanmaktadır. Bu ortamın ve meslektaşların, sosyal çevrenin Kazaklar olması ve Kazakların kendi aralarında Kazakça konuşmasını göstermektedir.

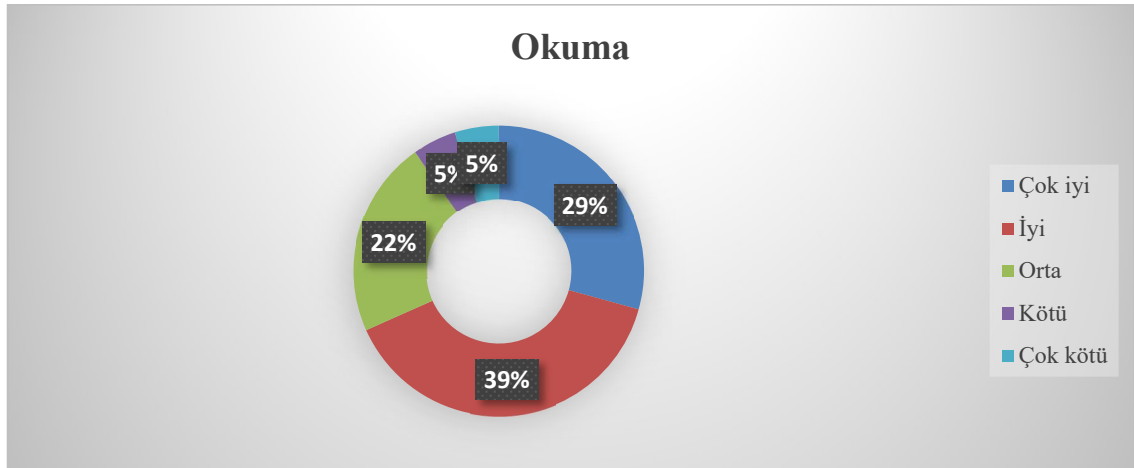
4.9.4. Katılımcıların Kazak Dili Tutumu

Kazakistan'daki Kazakların kendi aralarında Rusça konuşmasına rastlamak mümkündür. Ancak Moğolistan'daki Kazaklar için kendi aralarında Moğolca konuşmak kabul edilebilir şey değildir. Bu konuda **Katılımcı 38**, *Қазақстандағы қазақтар, одар өз арасында орысша сөйлей береді. Ал біз екі қазақ тұрұп бірбірімізбен өмірі Мұңғұлча сөйлөмөміз. Бұл үлкөн айırмашılık, төркүнү үлттиқ сезим, күндilikқа мән бергендик* "Kazakistan'daki Kazaklar, onlar kendi aralarında Rusça konuşabiliyorlar. Oysa biz, iki Kazak varken, birbirimizle Moğolca hayatta konuşmuyoruz. Bu büyük farktır, dipte milli duygu, milli değere saygı vermekten gelmektedir" demiştir.

4.9.5. Katılımcıların Kazak Dili Yetisi

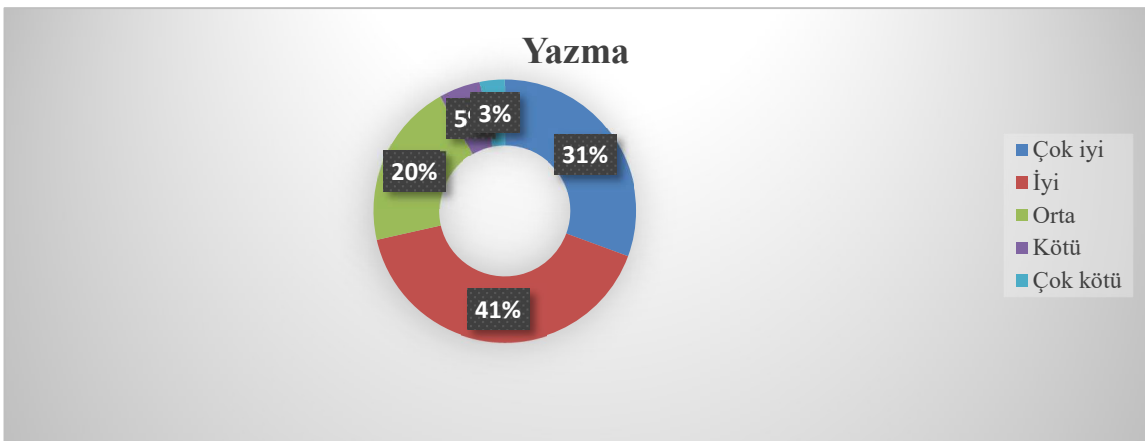
Araştırmamız esnasında katılımcıların Kazak dil yetisini ölçmek için Kazakça okuyabilme, yazabilme, anlayabilme ve konuşabilme düzeylerini *çok iyi*, *iyi*, *orta*, *kötü* ve *çok kötü* olmak üzere beş kriterle işaretlemesi istenmiştir.

Diyagram 6. Katılımcıların Kazak dilinde Okuma yetisinin düzeylere göre dağılımı

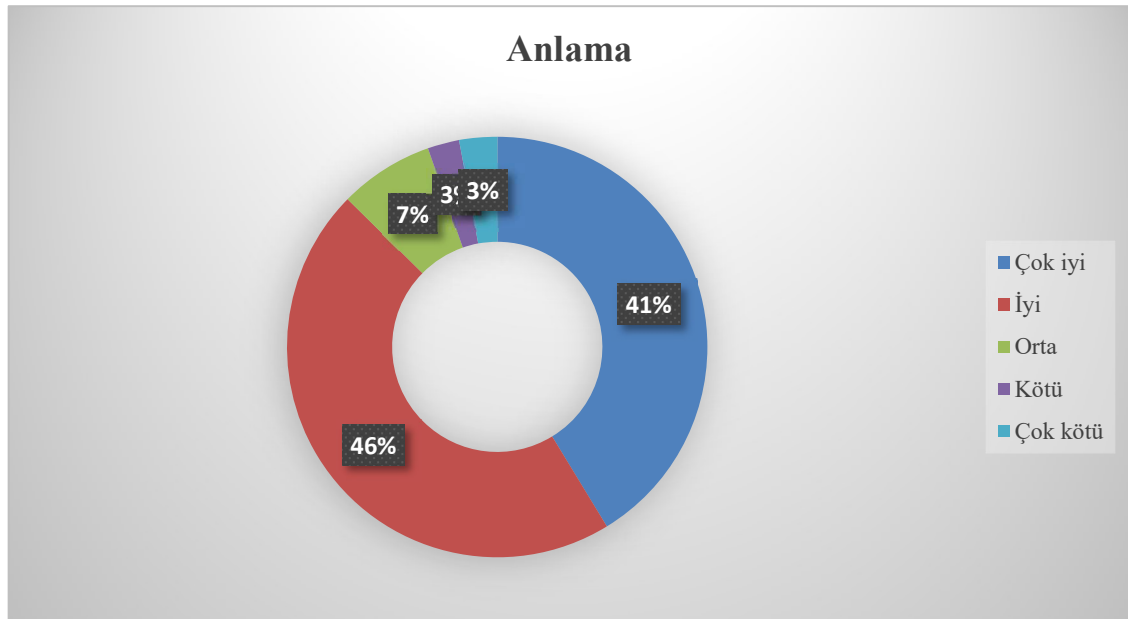
Kazak dilinde okuma düzeyini kötü olarak belirten **Katılımcı 31** ve **Katılımcı 21**'in ana dillerini Moğolca diye belirtmiştir. Kazak ve Moğol dilinin aynı alfabe çeşidi Kiril'i kullanması birtakım kolaylıklar sağlasa da okuduğunu anlamamak açısından *kötü* olarak nitelendirilmiştir. Kazak dilinde Okuma düzeyini *iyi* olarak nitelendiren katılımcı sayısı 15'tir ve *çok iyi* düzeyden daha çoktur. Okuma düzeyi orta olarak belirtilen katılımcı sayısı 9'dur ve katılımcıların çoğu Kazak dilinde kitap okumakta zorlandıklarını, anlamakta güçlük çektiklerini belirtmektedir.

Diyagram 7. Katılımcıların Kazak dilinde Yazma yetisinin düzeylere göre dağılımı

Bu diyagramdan gördüğümüz üzere Kazak dilinde *çok iyi* yazabilen katılımcı sayısı 12'dir. Bu Moğolistan Kazaklarının Kazak dilinde aldığı eğitimin yetersiz olduğundan ve dilin kullanımı gibi toplumsal ihtiyaçtan da kaynaklanmaktadır. İki Kazak kendi aralarında Kazakça konuşabilse de her türlü yazım işlemi Moğolca gerçekleşmektedir. Bu sebeple okulda Kazak dili dersi sürecinde alınan eğitimin gelecekte Ana dillerinde yazma düzeyini koruyabilmesine yardımcı olmamaktadır. Kazak dilinde yazma düzeyini *iyi* olarak nitelendiren katılımcı sayısı 16'dır. Bu Katılımcılar *çok iyi* diye nitelendirmemelerinin sebebi Kazak dilindeki *ə/ä, Ƴ/ü, i/i, ы/ı, Ƴ/ü* özel harfleri yazmakta hata yaptıklarını, Kazakça cümle kurarken yeteri kadar güzel kelimeler seçemediklerini ifade etmiştir. Kazak dilindeki yazma düzeyini *orta* olarak belirten katılımcı sayısı 8'dir. Katılımcılar bu durumun ortaya çıkmasında harf yanlışlarının, kelime seçiminin ve cümle yapısının etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Kazak dilinde yazma düzeyini *kötü* olarak belirten katılımcılar üniversite eğitimi almadıklarını öne sürdüyse, *çok kötü* olarak nitelendiren iki katılımcı ana dillerinin Moğolca olduklarını vurgulamaktadır.

Diyagram 8. Katılımcıların Kazak dilinde Anlama yetisinin düzeylere göre dağılımı

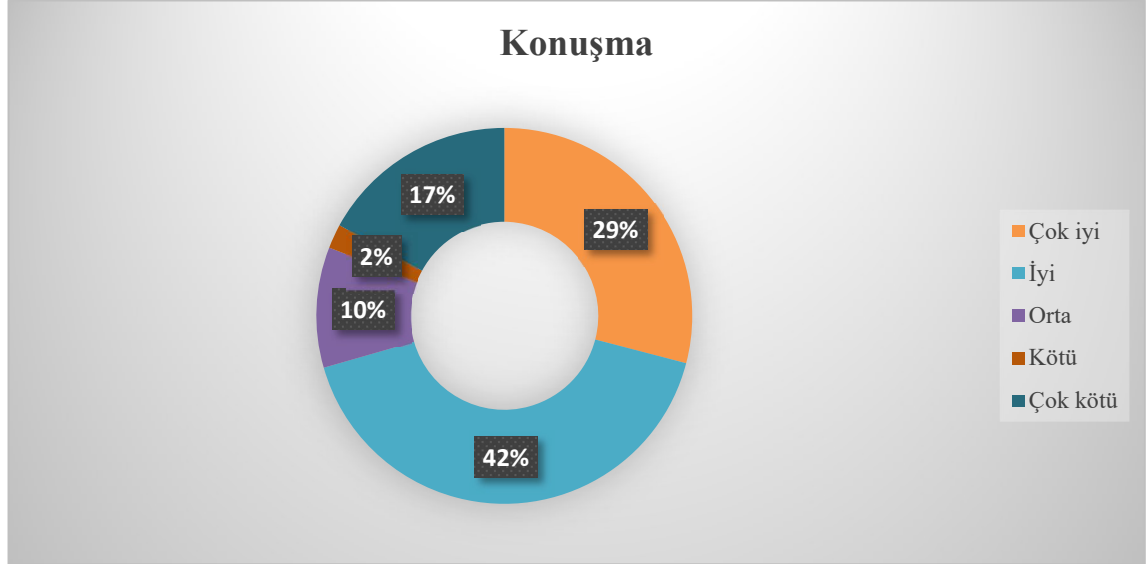

Katılımcıların Kazak dilinde anlama düzeyleri oldukça yüksektir. *Çok iyi* düzeyde anlayan 17, *iyi* düzeyde anlayan 19 katılımcı vardır. Kazakça *orta* düzeyde anlayan 3 kişi, *kötü* düzeyde anlayan 1 katılımcı varken, *çok kötü* düzeyde anlayan katılımcı yoktur. Kazak dilinde *orta* düzeyde anlayan üç katılımcının ikisi Ulaanbaatar'da, biri ise Şariin

Gol köyünde yaşamaktadır. *Kötü* düzeyde anlayan katılımcı da Şariin Gol köyünde yaşamaktadır.

Diyagram 9. Katılımcıların Kazak dilinde Konuşma yetisinin düzeylere göre dağılımı

Kazak dilinde konuşma düzeyine göre katılımcılar 14'i *çok iyi* seviyede; 20'si *iyi* seviyede; 5'i *orta düzeyde*; 1'i *kötü* düzeyde dağılım göstermektedir. Kazakça konuşmasını çok kötü düzey olarak nitelendiren katılımcı yoktur. Ana dilini Moğolca olarak belirten **Katılımcı 21**, konuşma seviyesini kötü olarak nitelendirmesine rağmen bazı kelimeleri Kazakça söylemeye çalıştığını belirtmektedir. Kazak dilinde *orta* düzeyde konuşabildiklerini belirten 5 katılımcının 4'i Şariin Gol'da, biri ise Bayan-Ölgii'de yaşamaktadır. Bayan-Ölgii'de yaşamakta olan **Katılımcı 31**, kendisinin ana dilini Moğolca olarak belirtmekle birlikte Kazak dilini 30 yaşından sonra öğrendiğini ve dolayısıyla Kazakça orta seviyede konuşabildiğini dile getirmektedir.

Tüm katılımcıların Kazak dilindeki okuma, yazma, anlama ve konuşabilme seviyelerine göre Bayan-Ölgii ve Hobda eyaletinde yaşamakta olan Kazaklar *iyi* durum sergilerken, Ulaanbaatar başta olmak üzere Şariin Gol, Darhan gibi yerlerde yaşayan Kazakların Kazakça dil yetisi ve ediniminin *kötü* durumda olduğunu tespit etmek mümkündür.

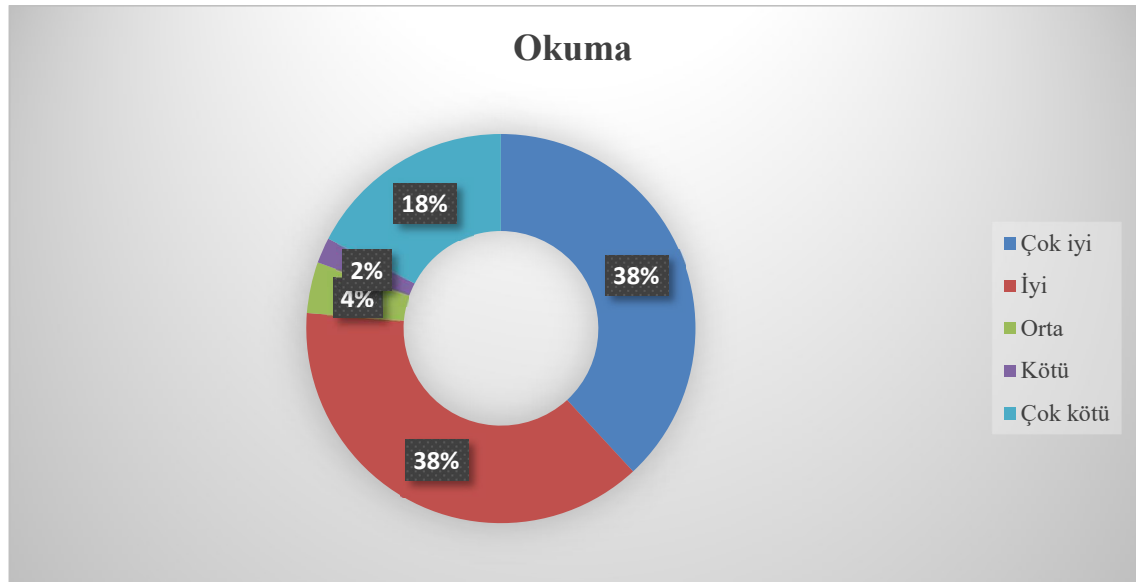
4.9.6. Katılımcıların Moğol dili yetisi

Bu bakımdan baktığımızda Moğolistan'ın Bayan-Ölgii eyaleti ve buraya bağlı köylerde yaşayan pek çok kişi Moğol dilini bilmemektedir. Bu kişilerin çoğu **Katılımcı 8** gibi

okuldaki ilk okulu eğitimi veya lise eğitimi sonrası eğitim almayan, belki de hiç eğitim görmemiş, okuma yazması olmayan insanlardır. Sözü edilen kişiler bu durumdan sosyal hayatta çeşitli zorluklar çektiklerini dile getirmiştir. Örneğin **Katılımcı 8**, Bayan-Ölgii eyaletine bağlı Tsengel köyünde doğup büyümüştür, günümüzde Ölgii şehrinde yaşamaktadır. 4 çocuk annesi olan **Katılımcı 8**, ilkokul sonrası eğitim almadığını belirtmektedir. Moğol dilini biliyor musunuz? Sorusuna **Katılımcı 8**, *Men bastawış mektep kâne okıdım da odan dcoğarılalıp okımadım, soson bilmeym. Müñğülça söylömöymün. Mamandığım dcoğ* “Ben sadece ilk okulda okudum. Sonrasında eğitim almadım. O sebeple bilmiyorum. Moğolca konuşmuyorum. Mesleğim yok” yanıtını vermiştir.

Katılımcıların Moğol dili yetisi okuma, yazma, anlama ve konuşma düzeylerini çok iyi, iyi, orta, kötü ve çok kötü seviyelerinde Kazak dili ile aynı ölçekle karşılaştırılmıştır. Mülakatların altısı Kazak-Moğol karışık dilde, biri Moğol dilinde ve kalan otuz üçü Kazak dilinde gerçekleşmiştir. Mülakatı Kazak dilinde gerçekleştiren otuz üç katılımcının otuz üçünün de konuşmasında Moğol, Rus, İngiliz ve Türk dillerinden çokça kelimeler kullanıldığı dikkat çekmektedir.

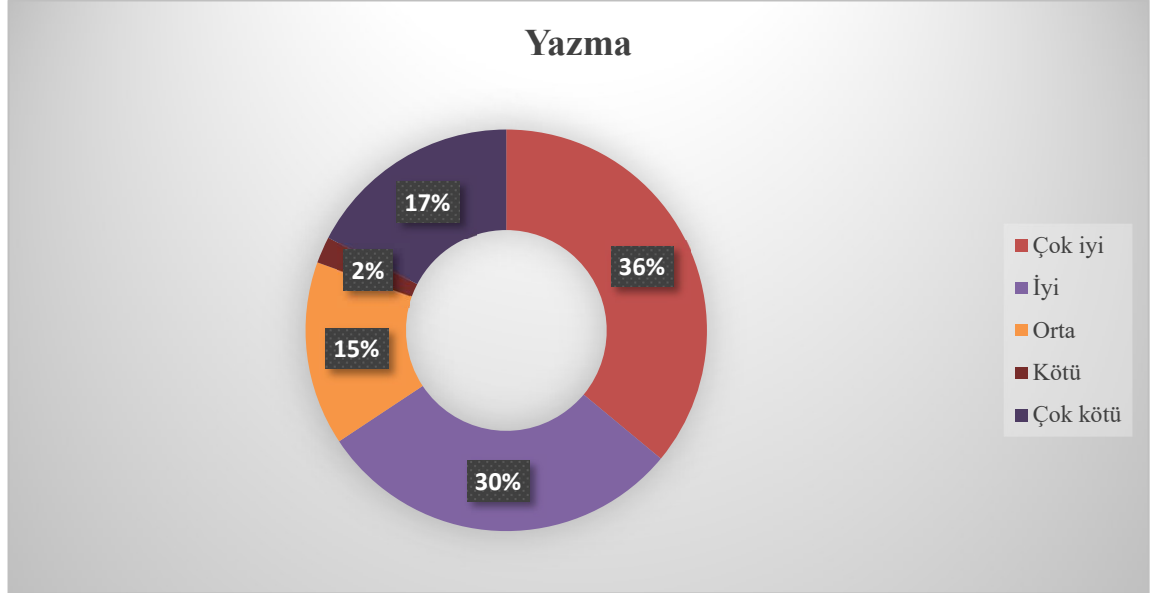
Diyagram 10. Katılımcıların Moğol Dilinde Okuma Yetisinin Düzeylere Göre Dağılımı

Moğol dilinde okuma düzeyi *çok iyi* ve *iyi* olan katılımcı 18 iken, *orta* seviyede 2, *kötü* seviyede 1, *çok kötü* seviyede 1 katılımcı bulunmaktadır. Moğol dilinde okuma düzeyi

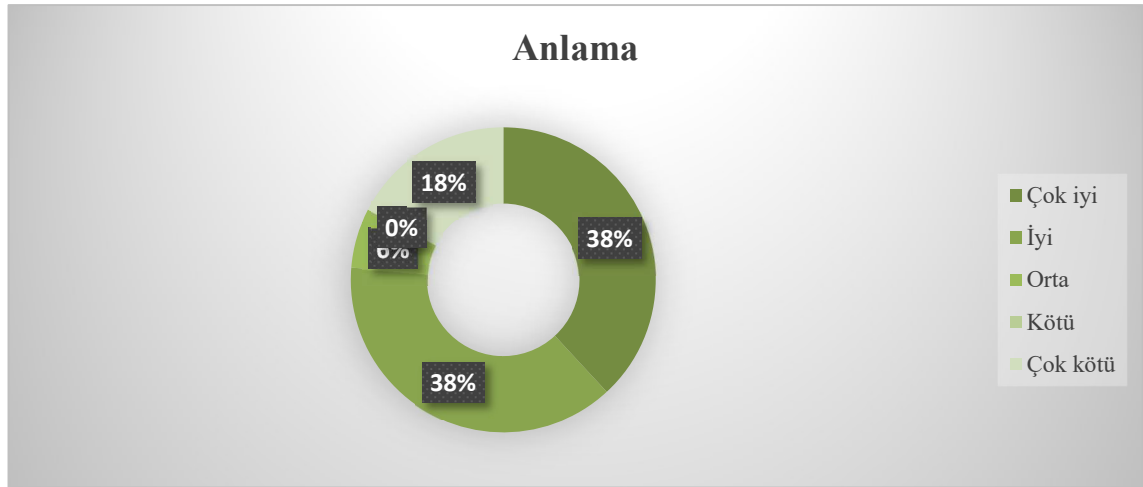
çok kötü ve kötü olan Katılımcılar Bayan-Ölgii’de yaşamaktadır. İki katılımcı da bu durumu üniversite mezunu olmayışı ile açıklamaktadır.

Diyagram 11. Katılımcıların Moğol Dilinde Yazma Yetisinin Düzeylere Göre Dağılımı

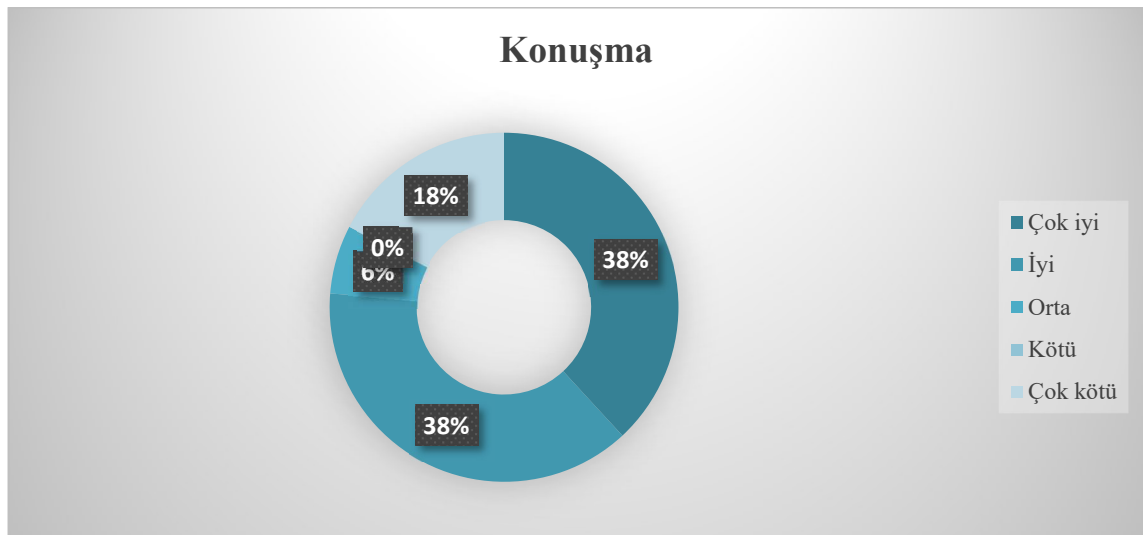
Katılımcıların Moğol dilinde yazma düzeyine göre 17 katılımcı *çok iyi*; 14 katılımcı *iyi*; 7 katılımcı *orta*; 1 katılımcı *kötü* ve 1 katılımcı *çok kötü* olarak belirtmektedir. Moğolca çok iyi düzeyde yazabilen 17 katılımcının çoğu Ulaanbaatar, Şariin Gol, Hobda gibi Kazakların az olduğu bölgede doğup büyüyen ve yaşamakta olan bireylerdir. Bayan-Ölgii’de yaşayan Kazaklar arasında çok iyi düzeyde yazabilen Kazaklar ise üniversite mezunu, devlet kurumlarında çalışmakta olan memurlardır. Bayan-Ölgii’de yaşayan ancak üniversite mezunu olmayan veya üniversite eğitimi Kazakistan ve başka ülkelerde yapan kişilerde ise *orta* düzeyde seyretmektedir. Moğol dilinde yazma düzeyi *kötü* ve *çok kötü* olan katılımcılar Bayan-Ölgii’de yaşamaktadır.

Diyagram 12. Katılımcıların Moğol Dilinde Anlama Yetisinin Düzeylere Göre Dağılımı

Moğol dilinde anlama düzeylerine göre katılımcıların 18'i *çok iyi* ve 18'i *iyi* seviye; 3'ü *orta* düzey ve 1'i *çok kötü* düzeyde dağılım göstermektedir. Moğol dilinde yazma seviyesine göre anlama seviyesinde eşitlik göstermesi bu dilin yazılı ediniminden daha ziyade sözel edinimin yüksek olduğunu, Kazaklar arasında daha yaygın olduğunu göstermektedir. Moğol dilinde çok kötü düzeyde anlayan 1 katılımcı ise bu durumun üniversite mezunu olmayışı ve Bayan-Ölgii'de Kazakların arasında yaşaması kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Moğolistan'da tüm üniversiteler Moğol dilinde eğitim vermektedir.

Diyagram 13. Katılımcıların Moğol Dilinde Konuşma Yetisinin Düzeylere Göre Dağılımı

Moğol dilinde konuşma düzeylerine göre katılımcıların 18'i *çok iyi*, 18'i *iyi* seviye sergilerken, 3'ü *orta*, 1'i *çok kötü* olarak belirtilmiştir. Moğol dilinde anlama düzeyindeki dağılım ile eşitlik göstermektedir.

Katılımcıların konuşmasındaki bazı örneklerden yola çıkarak Kazakların konuşma dilindeki Moğolcanın etkisi ve düzeyini görmek mümkündür. Örneğin, **Katılımcı 31** ile gerçekleştirilen mülakat sırasında aşağıdaki hususlar dikkat çekmiştir:

Münğüldıñ Töv aymıg değen, köbine Halhadar oturatın Töv aymıgıñıñ, Erdene sümında tuwdım. Dcä, onçı klas tawıskañça sonda türüp, 1985ten 2000-xa deyin Ulaanbaatarda türüp, 2000hçi djılı Bay-Ölgüige köşip keldik koy. Mamandığım mod bolovsruulah üyldverleliin mehanik indcener. Erdene sümında Kazakça mektep dcok, Kazakça biletinder biletin, äytew men özüim bilmeym, äytew Ölgüige kelgennen keyin üktüm göy. Ana tilim Münğülça. Äke çeçem Bayan-Ölgüiden 1956 dcılı sol işkerği dcaqka köşip kelgen. Alğaş ret köşip barğanda Dornodğa köşip bardık koy, Dornodta tipti bir Kazak dcok, sol kezde Kazaktar olay-bılay köşpögön, özi eki-ak üy boldık. Birewi bizdik üy, birewi äşker dcerde dcümüstaytın kişinin üyü. Sonda biz kaytıp Kazak til üyrenemiz, orçin sonday bolğanda. Ağa-äpekederim birağ Münğülça. Äke çeçemiz bizge Kazakça söyleydi, al biz bolğanda dcawabın Münğülça beremiz. Kazir endi Kazaktardın işine kelgende, Ölgüige kep, äbden otızğa kep, argagüyn erhende üyrendim. Kazakça kiti okı alam, dcaza almaim. Kinonın 70%-n tüsinem. Tilge Münğülça kirdim.

Moğolistan'ın Töv eyaletinde, Halhaların çoğunlukla yaşadığı Erdene köyünde doğdum. Okulu bitirene dek burada, 1985-2000 arası Ulaanbaatar'da yaşadım. 2000 yılında Bayan-Ölgii'ye taşındık. Mesleğim, ağaç işleme tesisinin mekanik mühendisi. Erdene köyünde Kazak okulu yok, Kazakça bilenler bilir, ancak ben kendim Ölgii'ye taşındıktan sonra öğrendim. Ana dilim Moğolca. Anne babam Bayan-Ölgii'den 1956 yılında Moğolistan'ın iç bölgesine taşınmıştır. İlk taşındığımızda Dornod'a gelmiştik. Dornod'ta sadece iki Kazak aile vardı. Biri bizim aile, diğeri askeri görev için orada bulunan kişinin ailesi idi. Bu halde bizim Kazakça bilmemizin beklenmesi hayli zor, Kazakça konuşabilecek ortamımız olmadı. Benim gibi ağabey, ablalarım da Kazakça bilmez. Anne babamız bizimle Kazakça konuşsa da, bizim verdiğimiz cevaplar hep Moğolca oluyordu. Ben şimdi buraya, Kazakların ortasına geldikten sonra, mecburî Kazakça öğrendim. Kazakça çok az okuyabiliyorum, hiç yazamam. Film seyredirken içeriğin %70 oranını anlayabiliyorum. Dilim Moğolca çıkmıştı.

Katılımcı 31'in konuşmasını incelediğimizde Moğolca kelimeleri Moğol dilinin kurallarına göre telaffuz ettiğini; bir cümlede en az bir Moğolca kelime kullandığını; meslek adı veya teknolojik isimler veya terimleri Moğol dilinde kullandığını; Kazakça kelime seçiminde hata yaptığını, Moğol dili aksanı ile konuştuğunu gözlemlemek mümkündür. Örneğin Moğol dilindeki *aymag* (okunuşu aymıg) “eyalet” kelimesi Kazak dilinde *aymağ* (okunuşu aymağ) şeklindedir. **Katılımcı 31**'in bu kelimeyi Moğol dili ses kurallarına göre *aymıg* biçiminde kullandığını görmek mümkündür. *Mesleğiniz nedir?* sorusuna verilen cevabı oluşturan cümle Kazak ve Moğol yapıyla kurulmuştur.

Örneğin:

<i>Mamandıgım</i>	<i>mod</i>	<i>bolovsruulah</i>	<i>üyldverleliin</i>	<i>mehaniķ indcener</i>
Kazakça	Moğolca	Moğolca	Moğolca	Rusça ve Moğolca
Mesleğim	İsim “ağaç”	Fiil “İşlemek”	Üyldver “tesis”+akuzatif	İsim “Mekanik mühendis”

4.9.7 Katılımcıların Kazak Dilinin Geleceğine İlişkin Kaygıları

Moğolistan’da konuşulan Kazak dilinin geleceği, durumu, tehlikelik olasılığı, gelecekte unutulma, yok olması gibi durumunu ilgilendiren soruya katılımcıların görüşleri ikiye ayrılmaktadır. Katılımcıların bir kısmı Moğolistan’daki Kazak dilinin yok olma tehlikesiyle karşılaştığını kabul etmemekle birlikte büyük bir kısmı elli sene sonrasında çok büyük kayıp yaşanabileceğini ve endişesini dile getirmektedir. 40 katılımcınının 18’i Moğolistan’da konuşulan Kazak dilinin durumu iyi değil, tehlikede olduğunu düşünmekle birlikte unutulması, kaybolması kaygısını yaşamaktadır. Kalan 16 katılımcı ise duruma daha iyimser yaklaşım sergilerken, 6 katılımcı ise bu konuda görüş bildirmemiştir.

Tablo 13. Katılımcıların Kazak Dilinin Durumu Hakkındaki Görüşleri

Kazak dilinin durumu iyi	Görüşü olmayan	Kazak dili tehlikede
16 katılımcı	6 katılımcı	18 katılımcı
Açıklama	Açıklama	Açıklama
<ul style="list-style-type: none"> Kazaklar Moğolistan’da var olmaya devam ederken Kazak dili yok olmaz. Kişinin kendi seçimi ve etnik kimliğini anlamasıyla ilgili. Kazak her yerde Kazak olur, dilini unutmaz. Yok olma tehlikesi yok, ancak dil karışımı ciddi seviyede çoğalmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> Bilmiyorum. Herhangi bir fikrim yok. 	<ul style="list-style-type: none"> Genç nesilde Kazakça konuşmamak, sadece Moğolca konuşmak gözlemlenmektedir. Ulaanbaatar, Nalaih, Şariin Gol, Erdenet, Dornod’da yaşayan Kazaklarda genç kuşakta Moğolca tek dillilik çoğalmaktadır.

Katılımcı 31, *Ölgi için mutulmadı, Kazak tilin orçininan üyrönüp aladı, al işkergi dcaktağı Kazaktar asuudaltay, bilmeydi tildi, menin tuwustar da bar, balaları Kazakça bilmeydi* “Ölgi için unutulacağını düşünmüyorum. Ama iç taraflardaki Kazaklarda sorun var, dili bilmiyorlar, benim akrabalarım da var, çocukları da Kazakça bilmiyorlar” diye belirtmiştir.

Katılımcı 38'e göre Moğolistandaki Kazakların dili tehlike altındadır. Bu konuda katılımcının görüşü aşağıdaki gibidir:

Olimpyadağa dayındaluw men üşin kazak tilimdi dcetildirüw üşin dcaqsı sebep bolğan, al kázirgi kezgi koğamdağı adamdardıj kazak tiliniñ sawatına qarağanda meni qattı kıncıldadı. Öytkeni men oylawımşa bizdiñ kisder qandayda bir resmy bayandamasın münğülça dcürgüze alıp tür, egerde bül kazak tilinde bolatın bolsa mülde dcaşay almaydı, öyteknı resmy kazak tili Münğüliyada dcoğarğı oquw ornında kazak tilinde bilim alıp körgön dcoq, sondıqtan biz keremetpiz, kazak tilin dcaqsı desek te bül awız eki til ğana, egerde bir maqala dcazatın bolsaq, dissertasya dcazatın bolsaq kazakça dcaza almaydı işkim. Erteñ bülay bolğanda kazak tiliniñ sağıtı azayğan dcağdayda keleşekte qazaqtıñ dcağdayı budan da naçardap, egerde bizdiñ bitirip kelgen dcastarımız başqa aymaqtarda dcürötiin bosa erteñi qarañğı dep ayta alam. kırık otız dcıldan keyiñgisin elestete almaym. Tek münğülça emes, ağılşın, orışsanıj da äseri bar.

Olimpyadaya katılmak benim Kazak dilimi geliştirmek için iyi sebep olmuştı, ama şimdiki toplumda insanların kazak dilinin yetisine baktığımızda beni çok endişelendiriyor. Sebebi benim düşüncelerime göre bizim insanlar herhangi bir resmî beyanı Moğolca yapabiliyor, eğer bunu Kazak dilinde yapacak olursa hiç yapamaz, sebebi resmî Kazak dili, Moğolistan'da Kazakça üniversite yok, Kazak dilinde hiç eğitim almadı, bu sebeple biz çok iyiyiz desek te, Kazak dilin iyi biliriz desek te bu sadece konuşma dilidir, eğer bir makale, bir tez yazacaksak Kazakça kimse yazamaz. Yarın durum böyleyse, Kazak dilinin saati azaldığı durumda Kazakların durumu bundan da kötüye gider. Eğer eğitimlerini tamamlayıp gelen gençler başka bölgelere gidecekse yarınımız karanlık diyebilirim. Kırk, otuz sene sonraki durumunu canlandıramıyorum. Bu sadece Moğolcanın değil, İngilizce ve Rusçanın da etkisidir.

Katılımcı 8'e göre, *Elü dcılğa deyin qazaqtıñ tilinde köp özgörüs bola qoymaydı da* “Elli yıla kadar Kazak dilinde pek değişiklik olmaz gibidir”. Mülakatı Kazakça-Moğolca karışık dilde gerçekleştiren **Katılımcı 30**, Kazak dilinin durumuna ilişkin endişesini Moğol-Kazak karışık dilde dile getirmektedir. Hobda eyaletinin Bulgan köyünde İngilizce ve Rus dilinin öğretmeni olan **Katılımcı 30**, *Yag üneniig helehed manay Bulgand hüümüüs hetsüü baydaltay bayna, ne Kazakça sawattı, ne Münğülça sawattı* “İşin aslını söylersem, bizim Bulgan'daki durum çok zor. İnsanlar ne de Moğolca iyi seviyede ne de Kazakça iyi seviyede biliyorlar” diyerek insanların iki dilde de tam eğitilmiş veya donanımlı olmadıklarını belirtmektedir.

38 yaşındaki **Katılımcı 9**, Kazak dilinin yirmiden otuz yıl sonrasında ciddi seviyede tehlikede olabileceğini düşünmektedir. Bu konuda kendisi aşağıdaki fikrini belirtmektedir:

Käzir bolğanda dcoyıla qoymaydı ma dep oylaymın, soñğı kezde bizde de biraz üymdıktarda çığıp dcatır, Mūñğül tiline köşüw, Mūñğülça eski ärip qayda soğan köşemiz dep öte nemene dcürgüzüp dcatır goy, sonday sūrğültı kusağan birdeme dcürgüzüp dcatır da, sol dcağınan kelgende kıyın bop ketpese, äzirçe kem dcoq endi, qazak bolsa da mūñğülça söylöp reklamdıytındar bar biraz, ägi ülanbaturda dcürgöndör bolmasa, bir endi dcıyırma otız dcılday waqıt bar.

Şimdi tam yok olur diye düşünmüyorum, son zamanlarda bizde de bazı kurumlarda Moğol diline geçiş, Moğol eski harf var ya ona geçiş için kurs tarzı bir şey yapılıyor, o anlamda zorlaşır gibi, yoksa şimdi durum kötü değil. Kazak olsa da Moğolca konuşup hava atanlar var Ulaanbaatar'da, bir yirmi otuz yıl kadar zamanımız var.

28 yaşındaki **Katılımcı 23'e** göre özellikle okul yaşındaki çocuklarda sadece Moğolca konuşma eğilimi vardır. **Katılımcı 23**, Kazak dilinin durumunu orta seviyede görmekte beraber ileride yok olabileceğini düşünmektedir.

Bayan-Ölgii eyaletine bağlı Tsengel köyünde doğup büyüyen, şimdi Ulaanbaatar şehrinde yaşamakta olan 26 yaşındaki **Katılımcı 27**, dilsel açıdan çok ilginç profil sergilemektedir. Katılımcılara genel olarak bakıldığında Bayan-Ölgii'de ve özellikle köylerde okul eğitimi gören bireylerde Moğol dili yetisi çok düşük iken, **Katılımcı 27** Kazakça konuşurken Moğol aksanla, Kazakça-Moğolca karışık cümleler kurarak konuşmaktadır. Bu durum uzun zamandır Ulaanbaatar şehrinde, dilsel anlamda sadece Moğolca ortamda yaşadığından kaynaklanmaktadır. Kazak dilinin durumu hakkındaki görüşü aşağıdaki gibidir:

Kündelikti ömurde Mūñğülça köp qoldanam. Dcümüs dcerde bolğandıktan çığar. Kıtaptı Mūñğülça oqıym. İnternetti de Mūñğülça. Mūñğöldarmen dcümüstağandıktan qazaqça köp söylöy almay qalamız. bolaşakta dcoyladı. Bäre oşşaqta qazaqça söylömöyd. Ulaanbaatırda söylömöyd. Barag l dcaqsı bilmeydi.

Gündelik hayatta Moğolca çok kullanıyorum. İş yerinden kaynaklı herhalde. Kitabı Moğolca okuyorum. İnterneti de Moğolca. Moğollarla birlikte çalıştıktan Kazakça çok konuşamıyoruz. Gelecekte yok olur. Buradaki herkes Kazakça konuşmuyor. Ulaanbaatar'da konuşmuyorlar. Aslında iyi bilmiyorlar.

Katılımcı 15 Kazak dilinin unutulması olasılığının yüksekliğini belirttiyse, **Katılımcı 4** bu konuda derin endişe duymaktadır. **Katılımcı 4'ün** bu konudaki fikri aşağıda verilmiştir:

Alañdawsılık bar. Bay-Ölgii kazaktarı üşün baska. Ulanbatırdağıdar Mañğol dcağına ketip kalğan. qazaqşa bilmeytün, tüsünbeytün, qazaqşa söylögüsü kelmeytün köp adam bar. Āsirese dcastar solay. bolaşaqta qazaq degen tüsünük qala ma bilmeym. Dcıyırma otüz dcıl naverno, öytköni qazır aralas neke köp, sol üşün de dcoğaltıwı mümkün.

Endişe duyuyorum. Bayan-Ölgii Kazakları için farklı. Ulaanbaatar'dakiler Moğol tarafına kaymışlar. Kazakça bilmeyen, anlamayan, Kazakça konuşmak istemeyen çok insan var. özellikle gençlerde öyle. Gelecekte Kazak anlayışı kalır mı bilmiyorum. Yirmi otuz yıl belki de, çünkü şimdi karışık evlilikler çok, bu sebeple de yok olması mümkün.

Ulaanbaatar'da yaşamakta olan 30 yaşındaki Katılımcı 35, bu konuda şöyle demektedir:

Mümkün bizdñ ürpamızğa kelgende, kırık eliw dcılda ümülüwı bar. Sebebi yalğuw bar. Sonday çıkkandıktan qazaqtar kıspağqa çıdamay Mūñğıldardıñ tiline kiretün çığar. Mūñğıldanuw mende de bar. Mūñğülçılanıp ketkender de bar, bizdñ mina işkerği aymıqtardıñ qazaqtarı, bari emes biraqta köbi Mūñğülçılanıp ketken.

Belki bizim çocuklarımızın döneminde, kırk elli yılda unutulabilir. Çünkü ayırım var. Öyle durumlarda Kazaklar baskıya dayanamayıp Moğol diline kayabilir. Moğolllaşmak bende de var. Moğollaşan çok kişi var, bizim iç bölgelerde yaşayan Kazaklar, hepsi değil ama çoğu Moğollaşmıştır.

Moğolistan'ın en doğusundaki Dornod şehrinde yaşayan **Katılımcı 6**, Kazak dilinin durumu hakkında olumlu görüşlerinin olmadığını vurgulamaktadır. Kendisinin görüşü aşağıdaki gibidir:

Endi, alañdawsılık, biz sıyaqtı Mañğolyada otırğan qazaq kalkınıñ, sol dcıyırmaday prosentisi baskaday aymıqtarda, qalada ömir sürödi. Ulanbatır, Nalaikh sekildi dcerlerde otırğan qazaq baladarğa kattı alañdaymın. Ölgöydegi dcağdayı dcaqsı goy. Bürün til mädeniyetti dcaqsı saqtağan. Soñğı kezde dcastarda kırme mädeniyetke eliktew boy aldı. Ādeptilik, ülköndi sıylaw, qazaqıñ bürünnan künekär bolmaw degen sekildiler azayıp baradı.

Bizim gibi Moğolistan'da yaşamakta olan, nüfusun %20 oranı farklı bölgelerde yaşayanlar için endişe var. Ulaanbaatar, Nalaikh gibi yerlerde yaşayan Kazak çocuklara karşı büyük endişe duyuyorum. Ölgii'deki durum iyi. Eskiden dil ve kültürü iyi korumuştur. Son zamanlarda gençlerde yabancı kültüre özenmek yaygınlaştı. Edep, büyüklere saygı, Kazakların eskiden gelen günahkar olmamak gibi değerleri çok azalmakta.

Hobda'da doğup büyüyen, şimdi Ulaanbaatar'da yaşayan **Katılımcı 28**, Kazak dilinin geleceğinin iyi durumda olmadığını düşünmektedir. Bu konudaki görüşü aşağıdaki gibidir:

Bolaşağı otö dcarkın dep ayta almaym. Qazaqşa oqwğa, sonday mektep aşılmasa Kazak tilderin ümütad dep oylaym. Alpıs dceptis dcıl keyin ümütülwı mümkün. Āsirese qobdadağı Qazaq tili näçär. Aradarında qazaqşa söylöspöyd müldöm, tek qana üydögilermen, üy işinde ğana qazaqşa söylöyd, birbirimen sırtta biraq Mūñğülça söylöyd. Mektepтерде dcüzde dcüz Mūñğülça, Qazaq mektep bolmayd oşsaqta.

Geleceği iyi diyemem. Kazakça okumak için, okul açılmazsa Kazak dili unutulur. Altmış yetmiş yıl sonra unutulabilir. Özellikle Hobda'daki Kazak dili kötü durumda. Kendi aralarında Kazakça konuşmuyorlar. Sadece ev içinde, ailesiyle Kazakça konuşurlar. Birbiriyle dışarıda Moğolca konuşur. Okullarda %100 oranda Moğolca, burada hiç Kazak okulu yok.

Ulaanbaatar’da yaşayan 26 yaşındaki **Katılımcı 24**, Moğolistan’daki Kazak dilinin zamanla kaybolacağını düşünmektedir. Ona göre devlet tarafından Kazak dilini korumaya yönelik politika yürütülmezse elli sene sonra Kazak dili yok olabilir. **Katılımcı 24**’ün görüşü aşağıdaki gibidir:

Meniñ oyımça, dcoyılıwı mümkün. Bala kezimizde Bayan-Ölgii’ dö Qalkadar dcoq edi, köşödö körmeytünbız. Qazır köböyöp ketti. Qazirgı dcastar köbüne Münğülça üyrönüp dcatır. Sondıqtan bül tıl, meniñ oyımça azdap azdap özünüñ kündülüğün dcoğalta ma dep oylaym. Ükimet salt дәstürümüzdi қoldap құrметтесе ғана сақтай аламыз. Соңғы екі dcılda Қзақчаңа көп керектеңем dcoқ. Сізбен ғана сөйлөсүп отırm. Dcümүс Münğülча, көşödө Münğülча, üydө dө Münğülча.

Benim düşünceme göre yok olabilir. Biz çocukken Bayan-Ölgii’de sokakta Halhalar yok idi, hiç görmezdik. Şimdi onların sayısı çoğaldı. Günümüz gençleri çoğunlukla Moğolca öğreniyorlar. Bu sebeple bu dil yavaş yavaş değerini kaybediyor. Devlet, kültür ve dilimizi destekleyip saygı gösterdiği takdirde belki koruyabiliriz. Son iki yılda Kazakça konuşmadım. Sizinle konuşuyorum. İşte Moğolca, sokakta Moğolca, evde Moğolca.

Katılımcı 24’ün görüşü Moğolistan’da konuşulan Kazak dilinin prestijini kaybetmekte olduğunu, gençler arasında Moğol dilinin popüler olduğunu, Ulaanbatar’daki yaşam içerisinde Kazak dilinin çok az yer aldığını ifade etmektedir.

Darhan eyaletinin Şariin Gol köyünde yaşamakta olan 37 yaşındaki **Katılımcı 22**’e göre de Moğolistan’da konuşulan Kazak dili tehlike altındadır. Bu konudaki görüşü aşağıda verilmiştir:

Tıl dcaqsı, bizden keyingiler mına usaq baladar, ondcıldıqtıñ, yasli, tsetserligiñ bolovsroluna qaray nacıär bop dcatır, biraq öziñiz otbasımızda aytıp, Qзақча сөйлөp üyrotöyik degen maqsatta dcürmüz bayağı. Mümkün, mütülüp baradı. Bizden keyingı dcastarda Qзақча сөйлөmөyd. Bayağı endi Qзақ tildi sурtalçhytn näste dcoқ қoy, tez mütülüp ketedi ғoy.

Dil iyi, bizden sonrakiler, gençler, okul çocukları, yuva ve kreş eğitimlerinden sebebi kötüleşiyor. Ama biz ailemizde Kazakça konuşalım diye konuştuk, çalışıyoruz. Kazakça konuşarak öğretelim (çocuklarımıza) diye çabalıyoruz. Belki de zamanla unutulur. Bizden sonraki nesil Kazakça konuşmuyor. Sebebi Kazak dilin tanıtacak bir şey yok, çabuk unutuluyor.

Katılımcı 22’nin konuşmasında yukarıda verilen metindeki *yasli* “yuva”, *tsetserligiñ* “kreş”, *bolovsroluna* “kreş”, *sурtalçhytn* “tanıtacak” kelimeleri Moğolcadır. Ailesinde Kazakça konuşmayı hedef koyan **Katılımcı 22**’nin konuşması esnasında da çok sayıda Moğolca kelimeler kullanılmıştır. Kod karıştırmaya sıklıkla başvuran katılımcılardan biri de bu kişidir.

Katılımcı 1'e göre Kazak halkının geçmiş yüz yıldaki gibi izole yaşamadıkları, günümüzde Halha Moğollarıyla çok yakın temasta yaşama durumu dil kaybını getirmektedir. Bu konudaki görüşü şu şekildedir:

Alañdaytın dcağday bar. Būrūñgū dcüz dcılda saqtap kelgenimiz sekildi keyingī dcüz dcılda saqtawımız mümkün emes sekildi. Sebebi Bayan-Ölgii Қазақтару бұрүн Маңғол қалқимен байланısı аз boldı. Қır сүмүнда таза Қазақпен ғана сөйлөскөн, Мүңгүл көрмөгөн кісідер boldı. Keyin zaman damadı, baruw saluw köböydi. Dcastar Мүңгүлчаға еликтеп bastadı.

Endişelenecek durum var. Eski yüz yılda koruya geldiğimiz gibi sonraki yüz yılda korumamız (dili) mümkün değil. Sebebi Bayan-Ölgii Kazakları eskiden Moğol halkıyla az iletişimde oldu. Köylerde Moğol kişi görmeyen, sadece Kazakça konuşan insanlar oldu. Sonradan zaman değişti, iletişim gelişti. Gençler Moğolcaya özenmekte.

Ulaanbaatar'da yaşamakta olan 42 yaşındaki **Katılımcı 40'a** göre, Kazak dilinin durumu iyi değil, konuşur sayısı gittikçe azalmaktadır. **Katılımcı 37** ise Kazak dili durumunun iyi olmadığını, gelecekte ilkokul seviyesindeki eğitimin zorunlu olarak Moğolca verilmesi durumunda Kazak dilinin tehlikede olabileceğini dile getirmiştir.

16 katılımcının Kazak dilinin durumunun iyi olduğunu, unutulup yok olmayacağını düşünmektedir. Erdenet şehrinde yaşamakta olan **Katılımcı 36**, *Dcoq, Mañğol otanı özü dcoyılmasa Қазақ тили де dcoyılmayd. Қırқынчи dcılı Bayan-Ölgii ornasa da Altay қазағи бағзі замандан Қазақтіғимен, тилимен kele dcatır* “Hayır, Moğol devleti yok olmazsa Kazak dili de yok olmaz. Bayan-Ölgii 40. yılı kuruldu. Ondan önce de Altay Kazakları eski zamandan Kazaklığı ve dilini sürdürüyor” demektedir. **Katılımcı 39** ise Kazak dilinin yok olma tehlikesinde değil, dil karışımı sorunu yaşamakta olduğunu söylemektedir. Bu konuda, *Dcoyülüp ketiw қawpі dcoq, biraқ тил çubarlanuw қawpі bar. Қазақтар бар dcerde Қазақ тили де saqtaladı* “Yok olma tehlikesi yok, dil karışımı tehlikesi vardır. Kazaklar var olan yerde Kazak dili de olur, korunur” görüşünde bulunmaktadır. Bayan-Ölgii'de yaşamakta olan 30 yaşındaki **Katılımcı 26**, *Başkasın bilmeym, özüm äytew ölgönçe Қазақча сөйлөym. Äy endi тил negizi dcoyıla қoymaydı aw* “Başkalarını bilmem, ben ölene kadar Kazakça konuşacağım. Genel olarak yok olacağını sanmıyorum” demektedir.

Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinin durumu hakkında olumlu görüş bildiren katılımcıların büyük bir çoğunluğu Bayan-Ölgii'de yaşamaktadır. Bu görüşteki 16 katılımcının 13'ü Bayan-Ölgii ve eyalete bağlı Bulgan, Tsagaannuur köylerinde yaşayan bireyler iken, diğer bir katılımcı Erdenet, ikincisi Ulaanbaatar, üçüncüsü Şariin Gol

köyünde yaşamaktadır. Bayan-Ölgii'deki yoğun Kazak nüfusundan dolayı dil ile ilgili endişe duymamaları nüfus yoğunluğu, dilsel açıdan ana dili ortamının yaygınlığından kaynaklanmaktadır. Ulaanbaatar, Erdenet ve Şariin Gol'daki katılımcılar ise bu duruma milliyetçi bakış sergileyerek Kazaklar var olmaya devam ederken dili de olur anlamında yaklaşmaktadır. Erdenet şehrinde yaşayan **Katılımcı 36** hariç Ulaanbaatar'da yaşayan **Katılımcı 11**, mülakat sırasında çok sayıda Moğolca kelime kullanırken, Şariin Gol'da yaşayan **Katılımcı 21** mülakatı Moğol dilinde gerçekleştirmiştir. Bu da bahsi geçen katılımcıların Kazak dilinin durumuna gerçekçi değil, idealisti açıdan baktığını ortaya koymaktadır.

4.9.8 Katılımcıların Kendini İfade Etme, Yazı Yazma ve İnternet Kullanma Aracı Olan Dil Kullanımı

Katılımcılar ile gerçekleşen mülakatların büyük kısmı Kazak diline yapılmıştır. Katılımcıların yazma düzeyinde Kazak dilinde orta, Moğol dilinde iyi seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Moğolistan Kazaklarının eğitiminin büyük bir kısmını Moğol dilinde aldığından kaynaklanmaktadır. Kazak dilinin kullanım alanı aile ortamında sadece sözel iletişimi çağrıştırmaktadır. Gözlemlerimize göre Kazak dilinde yazma yetisine göre çok iyi seviyede yazan 12 kişi, iyi seviyede 16, orta seviyede 8, kötü seviyede 2, çok kötü seviyede yazan 2 kişi katılımcı bulunmaktadır. Ancak katılımcıların arasında Kazakça yazı yazma alışkanlığı olan katılımcı sayısı çok azdır. 56 yaşındaki **Katılımcı 37**, kendi ailesi ve boyunun tarihini araştırıp Kazak dilinde kitap yayınladığını belirtmektedir. **Katılımcı 11** günlük yazma alışkanlığının olduğu, Kazakça yazmaya çabalasa da çoğunlukla Moğolca yazmak daha kolay olduğunu dile getirmektedir. **Katılımcı 11** yazı yazmak konusunda şunu dile getirmektedir: *Yä men bolğanda kündelik dcazam, öziüm köp boldı, Mūñğülça dcazam. Keyde qazaqça da dcazam, biraqta qazaq äripterdı kişkene teris dcazğan bolmaytın kūsap tūrğandıktan köbünese Mūñğülça dcazğan ilüü kūsap tūradı* “Evet ben günlük yazıyorum, kendim, çok oldu. Moğolca yazıyorum. Bazen Kazakça da yazıyorum. Ama Kazakça harfleri biraz yanlış yazmak doğru olmadığını düşünüp çoğu zaman Moğolca yazmayı tercih ediyorum”. **Katılımcı 11**'in cümle yapısı Kazak dilinin kurallarına tam uymamakla birlikte *ilüü* “ziyade” Moğol kelimesini kullanmıştır.

Üniversite eğitimini Kazakistan'da yapan **Katılımcı 2**, **Katılımcı 4** ve **Katılımcı 23** Kazak dilinde yazma konusunda hiçbir sorun yaşamadıklarını belirtmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Araştırmamızda Moğolistan'da yaşayan Kazaklar ve dilleri sosyo-linguistik bağlamda incelenmiştir. Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinin genel Kazakçadan ayrıştığı noktalar belirlenerek Moğolistan Kazakları dili, dilbilimin sosyo, karşılaştırmalı, betimlemeli yöntemlerle çalışılmıştır. Moğolistan'da yaşayan Kazak katılımcıların yardımıyla Kazak dilinin durumu tehlikedeki dil açısından değerlendirilmiştir. Tespitlerimize göre Moğolistan'daki Kazak dili aşağıdaki karakterlere sahiptir:

- Genel Kazakçanın merkezinden 300 yıldır uzakta ve izole gelişmektedir;
- Moğol dilinin etkisi güçlüdür;
- Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinin genel Kazakçadan sesbilgisel, biçimbilgisel ve cümle yapısı bağlamında bazı farklılıkları bulunmaktadır;
- Moğolistan'da konuşulan Kazak dilinin söz varlığı Eski Türkçe ile büyük oranda örtüşmektedir; Kazak dilindeki ikilemeler, atasözleri ve deyimlerde Eski Türkçede aynı söz grupları mevcuttur;
- Moğolistan'daki Kazakların hâlen konar göçer hayat tarzını sürdürmeleri geleneksel kültür ile ilgili, diğer Türk dillerinde eski diyebileceğimiz söz varlığının aktif kullanılmasına izin vermektedir;
- Batı Moğolistan'da Kazak dili Kazak, Tuva, Uryanhay ve Dörbet halklarının ortak anlaşma dilidir;
- Moğolistan'daki Kazak dilinde azınlık dil olmasıyla dil kayması, dil değiştirimi, iki dillilik gibi dil değişimleri yer almaktadır;
- Moğolistan'da konuşulan Kazak dili *Ethnologue* veri tabanında durumu iyi olarak işaretlense de çalışmamızda Moğolistan'ın genelinde Kazak dili bölgesel tehlike taşıdığı görülmüştür:
Buna göre sadece Bayan-Ölgii'de konuşulan Kazak dilinin durumu iyi olmakla beraber, Hobda'daki dil durumu orta düzeyde olup, Ulaanbaatar, Töv, Dornod, Darkhan-Uul, Selenge vb. eyaletlerdeki dil durumu kötü; Uvs, Khövsgöl, Bulgan, Dundgobi vb. eyaletlerdeki dil durumu tehlike altındadır;
- Bayan-Ölgii'de yaşayan Kazaklar dışında, Kazak dilinin kuşaklararası aktarımı ve dilsürdürümü tehlike boyutunu taşımaktadır. Genellikle 50 yaş üstü kuşakta

ana dili hâkimiyeti mevcut iken, 50 yaş altı kuşakta iki dillilik yaygın olmakla birlikte, 30 yaş altı kuşakta dil kayması ciddi boyuttadır. 20 yaş altı kuşakta ise Moğolcaya yönelik tek dillilik oranı artmaktadır;

- Kazak dilinde ilkokulda eğitim alma hakkı kanunen mevcut olsa da bu haktan ancak Bayan-Ölgii'deki Kazak öğrenciler yararlanabilmektedir;
- Kazak nüfusu az ve dağınık olan Moğolistan'ın geri kalan tüm eyalet ve bölgelerinde Kazak dilinin hakları korunmamakla birlikte, dil sadece aile içerisindeki iletişim dili olarak yaşamaktadır;
- Kazak dilinde öğrenim ve dili öğretmeye yönelik materyaller mevcuttur, ancak bu ders kitapları 5. sınıfa kadar devam etmektedir. Bayan-Ölgii dahil 5. sınıftan sonra Kazak dilinde eğitim veya Kazak dilinin öğrenimine ilişkin herhangi ders kitabı bulunmamaktadır;
- Bayan-Ölgii dahil, Moğolistan'ın tüm bölgelerinde Kazak dilini öğretmeye yönelik herhangi bir devlet veya özel kurum, kuruluş veya kurslar mevcut değildir;
- Katılımcıların konuşması esnasında iki dillilik yaygın olmakla birlikte, Kazak dili yetisi çoğunlukla sözel biçimde olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük kısmının Kazak dilinde yazı ve okuma yetisi zayıf olduğu tespit edilmiştir;
- Medya ve internet kullanımında Kazak dili yer almamaktadır;
- Katılımcıların günlük hayatındaki baskın dil Bayan-Ölgii dışındaki Kazaklar için Moğol dilidir;
- Katılımcıların verilerine dayanarak Moğolistan'da konuşulan Kazak dili sadece aile içerisindeki iletişim dili olduğu görülmektedir.

Moğolistan'da konuşulan Kazak dilindeki soyo-linguistik değişimler ve dilin durumu değerlendirdiğimizde Kazak dilinin korumaya alınması, dilin kaydedilmesi ve belgelenmesi, Kazak dilinin kullanım alanları ve prestijini arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2005). Kazak Türkçesinde Köktürkçe Sözlüksel Unsurlar Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, 20.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 6. bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe İkillemeler Sözlüğü*. Tanıklı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Altai, H. (2014). *Estelikterim*. Şecire-Dastan. Almatı.
- Altai, H. (2019). *Anayurttan Anadolu'ya*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Amancolov, S. (1959). *Voprosii Diyalektologii i İstorii Kazahskogo Yazıka*. Ç1. Almatı.
- Amancolov, S. (2004). *Kazak Tili Dialektologiyası men Tarihi Maseleleri*. Almatı: Sözdik Yayınevi.
- Amantai, A. (2017). *Urban Kazakh Identity in China*. Thesis. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Asian and American Studies in the Graduate School of Binghamton University State University of New York, 2017.
- Animisova, İ.V. (2018). Problems of legal regulation of Kazakhs migration in the Altai mining district in the second half of the XVIII-the middle of the XIX century: general imperial and regional practice. *World Of Great Altay*, 4(4) 2018.
- Argınbaev H., Mukanov M., Vostrov V. (2000). *Kazak Seceresi Hakkında*. (Yay. Haz. A.Pirmanov). Almatı: Atamura. 464 s.
- Arseven A.D. (2001). *Alan Araştırma Yöntemi*. 2. Baskı, Gündüz Eğitim Yayını.
- Atmaca E. (2016). Kazak Türkçesi Ağızlarının Tasnifi Çalışmalarına Bir Bakış. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 589-625.
- Atmaca E., Faruk Kral Ö. (2015). Kazak Türkçesindeki İkillemelerin Sınıflandırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 4/1 2015 s. 194-213.
- Badamhatan, S. (1972). Bnmau'in Ündestnii Ba Ugsaatnii Högjlilii Asuudald. *Tüühiin Sudlal*. Tomus ix. Fasc 14. Ss: 17-21. Ulaanbaatar: Studia Historica Institute Historiae Academiae Scientiarum Reipublical Populi Mongolici.

- Bamişuli, B. (2006). *Mongoliya Kazagının Tili: Aleumetttik Lıngvistikalık Kırı. Filologiya Gılımdarının Kandidatı Darejesin Alu Üşin Dayındalğan Dissertasiya.* Almatı.
- Bamişuli, B. (2006). Til tagdırı-el tagdırı Mongoliya Kazaktarının Tildik Ahualı hakkında. *Til Jane Kogam.* 1(6). 2006. Astana, s: 57-72.
- Bamişuli, B. (2014). Mongoliya Kazagının Tili. *Tugan Til Almanagı,* 1, Almatı.
- Barcus H., Werner C. (2009). Mobility and Immobility in a Transnational Context: Changing Views of Migration among the Kazakh Diaspora in Mongolia. *Migration Letters, Vol 6, 1. pp 49-62.*
- Barcus H., Werner C. (2010). The Kazakhs of Western Mongolia: Transnational Migration from 1990-2008. *Asian Ethnicity.* Vol. 11, 2, Routledge.
- Baurzhan, B. (2013). *Language, Ethnic Identity, And Adaptation Of Ethnic Migrants İn Post-Soviet Kazakhstan.* 1st Annual International Interdisciplinary Conference, Portugal.
- Bazılhan N., Hinayat Z., Muhamadiulı K., Toişanulı A., Katran D., Hinayat B. (2006). *Kazakstan Tarihi Turalı Monğol Derektmeleri.* III tom. Almatı: Daik-Press Baspası.
- Bazılhan, B. (1991). *Mongoliyadağı Kazaktardın Tili.* Bayan-Ölgii: Baspa.
- Bell, A. (2014). *The Guidebook to Sociolinguistics.* Wiley Blackwell, s. 367.
- Benson, L. & Svanberg, I. (1988). *The Kazaks of China: Essays on an Ethnic Minority.* Uppsala.
- Bokayev B., Jarkınbekova Ş. (t.y.). *Repetriyanti Kazakhstana: Etnoyazikovaya İdentifikasya i İntegrasya v Obşestvo.*
- Bonnenfant, I.K. (2012). Constructing The Homeland: Kazakhstan's Discourse And Policies Surrounding İts Ehnice Return-Migration Policy. *Central Asian Survey, Vol. 31, 1, 31-44.*
- Brede, N. (2010). *Negotiating Everyday İslam After Socialism: A Study Of The Kazakhs Of Bayan-Ölgii, Mongolia.* Geography Honors Projects, Paper 26.
- BS. (2011). *Babalar Sözi: Jüztomdıq T.79: Mongoliyadağı Kazaktar Folkloru.* Astana: Foliant.
- Buryakov, A.V. (1969). *V Staroy i Novoi Mongolii.* Moskova.

- Chambers J.K., Trudgill P. (2004). *Dialectology*. Second Edition. Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2000). *Language Death*. (Edition 2003). New York: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2015). *Dillerin Katli*. 3. Baskı (Çev. Gökhan Cansız). İstanbul: Profil Yayıncılık
- Csató E. Á., Abish A. (2011). Recent developments in Kazakh as spoken in the People's Republic of China. *Turkic Languages* 15, 275–290.
- Çoban, S. (2005). *Azınlıklar ve Dil*. Küreselleşme, Ulus-devlet. İstanbul: Su Yayınları.
- Dashkovskiy, P. (2015). Ethnic and Religious Processes in Western Mongolia (based on social research). *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 185 (2015), pp. 109-116.
- Diener, A. (2005). Kazakhstan's Kin State Diaspora: Settlement Planning and the Oralman Dilemma. *Europe-Asia Studies Vol. 57, 2, 327-348*.
- Diener, A. (2005). Problematic Integration of Mongolian-Kazakh Return Migrants İn Kazakhstan. *Eurasian Geography and Economics, 46, 6, pp. 465-478*.
- Diener, A. (2007). Negotiating Territorial Belonging: A Transnational Social Field Perspective On Mongolia's Kazakhs. *Geopolitics, 12: 459-487*.
- Diener, A.C. (2005). Mongols, Kazakhs, and Mongolian Territorial Identity: Competing Trajectories of Nationalization. *Central Eurasian Studies Review. Vol. 4, 1, 19-24*.
- DK. (2015). *Diaspora ve Kimlik*. (Ed. Mehmet Ali Yolcu) Konya: Könen Yayınları.
- Erdoğan, A. M. (2013). Uluslararası Altay Kazakları Konferansı (International Interdisciplinary Conference: Kazakhs of the Altai). *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXVIII/2, 2013, 627-630*.
- Ethnologue, 18 Kasım 2019 tarihinde <https://www.ethnologue.com/country/MN> adresinden erişilmiştir.
- Eva-Marie D., Genina A. (2011). Claiming an ancestral homeland: Kazakh pilgrimage and migration in Inner Asia. *Central Asian Survey Vol. 30, 3-4, pp. 469-485*.
- Finke, P. (1995). Kazak pastoralists in western mongolia: economic and social change in the course of privatization. *Nomadic Peoples, 36137, pp. 195-216*.
- Finke, P. (2013). Historical Homelands and Transnational Ties: the case of the Mongolian Kazaks. *Mobility and Identity in Central Asia, pp. 175-193*.

- Genina, A. (2015). *Claiming Ancestral Homelands: Mongolian Kazakh Migration In Inner Asia*. Doctoral Dissertation, Michigan University.
- Grumm-grshimailo, G. (1914). *Zapadnaja Mongolija i Urjanhajskej Kraj*. S.Peterburg.
- Grumm-grshimailo, G. (1926). *Western mongolia and the uriankhai country. Volume u. An historical sketch of these countries in connection with the history of central asia*. Leningrad.
- Gül, B. (2006). Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine. (I. *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2006 Mehmet Akif Ersoy Salonu Beytepe/Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2006, s.203-217*).
- ĞG. (1996). *Ğılım Gazeti*. Ayamktık Ğılımy Ortalıkın Basılımı. 1, 25.04.1 Bayan-Ölgii.
- HAOSOZTND (2016). (*Hün Am, Oron Suutsnii 2015 Onii Zavsriin Toollogo: Negdsen Dün*). Ulaanbaatar: Soyombo Printing.
- Harrison K. David. (2007). *When Languages Die: The Extinction Of The World's Languages And The Erosion Of Human Knowledge*. Oxford University Press: New York.19
- Herk, V. G. (2012). *What is sociolinguistics?* Malden, MA: Wiley-Black Well Press.
- Holmes J., Hazen K. (2014). *Research Methods in Sociolinguistics*. A practical Guide. Wiley Blackwell.
- Holmes, J. (1992). *An Introduction to Sociolinguistics*. London and New York: Longman.
- İmer K., Kocaman A., Özsoy S.A. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Basım. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İnal, K. (2012). *Dil ve Politika. Dilin Kökeni, Etnik Boyutu ve Kimlikle İlişkisi*. Ankara: Ütopya Yayın Evi.
- Jamsrano, Ts. (1927). *Darhad, Hasag, Hamnigan Nariin Garal Ündes Baidliin Ögüüel*. Ulaanbaatar.
- János, S. (2001). *Kazakh Folksongs* (contributors: Dávid Somfai Kara and Éva Csáki). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- JD. (2004). *Jaņa Dawir Gazeti*. 6 (5376). Bayan-Ölgii, Ölgii.
- JD. (2021). *Jaņa Dawir Gazeti*. 3-4 (54640-54641). Bayan-Ölgii, Ölgii.
- Johanson, L. (1992). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler/Lars Johanson; çev.: Nurettin Demir*. -3. Bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2018. 215 s.

- Johanson, L. (2001). Discoveries on the Turkic Linguistic Map. Stockholm.
- JÖ. (1971). Jaņa Ömir Gazeti. 29, Bayan-Ölgii, Ölgii.
- JÖ. (1990). Jaņa Ömir Gazeti. 23-24. Bayan-Ölgii, Ölgii.
- JÖ. (1990). Jaņa Ömir Gazeti. 8 (5254). Bayan-Ölgii, Ölgii.
- JÖ. (1993). Jaņa Ömir Gazeti. 2 (5022). Bayan-Ölgii, Ölgii.
- Kabişulı, İ. (2007). *Turan Alemi. Türki-Monğol Halıktarının Tarihi*. Almatı: Sanat.
- Kaidar, A. (2013). *Kazaktar Ana Tili Aleminde: Etnolingvistikalık Sözdik*. Almatı: Sardar. 728 s.
- Kairatulı, B. (2009). Kesik Bas hem Tiri Tulıp Hikayası Hakkında. 14 Kasım 2020 tarihinde <https://abai.kz/post/33> adresinden erişilmiştir.
- Kaliev K., Nakısbekov O., Sarıbaev Ş., Üderbaev A. (2005). *Qazak Tilinin Aymaktık Sözdigi*. Almatı: Arıs.
- Kaliyev G., Sarıbaev Ş. (1991). *Kazak Diyalektologiyası*. Üşinşi Basılıımı. Almatı: Ana Tili.
- Kalşabayeva, B. (2010). Orta Asya Kazak Diasporasının Vatana Dönüşü ve Uyum Meseleleri. 18 Kasım 2020 tarihinde <https://www.semanticscholar.org/author/Bibziya-K-Kal%C5%9Fabayeva/146272260> adresinden erişilmiştir.
- Kanjil, Ş. (2016). Mongoliyadağı Kazak Diasporasının Kalıptası. *Memleket Tarihi, 2 (2016)*, 78-92. Astana.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*: Ankara.
- Karasaev, G.M. (2007). Kazakstannın Şığısı Jane Altay Ölkesi XIX-XX Ğasır Basında (ekonomiklık, sayasi, aleumettik damu tarihinan). Tarih Gılımdarının Doktoru Ğılımy Darejesin Alu Üşin Dayındalğan Dissertasyanın Avtoreferatı. Almatı.
- Kaznakov, A.N. (1910). *Moi Puti Po Mongolii i Kamu*.
- Kıncal, R.Y. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. /Ed: Prof. Dr. Remzi Y. Kıncal 4. Basım, 300s. Ankara: Nobel Kitap
- Killi, Y. G. (2011). Altay Türklerinin Dil Durumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 8, Sayı 3 (Eylül, 2011), ss. 24-60.
- Kinayatulı, Z. (1995). *Jılagan Jıldar Şejiresi*. Almatı: Merey, 297s.
- Kozlov, P.K. (1905). *Mongolija i Kam. Trudy èkspedicii Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obşestva sovremmenoj v 1899-1901 gg. pod rukovodstvom*

- P.K.Kozlova. Izdanie Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obšestva. Tom 1. Čast' Pervaja. S-Peterburg: Gerold.*
- Kozlov, P.K. (1947). *Mongolija i Kam. Trehletnee putešestvie po Mongolii i Tibetu (1899-1901 gg.)*. (Ed. V.P.Kozlova, 2. baskı). Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Geografičeskoj Literatury.
- KRTT. (2014). *Kazak Ru-Tapalarının Tarihi. T. 15: Kerei*. Almatı: Alaş Zertteu Ortalıǵı.
- Kuscu, I. (2008). *Kazakhstan's Oralman Project: A Remedy For Ambiguous Identity?* Doctoral Thesis, İndiana University.
- Kuş, E. (2012). *Nicel-nitel Araştırma Teknikleri*. 4. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mamırhanova, J. (2017). *Kıtay Kazaktarı Tilin Tarihi Zerdeleu jane Sinhronдық Taldau*. Doktora Tezi.
- MDMM. (2017). *Migracii i Diaspory v Mongol'skom Mire: Strategii i praktiki transkul'turnogo vzaimodejstvija: kol. monografija*. (M.N. Baldano, V.Ju.Başkuev, Şarad K.Soni...) Ulan-Udè: BNC SORAN
- MDMMSPTV. (2007). *(Migrasii i Diaspori v Mongolskom Mire: Strategii i Praktiki Transkul'turnogo Vzaymodeistviya.)* (Ed. Beldano M, N., Diyatlov V.İ.). Ulan-Üde: İztadelstvo Buryatskogo Nauçnogo Tsentra SO RAN, 2007, 414 s.
- Mincan, N. (1994). *Kazaktın Kısqaşa Tarihi*. Almatı: Jalın.
- Michael, L. Z. (2006). *Grassland Policy and Politics in China's Altai Mountain*. Doctoral Dissertation.
- MKETZBS (2004). *Mongoliya Kazaktarı Etnikalık Tobın Zertteudin Bagdarlama-Suraknaması/kurastırusılar*: Ajıgalı S., Oşanov J., Toktabay A ve Orazbek E. Almatı: Tarih Jane Etnologiya İnstitutı.
- MUDHEEÇBTİ. (2009). *(Mongol Uls dahi Hünii Erh, Erh Çölöonii Baidliin Talaarhi İltgel). Mongol Ulsiin Hünii Erhiin Ündesnii Komiss, Ulaanbaatar.*
- Muhamadulı, H. (2000). *Mongoliyadagi Kazak Etnikalık Tobının Kalıptasui Men Damui*. /Tarih Gılımdarının Doktoru darejesin alu Uşın Dayındalğan Doktroluk Dissertasyası. Kazakistan Respublikası, Gılım jane Jogargı Bilim Ministrligi, Ş.Ualikhanov Atındaǵı Tarig jane Etnologiya İnstitutı.
- Muhamethanulı, N. (2001). *Kıtaydaǵı Kazaktardıń Koǵamdık Tarihi (1860-1920)*. Tarih Gılımdarı Doktrı Gılımı Darejesin Alu Üşin Dayındalğan Dissertasyanın Avtoreferatı. Almatı.

- Mukanova, G. (1996). Migrasii Kazahov v Tsentralnoy Azii: Vzgl'yad v Proşloe i Popitka Prognozirovaniya. *Vestnik Evrazii*, 2.
- MUT. (2003). *Mongol Ulsiin Tüüh. Ded Boti. (XII-XV Zuunii Üed)*. Ed. Ç.Dalai., Ts.İşdorj. Ulaanbaatar: Admon.
- Nanzatov, B.Z. (2013). Etničeskij Sostav i Rasselenie Narodov Mongolskogo Altaja i Prihubsgulja v Naçale XX Veka. *Etnologija*. 2013, 2 (3). s. 138-151.
- Nurmağambetov, A. (1991). *Kos Sözderdin Kupıyası*. Almatı: Jalın Yayınevi.
- OAKDTME (2014). Ortalık Azyanın Kazak Diasporası: Tarih-madeniyet-eskertkişter. *Halıkaralık Gılmıy Konferensya Materialdarı*. Almatı. Eltanım.
- Oktjabrskaja I.V. (2004). *Kazahi Altaja: Ètnopolitičeskie i sociokul'turnye processy v pograničnyh rajonah južnoj Sibiri HİH-XX vv*. Avtoreferat. Novosibirsk.
- Oşan, J. (2010). *Kerey Handıǵı Kıtay Derekterinde (X-XIII gasırlar)*. Tarih Gılmıdarının Kandidatı Gılmıy Darejesin Alu Üşin Dayındalǵan Dissertasiyanın Avtoreferatı. Almatı: Adam jane Koǵam.
- Ölmez M., Oba E. (2018). Eski Türkçe-Kazakça Söz Varlıǵına İlişkin Kısa Notlar. *V Halıkaralık Türki Alemi Zertteuleri Simpozyumu Bildiriler Kitabı*. Almatı. Örkendew Gazeti. 6 (766) 27, Bayan-Ölgii, Ölgii.
- Öztürk Daǵabakan F. (2019). *Toplumdilbilim*. Çizgi Kitabevi.
- Pevtsov, M.V. (1951). *Puteşestvija po Kitaju i Mongolii*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Geografičeskoj Literatury.
- Portisch, A. (2012). Like Unbroken Cream: Education and Livelihoods among the Kazakh of Western Mongolia. *Anthropology and Education Quarterly*, Vol 43, Issue 4, 385-359.
- Potanin, G.N. (1881). *Oçerki Severo-Zapadnoj Mongolii. (1896-1877)*. 2 Cilt. S-Peterburg: V. Kirşbaum.
- QOJK. (2006). (Qazakstandagy Oralmandardın jai küyü). Almatı.
- Rahmetulı S. (2020). Ja Lama: Anız ben Akikat. 14 Kasım 2020 tarihinde <https://qazaqadabiet.kz/24290/zha-lama-a-yz-ben-a-i-at> adresinden erişilmiştir.
- Rahmetulı, S. (2014). Kazaktardın Batıs Mongoliyaǵa Konıstana Bastauı (1770-1870).
- Rakışeva B.İ. (t.y.) Migrassyonniye Protsessy Kazakstane: Faktor Gosudarstvennoy Politiki.

- RMLPP. (2015). *Research Methods in Language Policy and Planning. A practical Guide.* Ed. Francis M.Hult and David Cassels Johnson. Wiley Blackwell, s.259.
- Sakhipova, F. (2007). *Kazak Türkçesinin Merkezî, Kuzey ve Doğu (Orta Jüz) Ağızları.* Doktora Tezi. (Danışman: Prof. Dr. Sema Barutçu Özönder)
- Sandra S. Huang. (2005). *Education of Kazakh Children: A Situation Analysis.* A report for Save Children UK. October.
- Sapožnikov, V. (1911). *Mongolskij Altaj v Istokah Irtyša i Kobdo. Putešestvija 1905-1908 gg.* 2. Cilt. Tomsk: Tipo-litografija Sibirskogo Gosudarstvennogo Pečatnogo Dela.
- Saray, A. (1992). *Revolyusyadan Buringi Mongoliya Kazaktarı.* Ölgii: Baspa.
- Sartkojaulı, K. (2017). *Mongoliyadağı Kazak Diasporası.* *Ana Tili Gazeti*, №40, 08.10.1992.
- Sauranbaev, T. (1955). *Diyalektii v Sovremennom Kazahskom Yazıke. Voprosii Yazıkoznaniye.* 5. Sentyabr-Oktyabr. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Scotton, C.M. (2006). *An introduction to Bilingualism.* Multiple Voices. Blackwell publishing.
- SE. (2018). *Statistikiin Emhetgel 2018 On.* Ölgii.
- Shugatay A. (2019). *Kazahstan Ulsiin Ugsaatnii Şiljilt Hödölgöönii Bodlogo, Ür Dün.* *Olon Uls Sudlal, 1 (109).* Ulaanbaatar.
- Sızdık, R. (1994). *Sözder Söyleydi.* Almatı: Sanat Yayınevi.
- Sızdık, R. (2009). *Kazak Tilindegi Eskilikter men Janalıktar.* Almatı: Arıs Yayınevi.
- Siemund, P. (2008). *Language Contact: Constraints and Common Paths of Contact Induced Change,* in: Peter Siemund and Noemi Kintana (eds.) *Language Contact and Contact Languages.* Amsterdam: Benjamins, 3-11.
- Şerstova, İ. (2011). *Etnografiçeskaya Problematika V Trude G.N.Potanina Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii Neprohadyaçaya Aktualnost İ Sovremennoe Vospriyatiye.* *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta.* N2(14).
- Şınayulı, R. (1997). *Mongoliya Kazaktarının Ata-Tek Şeciresi.* Ölgii.
- Şūğıla. (2015). *Mongoliya Kazaktarının Tävelsiz Ädebi-Körkem, Gılımıy, Tanımdık Jurnalı,* 1 (184). Ulaanbaatar: Soyombo Printing.
- Tamir, F. (1989). *Barkölden Kazak Türkçesi Metinleri.* *Gramer-Metin-Sözlük.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

- Tamir, F. (2007). *Kazak Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri*. Ed. A.B. Ercilasun. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TCHOEL. (2015). *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Ed. Peter K. Austin and Jullia Sallabank. Cambridge University Press, s. 567.
- TCHOLP. (2012). *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Ed. Bernard Spolsky. United Kingdom: Cambridge University Press.
- THOHS. (2014). *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Ed. Juan M. Hernandez-Campoy and J.Camilo Conde-Silvstre. Wiley Blackwell, s. 674.
- TRCTS. (2007). *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. Ed. Carmen Llamas, Louise Mullany, Peter Stockwell. Routledge, s. 271.
- Uatkan, B. (2013). Atayurda ulaşan göç. Dünya Kazakları Konseyi Almatı: Atayurt Yayınevi.
- Üderbaev, A. (2001). *Mongoliyadağı Kazak Diasporası Tilindegi Fonetikalık-Areal Kubılıstardı Salıstırmalı Zertteu*. Kandidattık Gıımı Darejesin Alu Üşin Dayındalğan Dissertasya.
- ÜTSEA. (2018). *Ündesnii Tsöönhiin Erhiin Asuudal*. Mongol Ulsiin Hüniin Erhiin Ündesnii Komiss. Ulaanbaatar: Üseg Horşoo.
- VDTJ. (Voprosy Dialektologii Tjurkskih Jazykov). (1963) 3. Cilt. Baku: Akademija Nauk Azerbajdžanskoj SSR.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York: Publications of the Lİnguistic Circle of New York.
- Werner C., Barcus H. (2015). The Unequal Burdens of Repatriation: A Gendered view of the Transnational Migration of Mongolia's Kazakh Population. *American Anthropologist*, Vol. 117, 2, pp. 257-271.

EK 1. KATILIMCI LİSTESİ

#	Yaşı	Cinsiyeti	Doğum yeri	Yaşadığı yer	Eğitim durumu	Mesleği	Ana dili	Moğolca dil yetisi	Mülakat tarihi	Mülakatın gerçekleştiği dil
<i>Katılımcı 1</i>	29	erkek	Bayan-Ölgii	Ölgii	yüksek	jeo-mühendis	Kazakça	orta	28.01.2021	Kazak
<i>Katılımcı 2</i>	29	kadın	Bulğun	Bulğun	yüksek	halkla ilişkiler	Kazakça	ileri	31.01.2021	Kazak
<i>Katılımcı 3</i>	55	kadın	Bulğun	Bulğun	orta	yok	Kazakça	orta	14.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 4</i>	28	kadın	Ulaanbaatar	Ulaanbaatar	yüksek	tıp	Kazakça	ileri	11.02.2021	Kazak-Moğol
<i>Katılımcı 5</i>	52	kadın	Bayan-Ölgii	Dornod	orta	hemşire	Kazakça	ileri	14.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 6</i>	64	erkek	Bayan-Ölgii	Dornod	yüksek	veteriner	Kazakça	ileri	14.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 7</i>	39	kadın	Bayan-Ölgii	Ölgii	orta	avto-mühendis	Kazakça	ileri	14.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 8</i>	39	kadın	Tsengel	Ölgii	orta	yok	Kazakça	başlangıç	14.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 9</i>	38	erkek	Bayan-Ölgii	Ölgii	yüksek	elektrik mühendis	Kazakça	ileri	14.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 10</i>	36	erkek	Tsengel	Ölgii	yüksek	iktisat	Kazakça	ileri	14.02.2021	Kazak-Moğol
<i>Katılımcı 11</i>	18	kadın	Ulaanbaatar	Ulaanbaatar	orta	yok	Kazakça	ileri	14.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 12</i>	45	kadın	Tsagaannuur	Tsagaannuur	yüksek	hemşire	Kazakça	ileri	15.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 13</i>	34	kadın	Ulaanhus	Tsagaannuur	yüksek	hemşire	Kazakça	ileri	15.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 14</i>	49	kadın	Ulaanhus	Tsagaannuur	yüksek	hemşire	Kazakça	ileri	15.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 15</i>	27	kadın	Tsagaannuur	Tsagaannuur	yüksek	muhasibeci	Kazakça	ileri	15.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 16</i>	58	kadın	Bulğun	Tsagaannuur	yüksek	muhasibeci	Kazakça	orta	15.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 17</i>	61	kadın	Ulaanhus	Tsagaannuur	ana okulu	yardımcı öğretmen	Kazakça	başlangıç	15.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 18</i>	46	kadın	Ulaanbaatar	Tsagaannuur	yüksek	hemşire	Kazakça	ileri	15.02.2021	Kazak-Moğol
<i>Katılımcı 19</i>	25	kadın	Bayan-Ölgii	Tsagaannuur	orta	yok	Kazakça	orta	15.02.2021	Kazak
<i>Katılımcı 20</i>	36	kadın	Bayan-Ölgii	Tsagaannuur	yüksek	ezcazı	Kazakça	ileri	15.02.2021	Kazak

#	Yaşı	Cinsiyeti	Doğum yeri	Yaşadığı yer	Eğitim durumu	Mesleği	Ana dili	Moğolca dil yetisi	Mülakat tarihi	Mülakatın gerçekleştiği dil
Katılımcı 21	43	erkek	Tsengel	Şariin Gol	yüksek	avto-mühendis	Kazakça	ileri	11.02.2021	Moğol
Katılımcı 22	37	erkek	Şariin Gol	Şariin Gol	yüksek		Kazakça	ileri	04.03.2021	Kazak-Moğol
Katılımcı 23	28	kadın	Bayan-Ölgii	Bayan-Ölgii	yüksek	jeo-mühendis	Kazakça	ileri	13.03.2021	Kazak
Katılımcı 24	26	erkek	Çin'in Altay bölgesi	Ulaanbaatar	yüksek	inşaat mühendisi	Kazakça	ileri	21.02.2021	Kazak
Katılımcı 25	44	kadın	Bayan-Ölgii	Ölgii	yüksek	hemşire	Kazakça	orta	04.03.2021	Kazak
Katılımcı 26	30	erkek	Bayan-Ölgii	Ölgii	yüksek	santexnik	Kazakça	ileri	05.03.2021	Kazak
Katılımcı 27	26	kadın	Tsengel	Ulaanbaatar	yüksek	öğretmen	Kazakça	ileri	05.03.2021	Kazak-Moğol
Katılımcı 28	23	erkek	Hovda	Ulaanbaatar	yüksek	inşaat mühendisi	Kazakça	ileri	02.04.2021	Kazak
Katılımcı 29	52	kadın	Hovda	Hovda	yüksek	kadın doktoru	Kazakça	ileri	02.04.2021	Kazak
Katılımcı 30	32	kadın	Ulaanbaatar	Hovda	yüksek	öğretmen	Kazakça	ileri	02.04.2021	Kazak-Moğol
Katılımcı 31	54	erkek	Töv	Ölgii	yüksek	mekanik mühendis	Moğol	ana dili	02.04.2021	Moğol-Kazak
Katılımcı 32	53	kadın	Ulaanbaatar	Ölgii	yüksek	öğretmen	Kazakça	ileri	02.04.2021	Kazak
Katılımcı 33	28	kadın	Bayan-Ölgii	Ulaanbaatar	yüksek	hukukçu	Kazakça	ileri	03.04.2021	Kazak
Katılımcı 34	29	erkek	Bayan-Ölgii	Ulaanbaatar	yüksek	muhasibeci	Kazakça	ileri	03.04.2021	Kazak
Katılımcı 35	30	erkek	Saksay	Ulaanbaatar	yüksek	pilot	Kazakça	ileri	03.04.2021	Kazak
Katılımcı 36	56	erkek	Bayan-Ölgii	Erdenet	yüksek	polis	Kazakça	ana dili	03.04.2021	Kazak-Moğol-Rus
Katılımcı 37	56	kadın	Bayannuur	Ölgii	yüksek	iktisat	Kazakça	ileri	03.04.2021	Kazak
Katılımcı 38	34	erkek	Nogoonuur	Ölgii	yüksek	öğretmen	Kazakça	ileri	05.04.2021	Kazak
Katılımcı 39	29	erkek	Bayan-Ölgii	Ölgii	yüksek	öğretmen	Kazakça	ileri	06.04.2021	Kazakça
Katılımcı 40	54	erkek	Bayan-Ölgii	Ölgii	yüksek	sporcu	Kazakça-Moğolca	ileri	10.04.2021	Kazakça

EK 2. MÜLAKAT SORULARI

MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ-SOSYO-LİNGÜİSTİK BİR İNCELEME-

MOĞOLİSTAN'DA YAŞAMAKTA OLAN KAZAKLARA YÖNELİK MÜLAKAT SORULARI

SOSYO-DEMOGRAFİK SORULAR

1. Adınız? Soyadınız?
2. Cinsiyetiniz?
 Kadın   Erkek
3. Yaşınız ....
4. Doğum yeriniz?
5. Nerede yaşıyorsunuz?
6. Mesleğiniz?
7. Ne kadar zamandır burada yaşıyorsunuz? Eğer başka bir yerden gelmişseniz ne zaman ve nereden geldiniz?
8. Medeni durumunuz?

AİDİYET VE KİMLİK

9. Kazaklar kimlerdir?
10. Hangi boydan, hangi sülaledensiniz?
11. Mensup olduğunuz Kazak boyu ve tarihleri hakkında neler biliyorsunuz?
12. Moğolistan Kazağı ve Kazakistan Kazağı birbirinden farklı mıdır?
13. Moğolistan Kazaklarının tarihini biliyor musunuz?
14. Moğolistan Kazakları ve Halha Moğolları arasındaki ilişki sizce nasıldır?

EĞİTİM VE EĞİTİM DİLİ

15. Eğitim durumunuz?
16. Ana okulda ana dilinizde eğitim aldınız mı, orta; lise?
17. Eğitim diliniz?
18. Eğitim dili ile ilgili bir sorun yaşadınız mı? Neden?

DİL KULLANIMI:

19. Hangi dilleri biliyorsunuz?
20. Ana diliniz nedir?
21. Çocuklarınıza hangi dilde ad vermek istersiniz?
22. Kazak ailelerinde çocuklara ilk olarak hangi dil öğretilir?
23. Öğrenmek zorunda olduğunuz ikinci bir dil var mı? Neden?
24. Ebeveynleriniz hangi dilde iletişimlerini sağlıyorlar?
25. Kendinizi rahatlıkla hangi dilde ifade ediyorsunuz?
26. Günlük yaşamınızda en çok hangi dili kullanıyorsunuz?
27. Kazakça öğrenmeye ne zaman başladınız?

- okul öncesi okul çağında okul sonrası öğrenmedim diğer.....
28. Kazakça öğrenme yaş aralığımız?
 0-10 11-20 21-40 41 ve üzeri
29. Kazakça biliyorsanız nerede öğrendiniz?
30. Kazakçayı hangi yolla öğrendiniz?
 aile ortamında yaşlılardan okul ya da kursta öğrenmedim internetten diğer
31. Kazakçayı yoğun olarak hangi ortamlarda kullanıyorsunuz?
32. Ne zaman Kazakça ne zaman Moğolca konuşuyorsunuz?
33. Kazakça okuyabilme, yazabilme, anlayabilme ve konuşabilme düzeylerini belirtebilir misiniz?
 Dil becerisi:

	Çok iyi	İyi	Orta	Kötü	Çok kötü
Okuma	☐	☐	☐	☐	☐
Yazma	☐	☐	☐	☐	☐
Anlama	☐	☐	☐	☐	☐
Konuşma	☐	☐	☐	☐	☐

34. Moğolca okuyabilme, yazabilme, anlayabilme ve konuşabilme düzeylerini belirtebilir misiniz?

	Çok iyi	İyi	Orta	Kötü	Çok kötü
Okuma	☐	☐	☐	☐	☐
Yazma	☐	☐	☐	☐	☐
Anlama	☐	☐	☐	☐	☐
Konuşma	☐	☐	☐	☐	☐

35. Kazakça bilmiyorsanız neden bilmediğinizi nasıl açıklarsınız?
36. Kazakça bilmiyorsanız öğrenmek ister miydiniz? Neden öğrenmek istiyorsunuz?
 çok istekli istekli az istekli isteksiz
37. Dinî ibadetlerinizi hangi dilde yaparsınız? Neden?
38. Kazakça kitap okuyabiliyor musunuz?

DİL TUTUMLARI

39. Kazakçanın bugününü nasıl görüyorsunuz?
40. Sizce uzun yıllar Kazakça konuşulmaya devam edecek mi? Cevabınıza göre nedenini nasıl açıklarsınız?
41. Kazakça kitap, gazete ve dergi basılsa bunları takip eder misiniz?

42. Size göre Kazaklar kendi dillerini ve kùltùrlerini koruma ve geliştirme koşullarına sahip midirler?
43. Siz gelecekte çocuklarınıza Kazakça ve Kazak kùltürünü aktarabilecek misiniz? Bu konudaki endişeleriniz neler?
44. Sizce Kazakça ve Kazak kùltürü yok olma tehlikesi ile karşı karşıya mı?

MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ-SOSYO-LİNGÜİSTİK BİR İNCELEME-

KAZAKİSTAN'DA YAŞAMAKTA OLAN, MOĞOLİSTAN'DAN GÖÇ EDEN KAZAKLARA YÖNELİK MÜLAKAT SORULARI

SOSYO-DEMOGRAFİK SORULAR

1. Adınız? Soyadınız?
2. Cinsiyetiniz?
 Kadın   Erkek
3. Yaşınız ....
4. Doğum yeriniz?
5. Nerede yaşıyorsunuz?
6. Mesleğiniz?
7. Ne kadar zamandır burada yaşıyorsunuz? Eğer başka bir yerden gelmişseniz ne zaman ve nereden geldiniz?
8. Medeni durumunuz?
9. Kazakistan'a akrabalarınızla birlikte mi göç edip geldiniz?
10. Moğolistan'da akrabalarınız kaldı mı?
11. Kazakistan'a göç edip gelme sebebiniz nedir?
12. Hangi dilleri biliyorsunuz?
13. Ana diliniz nedir?
14. Kazakça okuyabilme, yazabilme, anlayabilme ve konuşabilme düzeylerini belirtebilir misiniz?

Dil becerisi:

	Çok iyi	İyi	Orta	Kötü	Çok kötü
Okuma	☐	☐	☐	☐	☐
Yazma	☐	☐	☐	☐	☐
Anlama	☐	☐	☐	☐	☐
Konuşma	☐	☐	☐	☐	☐

15. Moğolca okuyabilme, yazabilme, anlayabilme ve konuşabilme düzeylerini belirtebilir misiniz?

	Çok iyi	İyi	Orta	Kötü	Çok kötü
Okuma	☐	☐	☐	☐	☐
Yazma	☐	☐	☐	☐	☐
Anlama	☐	☐	☐	☐	☐

Konuşm a

16. Rusça biliyor musunuz?

17. Rusça okuyabilme, yazabilme, anlayabilme ve konuşabilme düzeylerini belirtebilir misiniz?

	Çok iyi	İyi	Orta	Kötü	Çok kötü
Okuma	☐	☐	☐	☐	☐
Yazma	☐	☐	☐	☐	☐
Anlama	☐	☐	☐	☐	☐
Konuşm a	☐	☐	☐	☐	☐

18. Rusça kelimeleri doğru telaffuz edebiliyor musunuz?

19. Rusçayı nasıl öğrendiniz?

20. Rusça bilmediğiniz için kendinizi kötü hissettiğiniz zamanlar oldu mu?

21. Kazakistan'da resmî bir ortamınız (eğitim yeri ve ya iş yeri) var mıdır? Bu ortamda hangi dilde konuşuyorsunuz?

22. Buradaki sosyal çevrenizde hangi dilde konuşuyorsunuz?

23. Günlük hayatta Rusça ve Kazakça karışık konuşma durumu yaşıyor musunuz?

24. Konuşma esnasında Kazakistan Kazakları tarafından anlaşılmama yaşandığı durum olmuş mudur? Olduysa anlatabilir misiniz?

25. Moğolistan Kazağı ve Kazakistan Kazağı ile konuşma esnasında bir fark görüyor musunuz? Ne tür farklılıklar var sizce?

26. Kazakistan'a göç edip gelme nedenlerinizin biri dil tutumunuz için midir?

EK 3. ETİK KURUL İZİNİ FORMU

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Tarih: 02/03/2020
Sayı: 35853172-300-E.00001024752

0001024752

Sayı : 35853172-300
Konu : Raima AUYESKHAN (Etik Komisyon İzni)

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 18.02.2020 tarihli ve 26674787-300/00001010033 sayılı yazı.

Enstitünüz Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı öğrencilerinden Raima AUYESKHAN'ın Doç. Dr. Bülent GÜL danışmanlığında yürüttüğü "Moğolistan Kazaklarının Dili-Sosyo-Linguistik Bir İnceleme" adlı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun 25 Şubat 2020 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

e-İmzalıdır
Prof. Dr. Rahime Meral NOHUTCU
Rektör Yardımcısı

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden 50f314bc-e431-4486-bc0c-4e8583ffbef2 kodu ile erişebilirsiniz. Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon:0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992 E-posta:yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet
Adresi: www.hacettepe.edu.tr

Sevda TOPAL

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 18/11/2021

Tez Başlığı / Konusu: Moğolistan Kazaklarının Dili -Sosyo-Linguistik İnceleme-
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 184 sayfalık kısmına ilişkin, 15/11/2021 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Raima Auyeskan

Öğrenci No: N17144086

Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları

Programı: Türkiyat Araştırmaları-Doktora

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

(Prof. Dr. Bülent Gül)

EK 5. BENZERLİK İNDEKSİ

MOĞOLİSTAN KAZAKLARININ DİLİ -SOSYO-LİNGÜİSTİK BİR İNCELEME-

ORJİNALLİK RAPORU

% 10	% 10	% 1	% 1
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	% 7
2	es.scribd.com İnternet Kaynağı	% 1
3	www.ilem.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
4	www.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
5	dspace.gazi.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
6	tekedergisi.com İnternet Kaynağı	<% 1
7	www.tandfonline.com İnternet Kaynağı	<% 1
8	Submitted to Bartın University Öğrenci Ödevi	<% 1
9	Submitted to European University of Lefke Öğrenci Ödevi	<% 1